ДЕРЖАВНИЙ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «НАГУЄВИЧІ»

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК СТАТЕЙ І МАТЕРІАЛІВ
Регіональної науково-практичної конференції до 175-ї річниці від дня народження Стефана Коваліва 24 листопада 2023 р.

СТЕФАН КОВАЛІВ:

ПЕДАГОГ, ПИСЬМЕННИК, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ «ГАЛИЦЬКОЇ КАЛІФОРНІЇ» ТА ВИСОКОПОВАЖНИЙ ДРУГ ІВАНА ФРАНКА

Бориславська міська рада
Літературно-меморіальний музей Івана Франка
Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі»
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Інститут Івана Франка Національної академії наук України
Історико-краєзнавчий музей міста Борислава

СТЕФАН КОВАЛІВ:
ПЕДАГОГ, ПИСЬМЕННИК, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ «ГАЛИЦЬКОЇ КАЛІФОРНІЇ» ТА ВИСОКОПОВАЖНИЙ ДРУГ ІВАНА ФРАНКА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК СТАТЕЙ І МАТЕРІАЛІВ
Регіональної науково-практичної конференції
до 175-ї річниці від дня народження Стефана Коваліва
24 листопада 2023 р.

Борислав-Нагуєвичі
По́світ
2023

УДК 821.161.2.09(092)"18/19"
К 56

Рекомендовано до друку науково-методичною радою Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (протокол № 4 від 25 вересня 2023 р.).

Редакційна колегія:

Валентина Бодак, докторка філософських наук, професорка, ректорка Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (*м. Трускавець-Дрогобич*);

Ярослава Мельник, докторка філологічних наук, професорка, лауреатка Міжнародної премії ім. Івана Франка, 2018 р., завідувачка кафедри філології Українського католицького університету (*м. Львів*);

Єген Нахлік, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, директор Інституту Івана Франка НАН України (*м. Львів*);

Леонід Тимошенко, доктор історичних наук, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Івана Франка 2021 р., професор кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (*м. Дрогобич*);

Міхаель Мозер, доктор габілітований, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Івана Франка, 2017 р. (*Відень-Будапешт-Мюнхен*);

Володимир Галик, кандидат історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи та інформатизації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (*м. Дрогобич*);

Микола Галів, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри Історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (*м. Дрогобич*);

Галина Сабат, докторка філологічних наук, професорка, завідувачка кафедри зарубіжної літератури та полоністики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (*м. Дрогобич*);

Богдан Лазорак, кандидат історичних наук, доцент, директор Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», доцент кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (*головний редактор, Дрогобич-Нагуєвичі*);

Тетяна Лазорак, магістр педагогічної освіти, старша наукова співробітниця Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» (*упорядник і технічний редактор, Дрогобич-Нагуєвичі*).

Рецензенти:

Андрій Фелонюк, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (*м. Львів*);

Володимир Александрович, доктор історичних наук, професор, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, головний науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України *(м. Львів).*

Відповідальність за достовірність будь-якої інформації в публікаціях несуть автори статей і матеріалів. Статті друкуються за авторськими оригіналами.
Думка редакційної колегії може не збігатися із думкою авторів.

К 56 Стефан Ковалів: педагог, письменник, громадський діяч «Галицької Каліфорнії» та високоповажний друг Івана Франка: науковий збірник статей і матеріалів регіональної науково-практичної конференції до 175-ї річниці від дня народження Стефана Коваліва 24 листопада 2023 р. / Головний редактор: Богдан Лазорак; Упорядниця і технічна редакторка: Тетяна Лазорак; Відповідальна секретарка: Тетяна Кекіс. – Дрогобич: По́світ, 2023. – 268 с.

ISBN 978-617-8274-62-7

Наукове видання приурочене 175-й річниці від дня народження Стефана Коваліва (25.XII.1848 – †26.VI.1920) – директора вищої народної школи в Бориславі, українського письменника, почесного члена Українського педагогічного товариства, публіциста, громадсько-політичного діяча та класика української літератури. Пропоновані статті та матеріали ознайомлюють читача із сучасними дослідженнями актуальних проблем з галузей ковалевознавства, франкознавства, літературознавства, педагогіки, етнології, етнографії, музеєзнавства, філології, а також історичного краєзнавства в стосунку хронологічного періоду розвитку Галичини другої половини XIX – початку XX ст.

Рекомендовано для науковців, студентів, краєзнавців і дослідників спадщини Стефана Коваліва та Івана Франка.

Дане видання профінансовано Бориславською міською радою.

© Бориславська міська рада, 2023
© КЗ ЛОР АДІКЗ «Нагуєвичі» та автори, 2023
© Видавництво «По́світ», оформлення, 2023

ISBN 978-617-8274-62-7

Бориславська міська рада і редакція наукового збірника та колектив хранителів музею-садиби Івана Франка ДІКЗ «Нагуєвичі» висловлюють щиру подяку усім авторам-дослідникам, редакційній колегії, рецензентам, а також видавництву «Посвіт» за підтримку у виданні цієї важливої для української науки книги, присвяченої унікальній творчій спадщині Стефана Коваліва, адже книга містить маловідомі матеріали про його біографію, громадсько-політичну діяльність, взаємини з Іваном Франком та багатьма іншими відомими постатями «Галицької Каліфорнії»

Автор портрету – Левко Скоп

Стефан Ковалів (25.XII.1848 – †26.VI.1920)
– директор вищої народної школи в Бориславі, класик української літератури, почесний член Українського педагогічного товариства, Член усіх українських Товариств

ЗМІСТ

І. ТВОРЧА СПАДЩИНА СТЕФАНА КОВАЛІВА ТА ІВАНА ФРАНКА ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ФРОНТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРОМАДИ «ГАЛИЦЬКОЇ КАЛІФОРНІЇ»

Леонід ТИМОШЕНКО
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РУХ ДРОГОБИЧЧИНИ В ДОБУ СТЕФАНА КОВАЛІВА ТА ІВАНА ФРАНКА (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ –ПОЧАТОК ХХ СТ.) 8

Євген НАХЛІК
ІВАН ФРАНКО І СТЕФАН КОВАЛІВ: ТОВАРИСЬКІ СТОСУНКИ, ВЗАЄМНА РЕЦЕПЦІЯ, ПОДІБНОСТІ Й ВІДМІННОСТІ БОРИСЛАВСЬКОГО ТЕКСТУ 29

Ігор НАБИТОВИЧ
ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТИ У ПРОЗІ СТЕФАНА КОВАЛІВА (БРОНИЦЯ І ОКОЛИЦІ) 60

Володимир ГАЛИК
ІВАН ФРАНКО ТА СТЕФАН КОВАЛІВ: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН ТА СПІВПРАЦІ 65

ІІ. СТЕФАН КОВАЛІВ – ПИСЬМЕННИК І ПУБЛІЦИСТ

Михайло ГНАТЮК
УЧИТЕЛЬ ЖИТТЯ ЛЮДСЬКОГО 74

Галина САБАТ
ОПОВІДАННЯ СТЕФАНА КОВАЛІВА «НА ПРІЧКАХ» – ПЕРША УКРАЇНСЬКА «РОБІНЗОНАДА» 88

Микола ЛЕГКИЙ
«ГАЛИЦЬКА КАЛІФОРНІЯ» СТЕФАНА КОВАЛІВА
(ОПОВІДАННЯ «ДОБРИЙ ЗАРОБОК»)..... 92

Алла КОЛЕСНИК
НАТУРАЛІЗМ У ТВОРАХ СТЕФАНА КОВАЛІВА ЯК ЗАСІБ
ЗОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ..... 107

III. СТЕФАН КОВАЛІВ –
ПЕДАГОГ-НОВАТОР «ГАЛИЦЬКОЇ КАЛІФОРНІЇ»

Микола ГАЛІВ
ПРОТОКОЛ ОПИТУВАННЯ КЕРІВНИКА ШКОЛИ
СТЕПАНА КОВАЛІВА (12 ЛЮТОГО 1910 Р.):
ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛА..... 116

Тетяна ПАНТЮК
СТЕФАН КОВАЛІВ В ОСВІТНЬОМУ ПАНТЕОНІ ГАЛИЧИНИ..... 122

Світлана ГІРНЯК
СТЕФАН КОВАЛІВ – «КАМЕНЯР ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ
В ГАЛИЧИНІ»..... 126

Лідія МАЗУРЧАК, Сергій СМОЛЯК
ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА СТЕФАНА КОВАЛІВА..... 156

Володимир ДРАГАН
СТЕФАН КОВАЛІВ: НАРИСИ ДО БІОГРАФІЧНОГО ПОРТРЕТУ..... 164

IV. КРАЄЗНАВЧА ТА МУЗЕЙНА СПАДЩИНА
СТЕФАНА КОВАЛІВА

Назарій ЮРЧИШИН
СПАДЩИНА СТЕФАНА КОВАЛІВА У ФОНДАХ
ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА
ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА
«НАГУЄВИЧІ»..... 176

Роман ТАРНАВСЬКИЙ
МИХАЙЛО ІВАСЕНКО – ДОСЛІДНИК ТА ПОПУЛЯРИЗАТОР СПАДЩИНИ СТЕФАНА КОВАЛІВА 182

Богдан ЛАЗОРАК
«ТІ, ЩО ПОСЛАЛИ СВОЇХ СИНІВ, МУЖІВ І БРАТІВ НА ПОЛЕ БРАНІ»: ОПИСИ БОРИСЛАВА ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1914 – 1915 РР. ЗА МАТЕРІАЛАМИ НОВИХ ДЖЕРЕЛ ТА РУКОПИСНОГО ЩОДЕННИКА СТЕФАНА КОВАЛІВА 186

Тетяна ЛАЗОРАК, Богдан ЛАЗОРАК
«КОЛИ, ЯК «КОБЗАРІ», МИ ТОПЧЕМОСЯ МІЖ ЛЮДЬМИ…»: ВШАНУВАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І СТЕФАНА КОВАЛІВА В ОДНОМУ МИСТЕЦЬКО-ЛІТЕРАТУРНОМУ ТВОРІ ЕДМУНДА-ЛЕОНА СОЛЕЦЬКОГО 1887 РОКУ 236

ЕКСПОЗИЦІЙНІ ІЛЮСТРАЦІЇ: МЕМОРІАЛЬНІ РЕЧІ СТЕФАНА КОВАЛІВА ІЗ ФОНДІВ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ МІСТА БОРИСЛАВА ТА МУЗЕЮ «ДРОГОБИЧЧИНА»
Укладачі: *Богдан ЛАЗОРАК, Сергій МАТІЙКО, Тетяна ЛАЗОРАК* 246

НАШІ АВТОРИ 263

І. ТВОРЧА СПАДЩИНА СТЕФАНА КОВАЛІВА ТА ІВАНА ФРАНКА ЯК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ФРОНТ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРОМАДИ «ГАЛИЦЬКОЇ КАЛІФОРНІЇ»

Леонід ТИМОШЕНКО

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ РУХ ДРОГОБИЧЧИНИ В ДОБУ СТЕФАНА КОВАЛІВА ТА ІВАНА ФРАНКА (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Публічне інтелектуальне життя в Дрогобичі середини XIX – початку XX ст. вже було предметом дослідження кількох науковців. Однак найбільшу увагу дослідників притягувала чи то книжкова культура Дрогобича в сенсі реалізації тих чи інших видавничих проектів[1], чи цікава проблема під загальником «книга і читання» в Дрогобичі[2]. За збереженими каталогами XIX ст. досліджено склад бібліотеки парафіального костьола Св. Варфоломія[3]. Між тим, проблема полягає у реконструкції усього етнокультурного багатоманіття місцевого інтелектуального життя.

Друга половина XIX ст. в Дрогобичі та околицях тісно пов'язується з Іваном Франком та його сучасником і приятелем Стефаном Ковалівом. Обидва письменники-інтелектуали в історіографії представлені

[1] Див., напр.: Тимошенко Л. Україномовні видання друкарні Арона Жупника в Дрогобичі // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць. – 2022. – Випуск 23: Ювілейний випуск на пошану Богдана Якимовича. – С. 165-178; Його ж. Друкарня Арона і Якуба Жупників у Дрогобичі та її видання // Альманах бібліофілів. – Книга 3 / Упор. Є. Пшеничний. – 2023. – С. 235-267.

[2] Див.: Ковба Ж.М. Книга й читання в Дрогобичі (історична ретроспектива) // 900 років Дрогобичу: історія і сучасність. Тези доповідей міжвузівської краєзнавчої науково-практичної конференції. Дрогобич, 18-19 грудня 1991 року / Ред. кол. В.Г. Скотний, В.С. Батюк, Л.В. Тимошенко, В.П. Футала. – Дрогобич, 1991. – С. 69-72; Її ж. Дрогобицька періодика першої половини XX ст. як репрезентативне історичне джерело // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. І. – Дрогобич, 1995. – С. 85-89. У новітньому літературознавстві варто викокремити статтю Вікторії Дуркалевич, яка аналізує дрогобицьку «семіосферу» (книжку, бібліотеку, читання) на прикладі творів про місто Івана Франка, Антонія Станіслава Мьоллера, Бруно Шульца, Анджея Хцюка та Ервіна Шенкельбаха, однак їй не йдеться про літературу, видану власне в Дрогобичі. Див.: Durkalewicz W. Książka, biblioteka, czytanie w semiosferze drohobyckich auto/bio/geo/grafii (prolegomena) // Nowa Biblioteka. Usługi, Techonologie Informacyjne i Media. 2019. Nr 4 (35). Wersja ekektroniczna. S. 91-116. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: C:/Users/OK/Downloads/6%20Durkalewicz.pdf

[3] Różycki E. Z dziejów biblioteki parafialnej w Drohobyczu // Kraków-Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki XIX i XX w. / Red. J. Jarowiecki. – Kraków, 1995. – S.90-97.

як найкращі і найбільш об'єктивні обсерватори краю їх доби. Так, досліджено Бориславський (чи Дрогобицько-Бориславський) цикл творчості І. Франка[4] та його науково-публіцистичні твори з історії краю[5]. Певною мірою, й спадщину С. Коваліва не обминули увагою, переважно літературознавці[6].

Аналіз публічного інтелектуального простору Дрогобича та його околиць не повинен, звісно, зводитись лише до його найвидатніших представників. Варто придивитись пильніше до ситуації, яка склалась у регіоні, наприклад, спробувати поглянути на історію публічних та приватних книгозбірень, але, передовсім, – міське книговидання, представлене відомими і маловідомими, часом – взагалі незнаними примірниками книжкової культури. Більшість з них є не просто невідомими в дискурсі міської культури, а й раритетними, з огляду на кількість збережених примірників.

Щодо письмової інтелектуальної традиції, то явно першу ластівку принесла все-таки Весна народів. Так, уже в 1848 р. у Перемишлі вийшла окремим друком «Бесіда говорена дня 22 мая 1848 року в Дрогобичи при основанії Комітета Руського»[7], виголошена місцевим гуманістом і просвітянином грушівським парохом Йосифом Левицьким, який, до слова, хрестив Івана Франка в Нагуєвичах[8]. Відтак, маємо інформацію про одне з перших публічних зібрань в краю. Прикметно, що автор вперше в історії Дрогобиччини здійснив історичну ретроспекцію, згадуючи про період нашої княжої історії.

Інтелектуальне життя Дрогобича середини – другої половини XIX ст. тісно пов'язане, передовсім, з історією місцевих навчальних закладів. Про безперервне освітянсько-наукове життя в Дрогобичі серед-

---

[4] Див. узагальнювальні праці: Грицак Я. Франко та його Борислав // Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886). – Київ, 2006. – С. 275-302; Легкий М. Проза Івана Франка: поетика, рецепція в критиці. – Львів, 2021. – С. 99-118, 181-195.

[5] Див. доробок дрогобицьких науковців: «І знову бачу тя, село моє родинне...» (Вибрані праці Івана Франка про Нагуєвичі) / Упор., передм. і комент. В. Галика. – Дрогобич, 2007; «Там город преславний Дрогобич лежить...» (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич) / Упор., передм. і комент. В. Галика. – Дрогобич, 2008.

[6] Див. найновіші дослідження: Стефан Ковалів та український літературний процес. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 24-25 грудня 1998 року [збірник матеріалів] / Упор. Р. Тарнавський, О. Микулич; ред. та автор передмови М. Шалата. – Дрогобич, 2020.

[7] Передрук в: Лірвак з-над Сяну. Перемиські друки середина XIX століття / Упор. В. Пилипович. – Перемишль, 2001. – С. 335-347.

[8] О. Йосиф Левицький був відомим галицьким просвітителем, автором кількох важливих творів. Див. докл.: Шалата М. Левицький Йосиф Іванович // Українська літературна енциклопедія. – Київ, 1995. – Т. 3. – С. 145. Про події в Дрогобичі тієї пори див. докл.: Юрейко О. Дрогобицька Руська рада у 1848-1849 рр.: утворення і діяльність // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XI-XII. – Дрогобич, 2008. – С. 187-193.

нього типу можна говорити лише у зв'язку із відкриттям у місті місцевої гімназії у 1858 р.[9] До слова, урочистість відкриття гімназії була дуже публічною. Саме її викладачі й розпочали підготовку різних видань, однак місцевих друкарень тут ще не було, тому вони видавалися в інших містах з розвиненою поліграфічною базою. Вже наступного року гімназія розпочала видання своїх «Справоздань», які спочатку друкувалися німецькою мовою під назвою «Programm des städtischen Franz Josef Gymnasiums zu Drohobycz» (перше число вийшло в Самборі)[10]. Згадане видання можна вважати знаковим, адже в ньому був опублікований польськомовний вірш місцевого автора при відкритті гімназії, продекламований 22 вересня 1858 р. Цим автором був «начальник» Дрогобицького повіту Якуб Закшевський. Друга публікація була мовознавчою і являла собою дослідження першого директора гімназії Броніслава Тжасковського під назвою «Głośnia języka polskiego» («Голосова щілина польської мови»). 1860 р. вийшло друком друге видання[11], яке побачило світ вже у Львові, до якого увійшло продовження праці Б. Тжасковського[12].

Починаючи з 1876 р., гімназійні видання виходили польською мовою[13], то ж маємо одні із перших (з відомих) інформацій про видавничий рух в Дрогобичі. Літературну частину того року складала праця отця-катехита Олексія Торонського, вчителя Івана Франка «Ruska poezya ludowa, mianowicie pod względem prozodyi», цитати якої були подані руською мовою[14]. У «Справозданях» друкувалися переліки книг, які ви-

[9] Не втратила свого значення перша монографія з історії гімназії З. Культиса. – Kultys Ż. Historya gimnazyum grohobyckieho. – Drohobycz, 1908 (друкарня Анелі Брось).

[10] Programm des städtischen Franz Josef Gymnasiums zu Drohobycz, womit zu öffentlichen Prűfungen der Schűler den 14. Juli, von 9. Uhr ab, und zur Schlussfeier und Prämienverteilung den 15. Juli, von 9. Uhr an, die Eltern der Schűler so wie alle Gönner und Freunde der Ansalt ergebenst einladet Bronislaus Riller von Trzaskowski Direktor des Gumnaziums. Sambor. Gedruckt bei Franz Xaver Pobudkiewicz. 1859. 34 p.

[11] Programm des städtischen Franz Josef Gymnasiums zu Drohobycz, womit zu öffentlichen Prűfungen der Schűler den 14. und 15. Juli Morgens und Nachmittags 3 Uhr. so wie zur Schlussfeier und Prämienverteilung den 16. Jun Morgens 9 Uhr die Eltern der Schűler so wie alle Gönner und Freunde der Ansalt ergebenst einladet Bronislaus Riller von Trzaskowski Direktor des Gumnaziums. Lemberg. Gedruckerei des Stauropigianischen Insyitutus. 18560. 35 p.

[12] Поезія не віднотована у відомій публікації Михайла Шалати. – Див.: Шалата М. Письменники на Франковому Підгір'ї. Літературна карта // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. – Т. 4 / Упор. і ред. М. Шалата. – Дрогобич, 1997. – С. 499-552. Проте автор наводить докладний матеріал про український літературний рух у краю досліджуваного періоду.

[13] Видання вийшло друком у Львові. – Sprawozdanie dyrekcyi c. k. realnego gimnazyum Imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1876. – We Lwowie, 1876.

[14] Див. про нього докл.: Лужецька О., Тимошенко Л. Маловідомі українці – вчителі Івана Франка // SPHERES OF KULTURE / Jornal of Philologi, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies / Editor-in-Chief I. Nabytovych. – Vol. XIII. – Lublin, 2016. – S. 327-332.

користовувалися в навчальному процесі, що складає початкові свідчення про гімназійну бібліотеку, а також нові надходження книг. Станом на цей рік, бібліотека налічувала 553 томи і 26 зошитів.

Русини – викладачі гімназії, практично не поступалися полякам. Так, наприклад, у 1868 р. вчитель (катехит) Івана Франка о. Олексій Торонський видав у Львові руську читанку[15]. Не відставав від нього Іван Верхратський, який у 1871 р. опублікував першим серед дрогобичан розвідку з місцевої історії, що розкривала невідомі сторінки Дрогобицької і Стебницької солеварень[16]. Щодо інтелектуального руху Дрогобиччини, до його початків долучився і місцевий магнат Владислав Тарновський, власник маєтку Вороблевичі, який у 1869 р. у Познані видав перший том джерельного видання з промовистою назвою «Archiwum Wróblewieckie» («Вороблевицький архів»)[17].

З 70-х рр. XIX ст. маємо цінну інформацію про першу міську книгарню, яка належала Владиславові Хоппе. Саме він зініціював кілька видань, які друкувалися за межами міста, але на їхніх титулах все ж відбилася назва «Дрогобич»[18]. Біографія цього книгаря, передвісника видавничого руху у нашому місті, поки що не обросла фактами.

Першим друкарем у Дрогобичі по праву вважається Арон Герш Жупник, який народився у 1848 р. в Самборі чи, за іншою інформацією, в Стрию[19]. Вважається, що до Дрогобича він переїхав у 1866 р. Першим (з відомих) виданням друкарні була початкова частина навчального посібника Йоахима Блюменблатта «Засади релігії для молоді мойсеєвого

---

[15] Там само.

[16] Верхратський І. Каменна соль. Описание жуп Дрогобицкой и Стебницкой // Литературный сборник галицко-русской матицы. – 1871. – С. 144-157.

[17] Archiwum Wróblewieckie. – Zeszyt I. Z rękopisów wydał W.T. Przedmowa wydawcy. Wspomnienia damy polskiej z XVIII. Wieku. Hymn na stuletnią obronę Wiednia przez Kazimierza Ustryckiego. Tomicyanów z roku 1536-1537. ustęp niewydany. – Poznań, 1869. Наступні два томи вийшли у Львові.

[18] Kortyński Albin. Wykład teoryi muzyki zastósowany dla śpiewu dla mądodzieży szkół gimnazyalnych i realnych. Nakł. Władysława Hoppe. Zakład litograficzny M. Salba w Krakowie. 1873; Kortyński Albin. Praktyczny nauka śpiewu wyłożona w trydziestu tablicach przez ... nauczyciela śpiewu p... Drohobycz. Nakł. Władysława Hoppego. Kraków, w litografii M. Salba. W drukarni Uniwersytetu, 1873; Ks. Fr. Ksaw. Malinowski. Szkic biograficzny ... Drohobycz, nakł. Księgarni Władysława Hoppego, 1873. У 1879 р. місцеве Педагогічне товариство зініціювало видання: Kisielewski Władysław Tadeusz. „Konrad Wallenrod" napisał... Odczyt publiczny na wieczorku wydanym prez Tow. Pedagogiczne w Drohobyczu, ku uczczeniu 24-letniej rocznicy śmierci Adama Mickiewicza dn. 2. grudnia 1879. roku. Sambor, nakł. Tow. pedagog. w Drohobyczu. 1879. 32 s.

[19] Місце народження А. Жупника не удокладнене джерелами. В публікованому у додатку некролозі на смерть дрогобичанина у Відні, який є єдиною синхронною з його життям біографічною довідкою про нього, вказано на Самбір. Єдиною докладною енциклопедичною довідкою про А. Жупника є стаття на австрійській Вікіпедії: Aron Herscz Żupnik // https://de.wikipedia.org/wiki/Aron_Hersch_Żupnik

віровизнання» для народних шкіл всіх категорій[20]. Видання вийшло в Дрогобичі ще в 1882 р., однак у його вихідних даних фігурують перемишльські видавці «Жупник і Кноллер», які, за згаданими найновішими дослідженнями, начебто не пов'язані з дрогобицьким друкарем Ароном Жупником. Наступні частини побачили світ у 1883 і 1886 рр. За даними на 1876 р. Йоахим Блюменблатт числився вчителем мойсеєвої віри в місцевій гімназії[21].

У 1883 р. А. Жупник заснував у Дрогобичі відому газету «Drohobyczer Zeitung» («Дрогобицька газета»), яка виходила включно по 1913 р.[22] Зрозуміло, що для потреб регулярного періодичного видання потрібна була друкарня. Одразу зазначу, що це була єдина міська газета, яка публікувалася безперервно протягом тривалого історичного періоду. Навіть польські газети видавалися в підавстрійський період в значно коротших хронологічних межах, позаяк вони зазнавали цензурування, часто змінювали назви, що є ознакою видавничої нестабільності.

На час виходу перших чисел дрогобицької газети А. Жупник вже здобув славу активного єврейського письменника, здійснивши переклади кількох творів (зокрема, про життя євреїв в Іспанії, біографію львівського рабина Абрагама Кохна) та ін. Він одразу зарекомендував себе і плідним публіцистом[23]. У 1888 р. А. Жупник надіслав лист до редакції львівської газети «Ojczyzna»[24]. У згаданому листі А. Жупник чітко окреслив програму газети: поширення освіти і «цивілізації», торування, вирівнювання дороги, яка провадить до «уобивателення» єврейської людності, пропагування поступових засад, які не суперечать духові Старого Закону. На другому плані є захист євреїв взагалі, галицьких зосібна, проти нападок просякнутого отрутою антисемітського руху, який відвойовує в найновіших часах все більший простір. Цьому служить, зокрема, газетна рубрика «Єврейські справи».

[20] Blumenblatt Joachim. Sefer haberys: zasady religii dla młodzieży wyznania mojżeszowego w szkołach ludowych wszelkiej kategoryi / przez Joach. Blumenblatta. Cz. 1. Drohobycz. Nakładem autora i drukarni Żupnika i Knollera w Drohobyczu. – 1882. – 52 s.

[21] Sprawozdanie dyrekcyi c. k. realnego gimnazyum Imienia Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1876. – S. 18.

[22] Підшивка гезети зберігається у відділі періодичних видань ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Під назвою першого числа газети уміщений єдиний німецькомовоний текст: «Redaktion der "Drohobyczer Zeitung" in Drohobycz Galition». Комплект газети в цій збірці неповний, видання закінчується 1907 р.

[23] За інформацією В. Москалець, ще у 1866 р. у бродівській газеті «Іврі Анохі» він опублікував серію статей «Листи з Дрогобича», в яких описав історію Борислава – міста нафтової промисловості, а також Трускавця з його цілющими водами.

[24] Nasza prasa żargonowa / Żupnik A. H. List z Drohobycza (od 7 marca 1888 r.) // Ojczyzna. – 1888. – № 6. – S. 45-46.

Згідно з дослідженням В. Москалець, у Дрогобичі А. Жупник співпрацював з відомим єврейським інтелектуалом Ашером Зелігом Ляутербахом. Удвох вони творили тут певне єврейське інтелектуальне середовище і періодично дописували в «ГаМагід» та «Іврі Анохі» на тему становища індустрії Бориславa та Дрогобича[25].

У 1883 р. друкарня продовжила друк праці Й. Блюменблата[26], а в 1884 р. видала брошуру Йозефа Вертгаймера «Єврейська наука і єврейське життя з особливим вирізненням євреїв, що мешкають в Австрії і обов'язків щодо батьківщини і ближніх» (у перекладі польською мовою)[27]. Відтак, крім «Drohobyczer Zeitung» видання книг єврейської проблематики стає домінуючим у діяльності друкарні цього часу. Того ж таки року видавець випустив у світ першу івритомовну книжку – буклет на честь Мойсея Монтефіоре[28]. У 1886 р. А. Жупник здійснив видання кількох єврейських авторів. Так, він перевидав посібник Й. Блюменбатта[29]. Того ж року він видав друком ще дві івритомовні книги. Перша була присвячена 100-річчю смерті «єврейського Сократа» Мойзеша Мендельсона (1726-1786)[30], філософа, літературного критика, біблеїста, ініціатора гаскали. Друга – панегірик на тридцятий день після смерті

[25] Див. докл.: Москалець В. Газета «Дрогобичер Цайтунг» иа переосмислення економічного потенціалу євреїв у Галичині // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XVII-XVIII. – Дрогобич, 2014. – С. 209-216. Див. також розділ докторату В. Москалець у перекладі українською мовою // http://www.er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/877/Chapter3_Economic_theory.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Докторат присвчений історії євреїв Дрогобича та Бориславa у XIX ст.: Vladyslava Moskalets. Jewish industrial elites in Drohobych and Boryslav, 1860-1900. doctoral thesis Supervisor at JU: Dr. hab. Michał Galas Supervisor at UCU: Prof. dr. hab. Yaroslav Hrytsak. Krakow, 2017. 231 p. Висловлюю принагідну подяку Авторці за можливість познайомитися з матеріалами її дослідження.

[26] Blumenblatt Joachim. Sefer haberys: zasady religii dla młodzieży wyznania mojżeszowego w szkołach ludowych wszelkiej kategoryi / przez Joach. Blumenblatta. Cz. 1, 2. Drohobycz. Nakładem autora i drukarni Żupnika i Knollera w Drohobyczu.– 1883. – 56 s.

[27] Wertheimer J. Nauka żydowska i życie żydowskie ze szczegolnem uwzględnieniem żydow zamieszkałych w Austryi i obowiązkow wobec Ojczyzny i bliżnich. – Drohobycz, 1884. – 34 s.

[28] Erinnerung an das Seculum sir Moses Mintefiores F.R.S. Erstes Heft. Zwej redden. Imrei Shefer. Eine Rede gehalten anlässlich der Vollendung seines hundertsten Geburtsjahres. 27. Oktober 1884 in ler Bevis-Marks-Synagoge zu London von Rev. Dr. Herman Adler und Simcha L'Tzadik Eine rede bei eben dieser Gelegenheit, in Judith, Lady Montefiore's theologischem Kollegium zu Ramsgate gehalten von Dr L. Loewe M. R. A. S. Vorsteher und Direktor des Kollegiums. In's Hebräische frei übersetzt von M. I. Brettholz aus Stanislau (Galicien). Drukc von A.H. Żupnik in Drohobycz, [1884]. Крім івритомовного титулу, у виданні поданий його німецькомовний варіант.

[29] Blumenblatt Joachim. Sefer haberys : zasady religii dla młodzieży wyznania mojżeszowego w szkołach ludowych wszelkiej kategoryi / przez Joach. Blumenblatta. Cz. 2. Wyd. trzecie. Drohobycz. Drukarnia A.H. Żupnika w Drohobyczu. – 1886. – 68 s.

[30] Ein Wort zur 100 Jahreswende von Moses Mendelssohn's Todestage gesprochen im Lese- und Geselligkeits vereine zu Drohobycz. Drohobycz: A. H. Zupnik, 1886.

Мойсея Монтефіоре, виголошений в 1886 р. Л. Леве в Рамсгейті та перекладений для дрогобицького видання на іврит Моше Іці Бреттгольцом зі Станіславова[31]. У 1889 р. вийшла книга Осіаса Фалка (рабина з Фолтіцена) про Плайота Хохму[32]. Івритомовні видання продовжувались і в 90-х рр. Так, у 1891 і 1896 рр. друкарня А. Жупника видала дві брошури Александра Схорра[33], на зламі століть – дві книги Ашера Ляутербаха[34].

У 1897 р. А. Жупник видав книгу відомого ідеолога сіонізму Карпеля Ліппе «Rabbinisch-wissenschaftliche Vorträge» (доповіді та промови, які головним чином стосувались теологічних дискусій). Досить цікавим є той факт, що 6 січня 1897 р. Карпель Ліппе відвідав Дрогобич – місто Івана Франка, про що повідомила єврейська газета «Die Welt» (Ja 1 1897, Nr 17, S.14). Припускаю, що його приїзд міг бути пов'язаний з підготовкою книги до видання. До слова, між К. Ліппе і І. Франком тривала досить гостра дискусія з різних питань, в тому числі й теологічних (про сутність християнського Бога і його відмінність від старозавітнього Господа, про місії апостолів чи талмудичні контексти Нового Завіту). Суспільні аспекти суперечки, які не стосуються згаданого дрогобицького видання, докладно висвітлив Роман Мних[35].

Згідно з дослідженням В. Москалець, «Drohobyczer Zeitung» фактично складалася з двох частин, які виходили почергово двічі на місяць – власне «Drohobyczer Zeitung», присвячена здебільшого політичним та соціальним питанням, і «Drohobyczer Handles-Zeitung» («Дрогобицька торгова газета»), метою якої було інформування громадськості про новини в комерції та індустрії. Вочевидь, початкова ідея полягала в тематичному розрізненні двох газет, але відмінності у змісті майже одразу стали

[31] Bechi Evel Moische Eine Trauerrede abgehalten bei der Gedenkfeier nach Ablauch der dreissig Tege der Trauer um den verstorbeneu ehwűrdigen und sehr betrauerten Sir Moses Montefiore Bart. F. R. S. 30 Aygust 1885 in Judith, Lady Montefiore's theologoschem Kollegium Ramsgate von Dr. L. Loewe Vorsteher und Direktor des Kollegiums … In's Hebräische Trei … M. J. Brettholz Stanislau (Galizien) Im Selbstverlag des Uebersetzers. Gedrukt A.H. Żupnik, Drohobycz. 1886. Про М. Мендельсона див. докл.: Mendels(s)ohn Mojżesz // Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. – T. 2. – S. 133-134.

[32] Plaioth Chochma verfasst von Osias Falk Rabbiner in Folticeni. Verlag des Verfassers. Druck von A.H. Żupnik in Drohobycz Galicien [1889].

[33] Schorr A. Dem Andenken des am 15. December 1891 in Gott entschlafenen verdienstvollen Gemeindemitgliedes Samuel Abel Apfel: in Pietat und Dankbarkeit gewidmet vom Ier. Cultus-Vorstand in Drohobycz. Drohobycz,1891; Schorr Alexander. Ein Gedenkblatt dem geseguеten Andenken des am 21 April 1896 verschieneden grossen Philantropen Baron Moritz Hirsch in Dankbarkeit gewidmet. Drohobycz: A.H. Zupnik, 1896.

[34] Lauterbach Selig. Minchat Erew. Drohobycz: Druck von A. H. Żupnik [час видання з'ясувати не вдалося]; Lauterbach Selig. Mincha Belilu. Drohobycz: Druck von A. H. Żupnik, 1902.

[35] Роман Мних. Іван Франко і євреї. Частина 3 // – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/941-roman-mnykh-ivan-franko-i-ievrei-chastyna-3

непомітними. Так, обидві версії газети публікували інформацію про політичні, культурні та економічні події. Місцеве життя займало порівняно небагато місця у виданні, часто зводячись до хронікерства[36].

У «Drohobyczer Zeitung» переважали публікації із життя європейських євреїв, роздумів на економічні та соціальні проблеми, хроніки місцевих подій, виокремлювалась літературна частина. Свою орієнтацію на підприємців редакція газети часто маніфестувала публічно. Відтак, основну читацьку аудиторію газети становили рабини та великі єврейські підприємці Дрогобича та Борислава. Газета прагнула вийти і на міжнародний рівень: так, свою рекламу А. Жупник розмістив в єрусалимській газеті «Габацелет»[37]. Героєм репортажів часто ставала місцева економічна еліта, наприклад, місцевого нафтового підприємця і віцебургомістра Гірша Гольдгаммера. Видання відгукувалося й на вибори до різних органів влади, підтримуючи тих чи інших кандидатів.

Ілюструючи місцеве життя, газета уникала розповідей про скандали в Дрогобичі, зосереджуючи натомість увагу на інформації про організацію нових культурних товариств чи проведенні благодійних заходів. Наприклад, підприємець Ашер Зеліг Ляутербах організував «Бейт мідраш» (дім для зібрань та спільного вивчення Тори) і пожертвував для нього свою бібліотеку (інформація 3.03.1888 р.). Газета регулярно повідомляла про діяльність «Народної кухні», яку очолював той таки Г. Гольдгаммер, а до управи входили Александр Шорр, Ісаак Гартенберг, Арон Жупник та Рахель Штернбах[38].

З початком XX ст. «Drohobyczer Zeitung» почала орієнтуватися радше на сіоністські теми, що пов'язується не тільки з об'єктивними реаліями розвитку єврейського підприємництва, але й симпатіями А. Жупника. Утім, сіонізм газети вважається достатньо поміркованим. Зокрема, він не полягав у розпалюванні ненависті до поляків чи до Австро-Угорської імперії, яка дала євреям рівні права з іншими народами. Редактор закликав до відкинення викривленого розуміння сіонізму, натомість пропонував зосередитися на збиранні коштів, переселенні до Палестини і стимулюванні єврейської культури (публікація 29.03.1912 р.)[39].

«Drohobyczer Zeitung», яка існувала під патронатом Г. Гольдгаммера, уникала соціалістичного виміру сіонізму і соціалізму взагалі. Часто вона застерігала робітників від спротиву чи й страйків. Як виглядає, солідарність між євреями була важливішою для газети. Назагал,

[36] Москалець В. Газета «Дрогобичер Цайтунг» та переосмислення економічного потенціалу євреїв у Галичині. – С. 210.
[37] Там само. – С. 210-211.
[38] Там само. – С. 211.
[39] Там само.

«Drohobyczer Zeitung» демонструвала зростання серед єврейських інтелектуалів на зламі століть усвідомлення необхідності реформування єврейського суспільства через професіоналізацію освіти і раціональне підприємництво, однак ці ініціативи не набували ширшої популярності. Лібералізм та поміркованість газети, зокрема й у висвітленні локальних подій, можна розглядати як вияв лояльності до єврейських економічних еліт, чиї інтереси вона представляла[40].

Іншою єврейською газетою, яку видавав у Дрогобичі А. Жупник, був «Ziyyon» («Сіон»). Згідно з поширюваною інформацією, перші три номери вийшли у 1885-1888 рр., наступні шість – у 1896-1897 рр. Газета друкувалася на івриті, вона була своєрідним рупором пропаганди та поширення єврейської літератури, що відповідало захопленню її видавця. На жаль, теперішній стан дослідження проблеми не дозволяє сказати з впевненістю про місце збереження комплекту цієї газети.

Другою за чергою газетою в регіоні була відома «Gazeta Naddniestrzańska», яку видавав у 1884-1889 рр. резонансний місцевий активіст Едмунд Леон Солецький (газета друкувалася в Самборі). Про цю газету вже нагромадилась велика література[41], адже відомо, що з редактором співпрацювали Іван Франко та Стефан Ковалів[42]. Однак, на мою думку, тема досі не вичерпана, а саму газету, з огляду на публікації на її сторінках окремих текстів українською мовою, слід вважати польсько-українською. Крім того, слід взяти до уваги, що видання Е.Л. Солецького мало відвертий антиєврейський характер. Однак він,

[40] Там само. – С. 211-214.

[41] Див., напр.: Тельвак В.П. «GAZETA NADDNIESTRZAŃSKA» як історичне джерело // ДКЗ. – Вип. Х. – Дрогобич, 2006. – С. 734-744; Янишин Б.М., Тельвак В.П. Щоденне життя галицького містечка другої половини XIX ст. на сторінках місцевої періодики (за матеріалами «GAZETY NADDNIESTRZAŃSKOI» // Проблеми історії України XIX – початку XX ст.: збірник / Ред. кол. О.П. Реєнт (голова редкол.), В.В. Шевченко. – Київ, 2012. – Вип. XX. – С. 336-348; Поляков Є. Польсько-українська співпраця на сторінках газети «GAZETA NADDNIESTRZAŃSKA» // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – Львів, 2014. – Т. 71. – С. 118-122. Про Е.Л. Солецького та його діяльність в Дрогобичі див. докл.: Галик В. До історії взаємин та співробітництва Івана Франка з редактором «Gazety Naddniestzańskiej» – Едмундом Леоном Солецьким (за матеріалами епістолярної спадщини) // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ ім. І. Франка. Серія «Історія» / ред. кол. О. Петречко (гол. ред.) та ін. – Вип. 36. – Дрогобич, 2015.– С. 59-71; його ж. Польськомовні переклади творів Тараса Шевченка авторства Едмунда Леона Солецького і значення міркувань Івана Франка // Садиба Франка: науковий збірник заповідника «Нагуєвичі» / Ред. кол. Б. Лазорак (голов. ред.), Я. Мельник, М. Мозер, П. Гриценко, Л. Тимошенко, В. Александрович та ін. – Кн. І. – Дрогобич, 2020. – С. 35-42.

[42] Див., напр.: Грицак Я. Стефан Ковалів і «Gazeta Naddniestrzańska» // Стефан Ковалів та український літературний процес. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 24-25 грудня 1998 року [збірник матеріалів] / Упор. Р. Тарнавський, О. Микулич; ред. та автор передмови М. Шалата. – С. 60-64.

приміром, не щадив і польську консервативно-націоналістичну владу Дрогобича, а також місцевих римо-католицьких ксьондзів. Водночас, був прихильним до українців та тогочасного руху польсько-українського поєднання.

Польська тематика книговидання в Дрогобичі розпочалася, вочевидь, у 1886 р., коли в друкарні А. Жупника вийшла книга «O Sposobie Traktowania Lektury Utworów Piśmiennych w języku ojczystym ze względu na cel wychowania przez Antoniego Kwiatkowskiego»[43], накладом Стрийсько-Дрогобицького кола Товариства вчителів вищих шкіл[44]. Припускаю, що це була перша книга польського автора, видана в Дрогобичі. Варто відзначити й те, що йдеться про поширення поглядів та ідей відомого під ту пору польського вчителя, освітнього та громадсько-політичного діяча Антонія Квятковського (1844-1907 рр.)[45].

Польськомовні книжкові видання 90-х рр., які побачили світ у Дрогобичі, – мали офіційний, а не, скажімо, інтелектуальний характер[46]. Більшість з них підготував Філіп Шварц.

У 1889 р. у Дрогобичі почав виходити двотижневик «Kuryer Drohobycki» (у 1889-1890 рр. – «Nowy Kuryer Drohobycki»). Газета друкувалася в Самборі («Друкарня Шварца і Трояна»), її видавцем у 1889 р. був відомий у Дрогобичі активіст Ф. Щепанський, а в 1890 р. – А. Мі-

[43] O Sposobie Traktowania Lektury Utworów Piśmiennych w języku ojczystym ze względu na cel wychowania przez Antoniego Kwiatkowskiego. W Drohobyczu 1886. Nakładem Koła Stryjsko-Drohobyckiego Towarzystwa nauczycieli szkół wyższych. Drukiem A. H. Żupnika w Drohobyczu. 128 s.

[44] «Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych» (TNSW) – польська професійнв організація учительства, яка постала в 1884 р. у мала садибу у Львові. Діяла на території Галичини, Краківщини, Шлнська та Буковини. Її друкованим органом був періодик «Museum». Див. докл.: Warmski M. Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych 1884-1894. Rys historyczny. – We Lwowie, 1894. Про її Стрийсько-Дрогобицьку філію докладніша інформація відсутня.

[45] Цікаво, що з 1874 по 1882 р. А. Квятковський викладав у Дрогобицькій гімназії, де навчав класичних та польської мов. На початку 80-х рр. здобув професорське звання, був автором кількох наукових розправ. У часі видання книги, професор вже працював у Стрийській гімназії. Див. докл.: Puszka A. Nauczyciele historii i geografii państwowych szkół średnich w Galicji w okresie autonomii (1868-1914). – Lublin, 1999. – S. 307.

[46] Podręcznik Obejmujący Rozporządzenia Ministerialne i Instrukcyą o utrzymaniu Metryk Urodzenia, Ślubów i Zejścia Izraeilitów w Galicyi oraz Przepisy Ustawowe o Urządzeniu Stosunków Prawnych Zewnętrznych Spolecznośći Religii Izraelickiej dla Izraelickich Urzędników Metrykalnych i Zwierzcjności Izraelickich po Gminach Wyznaniowych Izraelickich Zestawiony na podstawie najnowszych ustaw i rozporządzeń państwowych. Opracował S. Weinstok w Rozdole. Cena egzem. 1 złr. 50 ct. wa. Nakladem autora. Z drukarni A.H. Żupnika w Drohobyczu. 1894. Do nabycia u autora; Schwarz Philip. Ordynacya wyborcza dla gmin w królestwie Galicyi i Lodomeryi z Wielkiem Księtwem Krakowskiem z dnia 12 sierpnia 1866 Nr 12 dz. ust. kr. ... opracowana przez ... Drohobycz, Zupnik, 1895; Schwarz Philip. Wszyscy powinnismy wiedziec co znaczy "Maz a zona w Teoryi I praktyce etc. Prospekt. Drohobycz, nakł. wyd. Zupnik, 1895. – 112 s.; Schwarz Philip. Ustawy o lichwie z dnia 28 maja 1881 ... i z 19 lipca 1877 ... a królestwach Galicyi i Lodomeryi etc. Drohobycz, Zupnik, 1897.

лерович. Газета відновила видання в 1896 р. під старою назвою (перше число датоване 22 березня[47]). Цього разу її видавав як редактор і видавець А. Жупник (редакція і друкарня містилися в його власному домі). 15 вересня 1896 р. редактор написав цікаву статтю, у зв'язку з початком побудови нового корпусу місцевої гімназії, в якій стверджував тяглість освітянської традиції в Галичині і Дрогобичі[48]. Він похвально відніссся до ідеї гімназійної освіти, уроків малювання, можливості вибору приватних і державної гімназії, відзначив велику роль бургомістра Ксенофонта Охримовича, подав опис нового будинку гімназії. У наступному числі А. Жупник описав церемонію відкриття навчального закладу[49]. Назагал, згадане число вийшло як святкове: перша сторінка мала урочистий вигляд, уміщуючи привітання громади у зв'язку з очікуваним приїздом на відкриття гімназії поважних гостей найвищого рівня.

«Kuryer Drohobycki» містив цікавий матеріал, друкуючи у додатках важливі свідчення з життя краю. Так, наприклад, додатки за 25 травня – 1 вересня містили «Перелік гостей, які прибули до лікувального закладу в Трускавці», які охоплювали період з 25 травня по 15 серпня 1896 рр. Назагал, тема Трускавця завжди приваблювала А. Жупника-підприємця та публіциста. На відміну від інших видань, «Kuryer Drohobycki» посідав більш нейтральну позицію у стосунку до місцевих політичних угрупувань.

До кінця століття А. Жупник видав ще декілька єврейських видань[50]. Варто виокремити книгу з історії літератури, видану у 1897 р., авторства Хаїма Дов Бернарда Фрідберга (1876-1961). Видана в Дрогобичі книга – «Luchot Zikaron» («Таблиці пам'яті»)[51], присвячена епітафі-

[47] Kuryer Drohobycki. Dwutygodnik, poświęcony sprawom miasta i obwodu. Wychodzi co drugiej niedzieli. 1896. Nr 1-15. 22 marca – 15 pazdziernika.

[48] Nowe gimnazyum w Drohobyczu // Nowy Kuryer Drohobycki. Dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. Wychodzi 1 i 15 każdego miesiąca. – 1886. – 15 wrzesnia (Z druk. A.H. Zupnika w Dr.).

[49] Otwarcie nowego gimnazyum w Drohobyczu // Nowy Kuryer Drohobycki. Dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. Wychodzi 1 i 15 każdego miesiąca. – 1886. – 1 pazdziernika.

[50] *Rabbinisch-wissenschaftliche Vorträge von Dr. Med. K.* Lippe. Drohobycz, Selbstverlag Des Verfassers; Druck Von A. H. Zupnik, 1897. 112 pages, 22 cm.; Luchot Zikaron by Chaim Dov Friedberg. A.H. Żupnik, Drohobycz, 1897. Sefer ha-Yesodot. Das Buch über die Elemente. Ein Beitrag zur jüdischen Relegionsphilosophie des Mittelalters von Isaak b. Salomon Israeli nach dem aus dem Arabischen ins Hebräische übersetzten Texte von Abracham b. Samuel Halevi Ibn Chasdai au seiner Handschrift der Inuversitäts-Bibliothek zy Leyden mit Vergleichung einer andern der Kgl. Hof- und Staatsbibliothek zy München u. a. m. zum ersten Male herausgegeben mit Anmerkingen, sowie mit einer biographischen Einleitung versehen von Dr. Salomon Fried, Rabb. In Ulm a/D., Württemberg. Subventionirt von der Zunz-Stiftung in Berlin. Drohobycz. Buchdruckerei von A.H. Żupnik. 1900.

[51] Friedberg Bernhard. Luchot Sikkaron. Epitaphien von Grabsteinen des israelitischen Friedhofes … Drohobycz, 1897 [A.H. Żupnik].

ям краківського цвинтаря з відповідними біографічними шкіцами (була двічі перевидана: у 1904 і 1969 рр.). Автор книги був відомим істориком євреїв Польщі, письменником, ученим бібліографом і геналогом (писав гебрайською), зарекомендував себе як гебрайський монографіст, писав про видатних постатей[52]. Серед видань кінця століття виокремлюється «Меморандум» від 18 серпня 1900 р. на честь 70-річчя його величності імператора Франца Йосифа І, можливо, авторство тексту належить самому видавцеві[53].

Перші україномовні видання в Дрогобичі – дві брошури 1887 і 1908 рр. Так, у 1887 р. друкарня А. Жупника видала першу (з відомих) українську брошуру в Дрогобичі: «Статут братства Пресвятой Тройци при гр.-кат. Парохиальной Церкви в Дрогобичи»[54]. Видання мало локальний характер і стосувалося лише уконституювання діяльності місцевого братства. Але для української культури в Дрогобичі ця брошура має виняткове значення ! 1908 р. друкарня А. Жупника видала цікаву брошуру під назвою «Ювилейна Памятка 60-ЛІТНОГО ПРАВЛІННЯ Всемилостивійше нами правлячого Монарха Франц Йосифа І»[55]. Видання замовили «громади і шкільні власті» Дрогобицького повіту. У цій брошурі українці краю висловили свою вірнопідданість австрійській «милій» державі («мудрість і доброта Наймилостивійшого Цїсаря провадили нашу державу і замешкуючі єї народи до теперерішньої могучости і розвою ві всїх напрямах поступу»). Відтак, крім парадного портрета імператора у брошурі опубліковано й панегіричні «віршики» на його честь (наприклад, привітальна поезія до його ювілею (1848-1908), під щемливим заголовком «Цісарська сльоза»).

Перша україномовна газета виходила в Дрогобичі у 1911-1912 рр. Це був суспільно-політичний тижневик (двотижневик) під назвою «Голос Підкарпаття» (редактор і видавець – Рудольф Скибінський). Як дослідила О. Дроздовська, часопис був органом Української соціал-демократичної партії на Підкарпатті, зокрема на Дрогобиччині. У вступній статті першого числа декларувалися завдання видання: кри-

[52] Див. докл. про цього автора: Friedberg Bernard (Chaim Dow Berusz) // Polski słownik judaistyczny. Dzieje. Kultura. Religia. Ludzie. – T. 1 / Oprac. Z. Borzymińska i R. Żebrowski. – Warszawa, 2003. – S. 443.

[53] Żupnik A.H. Denkschrift zum 18. August 1900 dem siebzigjanhrigen Jubilaumsfeste Seiner u.k. Apostolischen Majestat Kaiser Franz Josef I. Drohobycz, Żupnik. 1900.

[54] Статут братства Пресвятой Тройци при гр.-кат. Парохиальной Церкви в Дрогобичи». 1887. А.Г. Жупника друкарня в Дрогобичи. – 8 с.

[55] Ювилейна Памятка 60-ЛІТНОГО ПРАВЛІННЯ Всемилостивійше нами правлячого Монарха Франц Йосифа І. Видана Громадами і шкільними властями Дрогобицького повіту. Viribus initis! Полученими силами! – Дрогобич. З друкарнї ц. і к. надв. дост. А. Г. Жупника, 1908.

тика зловживання службовим становищем війтів, старост і маршалків, оборона русинських вчителів перед шкільною владою, боротьба із москвофільством, українськими народними демократами та польськими націонал-демократами. Газета підтримувала у передвиборчій кампанії 1911 р. представника соціал-демократів Семена Вітика (друкувалися тексти його промов, проголошених у парламенті). «Голос Підкарпаття» розповсюджувався у повітах Дрогобич, Турка, Підбуж, Луки, Бориня, Лютовиська і Балигород, які становили єдиний виборчий округ. Після перемоги С. Вітика на сторінках газети подавалася інформація про його парламентську діяльність. Рубрика «Хлопам під розвагу» уміщувала низку політично-просвітницьких статей, матеріалів про культурне життя Дрогобиччини. Декілька інших рубрик інформували про виборчу кампанію у селах Дрогобицького повіту, про діяльність соціал-демократів та про робітничі страйки. Автори газетних матеріалів як правило не зазначалися. Виняток становило кілька публікацій: наприклад, спогади Р. Скибінського. Останню сторінку традиційно займали оголошення та реклама[56]. Цікаво, що серед оголошень домінували підприємства та заклади адвокатів, переважно українських та єврейських, у чому можна бачити певну солідарність двох національних громад краю.

Безсумнівним лідером інтелектуальних зусиль українців Дрогобича в добу І. Франка та С. Коваліва був згаданий вище Олексій Торонський, який вчителював у місцевій гімназії 25 років, виконуючи обов'язки викладача релігії греко-католицького обряду, брав активну участь у галицькому релігійному та громадському житті (у 1890 р. його перевели до Львова). Крім педагогічної діяльності, О. Торонський відзначився своїми літературними спробами, науковими розправами та тим різновидом творчої діяльності, який тепер має назву «науково-методична» робота. Отже, він спочатку написав і видав перші читанки для українських шкіл (фактично, це була хрестоматія з уривками творів українських письменників з короткими біографіями), потім зайнявся підготовкою посібників з основ релігії: 1881 р. вийшов «Християнсько-католицький катехізис», перевиданий 1886 р.; кілька видань витримала «Історія біблійна Старого Завіту», так само – «Історія біблійна Нового Завіту», «Літургіка» та ін. Тривалий час був редактором «Душпастиря», дописував практично до всіх галицьких періодичних видань, у т. ч. до газет «Діло», «Галичанин», журналу «Рускій Сіон» та ін. У Дрогобичі він брав активну участь в релігійному та громадсько-культурному житті (постійний член повітової ради, громадської ради, голова місцевої

[56] Дроздовська О. Українські часописи повітових міст Галичини (1865-1939 рр.). – Львів, 2001. – С. 108-110.

шкільної ради, міської ощадної каси та ін.). 1876 р. о. Олексія вибрали членом управи Дрогобицької філії Товариства ім. Качковського[57]. Тут він відзначався активною проповідницькою діяльністю, а його дрогобицькі проповіді деколи виходили друком (наприклад, проповідь 1876 р. на храмове свято Св. Трійці)[58]. Очевидно, проповіді о. О. Торонського слухав Іван Франко – гімназист.

О. Торонський часто інформував громадськість Галичини про ті чи інші події в Дрогобичі. Наприклад, у червні 1878 р. в періодичному виданні «Рускій Сіонъ» була опублікована його інформація про вибори до міської ради, які відбулися перед тим у травні. Зокрема, він акцентував участь у виборах русинів, які обрали з-поміж себе сімох представників (у т. ч., пароха о. О. Німиловича і професора гімназії о. О. Торонського). Однак їхня загальна апатія до громадських справ, а також залежність від євреїв-кредиторів, спричинила ситуацію, коли останні уміло маніпулювали виборцями. На виборах до повітової ради русини взагалі не були обрані, навіть священики, позаяк в селах було кинуте гасло «Не обирай попа»[59]. У зв'язку з останнім, О. Торонський написав спеціальну статтю, спрямовану проти поширюваних в народі пасквілів на духовенство (газета «Громадський друг» надрукувала брудний віршик про здирство священиків). Автор з Дрогобича застерігав від захоплення антиклерикальними гаслами, водночас вважаючи, що галицьке село не має ґрунту для сприйняття соціалістично-комуністичних ідей[60].

У Дрогобичі О. Торонський написав свою читанку для гімназій, за якою, вірогідно, вчився Франко. У 1867 р. вийшло перше видання для нижчих класів гімназії, а наступного року – для вищих класів гімназії. Остання, яка мала назву «Руська читанка для вищої гімназії» (Львів, 1868. Ч.1), була першим хрестоматійним підручником такого роду, де поруч уривків з творами українських письменників XIX ст., були уміщені короткі авторські біографічні відомості про них. Майже всі шкільні підручники з основ релігії, які до початку XX ст. використовували в гімназіях Галичини, були написані О. Торонським. Йому належить також розвідка «Спори о правопись у русинів і румунів» та кілька статей на педагогічні теми. Олексій Торонський також написав і опублікував ряд невеликих оповідань («Ганця», 1862; «Антоній Печерський» та ін.), які

[57] Протокол заседания общего собрания филии Общества имени Михаила Качковского, проходившего в Дрогобыче 7 (19) июля 1876 г. // Слово. – 1876. – Ч. 71. – 22 июля.

[58] Проповедь въ храмовый праздникъ въ церкви пресв. Тройцы въ Дрогобычи 1876. (А. Тороньскій) // Рускій Сіонъ. – 1877. – Ч. 10. – 15 (27) мая. – С. 300-303.

[59] А. Т. З Дрогобыча // Рускій Сіонъ. – 1878. – Ч. 12. – 15 (27) червня. – С. 384-385.

[60] Тороньскій А. «Поповська молитва» // Там само. – С. 385-386.

друкувалися в часописах «Галичанин», «Діло», «Душпастир», перекладав з німецької і польської мов.

Саме в Дрогобичі О. Торонський розпочав публікації богословських творів, написаних для львівської періодики. До слова, богослів'ю він, властиво, і присвятив своє життя. Так, за попередніми підрахунками, сьогодні відомо близько 100 його публікацій в галицькій періодиці, з різної проблематики, але переважно – на богословські теми[61].

Іван Франко, зрозуміло, не міг не помітити успіхів О. Торонського в різних ділянках літературного та науково-педагогічного життя. Для початку, все ж наведемо його свідчення зі «Споминів із моїх гімназіальних часів». Так, згадуючи своїх гімназійних товаришів, що залишили навчання в дрогобицькій гімназії, він вказує на те, що, мабуть, вони також стали жертвою о. Торонського (та Гапановича)[62].

Однак ознайомлення з потенціалом інших праць І. Франка показує, що він був щодо свого вчителя далеко не таким критичним. Головне – Франко досить позитивно оцінював його літературну та науково-педагогічну діяльність. Так, наприклад, у польськомовній статті (1889 р.) «Про руських гуралів у Галичині» Франко наводить приклад дослідження О. Торонського «про лемків», разом з декількома іншими авторами з етнографії[63]. У статті «Писання І. П. Котляревського в Галичині» вчений згадує, на підставі свого гімназійного досвіду, читанку Торонського 1868 р., у якій були надруковані твори Котляревського («се був «шкільний автор», з котрого читалося дещо в гімназії»). Все ж, Франко тут не стримується, щоб не зауважити, що Котляревський у 60-70-х рр. в Галичині був хоч і не забутий, але «цілком відданий в архів»[64]. Однак, наведений приклад є промовистим, адже він показує зовсім інше ставлення Франка до свого гімназійного вчителя.

Так само, в працях з історії москвофільського письменства, Франко не може на згадати «стару» читанку Торонського, як гімназійний підручник зі «взірцями» руської поезії (стаття «Із історії «москвофільського» письменства в Галичині»)[65].

---

[61] Кравчук А. Індекс української католицької періодики Галичини. 1871 – 1942. – Львів, 2000. – С. 499 (Іменний покажчик).

[62] Франко І. Споминів із моїх гімназіальних часів // «Там город преславний Дрогобич лежить…» (Вибрані праці Івана Франка про Дрогобич) / Упор., перед. і ком. В. Галика. – С. 68.

[63] Франко І. «O góralach ruskich w Galicji» // Франко І. Зібр. тв. у 50-ти т. – Т. 27: Літературно-критичні праці (1886-1889). – К., 1980. – С. 351.

[64] Франко І. Писання І. П. Котляревського в Галичині // Там само. – Т. 31: Літературно-критичні праці (1897-1899). – К., 1981. – С. 331.

[65] Франко І. Із історії «москвофільського» письменства в Галичині // Там само. – Т. 31 – С. 469.

Є згадка Торонського у статті Франка «Львівський театр і народна честь», в якій відзначено його участь у шкільних товариствах (хоча Франко тут іронізує, що вони були близькими до влади, йшлося про доновоерівську епоху)[66]. Однак у «Плані викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви» Франко в курсі з етнографії рекомендує для вивчення «нових збирачів» 60-х рр., серед яких є і Торонський[67].

Водночас, в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» І. Франко відносить О. Торонського до «старої гвардії» галицьких літераторів 60-х рр., у середовищі яких виділяє також Якова Головацького, Антона Петрушевича та ін. Не має бути дивним і те, що Франко читанку Барвінського ставив вище читанки Торонського[68].

Не міг не помітити Франко і наукових розвідок Олексія Торонського в різних ділянках гуманітаристики. Так, він звернув увагу на публікації автора в «Ділі» 1888 р., зокрема, статті «Лужицько-сербський народ» і «Спори о правопис у русинів і румунів»[69]. З публікацій 1889 р. він помітив статтю дрогобицького автора «Причинок до життєпису о. Томи Полянського»[70]. Лише в публіцистиці Торонського в «Зорі» Франко спостеріг його «москвофільські симпатії»[71].

До оцінок громадськими зацікавленнями О. Торонського належить репліка Франка про збори українського «купецького» товариства «Народна торгівля», які відбулися за участі «священика» (стаття «Народна торгівля»)[72].

Дослідникам ще належить оцінити внесок Олексія Торонського в богослів'я. Так само, потребує спеціальних зусиль його діяльність на терені Дрогобича. Так, нам вдалося поки що з'ясувати, що він дописував про місцеві події до львівських періодичних видань.

Негативність оцінок Івана Франка у споминах варто пояснити його загальним ставленням до галицького, в т. ч. й дрогобицького духовенства (згадаймо Франкового «Отця-гумориста»). Варто також пам'ятати, що з викладачів Дрогобицької гімназії він найбільш позитивно оцінював хіба що Емерика Турчинського, по смерті якого удостоїв його некрологом.

---

[66] Франко І. Львівський театр і народна честь // Там само. – Т. 35: Літературно-критичні праці (1903-1905). – К., 1982. – С. 340.

[67] Франко І. [План викладів історії літератури руської. Спеціальні курси. Мотиви] // Там само. – Т. 41: Літературно-критичні праці (1890-1910). – К., 1984. – С. 33.

[68] Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Там само. – Т. 41. – С. 311, 355-356.

[69] Там само. – С. 431.

[70] Там само.

[71] Там само. – С. 434.

[72] Франко І. «Народна торгівля» // Там само. – Т. 44. – Кн. 2: Економічні праці (1888-1907). – К., 1985. – С. 284.

Вже мовилося, що літературознавчі студії були започатковані в Дрогобичі викладачами місцевої гімназії, в якій навчався І. Франко, переважно це були поляки. Так, наприклад, у «Справозданняї» гімназії 1897 р.[73], увійшла німецькомовна праця гімназійного професора доктора Вітольда Баревича «Goethes Naturgefühl» (В. Баревич був кустошем німецької бібліотеки для молоді і викладав німецьку мову). У 1909 р. вийшло друком польськомовне «Справоздання гімназії на 1909 шкільний рік», в якому були оприлюднена біографічно-літературна сильветка Евсебія Словацького авторства Яна Вітека[74]. У 1913 р. у черговому «Справозданні», було уміщено текст праці гімназійного професора Альфреда Бродніцького про мову творів З. Красінського[75]. Вочевидь, перша частина вийшла ще в 1912 р.[76]. Автор праці А. Бродніцький був у Дрогобичі одним із найактивніших літературознавців. У 1913 р. він зініціював видання «1863. Jednodniówka» (видання міського «Комітету Польських Товариств», за редакцією трьох осіб: Альфреда Бродніцького, Броніслава Бургхардта і Броніслава Вірстлейна)[77].

Загальна спрямованість польськомовних видань Дрогобича може бути схарактеризована як прагнення польської громади до самоствердження літературно-патріотичними засобами, шляхом ретроспекції в більш віддалене і недалеке минуле, уславлення героїки боротьби поляків за незалежність в умовах ненависних їм Австро-Угорської та Російської монархій. Водночас, видання демонструють приклад літературного та

[73] Sprawozdanie dyrekcyi c. k. Gimnazyum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1897. Nakładem Funduszu Szkolnego. Z drukarni A. H. Żupnika w Drohobyczu. 1897.

[74] Sprawozdanie dyrekcyi c. k. Gimnazyum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1909 (1. Euzebiusz Słowacki. Szkic biografaczno-literacki. Napisał Jan Witek / Euzebiusz Słowacki. Biographisch-literarische Skizze. Verfasst von Jahann Witek. 2. Część urzędowa dyrektora). – Drohobycz: Nakładem funduszu naukowego, 1909 [C. i k. nadwórny dostawca A. H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu].

[75] Sprawozdanie dyrekcyi c. k. Gimnazyum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu. Za rok szkolny 1913. 1. Język w utworach Z. Krasińskiego. Napisal prof. Alfred Brodnicki. 2. Część urżędowa. 1913. Nakładem Funduszu Naukowego. C. i k. nadworny dostawca A. H. Żupnik, drukarnia w Drohobyczu.

[76] Brodnicki, Alfred. Język w utworach Z. Krasińskiego. [S.l.: s.n.], Drohobycz: A. H. Żupnik, 1912. Про це видання відомо лише з бібліографії польської літератури, де воно віднотоване на підставі окремої відбитки.

[77] 1863. Jednodniówka / Komitet Redakcyjny: Alfred Brodnicki. [Alfred Brodnicki. Wilhelm Bruchnalski. Jan Kasprowicz. Wladysław Kozicki. Ignacy Koziełewski. Ferdynand Kuraś. Kazimierz Lubecki. Stanisław Antoni Mueller. Mieczysław Pawłowski. Leopold Staff. Kazimierz Wierzyński. Kazimera Zamorska]. – Drohobycz: Staraniem Towarzystw Polskich, z drukarni «Słowa Polskiego», pod zażąd. Józ. L. Nowakiewskiego, 1913. – 31, [1] s. Див. про це унікальне видання: Тимошенко Л. Книжкова культура Дрогобича першої половини ХХ ст.: два рідкісних видання 1913 і 1928 рр. // Альманах бібліофілів / Упорядник Євген Пшеничний. – Кн. Перша. – Дрогобич, 2015. – С. 351-354.

науково-публіцистичного розвитку міста на початку XX ст., без огляду на національно-культурний водорозділ, який існував між польською і українською громадами.

Якщо літературознавчі студії в Дрогобичі заснували в основному польські інтелектуали, то початки історіографії належать таки українцям. Так, як вже згадувалось, Іван Верхратський у 1871 р. опублікував першу розвідку з місцевої історії, що розкривала невідомі сторінки Дрогобицької і Стебницької солеварень[78]. Однак працю на історіографічній ниві продовжували винятково поляки.

На початку XX ст. у «Справозданнях» гімназії місцевий професор Фелікс Гонткевич опублікував розвідку з історії Дрогобицького костьола[79], затим він видав збірку актів нашого міста[80]. До слова, публікації Ф. Гонткевича, на відміну від попередніх цілком аматорських розвідок (до відомих авторів слід додати поляків Е. Солецького, Б. Розвадовського, В. Дзєдушицького, українців А. Петрушевича, Д. Вінцковського, Ю. Целевича), слід вважати академічними[81]. Такою ж академічною була й історія гімназії, яку написав професор гімназії Здіслав Култис, яка була опублікована в Дрогобичі у 1906 р.[82] Видання уславлювало навчальний заклад в суто польському дусі.

Щодо гімназії, то варто відзначити її загальну роль у підготовці фахівців. Так, гімназія відкривала шлях до вступу в університети. З іншого боку, гімназійний диплом дозволяв вчителювати в початкових школах. Вчителів готували вчительські семінарії, у Дрогобичі відома василіанська жіноча вчительська семінарія. Однак найвищий рівень освіти давала власне гімназія.

«Справоздання» гімназії початку XX ст. демонструють таку картину. У ній навчалися поляки, українці та євреї. Для кожної громади гімназія утримувала вчителів-катехитів, отців: римо-католика, греко-католика, рабина. Вони й забезпечували виховання в національному дусі. Напри-

[78] Верхратський І. Каменна соль. Описание жуп Дрогобицкой и Стебницкой // Литературный сборник галицко-русской матицы. – 1871. – С. 144-157.

[79] Gątkiewicz F. Kościół w Drohobyczu // Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższego Gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1903. – Drohobycz, 1903 (Druk. Jana Brosia). – S. 1-27; його ж. Kościół w Drohobyczu (Die Kirche in Drohobycz). Szkic historyczny // Sprawozdanie Dyrekcji C. K. Wyższego Gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1903, 1904. – Drohobycz, 1904. (Druk. Jana Brosia). – S. 1-46; його ж. Materiały do historii Kościóła w Drohobyczu // Sprawozdanie Dyrekcji C.K. Wyższego Gimnazjum w Drohobyczu za rok szkolny 1905. – Drohobycz, 1905. – S. 1-35.

[80] Gątkiewicz F. Z archiwum Drohobycza. Zbiór przywilejów, aktów granicznych, lustracji, memoriałów i t. p. – Drohobycz, Z drukarni Jana Brosia, 1906 (Nakł. gminy m. Drohobycza). 407 str.

[81] Не слід забувати, що академічно писав про Дрогобич і М. Грушевський, якого зацікавив Дрогобич та його церкви XVI ст. (публікації в ЗНТШ у 1898 і 1899 рр.).

[82] Kultys Z. Hiastoria gimnazyum drohobyckiego. – W Drohobyczu, Druk. Anieli Broś, wdowy, 1906 (Nakl. Komitetu jubileuszowego).

клад, українці проводили щорічні шевченківські заходи, цього їм, всупереч ранішим уявленням, ніхто не забороняв. Провівши вечір в гімназії, гімназисти виходили на міський рівень, і повторювали вечір в приміщенні Сокола, то був під ту пору найбільший публічний зал (тепер – центр душпастирства молоді). На шевченківські вечори збиралася маса народу.

«Справоздання» проливають світло і на стан гімназійної бібліотеки, яку за бідність її фондів розкритикував І. Франко у 1878 р. (публіцистичний твір «Ученицька бібліотека в Дрогобичи»). Так, наприклад, як свідчить «Справозданнє» 1876 р., навчальна література бібліотеки поділялася на розділи: Релігія, Латинська мова, Грецька мова, французька мова та ін. «Справозданє» за 1904 рік, фіксує такі відділи бібліотеки для молоді: польська, руська, німецька література. Серед руськомовних книжок: «Король Лір» та інші твори Шекспіра у перекладі П. Куліша, «Оповідання» Стороженка, «Ліс шумить» Короленка, «Байки» Гребінки, «Спомини» Чайківського, «Остатні дні Помпеїв» Бульвера, «Беата і Гальшка» Лопатинського, «Про житє Конисього» і «Карпато-руське письменство» Франка, Хоткевич, Вахнянин, Ковалів, Франчук, Гоголь, Селянський, Ібсен, Колеса, Мольєр, Маковей, Крушельницький, Левицький, Королевський, Шіллер, Кобилянська (всього 343 томи). Окремо існувала учительська бібліотека, в переліку поповнення книжок за цей рік, знаходимо 3-1 том «Історії України-Руси» М. Грушевського, 3-4-й тт. творів Шевченка, численну німецькомовну літературу. З періодичних та пресових видань, гімназія отримувала львівські газети, український «Літературно-науковий вістник», кілька польських та німецьких літературних періодиків, енциклопедії та словники.

Саме в час урядування в Дрогобичі українця К. Охримовича наприкінці XIX ст., в місті було заснована філія Польського історичного товариства. Про подію повідомив у 1892 р. «Квартальник історичний», уточнивши, що дрогобицьке «кулко» було однією із перших регіональних організацій Товариства. Гурток постав з ініціативи графа Станіслава Тарновського зі Снятинки, який мав бізнес у Дрогобичі, а також професора гімназії Францішка Зиха. Була обрана управа: Тарновський, ксьондз Роман Гончаковський – віцепрезес, професор Станіслав Беднарський, Ф. Зих – секретар, старший комісар шахт Юзеф Соломон Фрідберг, інженер Казимир Гонсьоровський, отець-катехит, ксьондз Амброзій Полонський. 7 жовтня 1891 р. відбулося перше засідання гуртка, на якому Ф. Зих виголосив реферат «З минулого міста Дрогобича», об'єктом уваги була постать Зельмана Вольфовича. На другому засіданні з січня 1892 р., рефератів про Дрогобич вже не було, зате була накреслена програма діяльності дрогобицького гуртка. 23 квітня 1891 р. Ф. Зих представив реферат на тему «Хмельницький у світлі найновіших

історичних досліджень». Граф Тарновський звітував про дослідження могильників в околицях Дрогобича, зокрема, могилу «На Когутику». Невдовзі, Ф. Зих, автор праці про З. Вольфовича, яка вийшла у Львові у 1896 р., у 1895 р. переїхав до Бучача, і гурток припинив свою діяльність[83].

Нещодавно, вдалося привідкрити завісу на ще одним фактом з кінця XX ст. У 1893 р. міська рада надала почесне громадянство польському поетові-романтикові Корнелю Уєйському. Можливо, це був перший почесний громадянин Дрогобича – недрогобичанин. Цитую зміст диплома: «Корнелій Уєйський в 70-річний ювілей свого народження від жителів міста Дрогобича 12 вересня 1893 р. отримує диплом почесного громадянина Дрогобича». Зокрема наголошується, що заслуга його перед Галичиною та нашим містом полягає передовсім у написанні вірша «Skargi Jeremiego» (1847), у котрому йдеться про героїчне повстання поляків проти росіян 1861-1863 рр. (музей Дрогобиччина ДКМ 3953/А-4631). Титульний лист диплому художньо оформив відомий художник Ефраїм Лілієн. Кілька слів про К. Уєйського: він був автором так званої візійної, а також релігійно-месіанської лірики, стилізованої під молитви та біблійні псалми, прагнув у своїй творчості відтворити прагнення польського народу до визволення. Цікаво, що він навчався у Бучачі у місцевих василіан, брав участь у весні народів 1848 р. у Львові, у 1868 р. за вірші з циклу «До москалів», був підданий судовому переслідуванню і заарештований на 8 днів. Вочевидь, ініціаторами надання поетові почесного громадянства Дрогобича, була місцева гімназійна професура[84].

Говорячи про існування великих розбіжностей у прагненнях національних громад Дрогобича до інтелектуального розвитку та самоствердження, вкажу на те, що їх об'єднувало. Передовсім, це ставлення до австрійської влади, чи, радше, до правлячої династії Габсбургів. Як уже згадувалось, українська громада у 1908 р. видала велику брошуру, в якій вона висловила своє вірнопідданство цісареві. Цікаво, що польська громада спромоглася на подібний крок. Брошуру написав професор Ф. Гонткевич, але, переїхавши до Кракова у 1908 р., він того ж року видав її там[85]. Єврейська громада видала книгу подібної спрямованості

[83] Див. докл.: Тельвак В. Дрогобицький науковий гурток Історичного товариства у Львові // Дрогобицький кражзнавчий збірник. – Вип. VIII. – Дрогобич, 2004. – С. 256-263.

[84] Див. докл.: Кордуба З. Почесний громадянин Дрогобича Корнель Уєйський – «останній великий поет романтизму» (до 195-річчя від дня народження) // Вісник музею «Дрогобиччина». Записки, присвячені дослідженням природи, історії та культури Дрогобиччини / Гол. ред. А. Гладун. – Ч. 1. – Дрогобич, 2018. – С. 32-41.

[85] Gątkiewicz F. W sześćdziesiatą rocznice przesławnych, wiekopomnych rządów najmiłościwiej nam panującego cezara Austryi, apostolskiego króla Węgier i t. d. Franciszka Józefa I. Przemowa do uczniów c. k. Gimnazyum V-go w Krakowie w uroczystym poranku jubileuszowym 2 grudnia 1908 r. Kraków, nakł. autora, 1908. 20 str., 1 ryc.

ще раніше, в 1900 р. Написав її німецькою мовою і видав у своєму видавництві А. Жупник[86].

Насамкінець, слід вказати на загальну організаційну та ідейно-політичну нерозвиненість українського інтелектуального руху Дрогобиччини тієї доби. У краю переважали читальні москвофільського товариства ім. М. Качковського (дрогобицька філія створена ще в 1876 р.), «Просвіта» була заснована вже на початку нового століття.

Насамкінець варто зауважити, що в дослідженнях спадщини Стефана Коваліва та Івана Франка у регіональному вимірі досі простежується своєрідний класовий підхід, який зводиться до показу життя місцевого пригнобленого люду та його експлуататорів, що не може не турбувати. Водночас, регіональне життя було багатим на інші прояви, мозаїку яких представлено в цій статті. Щодо «експлуататорів», то в їхньому середовищі були, звісно, й українці, на що досі не звернена належна увага. Мова повинна йти, отже, про середовище місцевих підприємців, які жили своїм життям і творили місцеву культуру. Ст. С. Ніцея, автор кількох науково-популярних книжок з історії регіону[87], пишучи, зокрема, про Борислав, показує кілька облич майбутнього міста. Так, скажімо, крім гострих соціальних конфліктів, на промислах працювали кваліфіковані робітники, а також численний прошарок інженерів, адвокатів та урядників копалень. Наприклад, підприємець Станіслав Щепановський, «король польської нафти», який відкрив родовища нафти у Східниці і почав її добувати, був відомим публіцистом, автором цікавих споминів[88]. Зрештою, місцеві підприємці мешкали переважно в Дрогобичі, де збудували чудові вілли, які досі творять образ тієї доби, незабутній і неповторний. Цікаво, що в Дрогобичі народилися художники світової слави брати Готтліби. Тому виникає питання: чи такою вже задушливою була атмосфера провінційного життя ? Все це дуже констрастує з двополярним світом «Галицької Каліфорнії», який зображували І. Франко і С. Ковалів[89].

[86] Żupnik A.H. Denkschrift zum 18. August 1900 dem siebzigjanhrigen Jubilaumsfeste Seiner u.k. Apostolischen Majestat Kaiser Franz Josef I. Drohobycz, Żupnik. 1900.

[87] Nicjeja St. S. Kresowe trójmiasto. Truskawec – Drohobycz – Borysław. – Opole, 2009; Kreowa Atlantyda. Historia i mitoligia mias kresowych. – T. VII: Drohobycz, Majdan, Schodnica, Sławsko, Turka. – Opole, 2015.

[88] Відомі його книги: Szczepanowski St. Nafta i praca. Złoto i błoto. – Lwów, 1886; Nędza Galicji. – Lwów, 1888.

[89] Докладну статистику інфраструктури Дрогобича та околиць представлено у виданні 1913 р. «Kalendarz Tygodnika Drohobyckiego oraz Szematyzm i Skorowidz na rok 1913.» (Drohobycz, 1913). Видання вийшло у Львові. У ньому подано статистику й об'єктів культурно-освітнього призначення: редакцій місцевих газет, рекламних бюро, книгарень та друкарень. Див. докл.: Іриневич Т. «Kalendarz Tygodnika Drohobyckiego» за 1913 рік. Історико-статистичний аналіз // Вісник музею «Дрогобиччина». Записки, присвячені дослідженням природи, історії та культури Дрогобиччини / Гол. ред. А. Гладун. – Ч. 1. – С. 15-31.

Євген НАХЛІК

ІВАН ФРАНКО І СТЕФАН КОВАЛІВ: ТОВАРИСЬКІ СТОСУНКИ, ВЗАЄМНА РЕЦЕПЦІЯ, ПОДІБНОСТІ Й ВІДМІННОСТІ БОРИСЛАВСЬКОГО ТЕКСТУ

Тема «Іван Франко і Стефан Ковалів» уже не раз порушувалася принагідно у прижиттєвій критиці, радянському літературознавстві, а відтак у літературознавстві незалежної України. Огляд таких проб міститься у недавніх статтях бориславського історика Володимира Драгана, одна з яких є окремим дослідницьким зверненням до історії взаємин та співпраці цих письменників[1].

Пропоновану студію вирізняє повніше, всебічне й системне опрацювання теми, критичний підхід до джерел, до недокументованих, не підтверджених іншими матеріалами, відомостей, до сумнівних спогадів, натяжок за стандартними радянськими лекалами, коли кожен «прогресивний» галицький письменник-реаліст – сучасник і наступник Франка – мав неодмінно належати до його «школи», вчитися в нього, ба й наслідувати його. Також простежую ідейно-художню спорідненість і відмінність творів Франка й Ковалева за порівняннями, здійсненими у прижиттєвій критиці та літературознавстві незалежної України[2].

---

[1] *Драган Володимир*. Іван Франко і Стефан Ковалів: до історії взаємин та співробітництва // Проблеми гуманітарних наук : збірник наук. праць Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Серія: Історія. 2017. Вип. 40. С. 44–61; *Драган В. І.* Історико-краєзнавчі погляди Стефана Коваліва в дослідженнях українських гуманітаріїв другої половини XX – початку XXI ст. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2019. Вип. 52. Т. 2. С. 144–148.

[2] Принагідно зауважу, що прізвище *Ковалів* за його життя відмінювали згідно з природними нормами української мови, враховуючи чергування звуків [о], [е] з [і] у відкритому й закритому складах, – у галицькому літературному варіанті, опертому на місцевий діалект: *Ковальова, Ковальову, Ковальові* тощо (так у підписах публікацій його творів, у працях Франка, Маковея та ін.); у наддніпрянському літературному варіанті: *Ковалева, Ковалеву, Ковалеві* тощо. Цю практику (в сучасному літературному варіанті) доцільно повернути, бо відмінкові форми *Коваліва, Ковалів* (як і *Яцківа, Яцківу*, *Кирчіва, Кирчіву* та подібних прізвищ) є неприродними для української мови.

Біобібліографічна преамбула

Письменник і вчитель Стефан Ковалів, земляк Івана Франка з Дрогобиччини, на сім років і вісім місяців старший од нього (народився 25 грудня 1848 р. в селі Брониці, тепер Дрогобицької міської громади), також, як і Франко, навчався у чотирикласній Дрогобицькій нормальній школі оо. Василіян. На основі шкільної «Золотої книги», в яку щороку записували прізвища найкращих учнів і в якій майбутній письменник зареєстрований під ім'ям Стефан Коваль (зберігається у фондах Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка), Роман Горак виснував, що в цій школі він навчався у 1859–1862 рр.[3] Натомість Михайло Івасенко без жодного поклику й пояснення подав, наче з тої «Золотої книги» «відомо, що С. Ковалів навчався там з 1858 до 1862 року» та «іменувався Стефаном Ковалем»[4]. За відомостями, що їх навів Володимир Драган, прізвище С. Ковалева (у запису «Коваль») фігурує у списку учнів школи оо. Василіян за 1859 р.[5] і буцім «У час навчання в Дрогобичі С. Ковалів обіймав посаду тимчасового учителя у школі с. Городище в період від 17 грудня до 1 вересня 1865 р.»[6]. Виходить, наче Ковалів затримався у початковій школі принаймні на шість років (1859–1865)? Та й як він міг паралельно навчатися у початковій школі в Дрогобичі та вчителювати в Городищі (тепер Самбірського району)? Правдоподібніше, Ковалів був учнем цієї школи впродовж 1858/9–1861/2 навчальних років. Утім, мені розходиться не так про точні дати його навчання у дрогобицькій школі, як про те, чи не навчався він там бодай якийсь час паралельно з Франком. З наявних відомостей випливає, що навчалися вони в цій школі різночасно. Франко приступив у ній до навчання через два роки після того, як її закінчив Ковалів, і здобував початкову освіту протягом трьох навчальних років – 1864/5–1866/7. **Спільна початкова альма-матер була єдиним закладом, який єднав їхні різні життєві шляхи, та й то як учні вони в ньому розминулися в часі.**

Далі Ковалів подався не до Дрогобицької гімназії, як Франко, а до нижчої реальної (технічної) школи в Перемишлі, з якої, проте, не за-

[3] *Горак Роман*. Стефан Ковалів : До 150-річчя від народження. Трускавець, 1998. С. 76–77.

[4] *Івасенко Михайло*. Післямова // *Ковалів Стефан.* Оповідання. Статті. Щоденник (З недрукованої спадщини) / упоряд. і ред. Михайло Івасенко. Дрогобич : Сурма; Львів : Інститут МАУП, 2011. С. 197. Щоправда, у післямові М. Івасенко в основному переповів (без поклику) відомості з книжки Р. Горака.

[5] *Драган Володимир*. Відомий та невідомий Стефан Ковалів: біографічний портрет // Проблеми гуманітарних наук : збірник наук. праць Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Серія: Історія. 2021. Вип. 6 (48). С. 117.

[6] Там само. С. 118.

кінчивши четвертого класу, 1869 р. мусив піти на зарібки[7]. Два роки (1869–1871) навчався у школі м. Стрия[8], потім заробляв на життя як дяковчитель по селах Дрогобиччини[9].

Відтак студіював у Львові, але не в університеті, де навчався Франко (від жовтня 1875 р. до зимового семестру 1879/80 навчального року), а в учительській семінарії (1872/3–1874/5 навчальних років). Виходить, їхні шляхи у Львові також розминулися: Ковалів закінчив семінарію улітку 1875 р. – 5 липня йому вручено атестат зрілості[10], а 12 вересня видано патент на вчителя народних шкіл[11], тимчасом як Франко почав навчання в університеті з жовтня. Після закінчення семінарії Ковалів улаштувався вчителем у рідному селі (від 2 листопада 1875 р.), а 1879 р. його перевели до Борислава на посаду вчителя, відтак управителя школи[12]. Від 1902 р. до кінця життя (†26 червня 1920 р.) працював директором Бориславської виділової школи, а від 1 вересня 1908 р. – ще й директором місцевої п'ятикласної жіночої школи[13].

У Бориславі почалася літературна діяльність Стефана Ковалева. Старший за Франка, він, однак, дебютував як письменник на сім років пізніше від нього, вже майже в 33-річному віці: у коломийському ілюстрованому журналі «Приятель Дітей», адресованому переважно дітям середнього та старшого шкільного віку, надруковано 1881 р. його перші тексти: пізнавальну статтю «Дорогоцінні камені» (Ч. 7–11) та оповідання «Гірска дитина» (Ч. 12–14; обидва – під криптонімом *С. К.*). Відтак виступав як новеліст (його оповідання, образки, нариси, новели, на робітничу тематику – переважно натуралістичні, на селянську – імпресіоністичні), а також як публіцист, автор статей з педагогіки, зокрема дидактики. Друкувався у часописах «Буковина», «Бібліотека для Моло-

[7] Шкільне свідоцтво учня 4 класу С. Ковалева, видане головною школою у Перемишлі 15 серпня 1869 р. (Там само).

[8] Шкільне свідоцтво учня 2 класу, видане 27 лютого 1871 р. цією школою (Там само).

[9] За відомостями Р. Горака, Ковалів після закінчення василіянської школи працював у 1865–1869 рр. дяковчителем у сільських школах, далі закінчив «перший клас нижчої реальної гімназії в Перемишлі» (1869/70 навчального року), а «на другий рік навчання перевівся в аналогічну гімназію до Стрия і закінчив другий клас тут <...>», отже, 1870/71 навчального року. Відтак від 1 вересня 1871 р. до 31 серпня 1872 р. обіймав посаду дяковчителя в селі Городищі та дяка при місцевій церкві (*Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 78–79). Думається, цих біографічних розбіжностей, наявних у працях дослідників, можна було б уникнути, якби вони ретельно аналізували документи й подавали виклад свого аналізу, а ще краще – публікували копії малодоступних документів, щоб читачі могли перевірити наведені відомості.

[10] *Драган В.* Відомий та невідомий Стефан Ковалів: біографічний портрет. С. 119.

[11] *Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 79.

[12] Там само. С. 51–52, 80–82.

[13] Там само. С. 52, 111–112.

діжи», «Русская Рада», «Русское Слово», «Школьная Часопись», «Діло», «Батьківщина», «Зоря», «Літературно-науковий Вістник», «Дзвінок», виданнях і серіях «Общества им. М. Качковского», «Просвіти», Українсько-руської Видавничої Спілки. Чимало його статей опублікував у 1890–1897 рр. журнал «Учитель»[14]. Мала проза Ковалева виходили у Львові як по одному творові в книжці, так і збірками.

Певно, **зі значною частиною його публікацій, особливо більшістю новелістичних творів, Франко був знайомий**. Зі збірок малої прози Ковалева – «Дезертир і иньші оповіданя», «Громадскі промисловці» (обидві 1899), «Риболови і иньші оповіданя» (1903), «Похресник і інші оповіданя» (1909, усі в серії «Літературно-Наукова Бібліотека» Українсько-руської Видавничої Спілки, притому збірка «Дезертир і иньші оповіданя», видана числом першим, відкривала цю серію), «Образки з галицької Каліфорнії» (1913) – Франко мав у своїй бібліотеці книжку «Риболови і иньші оповіданя» (тепер зберігається у Франковій бібліотеці в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, № 2799). З окремих видань його поодиноких творів у Франковій бібліотеці чи не було, чи не збереглося жодного.

Як і Франко, писав Ковалів малу прозу для молоді й дітей. У тій-таки серії «Літературно-наукова Бібліотека» вийшли друком чотири «томи» його «оповідань для молодіжи»: «Чародійна скрипка» (примірник також зберігається у Франковій бібліотеці в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка, № 3131), «Писанка» (обидва «томи» – 1910), «В остатній лавці», «Щаслива бабуня» (обидва – 1911).

Товариські взаємини

Коли Франко запізнався з Ковалевим особисто – достеменно невідомо. Осип Маковей у літературній сильветці Ковалева 1900 р. зазначив, що «в кружках львівських літератів довгі літа ніхто його й не бачив і не знає, чи він старий чи молодий»[15].

1893 року, ще перед виходом перших збірок Ковалева «Дезертир і иньші оповіданя» та «Громадскі промисловці», Франко у вірші «Вандрівка Русина з Бідою», датованому «20 марта – 13 апр[еля] 1893» [т. 1, с. 141][16] (збірка «З вершин і низин», Львів, 1893), уклав у вуста персоніфікованої Біди рядки з натяком на зображення в новелістиці Ковалева бориславських бід:

[14] Неповний перелік див.: Там само. С. 103–104.

[15] *Маковей Осип.* Стефан Ковалїв // Літературно-науковий Вістник. 1900. Т. 11. Кн. 8. С. 82.

[16] Тут і далі – поклики в тексті (із зазначенням томів і сторінок) на вид.: *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наукова думка, 1876–1886; *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ : Наукова думка, 2011. Т. 54.

Там би мені й смерть негладка,
Та здиба́вся Стефан Пятка,
То він ме́ні Борислав
Весь дрібненько описав.

Та й говорить: «Ні, небого,
Тут вже твоїх сестер много!
Тікай відси щодуху,
Щоб не бу́ло розруху!» [т. 1, с. 133].

Перший і другий рядки в автографі мають інакшу редакцію: «Бу́ла б я там згибла, братку, | Та здиба́ла Степка Пятку» [т. 1, с. 442]. З цієї віршованої алюзії не випливає, однак, чи Франко знав тоді Ковалева за публікаціями чи вже познайомився з ним особисто. Проте правознавець, д-р Іван Кобилецький (*1873–†1945), галицький адвокат і громадсько-політичний діяч, засвідчив тогочасне особисте знайомство Франка з Ковалевим: «1893 року я спіткав Франка у Стефана Ковалева в Бориславі, і того самого дня я з ним пішов до Попелів, до вчителя Воробця, у якого ми переночували»[17].

Цей Михайло Васильович Воробець (*29.09.1860–†17.10.1945), колишній народний учитель у галицьких селах, а згодом львівський пенсіонер, також залишив вірогідні згадки про Франкове перебування у Ковалева. В автобіографічному листі до Кирила Студинського від 5 лютого 1941 р. він згадував про своє вчителювання у селі Попелях (неподалік од Борислава, тепер входить до Бориславської міської громади) від 1 вересня 1891 р. до 1 березня 1894 р.[18]: «Там-то Франко Іван Я[кович] відвідував мене нераз […] в Попелях. Лише тоді була для мене радісна хвилина, коли Іван Франко мене відвідав, ідучи з саком на ловлю риб або йдучи в Борислав до учи[теля] Степана Ковалева»[19].

А в спогадах, датованих 5 травня 1941 р.[20], Воробець розповів, як у розмовах із Франком обговорював бориславські оповідання Ковалева: «В часі мойого 2 і пів річного побуту в Попелях відвідував мене часто Франко. […] Франко нераз вступав до мене, ідучи до Борислава,

[17] *Кобилецький Ів.* Де-що про Франка // Іван Франко. Збірник / За заг. ред. І. Лакизи, П. Филиповича, П. Кияниці. Книгоспілка, [1926]. С. 302.

[18] Конкретні дати вчителювання наведено в його листі: *Горак Роман*. Щедрий дарунок сільського вчителя Михайла Воробця // Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові. Львів : Апріорі, 2012. Вип. 11. С. 90.

[19] Там само. С. 93.

[20] *Глібовицька Ольга*. «Життєпис учителя, з котрого одну картину взяв Іван Франко, як тему до написання п'єси "Учитель"» // Там само. С. 129.

до Степана "Пятки" (Ковалів), що був там директором школи. "Пятка" писав богато про вчинки ріжних давних громадських урядників, що то отуманювали народ сітею ріжних параграфів і законів, видирали у них за будь-що землю і достаток, і давні господарі ішли на нужденне утримання до нових власників їхніх господарств, і ледви животіли в нужді і голоді або находили собі смерть в ямах кипячки, де не одна тисячка ріпників погинула. Богато пекла бачив я, богато наслухався про ті ненадійні випадки смерти, і з Франком нераз обговорили ми не одну історію, яку він [треба думати, Ковалів. – *Є. Н.*] майже вірно змальовував у своїх оповіданнях»[21].

На підставі спогадів Кобилецького й Воробця, а також, у додачу, літературної алюзії у вірші «Вандрівка Русина з Бідою», написаному 20 березня – 13 квітня 1893 р., можна вважати, що не пізніше 1893 р., а то й у 1891–1893 рр. Франко відвідував Ковалева у Бориславі. Однак відомі листовні контакти між ними належать хронологічно вже до початку наступного десятиліття, а власне – нового століття (про це – далі).

Зі слів сучасного літературознавця Осипа Петраша, Франко був «хресним батьком» псевдоніма Ковалева *Стефан Пятка*. Дослідник переповів почутий ще в 1950-х роках од бориславського старожила І. Солюка, «здібного учня, а згодом приятеля» Ковалева, спогад про те, що останній розповідав йому, як після появи бориславських оповідань «упирі та смоки галицької Каліфорнії», подібні до їх персонажів, писали численні доноси й наклепи на нього, зокрема як директора школи: «Приїхав з Дрогобича інспектор, українець, який до письменника ставився доброзичливо. Придумав він компромісне рішення: знаєш, Степане, мушу тебе якось покарати, заплатиш штраф – п'ятку (тобто 5 ринських), і на цьому обійдеться. Про цей випадок згодом Ковалів розповів Франкові. Той розсміявся: будеш П'яткою. А щоб тебе більше не чіплялися, підписуй так свої твори. Так і виник цей псевдонім…»[22].

З розповіді виходить, що Франко й Ковалів особисто зустрілися й познайомилися до того, як бориславський новеліст підписував свої твори псевдонімом *Стефан Пятка*. Під цим прибраним ім'ям опубліковані принаймні твори в «Ділі» «Свій по званю» (1890. Ч. 186. 18/30 серпня; Ч. 189. 22 серпня / 3 вересня; Ч. 190. 23 серпня / 4 вересня) і «Ройтів шиб. Образок з Галицкої Каліфорнії» (Ч. 288. 22 грудня 1890 / 3 січня 1891; Ч. 289. 24 грудня 1890 / 5 січня 1891). А 1891 р. «Общество им. Качковского» видало «Дві повісти Стефана Пятки» («Конокрад» і

[21] Там само. С. 124.

[22] *Петраш Осип*. Відомий і невідомий Стефан Ковалів // *Ковалів С.* Оповідання. Статті. Щоденник (З недрукованої спадщини). С. 6.

«Совість»). Утім, чи достеменно так було, як розповідав бориславський старожил і як переповів О. Петраш, чи трохи інакше, чи це взагалі легенда – годі сказати з певністю.

За спогадом Юліяна Ковалева, письменникового сина (*1890–†1968)[23], одного разу Франко приїхав до батька додому в обідню пору й довідавшись, що робітники спустилися в яму підприємця Миколи Криська за чотирма мертвими ріпниками, не сів до обіду, який хотіла подавати мати, «а зараз же пішов з батьком на місце трагедії». Повернувшись із ним увечері, Франко «схвильовано ходив по кімнаті» й повторював слова: «Як це так безкарно можна людей убивати?»[24]

Про трагедію в ямі бориславського війта Миколи Криська є згадка у статті С. Ковалева «Продукция нафти (скального олію) в Бориславі», опублікованій у «Літературно-науковому Вістнику» 1903 р.: коли «копачі позаморочувалися в ямі» (тобто отруїлися на смерть вуглеводними газами, так званою заморокою), «були випадки, де поліз чоловік по мертвого і сам заморочився, поліз другий, третій і знов заморочився. У самого Миколи Криська, тодішнього війта, в ямі одного разу аж чотири робітники таким способом перенеслися до лучшого житя <…>».

Щоб далі не гинути, «раджено собі чисто галицьким помислом: кидалося запалену тріску або віхоть соломи в яму, наступав гучний вибух, ґази вмить згоріли, і тоді можна було вже безкарно спускатися по спечених покійників»[25].

Після Криська бориславськими війтами були селянин Терлецький, Шмілько Крайсберґ та його брат Арон Крайсберґ, а 1894 р. війтом став Іцик Корнгабер[26]. До того ж «кип'ячку» з ям перестали видобувати ще 1879 р.[27] Отже, описана подія відбулася до того часу, десь у 1870-х роках. Тоді ще Ковалів не перебрався до Борислава і Франко не міг гостювати в нього.

За дальшою розповіддю Юліяна Ковалева, одразу ввечері Франко заявив, що «повинен негайно від'їхати, бо справи змушують». Мати не

---

[23] *Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 99, 101.

[24] *Ковалів Ю. С.* Спогади про Стефана Ковалева / Юліан Степанович Ковалів // *Ковалів Степан*. Вибрані оповідання / упорядкув., вст. ст. та пояснення слів В. Лесина. Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1952. С. 23–24.

[25] *Ковалів С.* Продукция нафти (скального олію) в Бориславі // Літературно-науковий Вістник. 1903. Т. 22. Кн. 5. С. 101. Підпис: Стефан Пятка.

[26] Там само. С. 103.

[27] Там само. С. 103–104. Цю статтю С. Ковалів повторив в авторському коментарі до публікації свого оповідання «Андрій Кременяк». У ній зроблено деякі правописні, лексичні та фонетичні (певно, редакторські) зміни. Зазначені відомості див.: *Ковалів С.* Андрій Кременяк // *Ковалів С.* Похресник і інші оповіданя / Стефан Ковалів. У Львові : Накладом Українсько-руської Видавничої Спілки, 1909. С. 32, 35 (примітку підписано криптонімом *С. К.*).

хотіла пускати його «вночі в сильний дощ», нагадувала, що «кругом у Бориславі нафтові ями не накриті. І. Франко знав про ці нафтові ями, знав, що люди падали і гинули в них», тож зауважив: «– Я знаю, що тут у Бориславі, людина загине в ямі, і ніхто цим не журиться», але сказав, що мусить їхати до Дрогобича. Мати (чомусь не батько) знайшла підводу, хоча в таку пору це було нелегко, і Франко «від'їхав на станцію під дощем»[28]. Про те, що ями залишалися ненакритими, писав С. Ковалів у тій-таки статті: «Ями нафтові сотками стояли ненакриті, падав у них уночи, хто трапився – чи чоловік, чи скотина, і довгі літа ніхто не дбав про те, щоб їх засипати. Аж приїзд цісаря 1881 зробив те, що наборзі позатикали криниці, наповнені сировицею (соляною ропою) і сірководневими ґазами, але тілько ті при публичнім гостинци накрили, куди мав їхати цісар, а дальші стояли ненакриті, аж поки самі не позападалися»[29].

Зрозуміло, що той випадок, описаний у статті Юліяна Ковалева, не є його власним спогадом. Тому постають запитання: чи він переповів спогад батька або матері (Анна Ковалів народилася 8 вересня 1850 р., померла 13 червня 1929 р.[30]), чи пов'язав їхній спогад з батьковою інформацією про війта Криська, викладеною в журнальній статті та її передруку в коментарі до оповідання «Андрій Кременяк», чи, врешті, домислив ту батькову публічну інформацію?

За правдоподібним спогадом Юліяна Ковалева, батько говорив, що якби колишній війт Борислава, промисловець Корнгабер, прочитав Франкову «повість» «Борислав сміється», «він побачив би себе в образі Германа Гольдкремера». А під час екскурсії до Бані Котовської (на той час – село, прилегле до Борислава) батько показав синові толоку, в якій «відбувалася нарада бориславських ріпників», що її Франко описав у цій «повісті»[31]. Юліян Ковалів також згадував, що за столом, за яким батько писав твори, «часто сидів Іван Якович і щиро розмовляв з батьком.

– Ну, покажи, Степане, що там маєш нового? – питав Іван Якович, сівши біля стола. І батько читав нові оповідання, які записував у зошитах каліграфічним почерком. Читаючи Іванові Яковичу свої твори, він дуже переживав читане, давав окремі пояснення. Часто Іван Якович так зацікавлювався описаними подіями і фактами, що обидва йшли на місце, де трапилась описана подія»[32].

[28] *Ковалів Ю. С.* Спогади про Стефана Ковалева. С. 23–24.
[29] *Коваліѣв С.* Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі. С. 104. Підпис: Стефан Пятка.
[30] *Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 113.
[31] *Ковалів Ю. С.* Спогади про Стефана Ковалева. С. 25.
[32] Там само. С. 24.

У спогадах про Ковалева старшого сина, теж Стефана (*1881–†1972)[33], вперше опублікованих у дрогобицькій газеті «Радянське слово» за 28 серпня 1958 р. (№ 169), згадано, як на запрошення батька до Бориславa приїхав Франко «разом з інженером Едмундом Солоцьким, який щойно вийшов з тюрми, де сидів уже третій раз за образу цісарського "маєстату"». Вони прибули «подивитися на результат жахливої катастрофи <…> на нафтопромислі» – загибель шістнадцятьох людей. На місці трагічної події жандарм, який відганяв юрбу від жертв, «прискочив <…> і до батька з наїженим багнетом», але батько «розкрив свої груди догола і голосно закричав: «На, сякий-такий сину, пхай!» Збентежений жандарм «притьмом пішов у другий кінець», «робітники <…> громом оплесків вітали і поздоровляли батька <…>, а Франко, зворушений цією неймовірною любов'ю робітників, заплакав». За спогадом С. Ковалева-молодшого, Франко і Солоцький приїхали 3 червня 1902 р. вранці[34], однак Едмунд Леон Солецький (Solecki, таке його точне прізвище), польський інженер-архітектор, перекладач, краєзнавець і редактор, урядник на Львівсько-Чернівецькій залізниці у Станиславові (народився 11 квітня 1842 р.), помер іще 27 лютого 1896 р.[35] Тож приїхати із Солецьким до Бориславa Франко міг не пізніше цієї дати. Ковалів-старший особисто знав Солецького насамперед як редактора дрогобицького часопису «Gazeta Naddniestrzańska», у якому друкувався. У березні 1887 р. з нагоди Шевченкових роковин Солецький написав польською мовою вірша-присвяту Ковалеву – «Stefanowi!»[36]. Прихильного до українців Солецького знали й інші українські діячі. У листі до редактора «Діла» Івана Белея від 29 грудня н. ст. 1890 р. Ковалів передавав поклін: «Е. Солецкий кланяєся…»[37].

А тимчасом трагічна подія, описана в спогаді С. Ковалева-молодшого, справді трапилася в червні 1902 р. У коментарі до оповідання

[33] *Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 87, 88, 93.

[34] *Ковалів Степан [молодший]*. І. Франко у С. Коваліва в Бориславі // Іван Франко у спогадах сучасників / упорядкув., передм. та прим. О. І. Дея. Львів : Каменяр, 1972. Книга друга. С. 199–200.

[35] *Галик Володимир*. До історії взаємин та співробітництва Івана Франка з редактором «Gazety Naddniestrzańskiej» – Едмундом Леоном Солецьким (за матеріалами епістолярної спадщини) // Проблеми гуманітарних наук : збірник наук. праць Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Серія: Історія. 2015. Вип. 36. С. 59–71.

[36] Див. репродукцію польського оригіналу та український переклад: *Лазорак Богдан*. «Коли, як "кобзарі", ми топчемося між людьми…»: вшанування Тараса Шевченка в Дрогобичі у добу Івана Франка (1874–1914 рр.) // Нагуєвицькі читання : Зб-к наук. праць. Дрогобич : Посвіт, 2019. Вип. 5. С. 180–181.

[37] *Ковалів С.* З. До Івана Белея // *Ковалів С.* Оповідання. Казки. Листи (З недрукованої спадщини) / підготовка текстів та упорядкув., «Післяслово» Михайла Івасенка. Львів : Кобзар, 2003. С. 157.

«Андрій Кременяк» Ковалів-старший зазначив, що похорон робітників відбувся 3 червня 1902 р.: «Рідкий був похорон у Бориславі дня 3 червня 1902 р.: в темній просторій шопі зложено рядами в домовинах шіснайцять жертв бориславської Содоми, сиріч галицької Каліфорнії»[38].

Схоже, саме з цієї примітки Ковалів-молодший почерпнув дату «жахливої катастрофи» і прив'язав до неї гаданий приїзд Франка із Солецьким, який міг відбутися раніше. Чи справді сам Франко був на цьому похороні, теж немає певності, бо іншими джерелами його присутність там не підтверджується.

Спогади обох синів про батька мають помітний ідейно-стильовий наліт радянщини, внаслідок чи то авторської самоцензури та кон'юнктури[39], чи то редакторського втручання[40]. Неважко також здогадатися, що одиничні події, які, зрештою, могли бути, узагальнено у синових спогадах як повторювані, часті, що є явним перебільшенням. Син Юліян твердив: «Степан Ковалів з Іваном Франком підтримував на протягом усього життя найдружніші взаємини. <…> Іван Якович Франко часто бував у домі мого батька, багато говорив з ним про життя бориславських робітників, про життя селян, про літературу»[41].

Майже те саме читаємо у спогадах його брата Стефана: «С. Ковалів на протязі всього життя підтримував з І. Франком найдружніші стосунки. Іван Якович часто бував у домі мого батька, разом з ним ходив на нафтопромисли, слухав нові оповідання і багато говорив з ним про життя бориславських робітників, про літературу. <…> Вони часто листувалися між собою»[42].

Впадає в око, що зацитовані уривки ледь чи не дослівно повторюють один одного, а це означає, що спогади писано не довільно з пам'яті, а конструйовано й компільовано. У Галичині, де не прийнято було вживати форму по батькові, не називали Франка Іван Якович (так зверталися до нього хіба що наддніпрянці). Явно утрируваним є твердження, буцім Ковалів підтримував стосунки з Франком протягом

[38] *Ковалів С.* Андрій Кременяк. С. 52 (примітку підписано криптонімом *С. К.*).

[39] Показово, що Стефан Ковалів-молодший «намагався "правити" мову батька», щоб перевидати його твори в радянській пресі (*Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 117). Ба більше: Михайло Шалата зауважив, що «про цього сина» чув, що «він "задля прибільшення слави батька" приписував йому свої новели, які інколи складав у старшому віці» (*Шалата Михайло.* Невідоме з творчості С. Коваліва // *Ковалів С.* Оповідання. Казки. Листи (З недрукованої спадщини). С. 4). Ці зауваження спонукують сумніватися у правдивості спогадів С. Ковалева-молодшого.

[40] Ці спогади підготував до друку, за власним зізнанням, Осип Петраш (*Петраш О.* Відомий і невідомий Стефан Ковалів. С. 6).

[41] *Ковалів Ю. С.* Спогади про Стефана Ковалева. С. 23.

[42] *Ковалів Степан [молодший].* І. Франко у С. Коваліва в Бориславі. С. 199.

усього життя (не кажучи вже про те, що Франко помер раніше від Ковалева, останній знав Франка особисто лише впродовж якогось часу свого дорослого життя). Прагнення видати бажане за дійсне відчутне й у твердженні, наче їхні стосунки були «найдружніші». Певна річ, стосунки були товариські, приязні, доброзичливі, але не аж такими, щоб їх назвати «найдружнішими». Навряд щоб Франко «часто бував у домі» Ковалева (радше приїздив вряди-годи), інакше це відбилося б у Франковому епістолярії, та й листувалися вони між собою, найпевніше, зрідка, бо у Франковому архіві збереглося лише два листи від Ковалева.

Також помітним перебільшенням є інформативна згадка Юліяна, мовби в багатій батьковій бібліотеці були «всі твори Франка»[43]. Зрозуміло, що ні всі видання Франкових творів (то більше з Наддніпрянщини), ні кожен твір зокрема не міг зібрати у своїй домашній бібліотеці провінційний учитель, якому бракувало коштів на книжки й передплату часописів.

В унісон із синовими спогадами невістка бориславського письменника (дружина Юліяна) Ольга Внентчак, місцева вчителька, яка приїхала до Борислава щойно влітку 1916 р. переповідала зі слів очевидців, буцім Франко часто бував у Бориславі й відвідував Ковалева, притому задля чужого ока приходив у селянському одязі[44].

А за спогадом Михайла Рудницького, коли він, Петро Карманський, Стефан Чарнецький, Василь Стефаник і Лесь Мартович випадково зустріли у Львові Ковалева, той бідкався, що не бачить «письменників круглий рік», хіба що відвідував «у Львові Франка»[45]. На жаль, бодай приблизної дати тієї зустрічі мемуарист не зазначив. А могла вона трапитись не раніше 1907 р., коли Рудницький (*1889–†1975) після закінчення Бережанської гімназії (у липні) вступив восени на правничий факультет Львівського університету і разом з матір'ю переїхав з Бережан до Львова. Та, ймовірніше, ця зустріч трапилася пізніше. Тим часом навесні 1908 р. Франко нагло захворів, і відтоді Ковалів міг його відвідувати хіба що зрідка. Втім, обірваною скупою фразою «Якби не відвідав у Львові Франка…» (у літературному відтворенні мемуариста) Ковалів міг мати на увазі свої попередні відвідини.

Правду кажучи, вчитель-письменник Стефан Ковалів був далеко не рівня Франкові за інтелектом, світоглядом, ерудицією, літературним

[43] *Ковалів Ю. С.* Спогади про Стефана Ковалева. С. 25.

[44] Див.: *Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 50. Про Ольгу Внентчак та її спогади про Ковалева-старшого, які зберігаються у Львівському національному літературно-меморіальному музеї Івана Франка, див.: Там само. С. 109–110.

[45] *Рудницький Михайло.* Степан Ковалів // *Рудницький Михайло.* Письменники зблизька : (Книга друга). Львів : Книжково-журнальне вид-во, 1959. С. 150.

талантом і художніми засягами, інтенсивністю громадської роботи, тож Франко не міг мати інтересу багато з ним спілкуватися про літературу та суспільні процеси. У Франковому житті Ковалів був частковою і локальною з'явою.

Проблема впливу бориславського тексту Франка на бориславський текст Ковалева

Перед літературними пробами Ковалева уже побачили світло денне Франкові твори на бориславську тематику: збірка оповідань «Борислав. Картини з життя підгірського народу» (першодрук у журналі «Друг», 1877; окреме видання: Львів, 1877), повість «Boa constrictor» (першодруки в журналах «Громадський Друг», «Дзвін» і «Молот» 1878 р., окреме видання: Львів, 1884), а паралельно з літературним дебютом Ковалева (1881) друкувався упродовж 1881–1882 рр. у журналі «Сьвіт» роман «Борислав сміється». Бориславські твори Ковалева хронологічно й, до певної міри, за викривальним реалістичним зображенням постали як продовження бориславського тексту Франка та його доповнення, хоча невідомо, чи Ковалів зміг до 1881 р. ознайомитися з раніше опублікованими бориславськими пробами свого попередника і чи з ними всіма. Щоправда, більшість новелістичних творів вийшли з-під пера Ковалева другої половини 1880-х – першої половини 1890-х років, отже, тоді, коли в нього було більше часу на ознайомлення з бориславським текстом Франка, проте ще до найтіснішого зближення між ними, яка припало на 1899–1903 рр. (про це далі). Пояснюючи в автобіографічному листі до Маковея від 2 лютого 1900 р. причини, що спонукали його до літературної творчості після переїзду до Борислава, Ковалів вказав на нужденне становище тутешніх робітників і селян: «Ту я побачив дива, яких до сей пори не лучалося мені видіти; стрічався з ріжнородними заграничними людьми з Америки, навіть Австралії, бачив нужду, деморалізацію нашого бідного беззащитного народа. Кричати не міг: "За що б'єш? <…>"? – тож і почав писати <…> вночи, в свобідних годинах від служби»[46].

Що почав писати під Франковим впливом чи що його бориславські твори він мав за зразок, Ковалів не засвідчив. Не випливає цього й зі спогадів про нього літературознавця та письменника Михайла Рудницького. У розмові з ним, Карманським, Чарнецьким, Стефаником і Мартовичем (не раніше 1907 р., а ймовірно, пізніше) Ковалів признався, що писав твори без взорування на літературні тексти й без наста-

[46] *Ковалів С.* 9. До Осипа Маковея // *Ковалів С.* Оповідання. Казки. Листи (З недрукованої спадщини). С. 164.

нов досвідчених митців слова: «Живучи на провінції, без постійного зв'язку зі Львовом, я мусив сам давати собі раду. Писав я, як умів і як розумів завдання письменника. Мені здавалось, що треба показати, в яких страшних обставинах мусить працювати наш селянин і бориславський робітник <…>»[47].

Зі слів Ковалева, літературно опрацьованих у спогаді Рудницького[48], видно, що він прохав Франка дати йому загальні поради вже як зрілий письменник, котрий відбувся як майстер малої прози зі своєрідною художньою манерою: «Я кілька разів звертався за порадою до Франка, чи триматись весь час того, що бачу в своєму середовищі. Коли я читав Франка, я бачив, як він широко сягає поглядом поза нашу буденщину, і мені досить наївно здавалось, що і в цьому можна його наслідувати»[49].

Що відповів Франко – чи то Ковалів не сказав, чи то Рудницький не переповів. Водночас із наведеного висловлювання видно, що вражаючий досвід резонансних бориславських творів свого попередника Ковалів старався перейняти (за учнівським висловом чи то його, чи мемуариста, «наслідувати»), але коли (чи відколи) й у чому саме – залишається непроясненим. Однак у розмові з цими чотирма письменниками Ковалів також признався, що його спосіб художнього писання вимушено (відповідно до його літературного таланту) відрізняється од Франкового:

«Я дуже здивувався, коли почув від Франка, що він не повторює розмов різних осіб, яких пізніше виводить у своїх творах, не збирає якихось матеріалів для оповідань і повістей. <…> Але ж яку пам'ять має Франко!»[50]; «Коли я пишу, я не завдаю собі великої муки, але поки сяду за роботу, довго передумую, з якого кінця її почати. Франко навчив мене брати відразу чорта за роги, але легко це робити тому, хто не боїться ні чорта, ні свяченої води. А я чомусь боюсь стати дуже балакучим»[51].

Микола Євшан, підсумовуючи 1911 р. 30-літній письменницький шлях Ковалева, навіть спостеріг, що він як автор бориславського тек-

[47] *Рудницький М.* Степан Ковалів. С. 158.

[48] Щодо мемуарного бачення «письменників зблизька», яке подав М. Рудницький у радянізованій версії, варто мати на увазі застереження Р. Горака про те, що в «розділі» про Ковалева «повно різних, видуманих ним же, Михайлом Рудницьким, анекдотів про письменника» (*Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 58). Тому до цих спогадових відомостей треба ставитися з осторогою. Однак що стосується висловлювань Ковалева, наведених у спогадах Рудницького і зацитованих у моїй статті, то вони видаються правдоподібними за суттю.

[49] *Рудницький М.* Степан Ковалів. С. 151–152.

[50] Там само. С. 152.

[51] Там само. С. 153.

сту не розвивався, його «творчість» перебуває в «застою»: «Десятиліття минули, як він виступив з своїми першими оповіданнями, а він все на одному місці топчеться. В його діяльности немає ніякого розвою»[52].

І хай це твердження надто категоричне, все-таки з нього випливає, що знайомство Ковалева з Франком та його творами помітно не вплинуло на його літературну еволюцію.

Отже, Ковалів у процесі розбудови свого бориславського тексту творив самостійно, відштовхуючись од дійсного життя, писав так, як йому природно виходило, і водночас стежив за Франковою творчістю, але якщо й освоював її, то креативно і в учнівську залежність не потрапляв.

Франко – публікатор текстів Ковалева в «Літературно-науковому Вістнику» (1899–1903)

Насамперед зауважу, що поширеній у літературознавстві інформації, наче збірки «Дезертир і иньші оповіданя» та «Громадскі промисловці» випустила у світ 1899 р. новостворена Українсько-руська Видавнича Спілка з ініціативи Франка, не знаходжу джерельного підтвердження.

За Франкового редагування журналу в ньому надруковано оповідання Ковалева «Мій похресник» (1899. Т. 6. Кн. 5), «Добре заробив» (1901. Т. 14. Кн. 4) і «З кількох тисяч один» (1903. Т. 24. Кн. 10; усі за підписом: Стефан Пятка), а також художньо оброблені «Сільські звіздарі. Спомини Стефана Ковальова» (1902. Т. 20. Кн. 11, 12).

У Франковому архіві в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка (Ф. 3. Од. зб. 3639) зберігається також уривок твору Ковалева «Примха судьби галилейского Івана» (датовано: «Б[орислав], 11 січня 1901»)[53]. Як з'ясував Михайло Шалата, це продовження (III–VI розділи) його оповідання, перші два розділи якого надруковані в «Літературно-науковому Вістнику» під назвою «Добре заробив»[54]. Звідси випливає, що Франко не лише зредагував отримане від Ковалева оповідання «Примха судьби галилейского Івана», а й скоротив його до перших двох розділів і дав йому інакшу назву. Пропозиція М. Шалати друкувати всі шість розділів як один твір під назвою «Добре заробив, або Примха судьби галилейского Івана»[55] текстологічно некоректна: така волюнтаристська контамінована назва не відповідає ні авторській волі, ні прижиттє-

[52] *Евшан Микола.* Стефан Ковалів // Українська Хата. 1911. № 7/8. С. 368.

[53] Першопублікація: *Ковалів С.* Примха судьби галилейского Івана // *Ковалів С.* Оповідання. Казки. Листи (З недрукованої спадщини). С. 54–91.

[54] *Шалата М.* Невідоме з творчості С. Ковалiва. С. 4, 7–8.

[55] Там само. С. 8.

вій публікації. Доцільно републікувати оповідання «Добре заробив» з уміщенням у додатку «Варіанти» III–VI розділів з авторської редакції «Примха судьби галилейского Івана». Можна було б друкувати весь авторський текст твору під назвою «Примха судьби галилейского Івана», але для цього бракує авторського (незредагованого) тексту перших двох розділів.

У короткому листі (на «карті кореспонденційній») від 28 січня 1903 р. з Борислава[56] Ковалів прохав «Дорогого Милостивого Пана Доктора» дати йому ще «два-три дни» для надсилання якогось обіцяного тексту, бо в нього «тепер <…> піврічна класифікация 1200 букварників»[57]. Певно, йшлося про історично-економічну розвідку про Бориславщо її Франко замовив Ковалеву. У шанобливій примітці Франка до її публікації під назвою «Продукция нафти (скального олію) в Бориславі» у п'ятій (травневій) книжці «Літературно-наукового Вістника» за 1903 р. (підпис: Стефан Пятка) читаємо: «Отсей інтересний ескіз, написаний нашим звісним письменником на мою просьбу, подає нарис нафтової продукції в Бориславі на підставі почасти власної довголітної обсервації автора, а почасти на підставі зібраних ним на місці устних переказів місцевих людий»[58].

Далі до викладу Ковалева Франко додав ще одну примітку – власне, науково-критичну заувагу: «Розуміється, що історію дестільованя та чищеня нафти і первопочинів нафтового осьвітленя оповідає шан[овний]. автор не на основі технічно-наукових дослідів, а з місцевого переказу. При нагоді постараємося поповняти, а де треба, спростувати його оповіданє, а тепер не змінюємо в нім нічого»[59].

Син письменника Стефан Ковалів у листі до Володимира Гнатюка від 17 листопада 1910 р. прохав передати Франкові на редагування батькове оповідання «На Дрімайловім пустарищу»[60]. Проте на той час Франко вже не був редактором «Літературно-наукового Вістника», до того ж нездужав, тож Гнатюк сам зредагував твір, про що свідчить авторизований машинопис з його виправленнями, датований 1910 і 1912 роками (зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України у фонді Українсько-руської Видавничої Спілки[61]). Опо-

[56] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Ф. 3. Од. зб. 1631. С. 137–138.

[57] Там само. С. 137.

[58] *Франко І.* [Примітки до праці С. Ковалева «Продукция нафти (скального олію) в Бориславі»] // Лїтературно-науковий Вістник. 1903. Т. 22. Кн. 5. С. 100. Підпис: *Ів. Фр.*

[59] Там само. С. 101. Підпис: *І. Ф.*

[60] Центральний державний історичний архів України у м. Львові. Ф. 309. Оп. І. Спр. 2274. Арк. 73. Переповідаю за інформацією у кн.: *Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 51.

[61] Путівник по фондах відділу рукописів Інституту літератури / загальна редакція Г. М. Бурлаки. Київ : ВЦ «Спадщина», 1999. С. 616.

відання вперше надруковане в «Ділі» за 1912 р. (Ч. 56–60, 62–64, 66, 67), відтак у збірці «Образки з галицької Каліфорнії», виданій цією Спілкою наступного року.

Листування

У Франковому фонді в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка (Ф. 3) збереглося **два листи Ковалева до Франка**. Другого листа написано через сім місяців після першого (зацитованого вище), також того самого року – його датовано 8 вересня 1903 р.[62] Цей лист досить довгий – звертаючись до Франка на «Ви», Ковалів дозволив собі розлого й щиро виговоритися перед ним: виливав свої жалі на соціальні кривди в нафтопромисловому Бориславі та скаржився на тяжку довголітню вчительську працю: «Хочу Вам пригадатися, що ще дихаю. Тяжко стогну, щораз тяжше, і гнуся під тягаром тих солодощів, здишу поволи, мов та онучарева шкапище, що єю обсіли черви і цілу живцем лоточать. Та они, тоті галапасникі, і до мене з всіх сторон лізуть, а я як можу не даюся, замітаю на гній мітлою, не розфиркую, ні, сохрани Господи, і кричу "А куш! Я не злодій"… та що з того? <…> Що схочуть, то зробять з тебе: злодія, душегуба, честного, праведника, бо на тото суд і присяга перед розпятєм, Тойрою [Торою, П'ятикнижжям Мойсеєвим, що становить традиційний закон юдаїзму. – *Є. Н.*], Кораном, чим хочеш»[63].

Ввічливі фрази в обох листах свідчать про знайомість Ковалева з Франковою дружиною та дітьми:

- у листі від 28 січня 1903 р.: «Ручку цілую пані Добродійці»[64];
- у листі від 8 вересня 1903 р.: «Прошу милостиво поздоровити від мене Тарасуня, Андрусенька і того… того… що всі шульки [качани кукурудзи. – *Є. Н.*] хотів загорнути з миски, – мого Петруня любенького, а перед всіми – ніжненьку Аннуню!.. Добродійці цілую ручку <…>»[65].

Здогадно, якогось року в серпні, тобто місяці, коли на Дрогобиччині варять або печуть молочні качани кукурудзи (діалектне: «шульки»), Франко з дружиною та дітьми гостював у Ковалева в Бориславі. Це могло бути в серпні саме 1903 р., коли писано вересневого листа, а ймовірніше, у попередніх роках. Фраза в цьому листі «Хочу Вам пригадатися» наштовхує на думку, що Ковалів писав його після перерви у

[62] Репродукція автографа: *Драган В.* Іван Франко і Стефан Ковалів: до історії взаємин та співробітництва. С. 52–53. Пор. публікацію: *Ковалів С.* 13. До Івана Франка // *Ковалів С.* Оповідання. Казки. Листи (З недрукованої спадщини). С. 166–169.

[63] Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Ф. 3. Од. зб. 1631. С. 139.

[64] Там само. С. 137.

[65] Там само. С. 142.

їхніх зустрічах та спілкуванні. Впадає в око й те, що на час написання цього листа Франковим дітям було: Андрієві – 16 років, Тарасові – 14, Петрові – 13, Анні – 11. Отже, надто багато, щоб сприймати синів і доньку як маленьких дітей, то більше, що згадана в листі імпульсивна поведінка Петруня характерна для першого періоду дитинства (від трьох до восьми років).

Відписи Франка Ковалеву невідомі. Зі слів родини бориславського письменника (в переповіданні Романа Горака), коли в Галичині встановилася польська влада й намагалася звільнити Ковалева з посади директора школи як неблагодійного, навіть планувала вчинити в його помешканні обшук, дружина Анна знищила всі Франкові листи, його книжки з дарчими написами та фотографії[66].

Взаємні присвяти оповідань

Франко присвятив Ковалеву оповідання «Довбанюк»: «Присвячую Степанові Ковалеву» [т. 16, с. 207], буквально: «Присьвячую Степанови Ковальову» (збірка «Добрий заробок і інші оповідання», Львів, 1902). «Довбанюк» датований: «Львів, у лютім 1886 р.» [т. 16, с. 214]. Першодрук (із жанровизначальним підзаголовком «Оповіданє») у журналі «Зоря» (1886. Ч. 7. 1/13 Цвітня) і передрук з деякими змінами у збірці «В поті чола. Образки з житя робучого люду»(Львів, 1890) – іще без присвяти. Видно, на той час письменники ще не зблизилися.

За узагальненим висновком Володимира Драгана, «Почасти розповіді С. Коваліва слугували сюжетною канвою Франкових творів». Одначе дослідник навів лише один приклад, та й то не досить переконливий: «І. Франко в оповіданні "Довбанюк" за основу використав сюжет із розповіді С. Коваліва про шляхтича Говду-Яцковського, про якого також згадував і С. Ковалів у своєму оповіданні-спомині "Сільські звіздарі". У Франковому ж оповіданні цей герой зоветься пан Довбанюк Городиський. З огляду на це саме це оповідання І. Франко присвятив саме імені С. Коваліва <…>»[67].

Звідки відомо, що Франко «за основу використав сюжет із розповіді С. Коваліва про шляхтича Говду-Яцковського»? Чи існував один і той самий бориславський прототип для обох творів? Цього у статті джерелами не підтверджено. Порівнювані твори сюжетно зовсім несхожі між собою. Франків твір є ідеологічним образком гонорового польського сільського «шляхціца» («з ходачкових») Довбанюка (на прізвисько), а властиво, Городиського (таке його прізвище) [т. 16,

[66] *Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 51.

[67] *Драган В.* Іван Франко і Стефан Ковалів: до історії взаємин та співробітництва. С. 49.

с. 207], він у творі – центральний персонаж, а в «Сільських звіздарях» постать «Ґовди-шляхтича»[68], «старого пана єґомостя Ґовди-Яцковського»[69] епізодична, підкреслено лише його дрібне шляхетське походження (очевидно, також із ходачкової шляхти) і шляхетський гонор супроти «хлопів», без вказівки на його національність, хоча зазначено, що «на Воскресенє» «пан шляхтич Ґовда» «приходив раз на рік до церкви»[70] – ясна річ, греко-католицької. Щоправда, є одна художня деталь, яка разюче зближує обох персонажів: Франкового «прозвали Довбанюком, за те, що все ходив у тих шляхетських, незбираних <…> "довбаних" штанях», до того ж у «полотнянці два роки непраній» [т. 16, с. 207], а Ґовда-Яцковський «мав на собі якусь рубатище чорну і довбанці міховані шляхоцькі з одною коротшою штанкою»[71]. А проте постає запитання, що це: індивідуальні ознаки одягу того самого прототипу чи звичний одяг ходачкових шляхтичів, які носили шляхетські штани-«довбанці»? Впадає в око, що частина «Сільських звіздарів» уперше надрукована, з підзаголовком «Оповіданя», у львівській газеті «Батьківщина» 1892 р. (Ч. 1, 3), а повністю як «Спомини» їх оприлюднено в «Літературно-науковому Вістнику» 1902 р., де датовано (після тексту): «Борислав дня 1 цьвітня 1902»[72]. Отже, «Сільські звіздарі» написані й опубліковані після Франкового «Довбанюка». Якщо Франко для зображення Довбанюка скористався розповіддю Ковалева, то вони мали би спілкуватися до лютого 1886 р. На жаль, відомостей про це немає. Роман Горак піддав сумніву, наче прототипом шляхтича на прізвисько Довбанюк був шляхтич ходачковий з Брониці Говда Яцковський, про якого писав Ковалів у «Сільських звіздарях» та «Шляхотській шапці», бо Франко «подібний матеріал міг почерпнути і в Ясениці Сільній»[73]. За свідченням уродженця Ясениці Сільної (тепер село Дрогобицького району) Івана Кобилецького, «герой "Довбанюка" […] був жива особа»[74], про нього Франко мав би знати з вакаційних відвідувань своєї бабці Людвіки Кульчицької (†1871) в Ясениці Сільній, у домі якої відбувалися сходини ходачкової шляхти[75].

---

[68] *Ковалів С.* Сільські звіздарі : Спомини / Стефана Ковальова // Літературно-науковий Вістник. 1902. Т. 20. Кн. 11. С. 105.

[69] Там само. С. 106.

[70] Там само. С. 108.

[71] Там само. С. 106.

[72] Там само. Кн. 12. С. 219.

[73] *Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 45–46.

[74] *Кобилецький Ів.* Де-що про Франка. С. 298.

[75] Там само. С. 296, 298.

Ковалів навзаєм присвятив Франкові оповідання «Невчасний Матвій»: «Присьвята В[исоко]п[оважному] Іванови Франкови»[76] (Дїло. 1912. Ч. 1–4. 1–4. н. ст. сїчня; Ч. 7–9. 10–12. н. ст. сїчня). Під останнім поданням датовано: «Борислав, 18 падолиста 1911»[77]. За спогадами сина бориславського письменника Стефана, «С. Ковалів <…> присвятив І. Франкові оповідання "Мудріють люди"[78]. Проте відома мені публікація цього оповідання 1911 р. не містить жодної присвяти[79] (можливо, це передрук з першодруку, який ще потрібно розшукати).

Творчість Ковалева у літературно-критичній рецепції Франка

Про творчість бориславського колеги **Франко залишив у пресі лише кілька принагідних відгуків**, і то впродовж дуже короткого часу – **1900–1903 рр.** Його новелістичні твори оцінював переважно позитивно. Висвітлюючи у статті «Українсько-руська література і наука в 1899 році» діяльність Українсько-руської Видавничої Спілки (Дѣло. 1900. Ч. 1. 3 (15) Сѣчня), виокремив творчість Ковалева: «Правдивим відкриттям були видані "Спілкою" уперве в окремих томах талановиті оповідання Кобринської, гарні нариси Ст. Пятки і чудові поезії Лесі Українки» [т. 54, с. 248].

1899 року, нагадаю, вийшли збірки Ковалева «Дезертир і иньші оповіданя» та «Громадскі промисловці», обидві, до речі, під справжнім прізвищем автора – Ковалів, притому збірку «Дезертир і иньші оповіданя» підписано також псевдонімом, який таким чином розкрито: Стефан Ковалів (Стефан Пятка). А під псевдонімом Стефан Пятка раніше

[76] *Ковалїв С.* Невчасний Матвій / Стефан Ковалїв // Дїло. 1912. Ч. 1. 1. н. ст. сїчня (19 ст. ст. грудня 1911). С. 3.

[77] Там само. Ч. 9. 12. н. ст. сїчня (30 ст. ст. грудня 1911). С. 2.

[78] *Ковалів Степан [молодший].* І. Франко у С. Коваліва в Бориславі. С. 199.

[79] І. Мудрѣютъ люде. Написавъ Стефанъ Пятка. II. Чудесна сила. Оповѣданье Коровина. Коломыя, 1911. [Серія:] Бібліотека для рускои молодежи пôдъ редакцією Юліяна Насальского. Выпускъ LXXII. Томъ CXXXVII. Мудріют люде. С. 3–33.

Другий твір «Чудесна сила», вміщений у цій книжці (С. 34–62), виданій у москвофільській серії, – це український переклад оповідання «Чудодейственная сила» (1-ше вид. Москва, 1885; 2-ге вид. Москва, 1886) російського письменника 1870–1880-х років Василія Коровіна (Василий Дмитриевич Коровин). Переклад уперше вийшов друком (також у москвофільській книжечці) одразу після появи першого російського видання: Чудесна сила. Изъ великорусского розсказъ Коровина. Въ навечеріе Нового Года. Написалъ В[ладиміръ]. О. К[урбасъ]. Львовъ, 1885. Изданія Общества имени М. Качковского. Книжечка за мѣсяцъ Юлій.

Український переклад «Чудесна сила» помилково вміщено як оригінальний твір Ковалева у виданні: *Ковалів С.* Оповідання. Статті. Щоденник (З недрукованої спадщини). С. 31–42. У примітці зазначено, що «оповідання друкується за книжкою» «Риболови і иньші оповіданя» (1903) (Там само. С. 193). Насправді у цій збірці такого оповідання немає.

з'явилося окремою книжечкою саме оповідання «Громадскі промисловці» (Львів : Накладом часопису «Батьківщина», 1891).

У праці «Ukrajinsko-ruská» («Українсько-руська [література]»), вміщеній у різнонаціональному циклі статей «Přehled literatur slovanských za r. 1899» («Огляд слов'янських літератур за 1899 р.»), що друкувався чеською мовою у празькому журналі «Slovanský Přehled» (названа праця опублікована: 1900. Číslo 10 : Červenec [Липень]), Франко відносив початок літературної творчості Ковалева до 1879 р., зазначивши, що він «почав писати двадцять років тому, але збірка його новел була видана лише 1899 р. у двох томах <…>» [т. 33, с. 15]. За цими збірками Франко так оцінив і схарактеризував «його талант»: «Гостра спостережливість, жвавість оповідання, гумор і щира любов до народу є його достоїнством, але йому не вистарчає ширшого кругозору і художньої витонченості. Під впливом німецьких взірців замість живих людей він часто малює карикатури. Насправді ж економічні і соціальні відносини в Підгір'ї, поблизу Дрогобича і Борислава, які він зображує, такі дикі і карикатурні, що часто неможливо розпізнати, де закінчується дійсність і починається письменницький домисел» [т. 33, с. 15–16].

Така оцінка й така характеристика не лише влучні, а й загалом позитивні. А художні «карикатури» Ковалева Франко пояснював і виправдовував неймовірною дикістю і карикатурністю зображуваних реальних «економічних і соціальних відносин» у Підгір'ї.

У літературному огляді «З остатніх десятиліть XIX віку», надрукованому через рік у «Літературно-науковому Вістнику» (1901. Т. 15. Кн. 7–9), міститься також вельми схвальний відгук про малу прозу Ковалева, притому з окресленням її своєрідності: «В сучасній галицькій новелістиці бачимо різнобарвну китицю індивідуальностей» – і далі перелічено Тимотея Бордуляка, Осипа Маковея, Андрія Чайковського, Богдана Лепкого, Михайла Петрушевича, Ковалева (автора «характеристичних, крізь сльози всміхнутих нарисів»), В'ячеслава Будзиновського і підсумовано цей перелік захопленим вигуком: «яке широке поле, яка різнорідність, яка свіжість, що віє майже з кождої з сих фізіономій!» [т. 41, с. 524–525].

У рецензії (Літературно-науковий Вістник. 1902. Т. 19. Кн. 8) на тритомну антологію української літератури «Вік (1798–1898)» (Київ, 1902) Франко зазначив, що з другого й третього томів, у яких уміщено прозові твори, «видно, що галицькі та буковинські повісті можуть сміло і без сорому стояти обік українських, мають свій оригінальний колорит, своє питоме обличчя, збагачують щироукраїнський основний тип новими варіянтами».

У рецензії наведено поважний ряд усіх «галицьких та буковинських письменників», репрезентованих в антології: Федькович, Франко, Ковалів, Кобринська, Маковей, Бордуляк, Мартович, Чайковський, Лепкий, Семанюк (Марко Черемшина) і Стефаник [т. 54, с. 362]. У третьому томі «Віку» – «Українська проза з 80-х років XIX в. до останніх часів» – уміщено біографічну довідку про Ковалева та два його оповідання – «Безконечний швиндель» і «Ройтів шиб».

Із Франкових публікацій текстів Ковалева в «Літературно-науковому Вістнику» (1899–1903) і прихильних відгуків про нього в пресі 1900–1903 рр. (1903-го – зацитовані вище дві примітки до праці «Продукция нафти (скального олію) в Бориславі»), із Франкової присвяти йому оповідання «Довбанюк» 1902 р., а також із сердечних листів Ковалева до Франка 1903 р. випливає, що саме **в тих роках (1899–1903) відбувалося найтісніше товариське зближення між ними**.

Зіставлення бориславського тексту Франка й Ковалева у прижиттєвій критиці

Проблемно-тематичну спорідненість творів обох письменників, а водночас відмінність між їхніми художніми бориславськими світами простежували сучасники Осип Маковей, Олександер Грушевський, Іван Кревецький і Микола Євшан. Першим це питання докладно розглянув Маковей, який зазначив: «Ковалів, котрому прийшлося довгі літа жити в Бориславі і день у день бачити те житє ріпників і ямарів або чути про нього, пішов слідом Франка в тім, що в богатьох оповіданях писав також про бориславське житє; але тому, що в нього власних безпосередних спостережень очевидно більше, як у Франка, і спосіб писаня у нього иньший, то про його бориславські оповіданя у відношеню до Франкових можна тілько те сказати, що теми їх – у нашій літературі не новина»[80].

І далі Маковей пояснював, у чому полягає відмінність між Франком і Ковалевим в опрацюванні бориславської робітничої проблематики: «Франко своїм звичаєм поробив із тих тем культурно-історичні образки з теоретичним засновком від початку і з психольоґічним поглубленєм у розвою події. Він рішав оповіданями робітничу справу: бориславська цивілізация псує людей, обдирає робітників, нівечить родинне житє, витворює змиїв-удавів, а руському селянинови не приносить материяльної користи, тому що він або забідний, щоб витримати супірництво з великим капіталом, або задурний, щоб не дати себе обдурити <…>. Соціялістичні теориї, приложені до руських борислав-

[80] *Маковей Осип.* Стефан Ковалів // Літературно-науковий Вістник. 1900. Т. 11. Кн. 8. С. 84.

ських робітників, наводили читача Франкових оповідань на думку, що ані з такими капіталістами, як бориславські, ані з такими робітниками, як руські, поки що нічого не вдієш, бо в одних нема сумління, у других нема розуму»[81].

Проти Франкового ідеологічного трактування «бориславської цивілізації» у Ковалева є подібності й відмінності, як влучно спостеріг Маковей: «Не дійшов і Ковалів у своїх бориславських оповіданях до иньшого висновку, як Франко; тілько не осьвічував він подій <…> соціялістичними теориями і в глубоку психольоґію не вдавався (се очевидно не виходить йому на похвалу, але не все може бути й доганою), – писав просто реалістичні образки, лишаючи читачеви доповняти їх собі всілякими замітками на тему робітничої справи»[82].

Отож для Ковалева головне – висвітлити проблеми бориславських робітників з людського погляду, а не з ідеологічної доктрини, показати переважно жахливі умови, в яких їм доводиться жити й працювати, особливо безжалісну й цинічну соціальну експлуатацію, а не простежувати детально, як таке вкрай тяжке існування відбивається на їхній психології.

Водночас Маковей підкреслив самобутність оповідань Ковалева на іншу, селянську, тематику та їхні переваги проти Франкових творів: «Стефана Ковальова я причислився до ґрупи галицьких письменників, у котрій бачу Івана Франка, Василя Стефаника, Олексу Мартовича, Тимофія Бордуляка і пок. Михайла Петрушевича. Як артист, Франко може з кождим з названих письменників станути до супірництва, але знанєм с е л я н с ь к о г о житя вже перевисшили його ті письменники. Крім того кождий з них – майстер у своїм роді, бо кождий дивиться на селян своїми очима»[83].

Своє порівняння бориславського тексту обох письменників запропонував Олександер Грушевський у невеличкій сильветці Ковалева, уміщеній 1908 р. в оглядовій статті «Сучасне українське письменство в його типових представниках»: «Наочний свідок бориславського життя, Степан Ковалів, селянський син з походження і сільський вчитель по професії, глибоко відчув темний бік "галицької Каліфорнії". Він застановляється в ній на тих же сторонах, що і Франко, але бере своє завданє вужче. Франко, як ми бачили, не відокремлює саме лише бориславське життє мов щось самостійне, окреме; він малює його в зв'язку з иньшими подіями і течіями, як одну лише ступінь в сучасній економічній крізі селянського життя. Таким чином, перед читачем в сих оповіданнях –

[81] Там само.
[82] Там само. С. 84–85.
[83] Там само. С. 90.

малюнки економічного життя цілої країни: селянське бідуваннє, нові форми експльоатації, руїна селянського господарства, утворенє сільського пролєтаріята, нарешті, як яскравий зразок морального матеріяльного і морального занепаду – бориславське робітництво. Ковалів не ставить собі такого широкого завдання, він малює лише бориславський побут і робить се з добрим знаннєм місцевих умов та з яскравим реалізмом; таким чином, сі малюнки бориславського життя у Ковалева доповнюють бориславські оповідання Франка в обмальованню умов життя і праці бориславських робітників»[84].

Як бачимо, наддніпрянець О. Грушевський відмінював прізвище *Ковалів* згідно з природним плином української літературної мови (у родовому й знахідному відмінках – Ковалева).

Згадав О. Грушевський Ковалева в різних порівняннях, зокрема з Франком, і в дальших сильветках своєї статті. У сильветці «Наталя Кобринська» констатував «в оповіданнях Франка і Ковалева окремі моменти переходу до нових економічних умов життя», а саме: «Нова фабрична праця йде по руїнам давнього селянського господарства, і в кадри фабричних робітників вступають зруйновані селяне, бувші заможні господарі села».

За спостереженням О. Грушевського, ця економічна зміна позначилася «на селянській псіхольоґії», на якій відбилися «ще й політичні впливи»[85], тож Кобринська, йдучи далі в осмисленні цих процесів, схарактеризувала «псіхольоґію селянина-виборця» в оповіданні «Виборець»[86].

У сильветці «Андрій Чайковський» О. Грушевський, переходячи до обговорення повістей Чайковського «Олюнька» і «В чужім гнізді», зазначив, що «побуту ходачкової шляхти на селі» «доторкалися» також Франко, який «намалював <…> постать Довбанюка» (згаданий вище образок «Довбанюк», 1886), Григорій Цеглинський у п'єсі «Шляхта ходачкова» (1886), та й «Ковалів дав в однім оповіданню побіжний зразок сього побуту»[87]. Певно, йдеться про «спомини» «Сільські звіздарі» (1902), розглянуті вище в моїй статті, або оповідання «Шляхотська шапка», в якому зображено шляхтича Яська Навальковського (першодрук: Буковина. 1888. Ч. 15–16; збірка «Риболови і иньші оповіданя», 1903).

---

[84] *Грушевський Ол.* Сучасне українське письменство в його типових представниках. Степан Ковалів / Ол. Грушевський // Літературно-науковий Вістник. 1908. Т. 41. Кн. 3. С. 454.

[85] *Грушевський Ол.* Сучасне українське письменство в його типових представниках. Наталя Кобринська // Там само. С. 461.

[86] Там само. С. 462.

[87] *Грушевський Ол.* Сучасне українське письменство в його типових представниках. Андрій Чайковський // Там само. С. 466.

У рецензії на збірку «Похресник і інші оповіданя» Ковалева (так подано прізвище в рецензії у родовому відмінку) Іван Кревецький узагальнив, що «оповіданями з життя бориславського робітництва доповнює він в не одному клясичні "Бориславські оповіданя" Ів. Франка», а оповіданнями з «нинішнього селянського життя» «входить у ґрупу тих наших письменників, старших і молодших, які здобули собі славу добрих знавців селянського побуту»[88]. Таким чином, новелістика Ковалева не зводиться до зображення недолі бориславського робітництва і є не лише доповненням бориславсько-робітничого тексту Франка, а й охоплює ширшу селянську тематику (на це звернув увагу ще Маковей, на якого й покликався автор рецензії).

Спираючись на праці неназваних попередників (можна здогадуватися, що Маковея й О. Грушевського), Микола Євшан у невеличкій сильветці «Стефан Ковалів», опублікованій 1911 р. до 30-річчя його письменницької діяльності, досить різко окреслив його образно-наративну манеру у витворенні бориславського тексту та її істотну відмінність од Франкової розбудови цього локального тексту. Сконстатувавши, що «за тим самим процесом» – «народження фабричного промислу серед обставин сільського життя» «слідив» «ще перед Ковалевим Франко і в цілому ряді новел та довгих повістевих проб дав його образ від самого майже початку», Євшан зазначив: «І, порівнуючи ті "бориславські оповідання" обох письменників, можна дійти до дуже цікавих висновків. Ковалів – як на се вже було звернено увагу – безперечно краще знає місцеві обставини, докладніше поінформований про те життє, оперує далеко більшим матеріялом та даними, взятими з безпосередньої обсервації. Він не шукає за фактами, не комбінує ніяких ситуацій, не укладає ніяких психологічних перспектив, – а просто малює, засипаючи читача цілою масою подробиць, своїм багатством нелічених фактів. Він <…> не заходиться коло того, щоб по змозі зображувані картини зробити більше ефектними, сильними, заокругленими. Він просто описує, оповідає факт за фактом, ситуацію за ситуацією. А преціньзагального образу не маємо з усіх оповідань Ковалева ніякого, не маємо наглядности цілої тої бориславської драми, – тимчасом як у Франка, який орудує далеко меншим матеріялом, – всі зображені ним моменти ростуть неначе на наших очах в одну велику грузну епопею».

[88] *Кревецький Ів*. Стефан Ковалїв. Похресник й инші оповідання (Літературно-наукова Бібліотека. С[ерія]. І, ч. 117. Видає Українсько-руська Видавнича Спілка). Львів, 1909 р. Ст. 195, 8^0 / Ів. Кревецький // Літературно-науковий Вістник. 1909. Т. 48. Кн. 10. С. 203. На той час «Літературно-науковий Вістник» редаговано й видавано в Києві, тож, певно, тому, в рецензії галичанина Кревецького двічі вжито в родовому відмінку наддніпрянську форму *Ковалева*, а раз – галицьку форму *Ковальова* (мабуть, цей випадок не зредаговано).

Вирішальну роль у цих відмінностях, за Євшаном, відіграло те, що «у Ковалева замало було від самого початку *творчої сили*. Він відразу опинився в такому положенні, що не міг дати повної картини. Не міг дати їй того патосу, що Франко»[89].

Якщо Маковей, порівнюючи малу прозу Ковалева з Франковою прозою на робітничу й селянську тематику, віддавав належне самобутньому бориславському авторові й характеризував його доробок прихильно, то Євшан оцінював його на Франковому тлі досить критично (втім, це загалом відповідало літературно-критичному темпераментові й підходові цього вимогливого естета й ідеолога, який високо піднімав оцінну планку літературної майстерності).

Порівняння бориславського тексту Франка й Ковалева у сучасному літературознавстві

Порівняльні дослідження взаємин і творчості Франка й Ковалева активізувалися в сучасній українській гуманітаристиці на зламі XX–XXI століть і тривають дотепер. Початок ревізії цієї компаративної проблематики у працях попередників поклала науково-популярна книжка Романа Горака «Стефан Ковалів» (1998), у якій наголошено самодостатність творчої індивідуальності бориславського письменника.

«Так уже склалося, що коли згадувалось ім'я Стефана Коваліва, обов'язково мусило згадуватись ім'я Івана Франка. Ніби без цього воно тратило свою вартісність або ж було незрозуміле», – резонно зауважив дослідник[90]. Утім, за радянських часів ідейна та творча спорідненість із Франком ставала своєрідним «пропуском» для перевидання, популяризації та вшанування пам'яті того чи того дореволюційного письменника.

Визначаючи роль і місце новелістики бориславського новеліста в розвитку української літератури в Галичині, Олена Колінько в монографії «Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація)» (2002) – першій і досі єдиній про цього письменника – підкреслила: «Він перший із західноукраїнських письменників продовжив розпочату і розвинену І. Франком робітничу тематику. Ніхто, окрім нього, не зміг так детально, з вражаючою правдивістю і документальністю показати процес пролетаризації селян, первісного

[89] *Евшан Микола.* Стефан Ковалів // Українська Хата. 1911. № 7/8. С. 366–367. *Грузний* – грузький (позбавлений легкості; важкий). Також див.: *Євшан Микола.* Стефан Ковалів // *Євшан Микола.* Критика ; Літературознавство ; Естетика / упорядкув., передм. та прим. Наталії Шумило. Київ : Основи, 1998. С. 217–218.

[90] *Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 43.

нагромадження капіталу» (підрозділ «2.6. Загальні зауваги про особливості творчості митця»)[91].

Проте віднесення Ковалева до реалістичної «школи Франка», хай і зі своїм «оригінальним і цілком автономним від інших індивідуальним стилем, своєю неповторною творчою манерою» (підрозділ «1.1. Вплив "школи Франка" на становлення письменника»)[92], викликає заперечення, бо самої такої «школи Франка» не існувало (як і будь-якої іншої його творчої «школи»). Показово, що Маковей, О. Грушевський, Кревецький і Євшан, порівнюючи прозу Ковалева й Франка, не вели мови про належність бориславського новеліста від Франкової «школи», а більше підкреслювали його своєрідність.

Водночас Олена Колінько резонно заперечила поширені дослідницькі спроби, особливо радянських літературознавців, розглядати бориславські твори Ковалева мовби в тіні бориславської прози Франка, в ідейно-художній залежності од неї: «Серед літературознавців побутує думка, ніби бориславські оповідання С. Коваліва – це лиш своєрідний додаток, "оригінальне доповнення до всього того, що геніально відобразив у своїх прозових і поетичних творах автор циклу 'Бориславʼ" <…>; або ж їх треба вважати "продовженням знаменитого 'бориславського циклу' І. Франка" <…>, ніби без такого супроводу вони втратили свою художню вартісність і були б незрозумілими» (підрозділ «2.3. Бориславський цикл С. Коваліва як оригінальна і автономна художня система»)[93].

Тож літературознавиця кілька разів слушно закцентувала на своєрідності малої прози Ковалева:

«<…> бориславські твори С. Коваліва – це не додаток чи продовження "Бориславського циклу" І. Франка, це самостійний художній витвір, оригінальний за художньою системою <…>» (підрозділ «2.3. Бориславський цикл С. Коваліва як оригінальна і автономна художня система»)[94];

«<…> відчуваючи ті імпульси, якими збагачувалось його письмо і які йшли від І. Франка, під впливом якого формувались його естетичні

[91] *Колінько Олена*. Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація). Київ : Знання України, 2002. 177 с. На жаль, у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника й Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка цієї монографії немає, тому довелося користуватися її електронним форматом, розміщеним в Інтернеті (без зазначення сторінок): URL: http://geum.ru/next/art-284486.php. Для зручності даю поклики на окремі підрозділи, як ось 2.6: URL: http://geum.ru/next/art-284486.leaf-6.php. Відвідано: 17.07.2023.

[92] Там само // URL: http://geum.ru/next/art-284486.php. Відвідано: 17.07.2023.

[93] Там само // URL: http://geum.ru/next/art-284486.leaf-3.php. Відвідано: 17.07.2023.

[94] Там само.

смаки й уподобання, митець створив своєрідну й оригінальну художньо-естетичну систему, бо кожну тему він інтерпретував по-своєму, додаючи до неї свій власний досвід, талант, художню майстерність» (підрозділ «2.6. Загальні зауваги про особливості творчості митця»)[95];

«Новаторство С. Ковалiва у творах про "бориславське пекло" проявляється насамперед на змістово-тематичному рівні. За кількістю соціальної інформації вони навіть переважають твори І. Франка. Митець на суд читачів виводить весь синкліт нечестивців-підприємців та їхніх прислужників – орендарів, наглядачів, касирів, шинкарів, ревізорів, які коштом і страдництвом, чужою працею дороблялися величезного багатства, доводячи робітників, учорашніх селян, до тваринного існування» («Висновки»)[96].

Також ревізуючи дослідницькі зіставлення Франка й Ковалева в радянському літературознавстві (без урахування попередньої ревізії, яку здійснила Олена Колінько), Ярослав Грицак у франкознавчій монографії «Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886)» (2006) аргументовано зауважив: «В українській літературі поруч із Франком як автором, який так багато писав на бориславські сюжети, можна поставити Стефана Ковалева. <…> Біографи Ковалева навіть називають його "учнем Франка" – поза тим, що Ковалів знав Франка і дуже його поважав, таке твердження є сумнівним. У творах Ковалева не видно слідів соціялістичної ідеології, хоча писати він почав іще на початку 1880-х років, коли Франко вже опублікував свої перші бориславські твори з виразно соціялістичною спрямованістю. <…> Головні теми оповідань Ковалева дуже схожі з Франковими: зникнення традиційного світу галицько-руського (українського) селянства під впливом розвитку промисловости та загальна деморалізація населення. Однак, на відміну від Франка, у нього відсутні "нові герої", робітники, свідомі своїх людських прав і готові стати до організованої боротьби»[97];

«У мистецьких підходах Франка та Ковалева мало спільного. Ковалів радше "фотографував" дійсність, аніж творив її відповідно до певних ідеологічних схем, як це робив Франко <…>»[98].

Щоправда, ці спостереження не містять чогось істотно нового проти давніх вдумливих спостережень Маковея, на згадану працю якого покликується автор.

---

[95] Там само // URL: http://geum.ru/next/art-284486.leaf-6.php. Відвідано: 17.07.2023.
[96] Там само // URL: http://geum.ru/next/art-284486.leaf-9.php. Відвідано: 17.07.2023.
[97] *Грицак Я.* Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856–1886). Київ : Критика, 2006. С. 299. У книжці, зредагованій у видавництві Інституту Критики (ред. Вадим Дивнич), прізвище письменника відмінюється правильно: Ковалева (у родовому відмінку).
[98] Там само. С. 300.

Ярослав Грицак також зауважив: «Цей "фотографічний" спосіб писання відобразився, серед іншого, в тому, що Ковалів, на відміну від Франка, писав на місцевому діалекті»[99].

Однак Франко теж писав значною мірою на місцевому діалекті, особливо замолоду (зрештою, місцевий діалект ліг в основу унормованого галицького варіанта тогочасної української літературної мови). Проте «мова» Ковалева, як слушно зауважив Роман Горак, «базувалась» не так на «місцевому діалекті, як на слензі бориславських робітників», а «цей сленг робітників Бориславa дуже швидко відійшов <…> змінилась виробнича "мова"»[100], і багато слів у бориславському тексті Ковалева вже за його життя були незрозумілими для немісцевих читачів.

За висновком Алли Колесник у недавній статті «Стильові ознаки натуралізму у творчості Стефана Коваліва» (2020), «Стефан Ковалів створив оповідання відповідно до принципів і вимог натуралізму», а «його товаришування з І. Франком – головним представником натуралізму як літературного напряму в Україні» – начебто дає змогу «констатувати, що С. Ковалів також був представником цього напряму»[101]. Точніше буде сказати, що товаришування Ковалева й Франка трималося, зокрема, на тому, що обидва були репрезентантами натуралізму, а Ковалів став цим репрезентантом не тому, що товаришував із Франком, а тому, що сам писав натуралістичні твори (мабуть, не без впливу натуралізму Франкової прози).

Ольга Шостак у порівняльно-літературознавчій статті «Колористика у бориславських творах Івана Франка і Стефана Коваліва» (2021) спостерегла в досліджуваному аспекті такі типологічні подібності між їхніми бориславськими текстами передусім крізь призму маркерів «міграційної теми», «еміграційного» тексту:

- «антитеза» «топосів батьківщини й чужини, що корелюють із біблійними образами раю та пекла», зокрема «на рівні промовистої кольорової гами, що оприявнена передусім у пейзажних картинах, а також і в портретах персонажів. Особливо майстерно автори змалювали образ Бориславa як пекла, містичного царства Задухи»[102], притому

[99] Там само. С. 517.

[100] *Горак Р.* Стефан Ковалів. С. 116–117.

[101] *Колесник А. В.* Стильові ознаки натуралізму у творчості Стефана Коваліва // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія. 2020. Вип. 22. С. 29.

[102] *Шостак О. О.* Колористика у бориславських творах Івана Франка і Стефана Коваліва // International scientific and practical conference «Philological sciences, intercultural communication and translation studies: an experience and challenges» : conference proceedings, April 23–24, 2021. Vol. 1. Czestochowa: «Baltija Publishing», 2021. С. 170.

«Обидва письменники вдаються й до безпосередніх означень Борислава як пекла <…>»[103];

- «В індустріальних картинах бориславських творів І. Франка й С. Коваліва з чорною та сірою барвою асоціюється образ болота, що символізує чужину, безґрунтя, втрату моральних орієнтирів, смерть <…>»[104];
- «Текстам про роботу в Бориславі характерний танатологічний хронотоп, насамперед утілений в образі ями як місця загибелі. Топос ями корелює з могилою, гробом (чорним кольором), а опускання робітника під землю нагадує поховальний обряд <…>»[105];
- «Специфічна колористика притаманна й портретуванню бориславських робітників. Бруд маркує їх побут. Письменники змальовують обряд ініціації в ріпники, що відбувалась через вимазування кип'ячкою <…>»[106].

За переконливим висновком дослідниці, «бориславські твори І. Франка і С. Коваліва мають особливу колористику, що слугує конструюванню еміграційного топосу чужини-пекла, співвіднесеного з містом Бориславом. У пейзажних картинах і портретах персонажів превалюють чорний, сірий і червоний кольори, до яких іноді додано білий. Ці барви передають психологізм образів, забезпечують мінорну настроєву тональність текстів, підсилюють драматизм та увиразнюють танатологічний хронотоп»[107].

А підсумовуючи розгляд питання, порушеного в іншій статті – «Тема еміграції у творчості Стефана Коваліва» (2021), Ольга Шостак принагідно знову вказала на подібності й відмінності між бориславськими текстами Ковалева і Франка в еміграційному аспекті: «Конструюючи топос нафтопромислового міста, С. Ковалів, як і І. Франко в бориславському циклі, звертається до натуралістичної поетики, вдається до акцентування відповідних акустичних, запахових і кольористичних нюансів, а також до студіювання психологічного стану заробітчан-мігрантів, однак пропонує ширший мотивний репертуар, пов'язаний із темою еміграції»[108].

---

[103] Там само. С. 170–171.
[104] Там само. С. 171.
[105] Там само.
[106] Там само. С. 172.
[107] Там само. С. 173.
[108] *Шостак О. О.* Тема еміграції у творчості Стефана Коваліва // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2021. № 47. Т. 3. С. 72.

Загалом сучасні літературознавиці поглибили розуміння типологічних збіжностей і відмінностей між бориславськими текстами Ковалева і Франка.

***

Отже, підсумуймо.

Стефан Ковалів та Іван Франко навчалися в тій самій початковій школі оо. Василіян у Дрогобичі, але різного часу, були обізнані з творчістю один одного, мали книжки один одного в своїй домашній бібліотеці, їх єднали товариські взаємини (принаймні від 1893 р.), вони відвідували один одного в Бориславі та Львові. За переказом, саме Франко запропонував Ковалеву обрати псевдонім Пятка. Алюзія до Стефана Пятки є у Франковому вірші «Вандрівка Русина з Бідою» (1893).

Джерелами відомостей про спілкування Франка й Ковалева слугують спогади синів останнього Юліяна й Стефана, Юліянової дружини – бориславської вчительки Ольги Внентчак, Івана Кобилецького і Михайла Рудницького. Проте ці спогади (за виїмком спогаду І. Кобилецького) написані через десятиліття після реальних подій, до того ж за радянського часу, тому відомості в них помітно вибіркові, не досить певні й позначені кон'юнктурою доби.

З наявних джерел можемо виснувати, що Ковалів прохав Франка дати йому поради вже як сформований письменник, визнаний майстер бориславсько-робітничої малої прози зі своєрідною художньою манерою. Ковалів розбудовував свій бориславський текст самостійно, виходячи з реального життя, і водночас зважав на бориславську прозу Франка, проте якщо й освоював її, то творчо.

Франко зредагував та опублікував у «Літературно-науковому Вістнику» (1899–1903) три оповідання та одні «спомини» Ковалева, а також його історично-економічну розвідку про Борислав (зі своїми примітками), яку сам йому й замовив. Збереглося два листи Ковалева до Франка (1903). Франко присвятив Ковалеву оповідання «Довбанюк» (1902), а Ковалів йому – оповідання «Невчасний Матвій» (1912). Про новелістичну творчість бориславського колеги Франко залишив у пресі 1900–1903 рр. кілька принагідних відгуків, переважно позитивних. Оскільки відомо, у 1899–1903 рр. відбувалося найтісніше товариське зближення між ними.

У прижиттєвій критиці проблемно-тематичну спорідненість творів Франка й Ковалева, а водночас відмінності у їхній розбудові бориславського тексту влучно простежували Осип Маковей, Олександер Грушевський, Іван Кревецький, Микола Євшан.

Порівняльні дослідження взаємин і творчості (головно бориславського тексту) Франка й Ковалева активізувалися в сучасній українській гуманітаристиці на зламі XX–XXI століть і тривають дотепер, розкриваючи нові грані в цьому компаративному аспекті (праці Романа Горака, Олени Колінько, Ярослава Грицака, Володимира Драгана, Алли Колесник, Ольги Шостак).

Найбільшою проблемою залишаються хронологія і динаміка особистих взаємин Франка й Ковалева (знайомство, зустрічі, зміст живого спілкування). Брак, неточність і невірогідність джерел (переважно надто пізніх і кон'юнктурних спогадів очевидців) не дають змоги з'ясувати елементарні речі: коли вони особисто познайомилися, коли конкретно, як часто і з яких нагод зустрічалися. Глибшого осмислення потребує і проблема хронології та міри впливу Франка та його бориславського тексту на Ковалева та його бориславський текст.

Ігор НАБИТОВИЧ

ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННОСТИ У ПРОЗІ СТЕФАНА КОВАЛІВА (БРОНИЦЯ І ОКОЛИЦІ)

Місце народження людини, те, що давні римляни називали *genius loci* – геній місця, чи, інакше, його дух-покровитель, бачиться одним із найважливіших факторів формування людини, її творчого становлення – якщо йдеться про мистця, людину творчої праці.

Alltagsgeschichte, себто *історія повсякденности*, є одним із найвпливовіших напрямків історичної науки вже більше трьох чвертей століття. Вона вивчає як найдрібніші факти й фактори повсякденного життя, так і ментальні уявлення у «малих життєвих просторах» звичайної людини.

Красне письменство, як особливий свідок історичного часу, може бути украй важливим джерелом *Alltagsgeschichte*. Творча спадщина Стефана Коваліва, що часто балансує на межі стилістичних пошуків як Позитивізму (Реалізму), так і Модернізму, є неповторним і незглибинним джерелом історії повсякденности й ментальностей Галичини другої половини XIX – початку XXI століть.

У художній прозі Стефана Коваліва можна запримітити неповторні історії повсякденности села, де він народився, де відбувалося вироблення його творчої постати. У вступі до найповнішого видання його «Творів» (1958 рік) буковинці Василь Лесин та Степан Дігтяр «вигадали» Стефанові Коваліву цього генія місця, оскільки у Брониці, звичайно ж, ніколи не бували: «Розкішна природа Бескиду, неповторні в своїй дикій красі гірські потоки, фантастичні народні перекази, чарівні українські народні пісні […] – це на все життя врізалося в пам'ять хлопчика, розбуджувало його уяву…»[1]. Звичайно ж, ці замальовки пейзажу і простору формування дитячих переживань мистця жодним чином не відображають реалії Брониці – великого села, що розміщене в заглибинах невисоких пагорбів і складається із кількох частин: від Горбка та Перерви, самої Брониці (з частинами Саґанівка та Пановиці, яка ніби

[1] Ковалів Стефан. Твори. – К., 1958. – С. 5.

розсікає центральну частину села), Опеческа, де розташована церква Архистратига Михаїла і, як продовження, дещо окремо розташованого хутора Гора (який, насправді, складається із двох частин – Солтиської Гори та Шипчої Гори).

Броница загалом, як і її частина – Саґанівка, розвернута на Новошиці, і є головним простором спогаду і наративації автобіографічних оповідань письменника: «Кум з маленької хати» та «Сільські звіздарі (Спомини)».

В оповіданні «Кум із маленької хати» Бескид, із броницької перспективи, мріє далеко на горизонті. Коли маленький хлопчик (*alter ego* автора, звичайно ж) виходить у поля, з яких уже видно сусіднє село Новошичі, перед ним відкривається панорама рівнини, що тягнеться між Дрогобичем і Самбором до підніжжя Карпат і далі – до Бескиду: «За нами синів Бескид, перед нами стояло село Новошиці, просто нашого носа церков із трьома банями…»[2].

Дитячий спогад ділить повсякденне життя на кілька просторів буття, визначальних для українського села в Галичині: простір повсякденного життя і праці та молитви і відпочинку.

Хлопчина засинає при перепеличиному гнізді у той час, коли на полі триває звичайна селянська праця. Коли він прокинувся, «женці вже були далеко-далеко від мене, аж на другім кінці дожинали свої жита…»[3].

Церква є одним із центрів світу для галицького селянина, особливо в храмове свято: Максим, що врятував від смерти стриєвого коня, якого дехто чомусь уважає упирем, під час служби Божої, як виявиться, «на украшенє Божого дому жертвував дванадцять соток»[4]. Опис Максима-«опира» – «кума з маленької хати» – дозволяє побачити його одяг: «Кафтан мав наопашки […]. Він скинув полотнянку, крисаню…»[5]. У неділю, на празнику він одягнений у «як сніг, білу полотнянку, а на ногах ходаки»[6].

Мікросцена під церквою на храмовому празнику в Новошичах – вияв простору свята: там купували «обарінки, жовті коники, цілий ярмарок вчинили. Так, правду сказати, наші "паніматки" з Дрогобича вміють чудесно випікати різнорідні обарінки, гуски, пляцки, коники, й німець ліпше не вдав би на своїй паровій машині»[7].

[2] Там само. – С. 233.
[3] Там само.
[4] Там само. – С. 236.
[5] Там само. – С. 235.
[6] Там само. – С. 236.
[7] Там само. – С. 237.

Після сакрального простору церкви – опис профанного святкування у корчмі, співи сороміцьких пісень: «На вікні при шинку сидів преславний скрипкар у нашім повіті Гриць Броничарський, тяг від уха до уха, сік смичком тої «Посадила стара баба на двох яйцях гусака», помагав собі ногою до такту, а під носом усе «гу-гу-гу» та й «гу-гу-гу», так уже з привички. Коло нього сидів його брат із пов'язаним мотузком басом […]. Мені впало в око ситко з дзвінками, на котрім була натягнена шкіра з нашого Бурика; його забив війт Момот…»[8].

У шинку два сільські розбишаки взялися до поєдинку до двірську дівку: лупили один одного поза вуха, «та з такою силою, аж шиби забренькотіли, дівчата з переляку заохкали, очевидці німо гляділи, а жидище під шинком меркотів, як коза замлівала: "Ай вай, люди, жандарми, я вже не жию"»[9]. І той самий «кум з маленької хати» наставлятиме оповідача: «Не красно, щоб ти сину, уже відтепер заглядав до корчми […]. Ти вмієш читати, повинен іще й другим світити приміром добрим, а не глядіти на таку пустоту»[10].

Серед багатьох мікродеталей історії повсякденности – штриховий образ стриянки, що «курила люльку так само, як стрик, і потрафила повну запіканку угорського бакуну викурити»[11].

Ще одним простором повсякденности екзистенції галицького села є зустрічі з Іншим. Тими Іншими є не тільки переляканий корчмар Мордихай із Новошич, а й, у широкій перспективі, австрійці, себто згадуваний уже «німець» з паровою – як конкурент українського пекарства.

У «Сільських звіздарях» уособленням цього Іншого є «шваб коваль Гаспідра» з його стародавнім годинником та ще один сусід – броницький орендар-юдей і. водночас, шинкар; поштар-поляк Баліцький, у якого сина після народження помилково охрестили Вандою.

Щодо годинника, то, очевидно, йдеться про якусь з шварцвальдських моделей XVIII – початку XX сторіччя: «За кожною годиною коліщата в нім не шаркотіли, лише клекотіли […]. Дзвінок був такий голосний, що й до нашої хати заходив…»[12]. Протиставленням до цього механічного визначення часу, є спосіб його контролю за сонцем та зорями в українській традиції. Німець/шваб та русин/українець постійно сперечаються про точність визначення урізків часу: механічного та зоряного. При цьому шваб Ганспідер розмовляє не цілком німецькою мовою: часто це суміш німецької та української, або їдишу.

[8] Там само. – С. 237-238.
[9] Там само. – С. 238.
[10] Там само. – С. 239.
[11] Там само. – С. 236.
[12] Там само. – С. 270.

Третього сусіда-учасника цього сусідського агону – шинкаря – шваб Ганспідер просить, щоб його велика челядь «не сквернили зеленої муравы перед кузнею. Скоро завважив щось непристойного, зараз посилав уклінну просьбу, щоб мав честь, розважив своєю обритвенною головою і повчив себе, свою Сару і свої парості, що не годиться пакостити нечистотою і хрещеним горожанам»[13]. Проблемність цієї екзистенційної колізії ще й у тім, що у дворі сусіда був міні-хедер, себто початкова юдейська школа.

Неодмінним для селянської екзистенції є спільна зимова праця. Оскільки господиня дому (стрийна оповідача) була дуже побожною, тому «цілу зиму на вечірках вечором при куделі ми співали набожних і світських напереміну». Коли ж Броница чекала падіння комети й кінця світу, стриянка «зодягла на мене нове, свіже шматтячко, і так я, вже вирядженый на смерть, положився спати: тої ночі мала впасти на землю звізда з предовжезним хвостом, що стояла отсе уже дві неділі над нашою хатою […]. Вона тої ночі мала запалити весь світ, а завтра мав наступити Страшний суд»[14]. Подібно ту ж комету очікували й у сусідніх містечках. Юна ґрафиня Софія Фредро (майбутня пані Шептицька, мати митрополита УГКЦ Андрея), з гумором описувала ті ж події в Рудках на Самбірщині, коли на червневі іди 1857 року у Галичині з нетерпінням і острахом очікували вибуху тієї комети: «…На 13-го, у день комети, такий був переляк у столичному місті Рудки, що всі вдягнулися так, як хотіли б бути [одягнені] у день смерти. Всі ходили сповідатися й прагнули поспілкуватися між собою, а декоратор, що оббивав наші канапи, лучачи відвагу із розсудливістю, [кудись] утік – і аж учора повернувся…»[15].

«Сільські звіздарі (Спомини)» є особливим джерелом представлення галицьких традицій русинів / українців третьої чверти XIX віку – від сватання, весілля, до почіпчин[16], відлунням панщини, скасованої в Габсбурзькій монархії в рік народження письменника[17], стану галицьких доріг[18], традиції вигону овець на літній випас із Броници та околиць у Карпати, опису хат простих селян у Броници та у бойківських Карпатах[19], повсякденности військової служби у цісарсько-королівському війську (зокрема й жовнірських «касарень із блохами» у Самборі)[20], одягу

[13] Там само. – С. 272.
[14] Там само. – С. 273-274.
[15] Fredro i Fredrusie / Opracował Bogdan Zakrzewski. – Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974. – S. 51.
[16] Ковалів Стефан. Твори. – К., 1958. – С. 278-303.
[17] Там само. – С. 285.
[18] Там само. – С. 297.
[19] Там само. – С. 302.
[20] Там само. – С. 306.

як на щодень, так і на свято[21]. Варто, для прикладу, навести опис святочного одягу заможних селян: «…На дідуневі кожух чорною свитою приряджений, широкий ковнір дрібонький на всі плечі, черес на вісім пряжок червоний, а на голові старосвітська шапка […]; на бабуні кожухова сукмана з золотими гальонами і хустка на голові – так само новісінька зі скрині»[22].

І, як гумористичне доповнення, мікродеталь опису приготування алкогольної страви шляхтичем Ганкевичем, що його недоля прибила до сільського берега. Той розмовляв лише польською або німецькою – аж до того, як одружився з вдовою дяка. З «кватиркового повного по самі вінця» горілки той творить особливий десерт: «Ганкевич збив четверо яєць до миски, розбовтав, розбовтав, розколотив, а потім вилив усю оковиту з фляшки, і знов колотив, мішав доти, доки з сего не зробилася гарна густа жовтава маса. На те вицідив ще останки оковити, запалив, бухнуло синяве полум'є, згасло, і маса покрилася зверха верствою, подібною до пригорілої старки на паренім молоці». Далі, ножем і виделкою, як правдивий аристократ, «покраяв сей пляцок на рівні часті і по шматкові на вилках ніс повагом до рота. Перший шматочок подержав у роті, мов цукор, покивав із задоволенням…»[23]. Недаремно й донедавна гостей на весіллі в Галичині музиканти закликали: «А тепер усіх просять за стіл – їсти горівку».

Біографічні оповідання Стефана Коваліва «Кум з маленької хати» та «Сільські звіздарі (Спомини)» є лише невеликою частиною його творчого спадку, яке нині може стати особливим багатогранним джерелом вивчення історії повсякденности та історії ментальностей Галичини переходу від доби Позитивізму до Модернізму.

[21] Там само. – С. 287, 303.
[22] Там само. – С. 287.
[23] Там само. – С. 318, 319.

Володимир ГАЛИК

ІВАН ФРАНКО ТА СТЕФАН КОВАЛІВ: ДО ІСТОРІЇ ВЗАЄМИН ТА СПІВПРАЦІ

Однією з особливостей сучасної української історичної науки є підвищення уваги до проблематики, в якій аналізується ґенеза історичної думки, процес збагачення історичних знань, внесок провідних учених у вивчення тієї чи іншої проблеми. До таких видатних постатей належать Іван Франко та Стефан Ковалів, творча спадщина яких справила значний вплив на формування історичної свідомості різних поколінь та верств українського суспільства.

У контексті сказаного, актуальним вбачається звернення до різнопланового аналізу такого комплексу джерел, як епістолярна спадщина Івана Франка. Його приватне листування наповнене інформацією про окремі факти із життя і діяльності того чи іншого адресанта чи адресата, котра подається не у сухому вигляді, а через неповторне особистісне сприйняття дописувача чи відписувача.

З огляду на це, нашу увагу привертають кореспонденції, які І. Франко отримував із поштової скриньки Борислава від Стефана Коваліва. Згадані кореспонденції дають змогу дослідникам життя і багатогранної діяльності Івана Франка реконструювати та дослідити малознані факти не лише із життя та історико-краєзнавчої, етнографічно-фольклорної і дослідницької діяльності великого українця, а також докладніше ознайомитися з багатоманітним соціальним складом міста Борислава Франкового часу, видами діяльності дописувачів, малознаними біографічними фактами особистого життя тих чи інших кореспондентів, які в свій час спілкувалися з вченим та внесли певний штрих в формування його поглядів, переконань тощо.

Побіжно зазначимо, що оригінали всіх листів, які Франкові відправлялися із поштової скриньки Борислава від С. Коваліва, перебувають на збереженні у відділі рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – І. Л.) в фонді 3

«*Іван Франко*», який є одним із найбільших за кількістю архівних матеріалів (понад 5 тисяч справ).

Чи не перші кроки у напрямку введення листів до Івана Франка у широке коло франкознавчої науки, які відправлялися йому із Борислава, у Незалежній Україні почали робитися ще в останнє десятиліття XX століття. Саме у 1998 р. Р. Горак опублікував окремі листи С. Коваліва до Івана Франка, які той надсилав йому із поштової скриньки Борислава[1]. Згодом, у 2003 р. було вперше надруковано ще один лист С. Коваліва до І. Франка, який був відправлений йому також із Борислава 8 вересня 1903 р.[2] Фактично, починаючи уже із перших років XXI ст., дослідники-франкознавці стали активно «*атакувати*» маловивчену епістолярну спадщину Івана Франка.

Невдовзі, саме завдяки проекту знаного історика Я. Грицака та результату праці багатьох колег-однодумців, було зроблено цифрову фотокопію всіх листів до Івана Франка, які оприлюднені в мережі «*Internet*»[3]. Це, в свою чергу, дало можливість багатьом франкознавцям вельми спрощено користуватися даними епістолярними матеріалами й відповідно займатися їх вивченням, адже при їхньому подальшому прискіпливому вивченні із нарізкою контекстів буде не те що простежено та доповнено, а подекуди й вперше, – заповнено існуючі біографічні прогалини, визначено малознані аспекти із діяльності Івана Франка та його дописувачів, простежено і подано аналіз їх дво- та багатосторонніх зв'язків, виокремлено й представлено особливості Франкових відносин та співробітництва з окремими кореспондентами.

Від С. Коваліва до І. Франка з Борислава відправлено два листи, які датуються 28 січня та 8 вересням 1903 р.[4]

[1] Див.: Горак Р. Стефан Ковалів : до 150-річчя від дня народж. – Трускавець, 1998. – С.117-126.

[2] Див.: Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи : (з недрук. спадщини). Підгот. текстів та упорядк. М. Івасенка ; наук. конс. і ред. М. Шалата. – Львів : Кобзар, 2003. – С. 166-168.

[3] Див.: Листи до Франка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://wwvv.franko.lviv.ua/istoryky/franko-letters/dbr/pidtrymka proektu.htm.

[4] Див.: [Листи від Стефана Коваліва до Івана Франка із Борислава]. – І. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1631. – Арк. 137-138, 139-142.

Автограф листівки від Стефана Коваліва до Івана Франка від 28 січня 1903 р. із Борислава

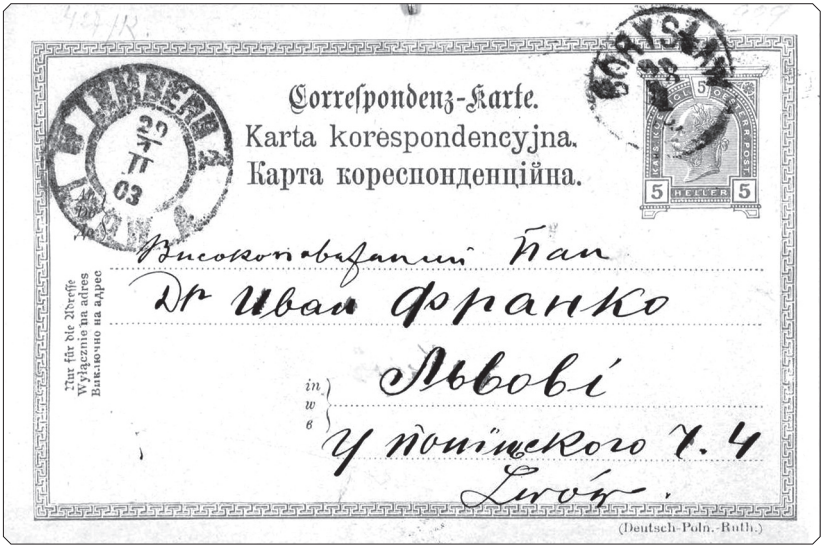

титул листівки

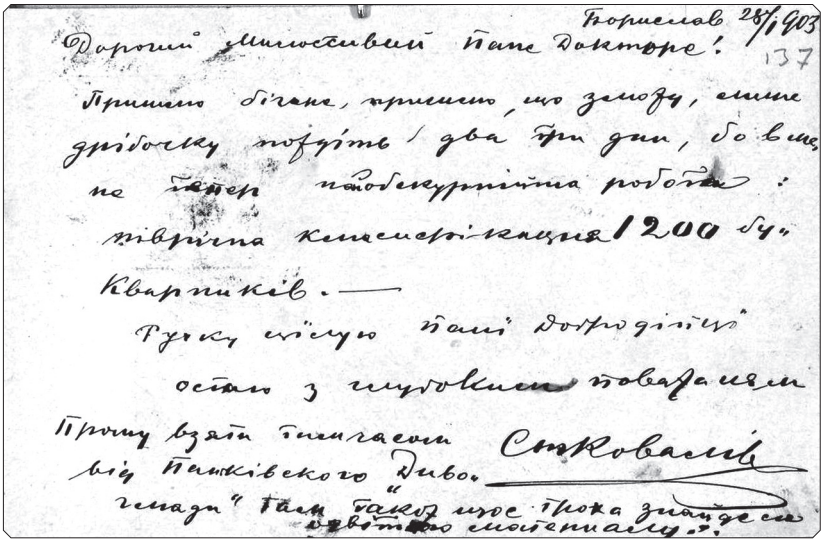

зворот листівки

Подається за: І. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1631. – Арк. 137–138.

Автограф листа від Стефана Коваліва до Івана Франка від 8 вересня 1903 р. із Борислава

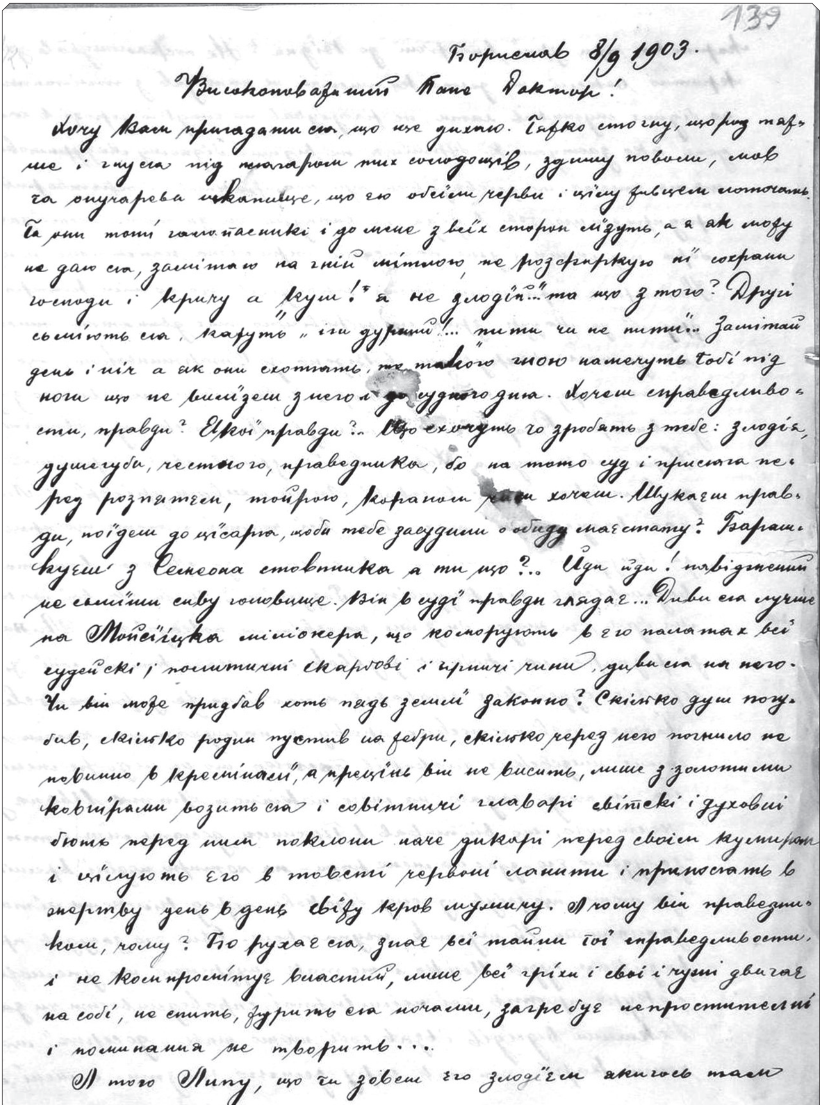

139

Борислав 8/9 1903.

Високоповажаний Пане Доктор!

Хочу Вам пригадати ся, що ще дихаю. Тяжко стогну, щораз тяжше і гнуся під тягарами тих солодощів, здишу поволи, мов та опучарева шкапинце, що єю обсїли черви і кїсу живцем лупчать. Та они тоті голопасники і до мене з всїх сторон лїзуть, а я як можу не даю ся, замітаю на гнїй мітлою, не розсерджую ні сохрани господи і кричу а куш! "я не злодїй..." та що з того? Другі сьміють ся, кажуть "іги дурний!... пити чи не пити". Замітай день і ніч а як они схотять, то такого гною наметуть тобі під ноги що не вилїзеш з него аж до судного дня. Хочеш справедливости, правди? Якої правди?.. Що схочуть то зроблять з тебе: злодія, душегуба, честного, праведника, бо на того суд і присяга перед розпятєм, тайного, коранови [illegible] хочеш. Шукаєш правди, поїдеш до цїсаря, щоби тебе засудили о обиду маєстату? Барашкуєш з Семеона стовпника а ти що?.. Иди иди! навіжений не сьмійни сиву головище. Він в судї правди глядає... Диви ся лучше на Мойсійцка мільйонера, що комсорують в его палатах всї судейскі і політичні скарбові і гірничі чини, диви ся на него. Чи він може придбав хоть пядь земли законно? Скілько душ погубив, скілько родин пустив на жебри, скілько через него погнило неповинно в кресмінали, а прецїнь він не висить, лише з золотими ковнїрами возить ся і совітничі главарі світскі і духовні бють перед ним поклони наче дикарі перед своїм кумиром і цїлують его в товсті червоні ланити і приносять в жертву день в день свїжу кров мужика. А чому він праведником, чому? Бо рухає ся, знає всї тайни тої справедливости, і не компромітує власти, лише всї гріхи і свої і чужі двигає на собі, не спить, журить ся ночами, загребує непростительні і поминання не творить...

А того Липу, що ти зовеш его злодієм якимсь там

Аркуш 1.

Подається за: І. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1631. – Арк. 139.

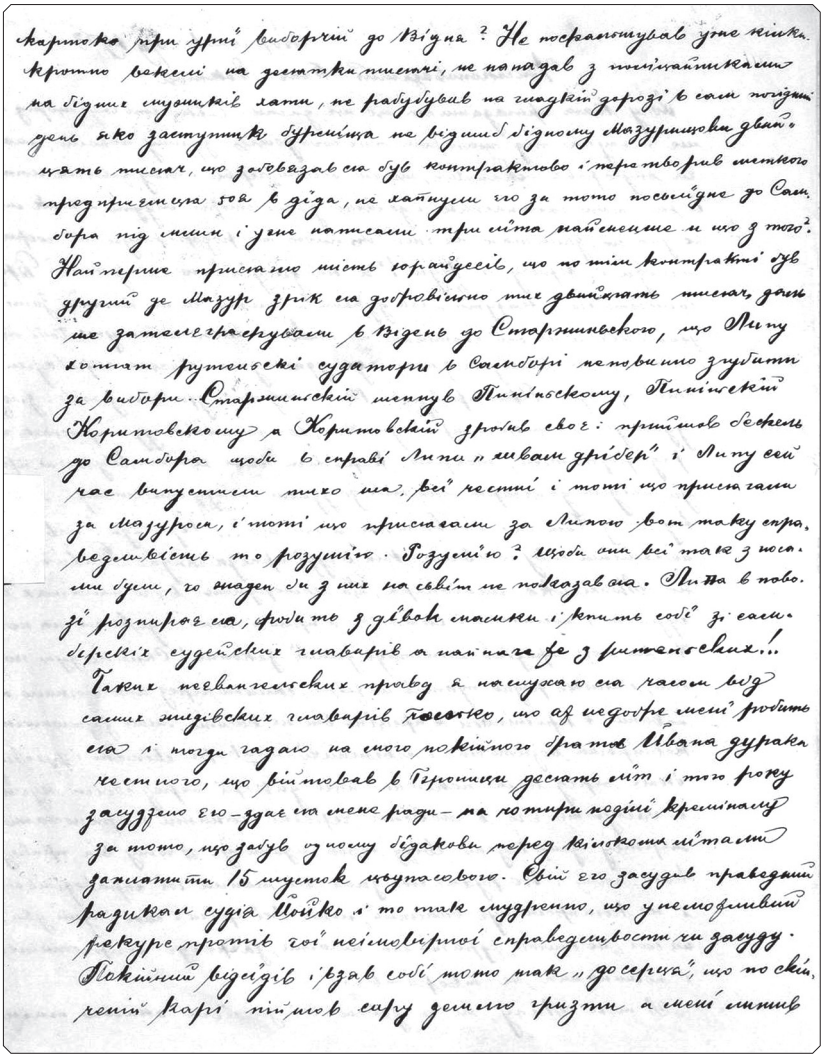

Аркуш 2.
Подається за: І. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1631. – Арк. 140.

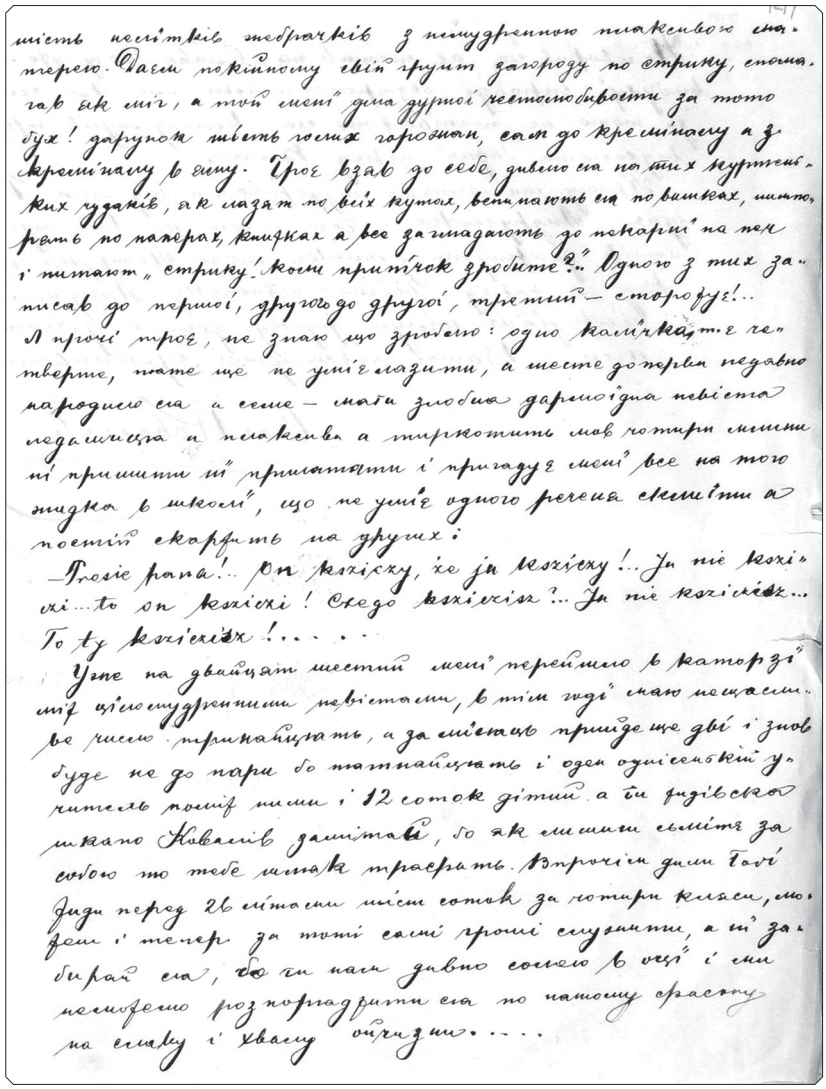

Аркуш 3.

Подається за: І. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1631. – Арк. 141.

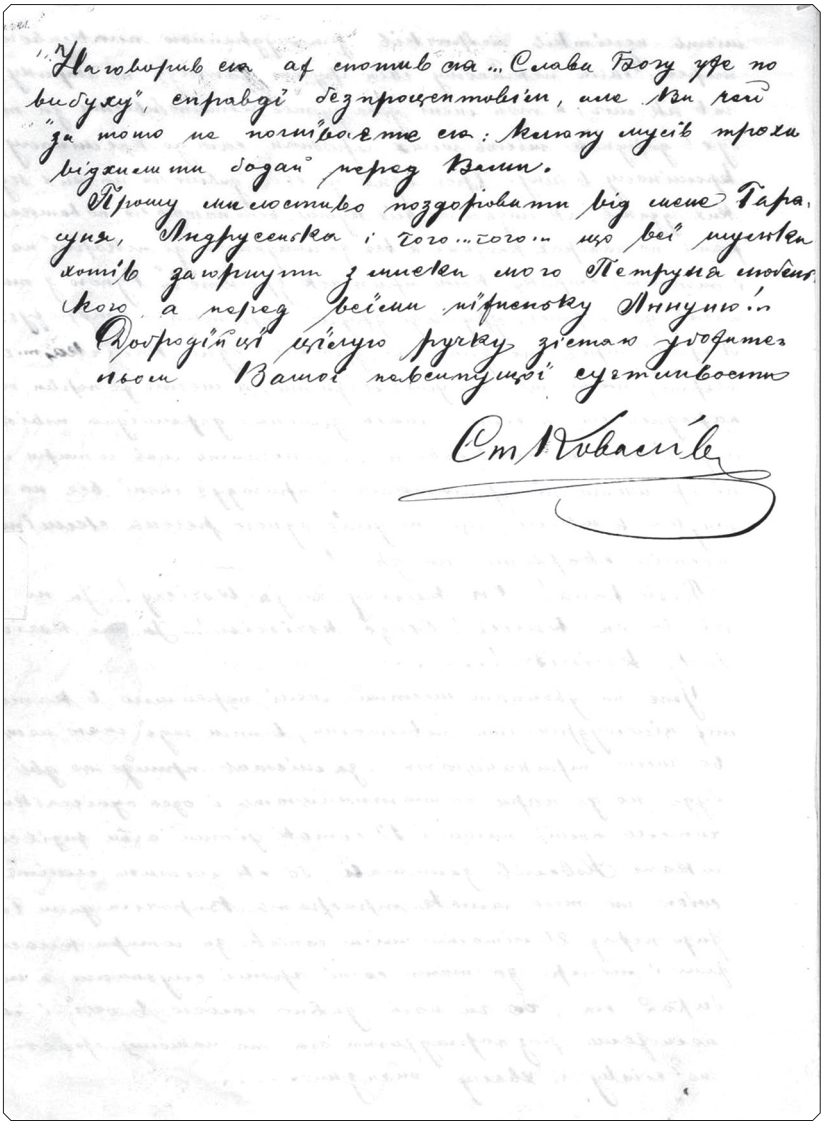

Аркуш 4.
Подається за: І. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1631. – Арк. 142.

Зміст згаданих вище листів свідчить про теплі відносини між І. Франком та С. Ковалівим, і це не дивно, адже за життя Іван Франко чимало навчив товариша, допомагав видавати його твори, часто навідувався погостювати до нього в Борислав. Більш детальні спогади про взаємини Івана Франка із Стефаном Ковалівим полишив його син Юліан[5].

Розповідав С. Ковалів у своїх листах до Франка і про своє прикре становище, важкі умови тернистої праці учителя. З цього приводу він пише І. Франкові: *«Хочу Вам пригадати ся, що ще дихаю. Тяжко стогну, щораз тяжче і гну ся під тягаром тих солодощів, дишу поволи, мов та онучарова шкапище, що єю обсіли черви і цілу живцем лоточать. Та вони, тоті галапасникі, і до мене з всіх сторон лізуть, а я як можу не даю ся, замітаю на гній мітлою не розфиркую ні сохрани господи і кричу: «А куш! Я не злодій...» та що з того? <...> Впрочім дали Тобі жиди перед перед 26 літами шість соток за чотири кляси, можеш і тепер за ті самі гроші служити, а ні забирай ся, бо ти нам давно сіллю в оці, ми неможемо розпорядити ся по нашому фасону на славу і хвалу ойчизни...»*[6].

Назагал відзначимо, що зміст збережених листів до І. Франка, які були надіслані йому Стефаном Ковалівим із поштової скриньки Бориславa, в деякій мірі доповнюють окремі аспекти життя і багатогранної діяльності не лише І. Франка, а і його дописувача, але разом із тим залишає по собі чимало нез'ясованих питань, які є актуальними для дослідників-франкознавців задля їх подальшого з'ясування. З огляду на це, перспективним, на наш погляд, вбачається більш ґрунтовне вивчення всієї творчої спадщини І. Франка та С. Коваліва задля повної й розлогої реконструкції відносин та співпраці між ними.

[5] Див.: Ковалів Ю. Спогади про Степана Ковалева // Ковалів С. Вибрані оповідання. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1952. – С. 23-29.

[6] Див. детальніше про це у: [Листи від Стефана Коваліва до Івана Франка із Борислава]. – І. Л. – Ф. 3. – Од. зб. 1631. – Арк. 139, 141.

ІІ. СТЕФАН КОВАЛІВ – ПИСЬМЕННИК І ПУБЛІЦИСТ

Михайло ГНАТЮК

УЧИТЕЛЬ ЖИТТЯ ЛЮДСЬКОГО

Розвиток української літератури кінця XIX – початку XX століть характеризується значним піднесенням, яскравим сузір'ям талановитих письменників, якими може гордитися будь-яка література. Серед них пильної уваги заслуговують і ті, що жили й працювали на західноукраїнських землях.

Галичина, будучи на той час у складі Австро-Угорщини, порівняно з Наддніпрянською Україною, що тоді входила до царської Росії, мала сприятливіші умови для розвитку української культури. Хоч Іван Франко назвав конституцію Австро-Угорщини «свинською», все ж та конституція обмежувала права уряду, позбавляла можливості дійти до «валуєвських циркулярів» та «емських указів», як це сталося на Наддніпрянській Україні. Українська молодь у Галичині певним чином мала змогу розвинути свої таланти в різних напрямках. Немало творчих особистостей, розпочавши свою діяльність із пізнання народного життя, шукаючи в ньому ознак української народності, зверталися до письменства, як єдиної можливості виявлення самобутньої української культури.

На грані століть у Галичині працюють письменники різних поколінь, естетичних смаків та уподобань. Іван Франко у статті «З останніх десятиліть XIX віку» (1901) писав: «В сучасній галицькій новелістиці бачимо різнобарвну китицю індивідуальностей. Від простих, невишуканих, та теплим чуттям огрітих оповідань Тимофія Бордуляка – назву тут тільки найвидніших робітників на тім полі – до старанно оброблених і украшених гумором новел і сатир Маковея, і до держаних переважно в мемуарнім тоні оповідань Андрія Чайковського, і до овіяних якоюсь атмосферою тихої меланхолії нарисів Богдана Лепкого, і до енергічних та вірно схоплених із життя нарисів передчасно помершого Михайла Петрушевича, і до характеристичних, крізь сльози всміхнутих нарисів Коваліва, і до визначних незвичайно вірною та бистрою обсервацією оповідань Мартовича, і до смілих, з певною буршікозною бравурою та недбалістю в тоні і зверхній формі імпровізованих оповідань Будзинов-

ського – яке широке поле, яка різнорідність, яка свіжість, що віє майже з кождої з сих фізіономій!»[1]. Із цієї когорти митців, мабуть, немає жодного, хто б не зазнав на собі благотворного впливу самого Франка. Серед обдарованих митців І. Франко називає і старшого за себе колегу по перу Стефана Коваліва – письменника, ім'я якого, на жаль, небагато говорить пересічному сучасному читачеві. Тим часом його твори, «крізь сльози всміхнуті нариси», були досить популярними серед українського читача початку XX століття.

Стефан Ковалів належить до найстаршого покоління Франкових сучасників і земляків. У своїй «Історії українського письменства» С. Єфремов називає Коваліва письменником «одного закутка», найбільш цікавим «оцією правдою побуту, що б'є з кожної сторінки його безпренсійних оповіданнів»[2]. Справді, можна вважати Стефана Коваліва письменником, твори якого торкаються «одного закутка» – промислового Борислава, «Галицької Каліфорнії», котра під кінець XIX століття принесла незлічні багатства одним і розорення та занепад іншим. Тема Борислава у літературі була започаткована І. Франком, який у своєму «бориславському» циклі показав арену страшної боротьби між старим патріархальним життям та новими обставинами, зумовленими силою капіталу й техніки. С. Ковалів продовжив цю тему, насичуючи картину «Галицької Каліфорнії» надзвичайно цікавими побутовими подробицями. І хоч письменник присвятив значну частину творчості Бориславу, не менше уваги він приділив також темі селян, жовнярській недолі, проблемам виховання дітей.

Походить Стефан Ковалів із сім'ї селянина-халупника, з Броници – села, що за кілька кілометрів від Дрогобича. Народився 25 грудня 1848 року. Із раннього дитинства виносить спогади про те, як його батька, що не мав своєї хати, заможний брат виганяє з «комірного». Правда, на виділеному «ґрунті» батько майбутнього письменника отримав змогу ставити хату.

Статки двох братів були різними. Батьків брат Андрій, заможний селянин, докладає всіх зусиль, щоби племінник не здобув освіти. Стрик (дядько С. Коваліва) сказав, що проп'є все майно, якщо племінника віддадуть до школи, «бо не хоче грамотного надшиванця-тягниверету видіти колись у своїм роді»[3]. Хоч зростав майбутній письменник у складних умовах, його няня-«пістунка» Анна Дунець зробила все, щоб виховати з нього порядну людину. Спогади дитинства стали пізніше

[1] Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К., 1976 – 1986. – Т. 41. – С. 524-525.
[2] Єфремов С. Історія українського письменства: У 2-х томах. – К., 1919. – Т. II. – С. 377.
[3] Учитель. – 1911. – 20 червня. – С. 166.

матеріалом для ряду творів письменника, а перші дитячі враження від розкішної природи передгір'я Карпат вималювались особливо прекрасними пейзажами в оповіданнях про дітей.

Ось як оживає цей пейзаж в очах дітей Семена Пачки, які приїхали на батьківщину «на вакації»: «Долина в їх очах звужалася, то перемінялася в другі кітлини. Широкий верх лишився назаді, із того боку можна було йому придивитися добре, особливо в такій догідній порі при заході, коли весь горів, немов у огні. Як старий прадід, обіймав він двома довгими раменами кілька присілків і сотки потоків, а на раменах – менші верхи: сини, внуки, правнуки, сягали йому одні до бедра, другі по пахи, а одна кічера-дочка, сміла, стрімка, дігнала майже старого ростом, мало о пів-голови нижча» («На вакаціях»). Власне підгірська бойківська природа сприяла формуванню допитливості юнака.

Стефан Ковалів одержав ґрунтову, як на той час, освіту. Спершу вчився у школі при ордені отців-василіян у Дрогобичі. Відома масовому читачеві зі шкільних творів І. Франка, ця школа відзначалася суворими методами виховання.

У нашому літературознавстві витворився тип учителя, якого знаємо з Франкових творів «Отець-гуморист» і «Schönschreiben». Зрозуміло, що у галицьких школах траплялися учителі-нелюди, які знущалися зі своїх жертв-учнів. Але робити однозначний висновок, що уся школа складалася з таких учителів, аж ніяк не можна. Проти цього застерігав сам І. Франко.

У статті «Причинки до автобіографії» він зауважував, що його твори попри автобіографічну основу мають переважно психологічне, а не історичне та автобіографічне значення. Розповідаючи про своє навчання у дрогобицькій школі отців-василіян, Франко писав: «...я з приємністю можу згадати імена молодого монаха Крушельницького, що вчив нас у 2 кл [асі], о[тця]-кат[ехита] Красицького, о[тця]-ігумена Барусевича і пізнішого ігумена о[тця] Німиловича, талановитого провідника, а також старенького вчителя т[ак] зв[аної] «штуби», то є 1 кляси, русина Чернигевича, одинокого світського вчителя, що дослужив у тій школі до своєї смерті і який для непослушних та галасливих дітей у своїй клясі не мав тяжчої кари, як поколоти їх по чолі своєю неголеною бородою»[4].

Стефан Ковалів, який вчився у школі отців-василіян кількома роками раніше перед Франком, теж згадував із теплотою про неї, хоч і не сприймав деспотизму деяких учителів.

Продовжує свою освіту майбутній письменник у нижчій реальній школі міста Перемишля. Через матеріальні нестатки змушений був по-

[4] Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К., 1976 – 1986. – Т. 39. – С. 38.

кинути навчання на четвертому курсі і шукати якогось заробітку. Працює дяко-учителем у ряді сіл Дрогобицької округи, зокрема і в рідній Броници. Та сильна тяга до науки перемагає, і він вступає до Львівської учительської семінарії. Спогади про неї неоднозначні: з одного боку -глибока симпатія, з другого - невигадані розповіді про страшні нестатки гімназистів. «Літо сходило ще яко-тако, але зима давалася взнаки бідному ученикові, студінь, мороз страшно докучали, а на станції (квартирі. – *М. Г.)* найбільше: не раз в неопаленій комірчині передриґонів цілу ніч, запхавшися по шию в сінник; рано мусив з нього вилазити, хотів чи не хотів, хоч на стелі й по стінах іней аж понависав, а вітер і з гори, і з долини, і з боків – віяв, звідки хотів» («Суєта про насущний»).

В учительській семінарії Стефан Ковалів виявляє непересічні педагогічні здібності, і йому пропонують залишитися викладачем. Але обставини змушують його виїхати після навчання у 1875 році на батьківщину. Тут працює народним учителем. Активіст на освітянській ниві. Його заходами у Броници будується шкільний будинок. Будову намагаються підпалити, щоб відвернути дітей від школи. Пройде небагато часу, і в 1879 році С. Ковалів напише, що колишні «вороги школи» проситимуть та благатимуть його, «щоб остався».

Від 1879 року і до кінця своїх днів Стефан Ковалів працює управителем народної школи в Бориславі. Це була справді подвижницька праця понад 40 років. Борислав у той час стає центром галицької нафтової промисловості. Він притягував до себе масу пройдисвітів – тих «змііів-полозів», які ціною людських нещасть наживали мільйони. В автобіографічному оповіданні «На Дрімайловім пустарищу» письменник пише: «В кілька літ кинула ним щербата доля в сю галицьку Содому і сказала: «Ось тобі школа! Вчися і учи других...». І Лупина опинився, мов серед широкого моря на слабкім човні без компасу, без керми й без провідної звізди, та не упадав духом: гордо й сміло ніс учительський стяг, ніс теплу любов між молодіж, поборював тисячні перешкоди, й сам не знав пояснити собі, звідки в нього стілько охоти до праці, звідки стілько гарячої любові родиться в нім до сього будучого горожанства?».

Працюючи в місті, що було одним із найбільших у Європі, містом нафтопромислового робітництва, Ковалів спостерігав, як із колишніх селян виростають ріпники, що проводять своє життя у нестатках.

Нафтопромисли, які давали мільйонні прибутки їхнім власникам, приводили до масового розорення селянських господарств. Копачі бориславського воску перерили, знищили зелені околиці міста. «В Чудовичах щезли нині нафтяні вибухи, всюди мерзь, гидливість і неописане

спустошене, немов по нападі татарської орди; навіть птиця у воздусі боїться перелетіти понад содомськими озерищами; стілько культури лишилося в Чудовичах із тих мільйонів, що витягнено з мужицької землиці; навіть і «шкулка» (маленька школа. – *М. Г.),* наборзі придбана, цілком заснітилася». Зрозуміло, що власники не мали найменшого бажання підтримувати школу. До того ж, шинкарі, гендлярі, що заповнили Галицьку Каліфорнію, чинили школі всілякі перешкоди, переслідували учителя за його тісний зв'язок із народом.

У часи Стефана Коваліва школа в Бориславі – це цілком непригоже для навчання приміщення: мале, погано освітлене, оточене ще діючими, або покинутими, нічим не огородженими, глибокими ямами, кожна з яких чигала небезпекою для дитини.

І в таких умовах Стефан Ковалів робив усе можливе, щоб виконати високу місію вчителя, оправдати сподівання згорьованого галицького суспільства.

Справа боротьби за українську школу в Галичині - одна з важливих сторінок боротьби галицьких українців за свої права, за вільний розвиток культури, освіти. У цій боротьбі особливу роль відіграв І. Франко. Особисте знайомство Коваліва з Каменярем відбулося в 1882 році. «Стефан Ковалів з Іваном Франком підтримував протягом усього життя найдружніші взаємини, – згадував син письменника, Юліян Ковалів. – Великий письменник-борець І. Франко бував у домі мого батька, багато говорив з ним про життя селян, про літературу...».

Заробітна плата вчителя була мізерна. Вона не мінялася кілька років підряд. Заїкатися про це було годі, бо можна було залишитися без роботи. Проблема шкільного виховання переростає у Коваліва з професійної сфери у творчі інтереси. Багатий досвід роботи з дітьми він узагальнює у статтях «Шкільна карність», «Одвічальність учителя-педагога», «Спів в народній школі», «Наука сільського господарства в народній школі». Шлях до успіху у навчанні, за словами письменника-учителя, пролягає через зв'язок навчання з живою практикою, яка проявляється в найпростіший спосіб – з присадибної ділянки, де діти привчаються до праці. «Кусень шкільного ґрунту єсть неоціненним добром і для учителя, і для громади: перший знаходить по тяжкій праці в школі відпочинок, працюючи фізично, діти знов учаться пізнати достоїнство хлібороба, виробляють собі поняття, що то значить розумно ходити коло «святого хліба»»[5].

Дітей, наголошував С. Ковалів, треба вчити рідною мовою. У цьому він продовжує ідеї І. Франка.

[5] Ковалів С. Одвічальність учителя-педагога // Учитель. – 1891. – № 8. – С. 115-117.

Щоб навчання в бориславській школі не було схоластичним, на початку 90-х років XIX ст. силами учителів та учнів були створені й непогано обладнані хімічні та фізичні лабораторії, невелика майстерня, куточок живої природи. Школа мала свій ставок із рибою. Письменник часто ініціював екскурсії на нафтові промисли Борислава, у Карпати.

Уже в ті далекі часи С. Ковалів виступає на щорічних учительських конференціях, що проводилися у Львові та в інших галицьких містах. Тематика виступів широка: це і значення народного співу у школі, і методична робота з арифметики, і проблеми виховання у школярів навиків літературного читання. Школа забирає в письменника багато часу. У 1884 році він вчить перший клас у кількості 250 дітей: одні вчилися від 7 до 10 години, другі – від 10 до 13, треті – від 13 до 16[6].

Дружба з Іваном Франком впливає не тільки на педагогічні погляди Стефана Коваліва. Вона благотворно позначається на лектурі письменника. Він прагне засвоїти кращі надбання української та світової літератури.

У внучки письменника, Ірини Юліянівни, зберігається щоденник, який він вів у час війни. Ось характерний запис у ньому:

«Нині уже 29 вересня, другий місяць страшної війни і безпощадне нищення вікової культури, рабування людського добутку, – неймовірність у XX ст.

Страшну хвилю переживають родичі, що послали своїх синів на поле брані; вони [родичі], нещасні, мусять утікати зі своїх нивок, бо непевні свого життя. Борислав весь, з Волянкою і Тустановичами, завмер...».

Будучи в похилому віці, письменник терпить подвійний біль: і фізичний, і моральний; виснажується тяжкими обставинами життя.

«6 *січня 1915 року (середа).* На вечерю Рождества Христового тяжкий день без своїх: не звісно, чи в живих находяться. Стефан (священник) мав богослужения. Добра, чесна дитина.

7 *січня (четвер).* Рождество Христове. Ніколи такого дня з таким тяжким горем не тямлю. Хороба моя змагається з моїм болем. Тяжкий кінець життя, дуже тяжкий».

Помер Стефан Ковалів у Бориславі 26 червня 1920 року.

Творчий шлях письменника, який тривав більше трьох десятиліть, досить звивистий. Не все у його творчості було однаково вартісним. Розпочалася вона нарисами. Перші друковані твори Стефана Коваліва – оповідання «Гірська дитина» і науково-популярна стаття «Дрогоцінні камені» – з'явилися в 1881 році на сторінках популярного на той час у Га-

[6] Учитель. – 1911. – 20 червня. – С. 172.

личині коломийського журналу «Приятель дітей». Відтоді письменник систематично друкується в галицьких періодичних виданнях «Діло», «Школьна часопись», «Дзвінок», «Учитель», «Батьківщина», «Просвіта», «Буковина», «Зоря», «Бібліотека для молодіжі», «Літературно-науковий вістник», у різних календарях та альманахах.

Творчість Стефана Коваліва досить багата. Це переважно художня проза невеликих форм. Загалом у спадщині письменника близько 120 оповідань і нарисів, 40 педагогічних статей і методрозробок, десятки «Дописів з Борислава». Деякі твори були перекладені німецькою, угорською та чеською мовами.

Особливо плідною була співпраця С. Коваліва з «Літературно-науковим вістником», який почав виходити у Львові 1898 року. Іван Франко запрошує письменника до співпраці уже з самого початку діяльності журналу. Невдовзі одна за одною виходять збірки оповідань С. Коваліва: «Громадські промисловці» та «Дезертири» (1899), «Риболови» (1903), «Похресник» (1909), «Писанка», «Чародійна скрипка» (1910), «Щаслива бабуня», «В останній лавці» (1911) та «Образки галицької Каліфорнії» (1913).

Незважаючи на те, що твори Стефана Коваліва мали немалий успіх у читачів, критика не вельми опікала їх увагою. Серед тих, хто щиро підтримав талант письменника, як згадувалося раніше, був Іван Франко. Із ґрунтовною статтею про С. Коваліва на сторінках «Літературно-наукового вістника» у 1900 році виступив Осип Маковей. «З артистичного боку оповідання С. Коваліва, – писав він, – попри всю свою пластичність мають на собі сліди скорої роботи, – може, з недостачі часу авторові ніколи було переробляти оповідання по кілька разів; фабула в них багата і, звичайно, має свої прикмети правди; обробленнє їх ясне і просте, і воно в оповіданнях з сірого життя зовсім на своїм місці»[7]. Таку ж приблизно оцінку творчості С. Коваліва дав О. Грушевський в огляді «Сучасне українське мистецтво» (ЛНВ, 1908, кн.11) та в інших статтях про творчість письменника.

У 1958 році вийшов том вибраних творів письменника з ґрунтовною передмовою В. Лесина та С. Дігтяра. Про творчість С. Коваліва писали І. Кревецький, М. Євшан, О. Петраш, І. Денисюк та інші.

Чи всі твори письменника становлять інтерес для сучасного читача? Немало з того, що він написав, стало набутком історії, й і сьогодні викликає інтерес хіба спеціалістів. Більша частина оповідань, маючи неабияку пізнавальну цінність, є гідним внеском у скарбницю художньої думки кінця XIX – початку XX століття. Найґрунтовнішу оцінку цим

[7] Маковей О. Стефан Ковалів // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. XI. – Кн. 8. – С. 84.

творам дав І. Франко у статті «Українська література за 1899 рік». Він писав про Коваліва: «Гостра спостережливість, жвавість оповідання, гумор і щира любов до народу є його достоїнством, але йому не вистачає ширшого кругозору і художньої витонченості. Під впливом німецьких взірців замість живих людей він часто малює карикатури. Насправді ж економічні і соціальні відносини в Підгір'ї, поблизу Дрогобича і Борислава, які він зображує, такі дикі і карикатурні, що часто неможливо розпізнати, де закінчується дійсність і починається письменницький домисел»[8]. Свою літературну діяльність С. Ковалів почав у зрілому віці, коли в людини вже є певні усталені уподобання. Мав майже 40 років, коли з'явилися його перші літературні твори.

Добираючи матеріал для своїх творів, С. Ковалів основним завданням ставив справу реалістичної дійсності. Це йому вдалося. Письменника майже не цікавить внутрішній світ героя, хоч у творах про дітей іноді маємо досить глибоке розуміння дитячої психології, обґрунтовану мотивацію дитячої поведінки.

Дитячі твори С. Коваліва можна поділити на дві групи. Перша група – твори популяризаторського характеру. Вони несли молоді певні здобутки знань, вчили пізнавати основи наук. Показове у цьому відношенні оповідання «З кількох тисяч один».

Друга група творів несе в собі моральні приписи, яких повинні дотримуватись діти. Типовим прикладом оповідань цієї групи є оповідання «Несамовитий пан».

Для всіх художніх полотен С. Коваліва характерна деталізація побутових подробиць. Вони часто позбавлені гумору. Найхарактернішим для них є опис зовнішніх виявів життя. Кожне оповідання, по суті, – це картина якогось випадку з життя автора, усвідомлена ним і узагальнена.

У багатьох випадках така орієнтація шкодить глибокому відображенню внутрішнього стану людини. Герої оповідань С. Коваліва живуть проблемами, поставленими автором у публіцистичних творах. Читач, наприклад, розмірковує, чого більше в оповіданні «З кількох тисяч один»» – чи публіцистичних роздумів, чи художнього узагальнення. Опис шкільного ставка (учнівські турботи щодо розведення риби) наче взятий із публіцистичної статті письменника: «Учитель пояснив їм і ще при тій нагоді, що кожний рід риб ікриться у відповідній порі, – весною, літом або восени. З моря вгору ріками пливуть тоді деякі риби «лавою», не зважають на перешкоди – як ось греблі, гаті, водопади і т. ін., лише мчать горі водою доти, поки не дістануться в місце, пригідне до життя молодого покоління; тут складають ікру і вертають назад до свого дав-

[8] Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – К., 1976 – 1986. – Т. 33. – С. 15-16.

нього пристановища в море або на глибші ріки, але вже обережніше». Благородне завдання вирішує письменник: розкриває таємниці природи і показує, як у дитини, захопленої цими таємницями, формується любов до природи, закріплюються певні господарські навики.

Його героїв не можна не любити. Малі, не захищені, вони несміло йдуть нелегкими стежками життя.

Побутові дрібниці подаються письменником не заради деталізації. Вони допомагають пізнати вдачу героя, що проходить перші життєві університети серед розкішної карпатської природи. Малий Петруньо («На прічках») гнівається на своїх старших братів за їх зверхнє ставлення до нього, але він гордий з того, що в школі вчиться добре і не матиме клопоту зі вступом до гімназії. «Я вже скінчив четверту клясу відлично, учив у школі товаришів множити і ділити дробами, і ошибки на таблиці я поправляв завсігди сам на цілу клясу. Мені так лихо не буде при тім вступі до гімназії». З того, на що орієнтується в майбутньому дитина, читач простежує процес формування психології заможньої згодом людини. Петруневі подобається ховатися в лопухах, щоб його всі шукали. Він у центрі уваги. «Мій татуньо – судейський радник, брат Михайло – доктор, а Дизьо (другий брат. – *М. Г.)* буде адвокатом».

Петруньо, дитина із заможної сім'ї, раптом потрапляє в бідну селянську сім'ю – в невідомий для неї світ «на прічках», пов'язаний не тільки з різницею в побуті, але й з важкою дитячою працею. Він вражений тим, як тяжко бідує зі своєю сім'єю селянський хлопець Гриць. Оповідання має дуже важливе виховне значення.

Справжнім майстром, глибоким знавцем дитячої психології виступає С. Ковалів в оповіданні «Колядники». Різдвяні свята у сприйманні Пилинка, сина бідного сільського полатайка, – найщасливіші дні в його житті. До цих свят він готується заздалегідь. Крізь кожен рядок твору проглядають величезні злидні, які спіткали сім'ю полатайка після смерті дружини. З бідним Пилипком ніхто зі сільських дітей не хоче йти колядувати. І тільки щасливий випадок зводить нещасного хлопця з освіченими дітьми сільського священника. Внаслідок цієї зустрічі життя дитини змінюється. Епілог оповідання щасливий. Колишній полатайло гордиться своїм сином, що став священником, шанованою у селі людиною.

Майже не опрацьовані оповідання-казки С. Коваліва. В основному вони увійшли до збірки «Чародійна скрипка». Чимало з них є переспівами казок відомого датського письменника Г.-К. Андерсена. Такі з них, як «Калічка», «Срібний шелюжок», насичені галицьким колоритом, реаліями українського життя.

Письменник вважав освіту основним рушієм суспільного розвитку. Герой повісті «Суєта про насущний» Тарас, який у дитинстві зазнав багато горя і сліз, коли вивчився, став людиною незвичайної доброти і порядності. Але «суєта про насущний» для Тараса продовжувалася – з тією лише різницею, що «сотки сиріт спомагав і струї сліз сирітських сушив своїми благородними вчинками». Подібні «ілюстрації» допомагають інтерпретувати епоху через уявлення того часу, прослідкувати за розвитком принципів гуманізації.

Нормальній розбудові освіти в Галичині у часи Австро-Угорщини заважали лихварі та шинкарі. Відоме в історії Австро-Угорщини «право пропінації» дозволяло тільки певній елітній частині суспільства – великим землевласникам – виробляти та продавати горілку. Пиятика, споювання людей, як не дивно, заохочувалися владою. Оповідання С. Коваліва «Крашена господа» – одне з найправдивіших про тогочасне лихварство та орендарство. Коли Йоська-орендар помирає, на місці колишнього шинку селяни, за порадою священника Василія, збудували школу. Проте школу підпалили. Це зробили ті, хто хотів, щоб діти «на селищу переверталися, за сторонськими кидали камінням, а до школи не ходили». На згарищі знову звели шинок. Спровадили музику з «мальованим богом», запрошують на вечір сільську старшину. У селі знов розпочинається пекло. Люди горнуться до нової «крашеної господи», беруть горілку «на гонор». Шинкарів підтримує війт, бо йому це вигідно.

Постала тяжка проблема морального занепаду галичан. Звернемося до характеристики цієї проблеми в праці О. Грушевського про твори С. Коваліва: «Важким тягарем на плечах зубожілого й безпомічного селянина лежать «добродійства» ріжних опікунів, що думають лише про власне збагачення. Фіґури таких крамарів, шинкарів, лихварів, що позичають гроші у важку годину селянського нещастя, а потім, звертаючи позичку, цілком руйнують селянський добробут і забирають селянські землі у свої ціпкі лабети, – ці фіґури знайомі читачеві і з наших малюнків галицького життя, але Ковалів підкреслює деякі подробиці тісного та щирого споріднення між експлуататорами селянського життя й дрібними сільськими урядовцями, війт підсобляє та підтримує лихваря в його фінансових операціях і сам не лишається при тім без нагороди»[9].

Широко закроєною картиною селянського побуту Галичини кінця XIX ст. є повість С. Коваліва «Сільські звіздарі». Сільські картини автор майстерно вбирає у форму дитячих спогадів. Причому письменник не ідеалізує селянський побут. У повісті виявився нахил С. Коваліва до яскравої індивідуалізації героїв: згадаймо старого коваля Ганспідра чи

[9] Грушевський О. З сучасної української літератури. – К., 1909. – С. 591.

тітки Оксани. З пієтетом ставиться молодь до старшого покоління, високі моральні приписи перебирає вона від батьків. («Вдарила поклоном тітка Оксана... перед бабунею. Бабуня похилилася, держали свою наймолодшу в обіймах, довго держали, говорячи стиха: «Господь тебе нехай благословить, куди поступиш, і я тебе благословлю!»»). Свічі у повісті різко контрастують із безпросвітніми злиднями, в яких проживають герої.

Стефан Ковалів одним із перших в українській літературі показав нестерпні побори, які терпіли галицькі селяни від цісарських урядників. Цілком слушно відзначили В. Лесин та С. Дігтяр у передмові до однотомника письменника, що серед творів на цю тему (Марка Черемшини «Святий Николай у гарті», Леся Мартовича «Мужицька смерть», пізніше – П. Козланюка «Щаслива думка») оповіданню Коваліва «Ян Кабатек» (1893) належить пальма першості.

Уміючи створити драматичну ситуацію, письменник малює прихід чотирьох «косарів» до села з характерною назвою Голодовичі якраз під час косовиці. Кожен із них має свою роботу: один збирає податки, а другий – гроші «на дороги», третій – за те, що діти не ходять до школи, а четвертий з компанії, з двома писарями, списує нехитрий селянський інвентар. Люди навіть не можуть вийти у поле, бо ще один не винісся з хати, а «вже другий влазить і розглядається по кутах... кождий свойого питає і тягне, – що видить, то тягне». У здирницьких стараннях усіх перевищує кримінальний злочинець Ян Кабатек. Він присвоїв собі фальшивий документ санітарного чиновника, і тут уже штрафи пішли за все: за гній в оборі, за сміття в хаті, за добрий одяг. Коли все з'ясувалося, – «повіз шандар Яна Кабатка до міста до в'язниці, а голодовичани розійшлися не без сорому».

У 90-х роках XIX ст. офіційна влада відзначала піввіковий ювілей реформи 1848 року. Всю суть реформи, яка хоч і принесла деяке полегшення селянству, але не вирішила основних його проблем, показав І. Франко в ряді публіцистичних статей, а також у повісті «Ліси і пасовиська». Критика уже відзначала, що оповідання С. Коваліва «Дід Карита» значною мірою пов'язане з названою Франковою повістю. Село з промовистою назвою Податковичі веде довголітній судовий процес із графом, а потім із дідичем Стругльоватим. Селяни спродуються з останнього, наймають адвокатів, але дідич робить так, що всі їх намагання зведені нанівець. Від імені селян письменник сумно констатує: «...скінчився довголітній процес у хосен дідича Стругльоватого Лейби, а ми ліс тоді будемо видіти, як волосся на своїй долоні».

Тема здирства селян стала основою оповідання С. Коваліва «Громадські промисловці», де зображено цілу шайку сільських начальників,

які безпробудно п'ють та знущаються з простого селянина. Ці чиновники, «громадські промисловці» – війт Черпачка, секретар Голубінка, присяжний Цуценька – діють упарі зі сільським лихварем Янкелем. Переслідуючи Стефана Фасольку, бідного селянина, вони віддають землю і майно шинкареві за начебто несплачений борг.

Соціальна несправедливість, крайня темрява на селі та повна безправність галицького селянина знайшли своє відображення в оповіданнях С. Коваліва «П'ятка», «Безжурність».

Характерна для української літератури кінця XIX – початку XX ст. тема братовбивства за землю (згадаймо твори О. Кобилянської, М. Стельмаха) у Стефана Коваліва розкривається в оповіданні «Олекса Щупак». Однойменний герой твору страждає (морально) за вбивство свого стрика, за повішення брата. Його мучать галюцинації. Суд виправдав Олексу, його випустили на волю. «Уже так близько був коло шибениці, що бачив, як кат до него забираєся». Але сумління і далі не дає спокою вбивці.

Найбільший інтерес викликає бориславський цикл творів С. Коваліва. Після І. Франка ніхто з українських письменників не відобразив нафтового Бориславa з такою художньою силою, як Стефан Ковалів. Майже все трудове життя він провів у Бориславі. Усе, що стосувалося переродження Бориславa у «Галицьку Каліфорнію», відбувалося на його очах, проходило крізь душу, а потім поставало правдивими художніми образами. «Борислав! Де вже той Борислав нині не знаний, в якім закутку світу? Маленьке підгірське сільце з мирними жителями змінилося протягом 25 літ у великанське зборище шинкарів, гендлярів і обманців. Хитрістю і насильством видерли у хлібороба прадідну його землю... Трудно було чинити опір хитрим пройдисвітам... Глянеш з гори «Городище» на цей невеликий шмат землі... здригнешся, мороз по шкірі пошибе: землиця тая кров'ю і потом руського хлібороба стільки разів скроплена, стала для нього гробом, а Заробневичеві принесли мільйони» («Андрій Кременяк»).

Епіграфом до бориславського циклу оповідань С. Коваліва можна поставити цитовані свого часу І. Франком слова народної пісні «Ой піду в Бориславку грошей заробляти, Як вернуся з Бориславa, буду панувати», які дуже точно передають надії галичан, пов'язані з Бориславом. На жаль, вони в переважній більшості лишались нездійсненими. Чимало тих, хто ніс сюди силу і здоров'я, назавжди залишились лежати в цій землі.

Перші «образки» з «Галицької Каліфорнії» С. Коваліва з'являються під впливом творів бориславського циклу Івана Франка: «Ріпник» (1877), «Boa constrictor» (1878). На замовлення Франка письменник

пише статтю «Продукція нафти (скального олію) в Бориславі», у якій, на прикладі конкретних фактів, показує, як іноземний капітал наживається на українських природних багатствах.

Сільські парубки Клин і Сук (оповідання «Добрий заробок») після тяжкої служби в цісарській армії вдома нічого не застають. Батьки повмирали, нема з чого жити. Хлопці вирішують пошукати щастя в Бориславі. Та вже перша зустріч із знайомим ще зі служби в армії капралом дає зрозуміти, що Борислав щастя не принесе. Перипетії починаються після зміни сільського одягу хлопців на нафтярський. Найбільшою несподіванкою для юнаків була зустріч у шинку, де «чесне товариство, зложине з хлопів, жінок, дівчат, забавлялося весело, цілком по-бориславськи; усе тут належить до звичайних і необходимо потрібних речей при забаві, що світ уважає неприличним, а з чим навіть німина мимовільно криється». Остаточно Борислав розкривається перед ними, коли побачили криваву бійку у штольні. Після багатьох пригод, обдерті, виснажені, вертаються вони до села, а їх приймають за конокрадів. Розв'язка типова для творів С. Коваліва – в оптимістичному ключі: «Гринь і Пилип, перележавши дві неділі, вернулися від смерті, а коли перший раз на Великдень вийшли з церкви на цвинтар, не було на що дивитися: люди страхалися, так були змінені. Цілий свій вік будуть пам'ятати бориславську екзецирку, а їх правнуки не раз згадають добрий заробок своїх предків».

Процес перетворення невеликого підгірського села у великий промисловий центр був не такий уже безболісний. Твори С. Коваліва «Безконечний швіндель», «Дрогобицький Найда», «Котюзі по заслузі», «Чічі», «Хто винен?» дуже яскраво характеризують особливості цього процесу Головна з цих особливостей – закабалення та нещадна експлуатація легковірних селян, крах їхніх ілюзій про можливість розбагатіти в Бориславі. Персонаж оповідання «Безконечний швіндель», селянин Микита Сивенький, не може більше дивитися на своїх голодних дітей. Він змушений контрактувати свою нивку орандереві на 25 років за 100 ринських. Орендар же продав цей контракт Борухові за 1000 ринських, а той своєю чергою перепродав банковій спілці за 2500. Та коли на тій нивці з'являється «кип'ячка» (нафта), то господарі на ній заробляють не тисячі, а мільйони. А Микита... наймається на своєму батьківському ґрунті робітником. Працює доти, доки одного дня його не знаходять мертвим «при помпі». Постпозиція цієї історії така: діти Микити «ходять... оброплені по своїй колишній батьківщині, та хто не хоче, пошткує їх і прозиває «бидлом»».

Цікаве за своїм містом оповідання «Ройтів шиб». Микита Рило впіймав на своїй «дучці» Ройта, який крав кип'ячку. Микита добре по-

бив єврея, а відтак, злякавшись криміналу, дав йому землю, з котрої той відразу розбагатів. Проте яма, викопана на ґрунті Микити Рила, поглинула багатьох жителів Борислава. Після приїзду інспекційної поліції Ройтів шиб засипали, а через три тижні на тім місці стояв шинок – «кантина» грубої Єнти: «Музика грала, нарід гуляв, веселився, не знаючи о тім, що скаче на могилі своїх братів і сестер, котрі ненадійно знайшли свою смерть і свободу від суєти житейської, не знаючи й о тім, що і той Микита Рило, за котрим питали по цілій Галицькій Каліфорнії, спочивав на сто кількадесят метрів під їх ногами...».

Торкнувся С. Ковалів і досить важливої на той час теми цісарської рекрутчини і дезертирства, започаткованої ще Юрієм Федьковичем. Служба в цісарській армії була страшною, і картини цієї служби відтворенні письменником із неабиякою силою правди. Утікач з війська у поемі Ю. Федьковича «Дезертир» Іван Званич потрапляє до рук бойківського глитая, а Яким Зелємін з оповідання С. Коваліва «Дезертир» – до рук шахрая-підприємця Нути Дуя, котрий, на відміну від бойка, не віддає дезертира владі, але робить із нього покірного, безсловесного раба. Долі цих героїв подібні.

Узагальнюючи огляд творчості С. Коваліва, звернемося до критики початку ХХ століття, яка уже тоді визначила індивідуальні риси письменника: «Стефан Ковалів – се один з тих провінціальних письменників, яких круг творчості доволі обмежений, ба навіть дуже обмежений. Він пише про справи, йому близькі, а широкому загалові чужі. Але вони інтересні – своїм змістом і як історичний документ в розвою незначної частини нашого селянства. Сильний індивідуалізм автора надав буденним і сірим оповіданням благородної марки альтруїзму, і се власне здобуває йому щоразу ширший круг читачів»[10]. Стефан Ковалів не думав про якісь високі літературні почесті. Думав насамперед про те, як допомогти своєму згорьованому народові. Був скромним трудівником на ниві народної освіти, а в пам'яті вдячних нащадків завоював добре ім'я учителя життя людського.

Републікація статті за згоди автора: Гнатюк М. Михайло Гнатюк. Учитель життя людського // Стефан Ковалів та український літературний процес: [збірник матеріалів] / упоряд. Р. Тарнавський, О. Микулич; ред. та автор передмови М. Шалата. – Дрогобич: Посвіт, 2020. – С. 27-43.

[10] Учитель. – 1911. – 20 червня. – С. 171.

Галина САБАТ

ОПОВІДАННЯ СТЕФАНА КОВАЛІВА «НА ПРІЧКАХ» – ПЕРША УКРАЇНСЬКА «РОБІНЗОНАДА»

Новий літературний жанр «робінзонада» започаткував англійський письменник-просвітитель Даніель Дефо (1659 – 1731) своїм автобіографічним романом-алегорією «Життя та надзвичайні пригоди Робінзона Крузо, моряка з Йорка, який прожив 28 років на безлюдному острові, написаний ним самим». Роман був створений за два місяці й побачив світ 25 квітня 1719 року. Відразу після виходу твору, який був перекладений багатьма мовами, тема робінзонади стала дуже популярною. В одній лише Німеччині до 1760 року з'явилося сорок робінзонад. Термін охоплює літературні твори, в яких сюжет побудований «на зображенні життя й випробувань персонажа, що потрапив в екстремальні умови, з певних причин був позбавлений людського товариства»[1] [2, 15]. В сюжетній основі робінзонади – боротьба відокремленої від суспільства людини з природою, що їй протистоїть.

«Робінзон Крузо» британського автора став відомий українському читачеві завдяки першим вітчизняним переказам та переробкам О. Авдиковського (1877), Б. Грінченка (1891), А. Павенцького (1900). Найбільший поет України Тарас Шевченко познайомився з романом Д. Дефо очевидно через російськомовний повний переклад Петра Корсакова, здійсненого в Санкт-Петербурзі в 1842 – 1843 рр. Перекладача поет знав особисто. Корсаков цензорував Шевченкового «Кобзаря» і дав дозвіл на його друк 1840 року. Шевченко перший розпочав українське осмислення твору – написав картину «Робінзон Крузо» (1856). У своїй автобіографічній повісті «Художник» поет назвав роман «безсмертним творивом Дефо». Йому також належить ідея перекладу роману українською мовою. Після Шевченка робінзонівська тема була опрацьована бориславським письменником Стефаном Ковалівим (1848 – 1920) в опові-

[1] Катеринчук О. «Робінзон Крузо» як сюжетна модель світової робінзонади // Всесвітня література. – 2004. – № 10. – С. 15-16.

данні «На прічках», яке було написане в 1900 р. Того ж року твір був опублікований у Львові у вісімдесятому номері спеціального «Видання товариства педагогічного». У 1902 р. оповідання вийшло окремою книжечкою, а в 1911 р. увійшло до збірки «В остатній лавці», яку видала заснована у Львові «Українсько-руська видавнича спілка».

Стефан Ковалів, учитель та управитель великої народної школи у Бориславі, куди його було переведено в 1879 р. з рідного придрогобицького села Броница і де пропрацював більше сорока років, залучає твір Д. Дефо у педагогічно-виховний процес і сам творить першу українську робінзонаду.

Головний персонаж твору, малий Петруньо, старанно закінчив навчання в народній школі, за що «одержав по іспиті від пана учителя Лупини»[2] подарунок, а саме – «Робінзона Крузо» англійського автора. О. Шалата вважає, що в оповіданні йдеться про перший переказ роману, який був здійснений львів'янином-священником О. Авдиковським і побачив світ у Львові 1877 р. На його думку, «попри художньо-текстову недосконалість, праця О. Авдиковського витримана у високорелігійному повчальному тоні»[3]. Отже, переказ твору був дидактичний і добре узгоджувався з християнською етикою, що була властива тогочасному українському суспільству. Тому С. Ковалів надає особливого значення роману Д. Дефо в педагогічній діяльності, як і французький просвітитель Ж.-Ж. Руссо у своєму творі «Еміль, або про виховання» (1762): «Ця книга буде першою, яку прочитає мій Еміль; вона довший час буде складати його бібліотеку і назавжди займе пристойне місце. За нею ми будемо перевіряти ступінь розвитку наших суджень; і поки смак наш не буде зіпсований, її читання завжди буде приємністю для нас»[4].

Прочитавши подаровану книжку, Петруньо мріє стати Робінзоном. У творі знаходимо відлуння подій з роману Дефо. Хлопчина сповіщає старшим братчикам і сестричці: «я іду собі в світ геть далеко, далеко… Піду за море і де на якім острові осяду, зістану Робінзоном, поглядаю собі якого мурина і назву його іменем того дня, в котрім стрінуся з ним, себто середою, четвергом, п'ятницею і т.і.»[5]. Проте його запевнення не сприймаються серйозно. І все ж робінзонадний персонаж за відсутності батька й матері, які поїхали на вакації до Відня, покидає отчий дім і вирушає «у світ за море». Залізши в густий лопуховий кущ,

[2] Ковалів С. Твори. – К., 1958. – С. 431.

[3] Шалата О. Педагогічна «робінзонада» Стефана Коваліва // Філологічний збірник. – Дрогобич, 1998. – С. 269.

[4] Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или о воспитании // Я.А. Коменский, Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци. Педагогическое наследие. – М., 1987. – С. 212-213.

[5] Ковалів С. Твори... – С. 429-430.

«блудний син» подумки міркує: «Ще тілько мурина, то зараз буду другим Робінзоном… Ось тут я вище в сій ямці, а він нижче в тамтій ямці, примістимося під тими широколистими пальмами… Зараз назвав би я його… що то нині за день?.. Ага!.. субота… Я охрестив би того чорнія з грубими устами Суботою, гарно називав би ся»[6]. Оповідання є пригодницьким. Петруньо потрапляє в хатину бідної родини, що проживає «на самоті між лісами». Ця ізольована оселя стала «якраз пригідна для такого доморослого Робінзона»[7]. Проте твір наповнений не лише пригодами. Дуже важливим в аналізованій робінзонаді є християнський символізм. Роман Д. Дефо має алегоричний зміст і був задуманий письменником як уславлення Святого Письма. У центрі уваги британського автора не стільки екзотика безлюдного острова, скільки апелювання до істин Старого й Нового завіту через зображення пригод головного героя. Для нього Біблія стала поживою для душі, настільною книгою, яку читав тричі на день. «Завдяки постійному і старанному читанню Слова Божого та благодатної допомоги з неба, я став бачити речі в новому світлі…»[8], – зізнається Робінзон Крузо. У творі бориславського письменника Святе Письмо є найдорожчим скарбом для Гриця, з яким познайомився Петруньо. Він «дивився з великою цікавістю на те, як Гриць розвинув перше одну, опісля другу платину, а навпослід показав гарну книжку! То був „Старий і Новий завіт Св. Письма”»[9]. Малий Робінзон «узяв від Гриця книжку і став читати про преображення Господнє»[10]). С. Ковалів зображає духовне збагачення героя «на прічках», де той разом із дітьми з бідної селянської родини щиро молився: «повклякали рядом, Гриць говорив голосно, а інші діти за ним повторяли. Навіть і того найменшого мати перехристила три рази…»[11]. Сильною стороною оповідання є те, що письменник змушує свого героя аналізувати не тільки те, що він бачить довкола, а й те, що відбувається в його душі: «Де я дійсно дістався? Я читав про індіянів, муринів, людоїдів і інших, а про таких стиранкоїдів не читав нічого. Я, мабуть, зайшов дальше, ніж читав. Як то вони всі дякували Господеві за ті святі дари? Ні, вони й не дикі і не погани-варвари, лише собі бідні чесні люди, що постійно суєтяться о насущну стиранку»[12].

[6] Там само. – С. 430.

[7] Там само. – С. 435.

[8] Дефо Д. Робінзон Крузо // Стівенсон Р.Л. Острів скарбів. Дефо Д. Робінзон Крузо. – Харків: Видавничий дім «Школа», 2002. – С. 447.

[9] Ковалів С. Твори... – С. 447.

[10] Там само.

[11] Там само. – С. 445.

[12] Там само. – С. 444.

Провидіння засилає Робінзона Крузо на безлюдний острів, щоб пройти довгий шлях очищення – 28 років. Юний герой із оповідання бориславського письменника «поробінзонував» три дні і теж переродився: «Вернув Петруньо з прічок і став мов не той самий»[13]. У центрі уваги Д. Дефо були не стільки екзотично захоплюючі пригоди, скільки людина. Образ Робінзона поданий у духовній еволюції. До знайомства з П'ятницею Робінзон на острові був цілком самотній, проте він, як сам висловлювався мав чудове спілкування і єднання з Богом. Слово Боже було його керівником на шляху до порятунку. «А чи може бути в людини більш надійний керівник?»[14], – запитує Даніель Дефо. Стефан Ковалів продовжив моральну ідею «Робінзона Крузо», доводячи своїм твором необхідність виховання молодого покоління на засадах Святого Письма.

[13] Там само. – С. 449.

[14] Дефо Д. Робінзон Крузо... – С. 347.

Микола ЛЕГКИЙ

«ГАЛИЦЬКА КАЛІФОРНІЯ» СТЕФАНА КОВАЛІВА (ОПОВІДАННЯ «ДОБРИЙ ЗАРОБОК»)

Однією з провідних у новелістиці Стефана Коваліва, уродженця Дрогобиччини, була тема Бориславa з його нафтовими й озокеритовими розробками. Вона з'явилася в ранніх оповіданнях і простру-мовує крізь усю творчість письменника, складаючи суттєву питому вагу вже перших друкованих збірок «Громадські промисловці» і «Дезертир» (обидві 1899).

Так, селянин Никола Рило (оповідання «*Ройтів шиб*», 1890) упіймав біля своєї нафтової ями Мардохея Ройта, який крав у нього нафту, і побив його. Коли Ройт погрозив Николі судом, той дозволив йому викопати на своєму ґрунті яму для видобутку нафти (шиб). Яма виявилася з потужним джерелом «кип'ячки», Ройт швидко розбагатів і став одним із бориславських мільйонерів. У його шибі на Николиному обійсті стався вибух, загинули два робітники, проте підприємець залишився непокараним. Зрештою, сам Никола через необережність втопився в цій ямі, а коли її нарешті засипали, на тому місці з'явився шинок. Персонажеві оповідання «*Чічі*» (1891), пришелепкуватому Іванові Невмиваному на прізвисько Чічі, дуже пощастило: на його ґрунті виявили багаті нафтові поклади, внаслідок чого він став грошовитим, гонорним «паном». Однак, обдурений дружиною та її коханцем, залишився без крейцара за душею; прибившись до свояків, котрих сам колись обшахрував, умер від сухот. Є в творчості С. Ковалева оповідання «*Безконечний швіндель*» (тобто шахрайство, обман, 1899), в якому виведено низку епізодів суцільного підступу й обману в Бориславі: розторопніший і впливовіший єврей обдурює біднішого контрабандиста Боруха, той – орендаря Сруля, промисловець Мошко – Боруха. «Крайнім» у ланцюгу безконечного шахрайства залишився вбогий селянин Микита Сиренький...

Бориславська тема втілена в більшій половині художньої спадщини Коваліва, котра налічує близько ста оповідань, образків, нарисів тощо. Часто персонажі мандрують з одного твору до іншого, функціонують то

як головні, то другорядні; через сюжети своїх творів письменник створює мозаїчний, однак більш-менш цілісний загальний образ Борислава. Сюжети його творів, на слушну думку сучасного дослідника, дають змогу «бачити в них як би одну велику повість про Борислав»[1].

В автобіографічному листі до Осипа Маковея від 2 лютого 1900 року Ковалів зізнавався, що, коли приїхав працювати до Борислава вчителем, то зустрівся тут зі звичаями й порядками, яких раніше не бачив і про які не чув: «Тут я побачив дива, яких до сеї пори не лучалося мені видіти, стрічався з різнородними, заграничними людьми з Америки, навіть з Австралії, бачив нужду, деморалізацію нашого бідного беззащитного народу і кричати не міг: "За що б'єш? Йой, за що б'єш?..", то і почав писати, і тото мене тихомирило»[2].

Так поступово в творчості письменника вияскравлюється збірний образ промислового нафтовидобувного Борислава та його соціопортрет із такими визначальними рисами, як повне нагромадження капіталу в руках євреїв-підприємців, їхня несправедливість у ставленні до робітників-русинів, виокремлення прошарку різного роду «надшиванців» та «кучинірів» (жидівських прислужників нижчої ланки з числа тих-таки русинів), цілковите знеосіблення людини, вияви нелюдяности, дикости, суцільного шахрайства, високої смертности серед ріпників-ямарів.

В одному з «Бориславських дописів» Коваліва з'явилася метафора (перифраза) «Галицька Каліфорнія», за якою закріпився семантичний зв'язок із образом нафтовидобувного Борислава. У січні 1848 року в місцевості Каліфорнія розпочалася золота лихоманка, коли на березі ріки Американ-Рівер виявили поклади золота. Як тільки новина про відкриття цінного металу розповсюдилася, шукачі стали масово прибувати до Каліфорнії з інших штатів США і з-за кордону. У цій місцевості було виявлено золото на суму в декілька мільярдів нинішніх доларів, що привело до швидкого збільшення статків багатьох підприємців та простих робітників. Проте багато з них повернулися додому з порожніми руками. Загальна кількість людей, що прибули в пошуках золота на «дикий захід», за десять років «лихоманки» становила близько 400 тисяч. Розробку руд вели шахтним способом.

Відсутність чіткого гірничого законодавства й обмежені можливості влади в наведенні законного порядку призводили до численних самозахоплень багатих ділянок і збройних суперечок між шукачами. До правових проблем додавались гострі міжнаціональні конфлікти. Авторитетний американський історик О. Льюїс вважав, що тільки один з

[1] Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні: Франко та його спільнота (1856–1886). – К., 2006. – С. 299.
[2] Ковалів С. Оповідання, казки, листи (З недрукованої спадщини). – Львів, 2003. – С. 164.

двадцяти золотошукачів повернувся з Каліфорнії багатшим, ніж був до золотої лихоманки. Кількість її жертв, що загинули від хвороб і збройних конфліктів, з'ясувати неможливо[3].

Борислав 1870–1880-х років почали називати Галицькою Каліфорнією, цей образ став знаковим у творчості Коваліва: наприклад, оповідання «Ройтів шиб» та «Здрячі» мають підзаголовки «Образок з Галицької Каліфорнії». Зрештою, набув значення титульного для його збірки «*Образки з Галицької Каліфорнії*» (Львів: З друкарні Наукового товариства ім. Шевченка, 1913). До неї увійшли чотири твори письменника: «Добрий заробок», «Сорокаті штани», «Хто винен?» та «На Дрімайловім пустарищу». Перший з них, «Добрий заробок», написаний ще 1881 року, влучно змальовує соціальний портрет Борислава – Галицької Каліфорнії. Він має таку ж назву, як і оповідання Франка, проте за тематикою й проблемним змістом від нього суттєво відрізняється. Франків твір – про селян, яких цинічно обдурює й доводить їхнє господарство до краху нечесний «панок». «Добрий заробок» Стефана Коваліва – один із «образків» на бориславську тематику, хоча за розвитком сюжету, структурою й способом моделювання художнього світу виходить за жанрові межі образка й тяжіє до типу оповідання. Воно за обсягом найбільше у збірці, охоплює досить розлогий матеріал, виводить цілу галерею різноманітних типів, – зображає широку панораму тогочасного Борислава. Інші твори збірки подають значно конкретніші епізоди з життя Галицької Каліфорнії. Тим-то у цій статті зосереджуємо увагу на першому оповіданні збірки – «Добрий заробок».

У ньому колишні вояки Гринь Клин та Пилип Сук вирішили податися до Борислава на заробітки. Безпосередньому опису бориславської «Каліфорнії» передує експозиція: повернувшись додому з військової служби в Боснії, Гринь не застав уже батька, лише хвору матір та зруйноване господарство. Аби порятуватися від матеріальної скрути, вирішив оженитися з сестрою товариша-сусіда Пилипа Феською, адже «дасть Сук за донькою кільканайцять околотів соломи, пообіцяє півречну теличку, платву на стодолу», тож «знайде чоловік світа; багато докаже, коли хату пошиє і дачку [податок. – М. Л.] заплатить за неї» (1)[4]. План було зреалізовано, і справи спершу пішли гладко: «Оженився Клин, мов на льотерії виграв: тесть зі шваґром помогли пошити хату, підважили стоділчину, заложили два стовпи, а Фесуня кождого дня носила від мами до свекри [свекрухи. – М. Л.], що запопала: то бульбочку,

[3] Каліфорнійська золота лихоманка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/

[4] Ковалів С. Образки з Галицької Каліфорнії. – Львів, 1913. – С. 1. Надалі, покликаючись на це видання, в дужках вказуємо сторінку.

то капустицю, як то кажуть, і варене, і печене, поки стало» (2). Однак запаси змаліли і в багатшого Сука, отож в середопістя приятелі вирушили в неблизький Борислав – туди, «де всі люди йдуть» (2), аби заробити який «крейцарище» на «паску святу».

Борислав зустрів зарібників непривітно: «бовдуриться з нього, смердячі дими, сопухи [сморід. – М. Л.] запирають віддих» (3), ще й «жидівська балаґула» (великий накритий віз для транспортування людей) забризкала обох грязюкою з голови до ніг. Першим, кого товариші зустріли в Бориславі, був Гаврило Хома, колишній капрал, з котрим служили в Боснії, а нині – цілком здегенерований чоловік, «обшарпаний, обчуджений», тобто викликав зачудування, подив, у якійсь «предивецькій лібереї», «осмолений, з попідбиваними очима дрантивий жебрачище, який щойно вийшов із шинку» (4).

Побачивши давніх знайомих, Хома відразу вирішив обшахрувати їх: запровадив до брудного шинку Йойли Латки, з котрим діяв у спілці, підпоїв і наказав переодягнутися в ріпницьку одежу, «або, ясніше сказати, в мерзенні лахи, котрі Бог вість з яких бідаків погибших поздирано» (9). Відтак повів Гриня й Пилипа на біржу («площу торговельну білих муринів [чорношкірих людей. – М. Л.]», 10) наймatися на роботу. Побратимам разом з іншими такими ж найманцями довелося витерпіти багато знущань і принижень: «З сусідніх сіл понасходилося чимало господарів, подібних Клинові чи Сукові, глядати зарібку; тим либаки[5] та кучиніри[6] коїли різні пакості: штуркали, били, проклинали, прозивали. На додаток повилазили з шинків баби-водоноски, стали й собі докоряти чесним господарям, а вкінці посвящували їх на ямарів. Кожлого хлопа в порядніщій гуні брали жидівські невільниці поміж себе й клали насилу у найбільше болото при відголосі пекольних сміхів та віватів. Сеї штуки навчила своїх водоносок пануюча тут кліка, щоби тим скорше використати робучу силу; вона опісля уймалася за потовченим, стратованим у болоті, вела до кошари й там заставляла до корби або веліла лізти в яму» (10–11).

Врешті Гриня й Пилипа найняв на роботу ще один їхній знайомий по службі в Боснії, колишній офіцер, або ж «фірер» (командир) Відміна.

---

[5] Робітники, здебільшого бідні євреї, які збирали нафту найпримітивнішими способами: черпанням відрами з неглибоких копанок або за допомогою кінського хвоста з поверхні води. Див. «Навернений грішник» чи «Boa constrictor» Івана Франка.

[6] Прислужники євреїв-капіталістів. У буквальному перекладі з польської «kuczynierze» означає «кухарі». За Ярославом Грицаком, кучиніри (кочиніри) – найманці з єврейського люмпен-пролетаріату, яких набирали бориславські підприємці, щоб тероризувати непокірних робітників або підприємців (Грицак Я. Пророк у своїй Вітчизні… – С. 282). Слово часто зустрічається у творах Коваліва.

Перш ніж з'явитися в Бориславі, він встиг обшахрувати п'ятьох своїх братів, котрих зробив безхатьками, працював писарем одразу в трьох селах, де писав на селян доноси й скарги, та пообкрадав громадські каси. Прибувши до Каліфорнії, тинявся по шинках, доки не пропив усі гроші, нарешті став нічним наглядачем («касієром») у єврея Мушина. Найнявши Клина й Сука, він поставив їх працювати біля корби, тобто витягувати з шахти робітників та здобуту нафту, й опускати їх у глибінь.

Розповідь про персонажів часто змінюється описами виробничих процесів, поданих з кута зору самих героїв, які, працюючи, «прислухуються тому клекотові, шумові, не можуть освоїтися з тим новим ладом людського життя, з тими дивоглядними образами, котрі щохвиля змінюються перед очима; їм здається, що їдуть на розірваній тратві [дарабі; плоті. – М. Л.] бистрою рікою у незнаний світ, а довкола них усе танцює» (15). Загальну мозаїку бориславського життя автор створює за допомогою нанизування епізодів, котрі потрапляють у поле зору спостерігачів: «Тут хлопи співають військової, там баби уносяться над красою своїх Мойсічків, Гершочків, Срульочків, яких кормлять своїми грудьми, одалік на купі лепу [глини, видобутої з закопів. – М. Л.] при лямпі нагі обідранці ріжуть фербля [грають у карти. – М. Л.], біля них знов помпують воду, за ними у болоті спочивають по труді, дзвінки дзвонять, млинки гуркотять, машини свищуть, Відміна співає, – диво, та й тілько. Де вони дісталися, в яку пропасть залізли? Може, прийдеться тут загинути?» (15).

І Гринь з Пилипом справді мало не попрощалися з життям, коли витягували з ями великий кибель (відро) з робітником: не маючи жодних інструкцій і не знаючи про техніку безпеки, обидва зірвалися в 170-метровий завглибшки закоп разом із ямарем, якого діставали з шахти. Комісія, котра зібралася для з'ясування справи, вирішила звільнити власника копальні від будь-якої відповідальности, адже свідків падіння ріпників не було, а втрачений кибель швидко замінили новим.

Проте Гринь та Пилип не загинули, а чудом врятувалися, зачепившись лахміттям за гаки, вбиті в цямриння шахти. Несподівано для себе побачили боковий хід, який вів до великої печери: «За хвилю Сук знаходився в печері, або, ясніше сказавши, в злодійській штольні на першій підрі [тут: рівні. – М. Л.]. Затягнула його там якась помана й посадила в калюжі» (23). Як з'ясувалося, від кожного закопу в різні боки було виведено цілі галереї підземних ходів із печерами, в яких шахраї зберігали вкрадений і необлікований озокерит. Таким чином реальна історія бориславських зарібників набуває сюрреалістичних, ґротескних вимірів. Якщо ріпник Гринь з Франкового оповідання «На роботі» потрапляє

в інфернальний простір міфологізованого царства Задухи-Смерти[7], то персонажі твору Коваліва опиняються в квазі-реальному світі зі своїми нормами, законами й правилами. Тією поманою виявився шляхтич і пройдисвіт Панько Запавський, колишній «славний сурмач військовий, а ще славніший кухар при компанії», котрий умів «вишукати спосіб життя навіть у такім місці, де нікому й не снилося», «хапко був собі на диво проворний» (23–24). Переховуючись від влади, він за кільканадцять разків французького намиста випросив у власника копальні Мошка Брилянткранца місце праці під землею й зобов'язався потайки достарчувати жидові необлікований земний віск. «Ділом Запавського було крітати [кидатися. – М. Л.] підземною машиною в різні сторони, йти поза межу, вибирати з чужих шибів [закопів. – М. Л.] для настоятеля воски й подавати в відповідній порі наверх» (25–26). Гостей підземного помешкання дуже дивує все те, що вони бачать, чують і відчувають: «Клин і Сук, остаючи під впливом душної замороки, дивилися на все, мов крізь сон» (28). Гриня й Пилипа вражає інтер'єр печери, в яку їм довелося потрапити: «з горішньої підри крізь віконце дув воздух, піддержував життя підземних хом'яків [тобто мешканців підземного простору. – М. Л.]; ялові бальки й дошки тріщали раз у раз під сильним напором рідкої землі, щохвиля можна було сподіватися смерти» (28). Персонажі стають свідками сцени, коли робітники їхнього закопу вкопалися в чужі поклади озокериту, де також працювали люди. Між обома угрупованнями почалася кривава бійка: «Дві ворожі компанії здибавшися несподівано, <…> кропилися без пощади. Бій був гарячий, завзятий. Жадна компанія не хотіла ні на волос попустити другій, загріваючи себе до бою звірячим ревом» (32).

Розповідь автора наскрізь просякнута іронією, навіть при зображенні кривавих натуралістичних сцен. Іван Франко назвав твори свого сучасника «характеристичними», «крізь сльози всміхненими»[8], а сучасний дослідник Анатолій Власюк слушно охарактеризував гумор Коваліва як здебільшого чорний[9]. Гірка іронія та чорний гумор дають письменникові змогу підкреслити абсурдність того, що відбувається в Галицькій Каліфорнії. Як з'ясувалося, обидва угруповання працювали на одного власника, того самого пана Мушина, котрий, крім Запавського, мав ще декількох наглядачів за його накраденими скарбами: «До-

[7] Дронь К. Міфологізм у художній прозі Івана Франка (імагологічний аспект). – К., 2013. – С. 90-91.

[8] Франко І. З остатніх десятиліть XIX віку // Франко І. Зібрання творів: У 50 томах. – К., 1984. – Т. 41. – С. 525.

[9] Власюк А. Смерть через надшиванців. Стефан Ковалів. «Добрий заробок». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uamodna.com/articles/smertj-cherez-nadshyvanciv/

бре, що хоч межи своїми сталася така проказа, не поміж чужими, якось дасться усе красно заглаїти [залагодити. – М. Л.]. Суперник Запавського погиб, ліхтарня – як звичайно називав голову – не видержала залізного обуха, мусила розчерепитися. Сталося, то сталося, ніхто не піде до суду суплікуватися [позиватися. – М. Л.] за небіжчиків. <…> Нема над святу згоду: свої побилися, свої перепрошуються, бо так жид каже, т. є властитель обох невільничих таборів» (32–33).

Іронія – це те, чого немає (може, за винятком повістки «Навернений грішник») в бориславському циклі творів Івана Франка. Розглядаючи збірки Стефана Коваліва «Дезертир» та «Громадські промисловці», Осип Маковей порівняв твори цих збірок із Франковими – «Ріпник», «На роботі», «Навернений грішник», «Boa constrictor», «Борислав сміється» та «Яць Зелепуга», і з огляду на це констатував, що теми оповідань Коваліва для української літератури не нові. «Франко своїм звичаєм, – писав Маковей, – поробив із тих тем культурно-історичні образки з теоретичним засновком від початку і з психологічним поглубленням у розвою події. Він рішав оповіданнями робітничу справу: "бориславська цивілізація" псує людей, обдирає робітників, нівечить родинне життя, витворює зміїв-удавів, а руському селянинові не приносить матеріяльної користи, тому що він або забідний, щоб витримати супірництво з великим капіталом, або задурний, щоб не дати себе обдурити хитрому жидові. Соціялістичні теорії, приложені до руських бориславських робітників, наводили читача Франкових оповідань на думку, що ані з такими капіталістами, як бориславські, ані з такими робітниками, як руські, поки що нічого не вдієш, бо в одних нема сумління, у других нема розуму. Сумний се був засуд на руських робітників, котрих саме в Бориславі було найбільше. Не було й мови про організацію темних робітників, вони погибали марно в руках безсовісних людей у страшній, небезпечній роботі»[10].

Ковалів, на відміну од Франка, «не освічував подій у своїх оповіданнях соціялістичними теоріями і в глибоку психологію не вдавався (се очевидно не виходить йому на похвалу, але не все може бути й доганою), – писав просто реалістичні образки, лишаючи читачеві доповняти їх собі всілякими замітками на тему робітничої справи»[11].

В оповіданні Коваліва чимало жаских макабричних натуралістичних описів, як-от «похорону» загиблих у масовій бійці. Власне, керівництву підпільної штольні важливо було швидко заховати тіла, аби не

[10] Маковей О. Стефан Ковалів // Літературно-науковий вісник. – 1900. – Т. 11. – Кн. 8. – С. 84.

[11] Маковей О. Стефан Ковалів… – С. 84-85.

видати свого «бізнесу»: «Заволікли всіх трьох [покійних. – М. Л.] в одну бічну штольню, поклали рядом, стали забивати отвір дошками на вічну пам'ять. Всі наввипередки носили палі, глину, дошки, щоби скорше гробниця була готова <…>» (33).

З усіма натуралістичними подробицями описано психосоматичний стан Пилипа Сука, котрий важко постраждав у сутичці з ад'ютантом Запавського, лемком Зовчаком. Будучи на межі життя й смерти, він «лежав усе ще в болоті, не рухався, точив піну, харкотів, лемківські руки вп'ялилися були занадто глибоко в гортанку; в першій хвилі хотіли його затягнути до покійних, щоби було округле число дві пари», проте побратим вирятував його, вирвавши з рук гробарів, і довго приводив до тями, «термосив за ніс, за голову», аж поки не налив у рот сировиці, тобто ропи, з якої виварювали сіль.

Сук і Клин просять відпустити їх, і Запавський врешті погоджується, згадавши, що ті колись двічі врятували йому життя: «раз, як зайшов був у Боснії між турецькі жінки красти килими, а другий раз у лісі, де герцеговинці повісили його були догори ногами на ялицю овадам [ґедзям. – М. Л.] на розплодок, щоби не лазив їм більше по хатах в особі здекуційника [збирача податків. – М. Л.]» (34).

Гринь і Пилип вибралися з підземелля саме на Благовіщення, «нагі, бідні, обчуджені, збиті, змотикані, а з лахів цюрком капає, аж під ногами мокро. Стоять таки у порозі [церкви. – М. Л.], б'ють поклони, дякують Господу, що визволив їх із тяжкої неволі – єгипетської роботи» (39).

Заробітки в Бориславі здалися їм значно важчими, аніж найтяжчі бої в Боснії, крізь які їм раніше довелося пройти. Не випадково в їхніх думках визріває намір повернутися додому. Закладеної в шинкаря одежі відібрати назад їм не вдалося, тож змушені були вступати в рідне село потихцем, аби ніхто не бачив. «Голі, обмащені, простовосі, а яка задуха неприємна? Мов від заповітрених, б'ють смроди на цілу хату, аж у носі крутить, дух запирає…» (49) – такі враження викликають у Феськи постаті прибулих із Борислава чоловіків.

За спостереженнями Миколи Євшана, Ковалів краще, ніж Франко, знає місцеві обставини, оперує значно ширшим матеріалом, безпосередньо взятим із обсервації. «Він не шукає за фактами, не комбінує ніяких ситуацій, не укладає ніяких психологічних перспектив, а просто малює, засипаючи читача цілою масою нелічених фактів. Він і не дбає за свій малюнок, не напружує мускулів, не заходить коло того, щоб по змозі зображувані картини зробити більше ефективними, сильними, закругленими»[12].

[12] Євшан М. Стефан Ковалів // Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Упоряд., передм. та примітки Н. Шумило. – К., 1998. – С. 217-218.

Адже історію заробітчан письменник вписує в загальну картину Бориславa, його праць, звичаїв, традицій, розваг, щоденного побуту. Каліфорнія – цілком новий для колишніх селян світ, зі своїми правилами, нормами й законами. Світ сюрреальний, ґротескний. Одразу по прибутті до міста персонажів немило вражає шинок Йойлуся Латки, куди вони зайшли з наказу досвідченого Гаврила Хоми: «Станули наші хлопи у порозі, загар [кіптява. – М. Л.], сопух почав дусити, їдкий дим гриз в очі, чесне товариство, зложене з хлопів, жінок, дівчат, забавлялося весело, цілком по-бориславськи; усе тут належить до звичайних і необходимо потрібних речей при забаві, що світ уважає неприличним, а з чим навіть німина [тварина. – М. Л.] мимовільно криється» (6). Гринь та Пилип починають усвідомлювати, що потрапили в зовсім інший, відмінний од звичного для них, світ, де правлять інакші закони й норми, досі не знані та не бачені. «Тут був шинок і трактієрня не для кого-будь, але для ямарської громади; се не була школа, що творила учений пролетаріят, а таки дійсний заклад виховавчий, мати самостійних учителів нової правди й науки!..» (6). Бориславські неофіти з зачудуванням спостерігають за розвагами ріпників з музикантами, котрим допомагали два бойчуки і «валили немилосердно кулаками в бляшаний кібель, додаючи скакунам охоти предивним вівкотом. Цікавіші скакали – не пам'ятаючи на Великий піст – "trambolam polki" по кістки в болоті без опам'ятання; у вмурованих у землю двох кітлах варилися страви для гостей: в однім волова кров, у другім різні охлапи [кусні поганого м'яса; недоїдки. – М. Л.] з бараболями [картоплею. – М. Л.]. Від насілостей [накипу. – М. Л.] і пари капало зі стелі на розпалені голови скакунів» (7).

Новоприбулі не можуть вийти з дива від бориславського звичаю наймання на роботу, коли заробітчан дебелі жінки-служниці посвячують у «ямарі», обкачуючи їх із голови до ніг у весняному болоті. Цей звичай завжди супроводжується жорстокою бійкою, котра втягує в себе щораз більше учасників: «Якийсь бойко, чоловік гарячішої крові, оперся бабам, станув коло телеграфічного стовпа й ані суди Боже не хотів добровільно в новісенькім кожусі кластися в болото. Хитрі водоноски взялися на спосіб: постановили упертого обметати болотом разом із телеграфічним стовпом і забралися кріпко до діла. Чоловік, доведений до крайности таким поступком, обернувся два рази довкола, й в одну мить кільканадцять баб лежало у болоті. Кучиніри уймилися за водоносками, розпочали бійку найперше з бойком-силачем, а потім усе на суміш катувалося на забій» (11). Прикметно, що все відбувається за мовчазного потурання поліції та жандармерії. «Замішанина була велика й страшна. Кількадесят живих стовпів з болота з черво-

ними вершками бродило у болоті; се були люди з попровалюваними головами, замарані від стіп до голови, билися поляпаними руками о першенство, котрий з них має перше запродати життя нехристові за п'ять шісток! Так звані *"малахи"* [курсив автора. – М. Л.], се є люди, що світили грішним тілом, понабиравши до своїх торбин каміння, гатилися ним взаїмно. В миг ока перемінилася площа свобідного гандлю крепацького в огидну різницю; людська кров мішалася з болотом, а болото се, перекабужене, перем'яцкане, брали жиди й затикали ним водяні нори під землею» (11–12).

Значне місце в оповіданні займають описи виробничих процесів, з-поміж них змалювання кошари, в якій довелося працювати Гриневі й Пилипові. «В кошарі було щось аж п'ять шибів [шахт. – М. Л.]. Багато хлопів, покінчивши шихту [зміну. – М. Л.], вилазило з-під землі на світ Божий, позіставивши там протягом дванадцятьох годин кілька літ життя й найкращі сили животні; на їх місце лізли тепер нові ворохобники засмакувати їдкої замороки, що пече, золить очі гірше, ніж сок із терпибіди [жовтеця їдкого. – М. Л.] або вовчого молока [лікогали надеревної, різновиду деревних грибів, дуже отруйних. – М. Л.]» (14).

Нових заробітчан вразила поведінка ріпника, який демонстративно не хотів вилазити з ями, незважаючи на те, що мати, жінка й діти прийшли до Бориславa й слізно закликали його повернутися додому та рятувати занедбане господарство: «хатище облітає, отець слабий, коровиця послідна зліцитована [конфіскована. – М. Л.] за податок» (14). Виявляється ріпника тримала в Бориславі «лиха доля, вітрениця [повія. – М. Л.], яка покинула також свого чоловіка й дрібні діти» (14). «Троянів» (тобто троянців, мандрівників, так називає своїх головних персонажів Ковалів) ошелешила реакція матері, котра «не могла плакати очима за пропащим сином, але зате серце її плакало гірко, біль розпирав груди, коли глянула на своїх трьох унуків», та поведінка дружини, яку діти тримали за полотнянку, щоб та не плакала з розпачу й не била головою до каменю (14).

«Спосіб, яким Ковалів описує бориславські відносини, зовсім об'єктивний, – вважав О. Маковей. – В описі його видко змагання писати передовсім правду, хоч буває часом, що дечому не хочемо вірити, добачуємо прибільшення <…>. Але загалом правда оповіджена звичайно просто і ясно, стилем таким, як би автор з де-грубшого обтесав свій матеріял, – отсе головне враження, яке викликують його оповідання. За такий спосіб описування не можна авторові докорити – сих героїв, грубих і неотесаних, сих обставин нелюдських і не змалюєш часом краще иншим способом: сама тема приносить з собою спосіб, яким можна її

обробити»[13]. На нашу ж думку, Ковалів досягає об'єктивности розповіді таким чином, що подає всі події з кута зору своїх героїв, котрі вперше потрапляють до Борислава, пильно спостерігають за всім, що тут відбувається, і за всіма, хто зустрічається їм на шляху. Тим-то деякі описані епізоди оповідання «Добрий заробок» нагадують сюрреалістичні картини, в яких важко відстежити межу між правдивістю й вигадкою, нейтральністю опису та її девіаціями, серйозністю тону й його химеризацією. Іван Франко у праці «Українська [література за 1899 рік]» (1900) відзначив, що «гостра спостережливість, жвавість оповідання, гумор і щира любов до народу є його [Коваліва. – М. Л.] достоїнством, але йому не вистачає ширшого кругозору і художньої витонченості. Під впливом німецьких взірців замість живих людей він часто малює карикатури. Насправді ж економічні і соціальні відносини в Підгір'ї, поблизу Дрогобича і Борислава, які він зображує, такі дикі і карикатурні, що часто неможливо розпізнати, де закінчується дійсність і починається письменницький домисел»[14].

Іван Денисюк свого часу назвав оповідання Коваліва багатоінформативними і відзначив, що «особливо вдається письменникові показати отой, за його словами, "безконечний швіндель" – універсальний всеобман»[15]. Суцільний швіндель, за художньою концепцією письменника, можна назвати наскрізною рисою бориславських промислів. Коли Гринь та Пилип упали в глибоку шахту, керівництво підприємства робить усе можливе, аби затерти сліди злочину. Використовує брехню («урадили післати на інспекцію, що два піяки муді волочилися, хотів один другого кинути до ями й оба попадали»), шантаж та підкуп, і таким чином забезпечує себе «на всі боки перед хамовим правом» (17). Клина й Сука всі тепер вважають загиблими, а правда й справедливість «погребані на 170 метрів під землею!» (19).

На такий стан речей працює вся правова система Галицької Каліфорнії, де немає ніякої рівности перед законом, де право сильнішого й освіченішого єврея-власника домінує над «правом» нещасного русина-зарібника: «Нехай собі дурний ґой у своїй наївності й простоті духа гадає, що закон зобов'язує усіх без виїмку, але недочекання його, щоби так дійсно мало статися. Від чого практична наука? Від чотирьох майже літ до п'ятнадцятьох учиться безперестанку, як має формами зако-

[13] Маковей О. Стефан Ковалів… – С. 87.

[14] Франко І. Українська [література за 1899 рік] // Франко І. Зібрання творів… – Т. 33. – С. 15-16.

[15] Денисюк І. Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. // Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст.: Оповідання. Новели. Фрагментарні жанри (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі). –К., 1989. – С. 23.

ну заслонятися проти самого закону» (19, розрядка автора). Тим-то, коли комісія з розслідування злочину тіл загиблих у шахті не виявила, керівництво знову вдалося до обману, спираючись на вірнопідданість залежних від них підлеглих-українців, «надшиванців», як іменує їх автор. Ті ствердили, що Гринь і Пилип утекли, взявши платню за дві зміни наперед.

А вони, Пилип і Гринь, потрапивши до підпільного сховку, стають свідками ще одного «швінделя»: якийсь селянин Тимко Маліцький заскаржив власника копальні Мушина, бо той підкопався на його територію, і слід було негайно затерти сліди вторгнення. Аби застрахуватися від небезпеки викриття, оголошено «алярм», робота закипіла, «усе пішло, мов на машині, злодійська штольня щезла, а на її місці побудували нову на Мушиновім ґрунті» (29). Подвійно постраждав хіба що Тимко Маліцький: жид украв у нього великий шматок воску, а його хата внаслідок підкопу зазнала сильних руйнувань.

Видобувшись із-під землі, Клин і Сук «не знали, в котру сторону крінути собою. Всюди ями непонакривані, необгороджені, отверті гроби, в котрих не одного сердягу, що вертав із роботи на спочинок до "chyrlącej koszarzy" [злиденної кошари. – М. Л.], смерть несподівано постигла» (37). На тлі такого міського промислового пейзажу персонажі вирішили відшукати шинкаря Латку, забрати свою одежу й рушати додому, «мара бери заробок» (37), адже прихід весни пригадав їм «рідну, мізерну, дорогу скибу, котру незадовго треба буде хоч чим-небудь заметати, щоби на сміх людям не стояла облогом; принесуть на засів, будуть його збирати: в таких обертасах не були, як живо…» (39).

У святковий день побратими спостерігають на вулицях Бориславa юрби людей у якихось чудернацьких одежах, не звичних для селянського ока: «Тут усе панове шляхта, без бука не приступай. Всі повиряджувані в якісь предивецькі юбки, куртки, гуньки, шпенцері [короткі дамські жакети з довгими рукавами. – М. Л.], помальовані різними красками; одного чоловіка не знайдеш, як Бог приказав дібраного: один якісь мотузки чорні пришив до гуні, другий убрав барханові [байкові. – М. Л.] красі [барвисті. – М. Л.] ногавиці [штани. – М. Л.] поверха, третій якісь червоні лахи, взувся в ходаки з халявками, четвертий має кафтан із синіми вилогами, п'ятий зі швабщини [грубої тканини. – М. Л.] кацабайку [коротку, до стегон, блузу. – М. Л.] з жовтою кишенею, кождий надштукований, одним словом: надшиванці» (39–40). До невпізнання змінилися й жінки: «кажуть, що вони не селянки прості, ані бойчихи, але міщанки, кожда в швабщині сорокатій

[пістрявій. – М. Л.], аж в очах мигтить, усе ніби з панська <…>» (40). «Все то світова тальма[16] попереміновала людей, порядних господарів і господинь, зайшлих сюди, в людські опуди [опудала. – М. Л.]», – доходять висновку Гринь і Пилип (40).

Стефан Ковалів вивів у творі колоритних репрезентантів своєї Каліфорнії. Мав рацію О. Маковей, коли писав, що наскрізний конфлікт його оповідань (зокрема й «Доброго заробку») породжений протистоянням євреїв-підприємців та українців-робітників: «Безсумлінні жиди і їх посіпаки, з одного боку; темні, головно темні селяни, з другого боку, – отсе "герої" майже всіх оповідань Ковалева, не тілько бориславських»[17]. Проте Ковалів вказує на ширше розшарування бориславського соціуму, виводячи й різноманітних «кучинірів», «надшиванців», тобто тих українців-русинів, котрі з певних причин позбулися досить високого статусу (військового-капрала чи й офіцера, інтелігента), зробилися прислужниками підприємців.

Ось згаданий уже Гаврило Хома, колишній капрал, якого персонажі наприкінці твору ледве змогли відрізнити од свиней. Він «парить кості в людськім навозі, спочиває по нічній гулятиці поміж безрогами» (42). Пилип і Гринь спершу не повірили своїм очам, «здавалося їм у першій хвилі, що то се тілько привид під напором гидкої замороки, тумани озерного – бодай спав як камінь – антипка, що чоловік так низько не може упасти, але капральський голос розвіяв ті сумніви» (42).

В око зарібникам упадає шинкар Йойлусь Латка, «рухавий, мов на дроті зроблений жидище, що чистотою одежі не грішив так само, як і його гості, хіба талько тим різнився, що обголений лоб червонівся, як розжарена головня», а замість рота й носа «мав три дірки, злучені в купу, та незвичайно великі пейси» (8). Цей карикатурно виведений корчмар допомагає Гаврилові підпоїти Гриня й Пилипа, адже в кожному новоприбулому до Борислава вбачає свою жертву, і «що раз попаде у Латкусьові кігті, то так, як би й самому – Дух Св[ятий] при нас, хрещених – рогатому, мусить пропасти» (8–9). Той-таки Йойлусь довів до руїни самого Хому, «розв'язав його з цілим майном і зробив його своїм крепаком» (9).

Свою мережу залежних і підлеглих заснував у потаємній штольні Панько Запавський, про якого йшлося вище. Один із них – безіменний персонаж, чимось схожий на Бовдура з Франкової повістки «На дні»: Панько «копнув ногою купу лахів під стіною, тлумак порушився, а з

[16] Хаос? Безлад? Театр? «Словник бойківських говірок» Михайла Онишкевича (К., 1984) відповіді на це питання не дає. Мова творів Стефана Ковалева потребує ретельних студій.
[17] Маковей О. Стефан Ковалів… – С. 85-86.

нього вилізла головище, як макітра, з пелехами, народився новий чоловік, розпочалася музика: збуджений хом'як почав на розказ свого пана грати на дримблі, на привитання своїх» (26). Ще один ад'ютант Запавського – робітник Зовчак. Коли хильне зайвого, береться «банітувати світом»: навіщось в'язати линвою стовпи, бити кулаками в стіни; може легко встрягнути в бійку, коли нападе на нього «певний рід шальги» (шаленства), і кидається на будь-кого, як скажений. Під його гарячу руку й потрапив Пилип Сук, котрого Зовчак «толочив ногами, як баба капусту», «мотлошив бідака, що влізлося», адже бачив перед собою не бідного брата, «але нещасну свою судьбу» (31), від якої він не міг сховатися й під землею.

Скористатися дешевою силою Клина й Сука намагається й якийсь Чиченьковський, «череватий панцьо з обвислими, як торбинки по боках, вилицями, з мутними, мов у нафті вимоченими, очима». Він «шварґоче» до них спотвореною польською мовою, силкуючись найняти на роботу. Українець, котрий цілковито збанкрутував, бо «свого розуму не мав, / Пані баби ся держав, / По-французьки дівки вчив, / Все, що руське палков бив», а «нині ловить трефніям / Руських хлопів, руський хам» (45). Так Стефан Тулюк окреслює заробітчанам «історію пропащого чоловіка, що вирікся своєї народности, забаг шляхотського контуша, зійшов на діда» (45).

Контрастно з-посеред бориславських типів вирізняється селянин Стефан Тулюк: єдиний, кого виокремлюють зарібники з пістрявої юрби як «убраного по-християнськи». «Було то стілько свічки й воску, однісінький на цілу галицьку Каліфорнію чоловік, котрий і в школах був, і панський двір для панів мав, а все-таки не попускався хлопської верхнянки, держав її кріпко на своїм хребті, носив сорочку поверха, любив рідну мову, хвалив Бога звичаєм своїх чесних предків» (41). Тулюк намагається різними способами допомагати тим робітникам, які збилися з дороги, стали жертвами обману, потрапили в лабета таких, як Йойлусь. «В кождім діді-каліці, в кождім водоносі, п'янюзі бачив жертву бориславських запроданців і скінчених злодіїв» (42). На слушну думку Анатолія Власюка, «можливо, зовсім не випадково письменник дав своє ім'я цьому світлому чоловікові, аби показати, на чиєму він боці. Це добрий господар, християнин, який протистоїть єврейським шахраям і українським надшиванцям. Він допомагає людям, які потрапили в біду, але його зусиль недостатньо, щоби змінити те, що відбувалося в Бориславі»[18]. Пилип та Гринь знаходять у нього прихисток перед поверненням

[18] Власюк А. Смерть через надшиванців. Стефан Ковалів. «Добрий заробок». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uamodna.com/articles/smertj-cherez-nadshyvanciv/

додому. Мудрий та досвідчений чоловік, він припускає, що якби на землі з'явився ще один Борислав, навіть із розумнішими селянами, то євреї все одно дадуть собі з ними раду: проженуть їх із землі за допомогою іванів чиченьковських, «заволодіють попросту розбоєм цілою громадою, а навіть церковцю святу – Господи, прости грішні мислі – перемінять в який магазин» (46).

Олександр Грушевський писав, що «наочний свідок бориславського життя, Степан Ковалів, селянський син з походження і сільський вчитель по професії, глибоко відчув темний бік "Галицької Каліфорнії"». Його селяни, «призвичаєні до давнього предківського способу життя, не можуть зразу собі уявити нових умов існування та праці». Малюнки бориславського життя у Коваліва «доповнюють бориславські оповідання Франка в обмалюванні умов життя і праці бориславських робітників»[19]. Про те, що Ковалів доповнював Франка у змалюванні Бориславa, на наше переконання, можна говорити лише в найширшому розумінні цього слова. За способом моделювання художнього світу, підходом до зображуваного, сюжетикою, системою образів Стефан Ковалів виявив себе як глибоко самобутній письменник. Образ його Галицької Каліфорнії цілком оригінальний, про що й свідчить оповідання «Добрий заробок».

[19] Грушевський О. Сучасне українське письменство в його типових представниках. Степан Ковалів // Літературно-науковий вісник. – 1908. – Т. 41. – Кн. 3. – С. 454–455.

Алла КОЛЕСНИК

НАТУРАЛІЗМ У ТВОРАХ СТЕФАНА КОВАЛІВА ЯК ЗАСІБ ЗОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ

Український письменник Стефан Ковалів (1848 – 1920) у своїх оповіданнях висвічував проблемні питання з життя суспільства Галичини, і зокрема, Бориславського регіону, де він і мешкав, більше сорока років пропрацювавши керівником великої народної школи. Творчість Стефана Коваліва має натуралістичні ознаки і насичена натуралістичними прийомами, у зв'язку з чим твори письменника потребують додаткової уваги та аналізу літературознавців у контексті натуралізму.

Загальні основи натуралізму досліджені відомими науковцями – Д. Наливайко[1], В. Поважною[2] (Поважна 1973), порівняння натуралізму та його ознак в країнах Німеччини, США здійснено Н. Венгринович[3], Н. Косило[4], М. Кебало[5]. Щодо натуралізму в українській літературі, то згадані дослідники здійснили і побіжний аналіз творів Івана Франка, який досі вважається єдиним представником цього напряму в українській літературі. Творчість Івана Франка та натуралізм у ній

---

[1] Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі. Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів. – К., 1996. – С. 118-130.

[2] Поважна В. Розвиток української літературної критики у 80 – 90-х роках XX ст. (До проблеми критеріїв і методу). – К., 1973. – 268 с.

[3] Венгринович Н.Р. Зооморфна образність у натуралістичній прозі Івана Франка та Френка Норріса. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія, 2017. – Одеса. – № 27. – Том 1. – С. 112-115.

[4] Косило Н.В. Типологічні особливості українського та англійського натуралізму в порівняльному аспекті. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2004. – С. 135-138; Косило Н., Венгринович Н. Поетика натуралізму в дискурсі світового та національних літературних процесів. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. – 2011. – Вип. 16. – С. 166-170.

[5] Кебало М.С. Художній світ творів німецького та українського натуралізму. Наукові записки ТНПУ. Серія: Літературознавство. – 2016. – № 44. – С. 128-137.

дослідили також Т. Гундорова[6], Р. Голод[7], М. Ткачук[8], автор цієї статті[9]. Творчості С. Коваліва приділяли увагу О. Колінько[10], яка проаналізувала жанрово-стильові особливості його творчості, та С. Гірняк[11], яка звернула увагу на мовні особливості у творах письменника.

Більшість творів С. Коваліва написано у період 1880-х – середини 1890-х років, після появи основних творів І. Франка з бориславською тематикою. Письменник зосереджує увагу на показі важкого економічного становища звичайних українських селян, їхньої долі після злочинних вчинків хитрих ділків, а також ситуацій, в яких селяни стають жертвами байдужості підприємця та через безвихідність свого становища змушені виконувати небезпечну роботу, що часто призводить до нещасного випадку. Тематично ці твори потребували звернення до дієвих засобів для викриття суспільних ситуацій, що негативно впливали на життя українських селян. І таким засобом виявилися прийоми натуралізму. Видається необхідним провести дослідження особливостей творів С. Коваліва в контексті відповідності стильовим ознакам натуралізму і визначити належність письменника до представників натуралістичного літературного напряму.

Мета статті – здійснити літературний аналіз творів С. Коваліва в контексті натуралізму, визначити відповідність цих творів натуралістичному стилю та належність письменника до цього напряму.

Літературний стиль натуралізм виник в українській літературі близько 1880-х років під впливом праць французького письменника Еміля Золя, зокрема його художнього твору «Експериментальний роман» (1880 р.), у якому він запропонував теоретичне обґрунтування цього напряму та висвітлив його принципи в літературних творах, передовсім у жанрі роману. Але в цілому натуралістичний стиль з'явився завдяки філософії позитивістів та розвинувся завдяки стрімкому науковому й індустріальному розвитку тогочасного суспільства. Отож, погляди натуралістів ґрунтувалися на філософії позитивізму, спиралися на раціоналістичне бачення О. Конта та натурфілософію Г. Спенсера. Також натуралісти відтворювали усі колізії, які ставали об'єктом зображення

[6] Гундорова Т. Франко не Каменяр. Франко і Каменяр. – К., 2006. – 352 с.

[7] Голод Р. Натуралізм. Дивослово. – 2012. – № 4. – С. 50-56.

[8] Ткачук М.П. Жанрова структура прози Івана Франка (бориславський цикл та романи з життя інтелігенції). Монографічне дослідження. – Тернопіль, 2003. – 384 с.

[9] Колесник А. Єврейська тематика в художній прозі Івана Франка: реалістичні та натуралістичні аспекти: монографія. – Siedlce, 2022. – 212 с.

[10] Колінько О. Стефан Ковалів. Мала проза крізь призму часу (сучасна інтерпретація). – К., 2002. – 177 с.

[11] Гірняк С. Стефан Ковалів: Штрихи до мовного портрета. Актуальні питання гуманітарних наук. – Вип. 12. – 2015. – С. 248-254.

у певному літературному творі, під впливом трьох чинників – раси, середовища, моменту[12].

Серед принципів і художніх прийомів натуралізму важливими є:

- об'єктивне зображення з мінімальною присутністю автора у розповіді;

- точне відтворення зображених явищ з ретельним, науковим їх вивченням завдяки остереженню;

- поєднання природних (фізіологічних і біологічних) та соціальних складових у зображені;

- правдоподібність зображення, відтворення подій відповідно до життя, у результаті чого виникав фактографізм, відбувалося документальне відтворення «кадрів» з життя та перетворення подій на людський «документ»[13].

На думку Івана Франка, висловлену в статті «Українсько-руська література і наука в 1899 році», українські письменники-новелісти кінця XIX століття, такі, як Василь Стефаник, Марко Черемшина, Михайло Яцків – надали українській літературі дуже гарну «мову і вироблену (не раз аж рафіновану) літературну форму і техніку та високе розуміння задач і змагань літератури, … Живе почуття дійсності, відраза до шаблону і конвенціональності, пристрасне шукання правди в обсервації у вислові – ось що характеризує майже всіх тих молодих писателів і велить нам покладати на них найкращі надії»[14].

Творчість Стефана Коваліва збіглася з періодом інтенсивного розвитку міста Борислав – великого нафтопромислового центру Галичини і всієї Австро-Угорської імперії, колонією якої і була ця українська територія. С. Ковалів в оповіданнях відтворив життя звичайних українців, які опинилися у скрутних ситуаціях залежності від ділків-євреїв, які керували всіма справами в Бориславі, намагалися обманом і підступом забрати у селян їхню землю і розпочати видобуток нафти на ній. Часто ці ділки вчиняли злочини, користуючись безправним становищем селян, що викликало обурення через підступність цих вчинків.

С. Ковалів був близько знайомий з І. Франком, приятелював з ним. Останній часто відвідував письменника в Бориславі, заохочував його до глибокого вивчення суспільних процесів, а також допомагав у публікації творів. С. Ковалів бачив проблеми життя українців у Бориславі, які

[12] Голод Р. Натуралізм. Дивослово. – 2012. – № 4. – С. 50-52.

[13] Наливайко Д. Проблема натуралізму в українській літературі. Літературознавство: Матеріали III конгресу Міжнародної асоціації україністів. – К., 1996. – С. 120.

[14] Франко І.Я. Українсько-руська література і наука в 1899 році. Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т. – Львів, 2002. – С. 154.

зображував І. Франко у своїх творах, на власні очі, бачив гонитву за нафтою та наслідки, які через це виникали.

Здійснюючи аналіз творів С. Коваліва, де зображена реальна картина з життя українських селян та вражаючі факти сучасної письменнику дійсності, ми спостерігаємо прояви натуралізму як літературного стилю. В оповіданні «Безконечний швиндель» (1899) знайомимося зі страшною картиною безупинного намагання ділків здобути гроші за рахунок українських селян, для чого вони підписували контракти з людьми для винайму їхнього ґрунту. Одним з таких став Микита Сиренький, з яким ділок підписав контракт, відповідно до якого на його землі мали влаштувати вишки для видобутку нафти, за що Микита мав отримати по п'ятдесят ринських за кожну вишку. Врешті, коли почали роботу і встановили вишки, Микита за свій ґрунт отримав лише сто крейцерів. Водночас він полишився можливості вирощувати овочі і зерно, адже всю землю у нього забрали для видобутку нафти. Вже Микита наймався і робітником на своїй землі, яка приносила ділкам велику кількість нафти, на тисячі крейцерів, і все сподівався, що поставлять ще одну вишку, але не дочекався, «знайшли його одного дня неживого при помпі»[15]. Після Микити залишилися жінка з дітьми, які лише могли споглядати на свою батьківську землю, але не користуватися нею. Найстаршій дочці Микити пощастило стати на службу до молодого інженера, але згодом вона мала перейти на службу до Боруха, того самого ділка, який влаштував вежі на грунті Микити. В кінці оповідання нарратор дивується чому дикуни в Бразилії одразу вбивали таких як Микита Сиренький, чому не відправляли таких на роботу, а їхніх доньок не залучали до годування своїх дітей, роблячи висновок, що тим дикунам не вистачало галілейської культури з азіатською вдачею, яку розповідач визначив наявною у ділків-євреїв.

Оповідання «Чічі» (1891) висвітлює життя Івана на прізвище Чічі, який вже з першої сторінки постає як лінивий чоловік: «Літами вилежувався на широкій печі в буторинні»[16], – так починається оповідання. З Іваном трапився випадок, коли він три дні перебував у в'язниці за вкрадену цеглу, на чому його спіймали ділки, які намагалися змусити Івана підписати заповіт, за яким він залишає свій ґрунт двом євреям. Свояк Микола нагадує Іванові, що його батько багато років боровся з ділком Вороною, аби не підписувати подібні документи, а Іван вступає «з жидами… у гедель». Проте Івану було складно опиратися,

[15] Ковалів С.М. Чічі. Безконечний швиндель. Українська новелістика кінця XIX – початку XX століття: Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі). – К., 1989. – С. 65.

[16] Там само. – С. 43.

адже на полі Чічі було вже безліч ділків, «жидів тьма-тьменна»[17]. Врешті підприємці вирішили дотиснути Чічі аби продав їм ґрунт, а як ні – то викупити землю у всіх сусідів, щоб Чічі був змушений продати власну ділянку. Але нагода з в'язницею, у якій опинився Іван, полегшила ділкам цю справу і вони задешево купили ґрунт у Івана. Хоча Івана не скривдили, регулярно надавали йому трохи грошей через іншого ділка, Паштетера. Водночас сусіди Івана продовжували сваритися з ділками, які не давали їм грошей взагалі, що демонструє страшну соціальну ситуацію. Отож, в цьому оповіданні зображено цілісне життя Івана Чічі, його одруження, народження дітей, повернення до своєї старої хати з акцентом на постійні проблеми з грошима та намаганням отримати свої гроші у ділка, та згодом – смерть Івана[18].

В оповіданні «Дрогобицький Найда» знайомимося з картиною заробітку Найди шляхом наймання на роботу та експлуатації, разом з ділком-євреєм, звичайних селян. Наприклад, Найда приводить у шинок гурт селян, які багато їдять і п'ють, розраховуючи, що за них заплатить Найда, але останній непомітно зникає і селяни виявляються у скрутній ситуації, коли платити повинні вони самі. Ця ситуація є привабливою для Моті Хуни, який прагне отримати своє. Іншим способом заробітку для Найди був пошук дешевої робочої сили для експлуатації: він приводив на роботу тому самому Моті найліпших і найсильніших чоловіків, які можуть виконувати фізичну працю. Але ці чоловіки не мають достатньо розуму, щоб правильно оцінити ситуацію, а тому потрапляють у досить складні обставини, їх заарештовують за їхні вчинки, як, наприклад, із зображеними діями, коли чоловіки зруйнували чийсь хлів, а хто господар чи хто дав таке розпорядження – не виявилось нікого, окрім Найди. За це чоловіки відробляли покарання, а винного Найду вже ніхто не бачив і не міг відшукати свідків. І такі обставини з пошуку жертв грошового заробітку Найда створював поміж чоловіками постійно, заохочував їх до роботи своїм лестивим словом, і знаходилися поміж них ті, хто реагував «позитивно» на пропозиції Найди, який вмів приховати наслідки своїх вчинків. Проте дехто бажав помститися злочинцю, за що страждали ні в чому не винні чоловіки, яких плутали з Найдою.

Згодом ситуація в Бориславі змінилася для Найди на гіршу: нафтовий бізнес почали брати в свої руки німецькі підприємці, які будували для робітників житло, а замість сотні шинків відкрили один великий готель. Найда вдався до тої самої практики, запросив німців у шинок на вечерю, а потім тихенько зник. У результаті німці

[17] Там само. – С. 45.
[18] Там само. – С. 54.

порозбивали скло та зробили безлад у шинку. Мотьо Хуна використав цю ситуацію, подавши на німців скаргу до рабинів про те, що вони обезчестили богомільне місце. А згодом на цю ситуацію відреагувала уся єврейська спільнота Борислава, п'ять тисяч євреїв побили камінням нові будинки німців, їхні сили були нерівними на користь євреїв. Війна єврейського капіталу проти німецького – це зафіксований історією факт життя Борислава, відтворений в натуралістичних барвах. Найда відбув певний термін у в'язниці, взявши провину на себе і захистивши таким чином ділка Мотьо Хуну від шибениці. Вийшовши з криміналу, Найда прийшов до Моті з проханням надати йому певну кількість належних йому грошей, на що почув від Моті побожні заклики та пораду Найді звернутися до лікаря у Львові через те, що в його голові все помішалося. Мотьо навіть вдався до бійки з Найдою, проте перемогти його не зміг, а тому вирішив перейти до приниження суперника – витрутив Найду надвір у болото, кинув його капелюх у бруд, що викликало сміх у всіх, хто це бачив. Це приниження викликало у Найди стан відчаю, через який він побіг навпростець аж до свого села Михайлевичів. Проте і тут він не знайшов співчуття своїх знайомих. Найда знайшов сокиру, поклав її за ремінь і пішов з хати. А наступного дня він поїхав до селища Тустановичі та опівночі приїхав до шинка Моті Хуни. Йому відчинила двері служниця Сенька, яка одразу пізнала Найду і чекала від нього привітання. Натомість Найда дістав сокиру і вдарив нею Сеньку, після чого вона впала Найді під ноги мертва. Після цього душогуб пішов до кімнати Мотя, де пошматував сокирою тіла хазяїв на частини: «Найда рубав по куснику то одно, то друге і розмітував по кутах. Заїлість, шальга і люта месть засліпили його…», він навіть не бачив пятнайцатилітньої жидівочки, що сиділа перелякана в куті за ліжком і гляділа на страшну смерть своїх родичів»[19]. Отже, в оповіданні «Дрогобицький Найда» ми побачили вражаючі картини зухвалих дій українця спільно з ділком-євреєм, в результаті чого страждали десятки інших українців, які потрапляли під його вплив. Ці картини зображені з використанням таких натуралістичних прийомів, як неупереджене відтворення дійсності з увагою до матеріального довкілля; фотографічна точність зображених подій; відтворення життя людини під впливом її фізіологічної природи та створення нового оточуючого середовища.

Оповідання «Зваричі» розкриває нужденне життя українських селян, які намагалися купити солі, дешевшої на п'ятнадцять крейцерів, для приготування капусти. На чолі групи селян, які вирушили за сіллю, став Тимко Дурнота, який повів їх до Липи Шмільоса у Галицьку

[19] Ковалів С. Твори. – К., 1958. – С. 398.

Каліфорнію (Борислав). Під час подорожі Тимко виконував функції сучасного екскурсовода, який показував де які будинки стоять в Бориславі, де який шинкар продає дешеву горілку, де який солевар виварює сіль і в якому будинку продає. Всі уважно слухали Тимка, дивувалися його уважному зору та в цілому ретельній увазі, завдяки якій він може так легко серед ряду будинків визначити той, в якому була промисловість і продаж товарів. Товариство прийшло до Шмільосової солеварні, але раптом до нього навідалися фінансові ревізори, змусивши господаря тимчасово припинити виварювання солі аби не викликати на себе підозру. Таким чином нарратор відтворює нове, більш складне соціальне середовище, яке людина мала долати одразу. Врешті громада Тимка отримала сіль, за якою прийшла, а після цього у солеварні з'явилася дружина Шмільоса, яка почала переглядати келихи і фляги, немовби натякаючи на можливість отримати горілку, хоча одразу заявила, що не торгує спиртовими напоями. Тимко придбав одну порцію горілки і з радістю випив її. Так само зробили й усі, хто супроводжував Тимка, лишивши все, що зекономили на солі – шинкарці.

При поверненні додому, товариство також мало проблеми з фінансовими ревізорами, які намагалися схопити керівника, який вів громаду. Ці нові обставини змусили Тимка невдало ухилитися від ревізорів, в результаті чого він впав з берега, травмувавшись на камінні. Прийшовши до тями, Тимко роздивлявся в яку сторону тепер йому йти, але замість того побачив «жидівського лісника», який зібрався стріляти в нього, як у злодія, який незаконно намагається зловити тварин у лісництві пана[20]. Тимко не став чекати, а побіг з усієї сили. Врешті, лісник все одно вистрілив в нього, але куля виявилася не смертельною. Тимко приєднався до своєї громади і їм вдалося щасливо повернутися додому, хоча й без солі, яку вони залишили на землі, тікаючи від ревізорів. Отож, в оповіданні «Зваричі» читач побачив ті щоденні соціальні проблеми, які мали українські селяни у щоденному житті і які вони намагалися вирішити. Це оповідання також має ряд натуралістичних ознак, які відтворюють складність життєвої ситуації звичайних українців – акцент на матеріальному довкіллі; постійне створення нового важкого середовища в житті персонажів; об'єктивність змалювання дійсності.

Постаті українських селян, зображені в оповіданнях Стефана Коваліва, мають натуралістичні риси, які підсилюються впливом соціального середовища: довірливість, неосвіченість, безпорадність селян; а ділки-євреї мають протилежні ознаки – хитрість, використання будь-якої ситуації на свою користь, злочинні дії, а місцеві урядники

[20] Там само. – С. 221.

характеризуються такими ознаками, як безвідповідальність і байдужість. Усі особисті ознаки героїв виявляються і посилюються переважно в негативну сторону у соціальному середовищі Бориславa. У цілому в оповіданнях Стефана Коваліва спостерігаємо копіювання дійсності кінця XIX ст. з ретельним описом зображеного та вживанням таких натуралістичних прийомів, як увага до матеріального довкілля, фотографічна точність і об'єктивність зображеного, документування подій, що відбулися, і часто зображення неприємних картини життя персонажів, вплив нового середовища на життя людини. При цьому письменник не заглиблювався у сутність і причини відтворених явищ, що є характерною ознакою натуралізму.

Таким чином, здійснений аналіз стильових ознак натуралізму дає можливість визначити, що Стефан Ковалів писав оповідання відповідно до принципів і вимог натуралізму. А з огляду на його товаришування з Франком – головним представником літературного напряму «натуралізм» в Україні – констатувати, що Стефан Ковалів був представником натуралізму.

Подальший аналіз натуралізму в оповіданнях С. Коваліва дозволить з'ясувати значення і місце творчості письменника в українській літературі.

ІІІ. СТЕФАН КОВАЛІВ – ПЕДАГОГ-НОВАТОР «ГАЛИЦЬКОЇ КАЛІФОРНІЇ»

Микола ГАЛІВ

ПРОТОКОЛ ОПИТУВАННЯ КЕРІВНИКА ШКОЛИ СТЕПАНА КОВАЛІВА (12 ЛЮТОГО 1910 Р.): ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛА

Наприкінці XIX – на початку XX ст. педагог і письменник Степан Ковалів був помітною постаттю в культурному житті Галичини. На цей час припало керівництво ним чотири-, а потім п'ятикласною мішаною школою, а з 1908 р. – жіночою школою у Бориславі[1]. На жаль, нам усе ще недостатньо відомо про практичну педагогічну та адміністративну діяльність С. Коваліва, що потребує ретельного збирання і опрацювання усіх документальних джерел. Одним із таких документів є польськомовний рукописний протокол опитування керівника школи С. Коваліва з приводу скандальної справи щодо дій катехита (вчителя релігії) кс. Тадеуша Остромирського, спрямованих на усунення учительок-єврейок від християнських молитовних практик з дітьми-християнами у чоловічій та жіночій школах Борислава (1909 – 1910). Виступ римо-католицького катехита проти педагогів єврейської національності обернувся сумними наслідками для самого отця й мало не призвів до кровопролитного конфлікту на етнорелігійному ґрунті у Бориславі між католицьким, переважно польським, та єврейським населенням. Загалом у студії М. Галіва та Л. Хомич детально розкрито цю справу, котру дослідники назвали «макроконфліктом на мікрорівні»[2]. Відтак ми не зупинятимемося на обставинах появи аналізованого документу, який зараз зберігається в Центральному державному історичному архіві України у Львові (фонд 178, опис 2, справа 4737).

Безумовно, згадані науковці опрацювали це джерело у контексті власного дослідження. Однак, зауважимо, що зазначений документ дає

[1] Галів М. Початкове (народне) шкільництво Борислава у XIX – на початку XX ст. // Культурна спадщина нафтової столиці Передкарпаття. Матеріали науково-практичної конференції (24 – 25 квітня 2017 р., Борислав-Східниця). – Львів : НВФ «Карти і Атласи», 2017. – С. 49-52.

[2] Галів М., Хомич Л. Етнорелігійний конфлікт у школах Борислава 1909 – 1910 рр.: витоки і наслідки // Східноєвропейський історичний вісник. – 2017. – Вип. 5. – С. 46-55.

відповідну інформацію для розуміння адміністративних обов'язків і людських якостей С. Коваліва. Очевидно опитування (допит) керівника школи було ініційоване Дрогобицькою окружною шкільною радою, яка розпочала слідство з приводу самовільного «урльопу» катехита Т. Остромирського, який не відвідував шкільні заняття на початку січня 1910 р. Тож 12 лютого 1910 р. було укладено протокол, котрий містив запитання до керівника жіночої школи і його відповіді[3]. Припускаємо, що такий же протокол було складено і з керівником п'ятикласної чоловічої школи у Бориславі Євгенієм Кнавером, однак він не дійшов до нашого часу.

Відповідаючи на запитання, С. Ковалів засвідчив, що кс. Т. Остромирського не було на заняттях у школі від 12 до 22 січня включно. З приводу поголосок про начебто побиття євреями римо-католицького катехита керівник школи заявив: повірив їм і припускав, що кс. Т. Остромирський лежить хворий й саме цим пояснюється його відсутність на уроках. До слова, розповів директор і про чутки, що «католицькі робітники заявляють тепер аби жидів бити і помститися за ксьондза»[4]. Тут зауважимо, що кс. Т. Остромирський виїхав на свята греко-католицького обряду, але не повернувся вчасно до своїх обов'язків, а самовільний «урльоп» (відпустку) намагався виправдати поширеною невідомо ким поголоскою, що його важко побили місцеві євреї. Як згодом йшлося в документах Дрогобицької окружної шкільної ради, поголоска виявилася неправдивою, але «викликала серед католицьких робітників намір відповіді на жидах і могла легко стати причиною кровопролиття»[5].

До честі С. Коваліва як керівника школи, він під час опитування намагався захистити підлеглих йому вчительок-єврейок. Запевнивши, що завжди дбав про «підтримання католицького характеру школи», керівник відверто заявив: «…вчительки-єврейки відмовляють молитви перед і після навчання з нераз більшою увагою і піднесенішимим враженням, ніж католички». Відправляли навіть в п'ятницю і суботу спеціальні богослужіння і світили лампадки перед образами, а в травневі богослужіння (маївки) разом з дітьми католицького віросповідання прикрасили образ Матері Божої квітами та відправили перед початком навчання коротке «травневе набоженство». Негативні наслідки вимог кс. Т. Остромирського керівник школи підкреслив тим, що вчитель-

[3] Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 4737. – Арк. 27-27зв.
[4] Там само. – Арк. 27.
[5] Там само. – Арк. 24зв-25.

ки-єврейки під впливом скандалу самоусунулися від участі в християнських релігійних практиках з учнями школи[6].

Аналізований документ містить ще декілька важливих вказівок. По-перше, у ньому йдеться про обов'язок керівника школи вести книгу замін вчителів. Щоправда, С. Ковалів так і не зробив у ній запис щодо тимчасової заміни катехита, бо не мав жодних документальних підстав це робити. У нього не було письмового прохання про відпустку кс. Т. Остромирського, ані довідки від лікаря про хворобу вчителя. Тож він лише «для себе» занотував відсутність у школі катехита впродовж десяти днів. По-друге, у документі згадується служниця керівника школи С. Коваліва. Вочевидь, платня керівника давала змогу оплачувати служницю, хоча з біографії С. Коваліва відомо про не завжди сприятливе матеріальне становище педагога та його родини.

По-третє, у документі згадуються деякі вчителі, а саме Елла Еттінгер, Петер і Добровольський. Йдеться про Александра Петера та Броніслава Добровольського, котрі, так само, як і Елла Еттінгер, працювали в іншій школі – чоловічій п'ятикласній під керівництвом Є. Кнавера[7]. Відзначимо, що Е. Еттінгер, як і її сестра Лея, працювала під керівництвом С. Коваліва у мішаній (коедукаційній) п'ятикласній школі в Бориславі до реорганізації цього закладу в 1908 р.[8] У документі згадано й колишнього катехита Антонєвського, котрий схвально відгукувався про католицький характер керованої С. Ковалівим школи[9]. Йдеться про кс. Ігнація Антонєвського (нар. 1869 р.), що завідував костелом на Волянці і був катехитом у школах Борислава та Волянки до 1907 р.[10]

По-четверте, припускаємо, що документ укладав (диктував) сам С. Ковалів, а писала його інша людина, мабуть, з оточення педагога. Впадає у вічі те, що керівник школи говорить про себе у першій особі однини: «відповідаю», «зізнаюся». Коли б документ писав чиновник Дрогобицької окружної шкільної ради, який проводив це опитування, то, очевидно, вживав би щодо С. Коваліва другу або третю особу однини. На участь С. Коваліва у написанні протоколу вказує й специфічна мова джерела, в якій часто трапляються українізми: «opowiadali», «zrobila», «dawaly», «odprawiały», «usunęły się» тощо. Характерною є і побудова де-

[6] Там само. – Арк. 27зв.

[7] Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem krakowskiem na rok 1909. – Lwow: Nakł. Galic. c.k. Namiestnictwa; Z drukarni W. Łozińskiego, 1909. – S. 630.

[8] Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodomeryi z wielkiem księstwem krakowskiem na rok 1908. – Lwow: Nakł. Galic. c.k. Namiestnictwa; Z drukarni W. Łozińskiego, 1908. – S. 579; ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 1891. – Арк. 60-61.

[9] ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 4737. – Арк. 27зв.

[10] Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1907. – Premisliae, 1906. – S. 84.

яких речень документа саме за стилістикою української мови: маємо на увазі, зокрема, прямий, не характерний для польської мови, зворотній порядок слів («z męskiej szkoły» замість польського варіанту «z szkoły męskiej»). Насамкінець, документ споряджений підписом С. Коваліва.

Отже, публікований документ вважаємо цікавим і репрезентативним джерелом, яке проливає світло на мікроісторичні, повсякденні аспекти діяльності знаного педагога і письменника. Документ публікуємо мовою оригіналу (польською) й додаємо здійснений нами український переклад.

ДОКУМЕНТ

Protokół
spisany 12 lutego [1]910 z kierownikiem szkoły żeńskiej w Borysławiu, p. Stefanem Kowalowem

Czy jest książga zastępstw? Jest, ale nieobecności X. Ostromirskiego nie notuję w tej księdze. W swej notatce zapisalem sobie jednak, że księdza Ostromirskiego nie był w tutejszej szkole od 12go do 22go stycznia włącznie. 18 stycznia we wtorek był już w szkole męskiej, bo się o to specjalnie dowiadywalem. W szkole tutejszej maja obaj księża religię we wtorek i w sobotę. Na zapytanie, czy takie rozmieszczenie nauki religii w dwu dniach jest dogodne dla szkoły, odpowiadam, że tak.

Co Panu Dyrektorowi wiadomo o pogłoskach, że żydzi X. Ostromirskiego pobili? Odpowiedź: Pierwszą wiadomość przyniosła posługaczka moja, która mi zaraz po ruskich świętach opowiedziała, że żydzi pobili strasznie X. Ostromirskiego i gdzieś go wywieźli. Tego samego dnia przyszła z tą wiadomością nauczycielka Ellingerówna Ella. Tak posługaczka, jak i mąż jej opowiadali mi zarazem, że robotnicy katoliccy z[…]awiaja się obecnie, aby żydów bić i pomścić się za księdza. Na pytanie, jakie wrażenie zrobila na mnie ta pogłoska, odpowiadam: X. Ostromirski nic mi nie powiedział, że ma zamiar wyjechać, gdy więc nauczyciele Peter i Dobrowolski z męskiej szkoły codziennie mi mówili, że idą się popatrzyć, czy X. Ostromirski wrócił, przypuszczałem, że istotnie księdza żydzi pobili i że leży chory, a ukrywa ten fakt wyjazdem. Sprawy tych pogłosek z księdzem Ostromirskim nie omawiałem.

Na pytanie, czy nauczycielki Izraelitki dawaly dawniej powód do zażaleń z powodu nieszanowania uczuć religijnych ludności katolickiej, odpowiadam: Byłem i jestem zawsze bardzo uważający na podtrzymanie katolickiego charakteru szkoły. Przyznam się otwarcie, że nauczycielki Izraelitki odmawiały modlitwy przed i po nauce z większym nieraz skupieniem i podniośłejszem

wrażeniem, niż katoliczki. Odprawiały nawet w piątek i sobotę nabóżeństwa specyalne i świeciły lampki przed obrazami, a w majowe nabóżeństwo stroiły obraz Matki Boskiej w kwiaty przy udziale dziatwy katolickiej i odprawiały przed nauką krótkie nabóżeństwo majowe. To też poprzedni katecheta, X. Antoniewski był zupełnie zadowolony z katolickiego charakteru szkoły. Teraz sprowokowane usunęły się nauczycielki Izraelitki od wszelkich praktyk religijnych katolickich.

Tak zeznałem:

S. Kovaliv
kierownik

ПЕРЕКЛАД

Протокол
списаний дня 12 лютого [1]910 з керівником жіночої школи в Бориславі, п. Степаном Ковалівим

Чи є книга замін? Є, але відсутність кс. Остромирського не нотую в цій книзі. У своїй нотатці я записав собі, однак, що кс. Остромирського не було в тутешній школі від 12-го до 22-го січня включно. 18-го січня у вівторок [він] був уже в чоловічій школі, бо про це я спеціально довідувався. У тутешній школі мають обидва ксьондзи релігію у вівторок і суботу. На запитання, чи таке розміщення науки релігії у двох днях є вигідне для школи, відповідаю, що так.

Що Пану Директорові відомо про поголоски, що жиди кс. Остромирського побили? Відповідь: Першу відомість принесла моя служниця, яка мені одразу після українських свят розповіла, що жиди страшно побили кс. Остромирського і кудись його вивезли. Того ж дня прийшла з цією відомістю вчителька Еллінгер Елла. Як служниця, так і її чоловік, мені разом розповідали, що католицькі робітники заявляють тепер, аби жидів бити і помститися за ксьондза. На питання, яке враження зробила на мене та поголоска, відповідаю: кс. Остромирський нічого мені не повідомляв, що має намір виїхати, коли ж вчителі Петер і Добровольськи з чоловічої школи щоденно мені говорили, що йдуть подивитися, чи кс. Остромирський повернувся, припускав я, що ксьондза жиди суттєво побили і що [він] лежить хворий, й приховує цей факт виїздом. Справи тих поголосок з ксьондзом Остромирським я не обговорював.

На питання, чи учительки-єврейки давали раніше привід до скарг щодо не пошанування релігійних почуттів католицького населення, відповідаю: я був і є завжди дуже уважний щодо підтримання католицько-

го характеру школи. Відверто зізнаюся, що вчительки-єврейки відмовляли молитви перед і після навчання з нераз більшою концентрацією і піднесенішим враженням, ніж католички. Навіть у п'ятницю і суботу відправляли спеціальні богослужіння і світили лампадки перед образами, а в травневе богослужіння прикрашали образ Матері Божої квітами за участі католицької дітвори і відправляли перед навчання коротке травневе богослужіння. Тому теж попередній катехит кс. Антонєвський був цілком задоволений католицьким характером школи. Зараз, [будучи] спровоковані, вчительки-єврейки усунулися від усіх релігійних католицьких практик.

Так зізнався я:

С. Ковалів
керівник

Джерело: ЦДІАУЛ. – Ф. 178. – Оп. 2. – Спр. 4737. – Арк.27-27зв.

Тетяна ПАНТЮК

СТЕФАН КОВАЛІВ В ОСВІТНЬОМУ ПАНТЕОНІ ГАЛИЧИНИ

Аналізуючи і моделюючи процес становлення української системи освіти в новітній період, зазначимо, що прогресивні зміни не можуть відбутися без переосмислення минулого, врахування автентичного досвіду, розуміння ідей відомих педагогів, аналізу та синтезу освітніх рухів і процесів, які відбувалися на теренах як України в цілому, так і Галичини зокрема.

На межі XX – XXI ст. українські педагоги активно працюють у царині нового прочитання й інтерпретації спадщини окремих педагогів-мислителів і відкриття нових імен. На сторінках розвідок українських учених досліджується внесок педагогів Галичини другої половини XIX – першої половини XX ст. у справу розвитку народної освіти, удосконалення змісту та методів навчання, розширення мережі закладів освіти, масового залучення усіх дітей до шкільного навчання, розробки психологічних та педагогічних аспектів виховання й розвитку дитини. Серед пантеону українських педагогів Галичини – О. Барвінського, П. Біланюка, Я. Біленького, Г. Врецьони, М. Галущинського, Б. Заклинського, Я. Кузьміва, В. Пачовського, І. Ющишина, Я. Яреми та інших чільне місце повинно зайняти ім'я нашого земляка, уродженця Брониці – Стефана Коваліва. Його прихильність до рідної землі і її мешканців спонукали М. Шалату написати таке: «Такої вірності географічно локальній темі, як у Стефана Коваліва, в українській літературі треба довго шукати, а такої манери письма взагалі не знайти»[1].

Названі вище особистості не були лише педагогами, як правило, вони суспільні проблеми та шляхи їх вирішення доносили громаді найпопулярнішим способом – через свої літературні твори: повісті, оповідання, вірші, статті. Усім їм була притаманна активна громадянська позиція, це були люди, яких ми сьогодні називаємо громадянським суспільством – з розумінням того, що відбувається у країні, баченням шляхів та способів виходу із складних життєвих обставин, усвідомленням несправедливості тогочасного життя і, головне, активні діячі у царині освіти. Бо у їхньому

[1] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи. – Львів, 2003. – С. 3.

розумінні лише освічена людина, з широким світоглядом, знаннями і доброю освітою може боронити свої права і будувати добру державу для своїх дітей. Нічого не змінилося під сонцем…

Тривалий час спадщина Стефана Коваліва була забутою чи малознаною, але це не стало підставою для його забуття. У ХХ столітті з'явилося чимало розвідок, які свідчать про її затребуваність, актуальність, значущість. Урочисте відзначення ювілейних дат від дня народження вченого знову і знову повертає нас до часів Галицької Каліфорнії, де постать Стефана Коваліва звучить в унісон із потребами простої людини, багатодітної сім'ї, знедоленого школяра, неписьменних дітей і дорослих.

Дослідження педагогічних поглядів і своєрідної технології навчання Стефана Коваліва не нове в педагогічній персоналістиці. Цією проблемою займався український педагог, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Дрогобицького педагогічного інституту Василь Гетьман (1921 – 1997). Вихід у світ його монографії «Освітня діяльність та педагогічні погляди С. Коваліва» стало знаковою подією у дослідженні поглядів народного учителя. Ця праця стала логічним завершенням глибокого вивчення педагогічної спадщини С. М. Коваліва, наслідком якого був успішний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. Василь Гетьман проаналізував методи організації навчального процесу крізь призму діяльності Стефана Коваліва, психологічні погляди педагога, організаційні засади діяльності тогочасної школи: «В наш час, коли народна освіта переживає не найкращі часи, рівень підготовки учнів суттєво знизився, педагогічні погляди С. М. Коваліва заслуговують уваги земляків, спудеїв педагогічних університетів та працівників виконавчої влади» – зазначає В. Гетьман[2].

З власного досвіду та тривалого особистого знайомства на кафедрі хочу зазначити, що В. Гетьман був не лише дослідником, але й послідовником Стефана Коваліва, бо бачив у школі потужну силу вирішення суспільних проблем; був самовідданим педагогом; особливо ретельно ставився до своїх обов'язків на кафедрі; був пунктуальним і ретельним в педагогічних справах; дуже вимогливо ставився і до своїх колег по кафедрі, і до студентів. У нього все – від зразково-каліграфічного почерку до точності в історичних дослідженнях – було доведено до найвищого рівня досконалості. Це стверджую як свідок його діяльності на кафедрі протягом тривалого часу і вважаю, що його обсервація доробку Стефана Коваліва є досконалим і вичерпним історичним фактом.

[2] Гетьман В. Освітня діяльність та педагогічні погляди Степана Коваліва: [монографія]. – Дрогобич, 2006. – 86 с.

Очевидно, що цілком реалізувати таке дослідження досить складно, бо різнобічність діяльності вченого, його особлива манера письма, специфічні історичні обставини тощо вимагають нового прочитання і переосмислення усього, що відбувалося у часи Стефана Коваліва в Галицькій Каліфорнії. Стефан Ковалів на сторінках своїх творів саме так називає наш край.

На літературні та педагогічні погляди Стефана Коваліва значний вплив мали знайомство і дружба з Іваном Франком, який бував у Бориславі, заходив до С. Коваліва, вони гуляли вулицями міста і бачили нестерпні умови життя бориславських робітників, усвідомлювали нужденне становище селян. Пізніше все побачене відображалося на папері, щоб сьогодні ми зрозуміли, що за чудовою архітектурною сецесією Дрогобича, величчю його чисельних вілл і палаців були сльози і кров наших земляків, які важко працювали на чужих багатіїв. Історична пам'ять не може бути короткою… Читаймо твори наших земляків, щоб історія не повторилася.

У ті часи і дрогобицька, і бориславська землі були справжнім пеклом для простої людини і раєм для заможного чужинця: «І саме ці десятиліття в історії міста Борислава були найбільш ажіотажними. Промисловий світ пронюхав у Бориславі велику нафту – і з усіх усюд, як круки на здобич, злетілися в цю Галицьку Каліфорнію спритні промисловці. Кожен спішив захопити якомога більше прибуткової території, сильніший топтав слабшого – ніхто ні на кого не зважав. Нафтова лихоманка призвела до хижацького плюндрування землі, нищення природи, а головне – до жахливого визиску звичайних трудівників Борислава, Дрогобича, і навколишніх сіл»[3].

В оповіданні «Розбита каса» С. Ковалів описує життя панів у Бориславі: «Ріжні пированя заводили панове директори нашої Каліфорнії, ріжну чудасію коїли: в дорогих винах купалися, сотками люльки запаляли, з соли санну дорогу в літі робили …[4].

Проживаючи разом із земляками та їхніми дітьми це життя, С. Ковалів не лише відобразив його для наступних поколінь як пам'ять про те, як жили і боролися наші предки, але й активно шукав шляхи поліпшення життя народу, особливо його майбутнього – дітей. Найоптимальнішим засобом стала школа в широкому сенсі цього слова. Педагог-громадянин усе своє життя присвятив школі, методам навчання, удосконаленню її організаційних засад.

У своїй педагогічній концепції С. Ковалів обґрунтовує необхідність реалізації принципів свідомості навчання, систематичності, наочності, тісного зв'язку навчання з життям тощо. Наголошує педагог також на

[3] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 3.

[4] Там само. – С. 23.

ролі у житті школяра математичної освіти, знань з природничих наук, мовної освіти.

С. Ковалів був переконаний, що виховання працею і у праці повинно дати добрі життєві результати, а знання без конкретної практичної апробації не мають сенсу: «Знання повинно бути до життя пристосовано і на життєвих досвідах випробуване»[5].

Зважає педагог також і на проблеми етичного, морального виховання, формування естетичних почуттів дитини, бо українська природа Карпат особливо сприяла цьому. Знаходимо також у його доробку вимоги до учителя, як еталону людського життя, називаючи справжнього педагога «вихователем розвиваючого світу».

І, наостанок, слід зупинитися на засадничому підґрунті життя народу – його цінностях. Їхня сутність яскраво прослідковується у творах педагога. На сторінках його оповідань та казок описуються, на перший погляд, щоденні і буденні речі кожної громади, проте автор уміло підводить читача до оцінки подій і їх розв'язки, де добро перемагає зло, торжествує справедливість, люди навертаються до честі і любові, погані справи тим чи іншим способом караються, мудрість панує у людському житті тощо.

Стефан Ковалів усвідомлює важливість людських, християнських цінностей, а у їх шкалі визначає найважливіші пріоритети:

- ✓ на перше місце ставить Бога «Господи Предвічний, Спасителю милостивий!» («Мати і син»);
- ✓ обстоює необхідність і невідворотність торжества добра і справедливості: «Кривда людська нікого не нагодувала» («Розбита каса»);
- ✓ наголошує на важливості збереження природи і вказує на її нещадне нищення: «Не оден предприємець числив стійність мачтових ялиць, спущав їх уже бистрими потоками до дворця залізничного, переміняв на золоту мамону красу зеленого Бескида» («Мати і син»);
- ✓ обстоює думку про важливість родини у житті людини і славить матір: «Мати, дорога мати, велика твоя сила! Ти неграмотна, неучена, твоя ціла філозофія – в твоїм материньскім серцю, в безсонних ночах і постоянній тривозі о свої діти. Ти нині мені, старому, досвідченому, ясніеш твоїми чеснотами, вказуеш путь праву. Ти зможеш Бога умолити, щоби мої кости знайшлися колись при твоїх, щоби рідна земля їх окрила» («Мати і син»).

Доробок Стефана Коваліва ще чекає свого читача і дослідника. Це та частина народної спадщини, яка містить віковічні настанови щодо побудови держави; закладання здорових основ життя народу; розбудови громадянських цінностей; сповідування найшляхетніших людських чеснот; формування освіти як важливої і необхідної складової життя кожної цивілізованої держави.

[5] Гетьман В. Освітня діяльність та педагогічні погляди Степана Коваліва... – С. 42.

Світлана ГІРНЯК

СТЕФАН КОВАЛІВ – «КАМЕНЯР ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В ГАЛИЧИНІ»

Мова завжди була і залишається чинником ідентифікації народу. Вона розвивається в суспільстві і не може існувати без людей, які сприяють її розвитку та становленню на різних історичних етапах. Кінець XIX – початок XX ст. – це період широкого застосування і використання української мови в Східній Галичині в найрізноманітніших ділянках літературної, наукової та просвітницької діяльності. Крім просторічної народної лексики, до літературної мови входять елементи мови різних соціальних груп, однак саме інтелігенція збагачує лексичний склад української мови науковою термінологією, абстрактною лексикою, впливає на розвиток функціональних стилів української мови, а тому можемо говорити про диференціацію мови в її синхронному аспекті, детермінована регіональними, соціальними й ситуативними чинниками.

На межі XIX – XX ст. у Східній Галичині літературна мова набула вже чи не основної своєї ознаки – поліфункціональності. Освічена верства (інтелігенція) по обидва боки кордону активно спілкувалася, спільно займалася видавничою та науковою діяльністю. Тісні зв'язки інтелігенції Східної Галичини та Наддніпрянщини сприяли формуванню нової української літературної мови на основі її регіональних варіантів.

Східна Галичина кінця XIX – початку XX ст. стає тим середовищем, в якому формується національно свідома українська еліта, що чітко розуміє національні, культурні, політичні потреби народу. Очолюване галицькою інтелігенцією національне відродження створило той особливий клімат, який позитивно позначився на формуванні всієї нації, визначив подальшу історію України, вплинув на розвиток і статус української мови. Культура, національні ідеї, мовна практика Східної Галичини мали й мають значний вплив на формування норм української мови, традиції і звичаї українського народу, тоді як давнє місто Львів завжди було і залишається важливим європейським центром, у якому розвиваються, взаємодоповнюючи одна одну, культури різних народів.

Українська світська інтелігенція цього періоду була ще «*дуже молодою суспільною верствою*»[1], однак представники цієї соціальної групи щиро вірили у світле майбутнє своєї знедоленої Батьківщини, а тому знову і знову знаходили в собі сили вистояти в непростій боротьбі за розвиток української мови, культури і держави, що зветься – Україна.

На межі століть виникає усвідомлена потреба розвивати українське мовне середовище в містах, чому мали сприяти не тільки вчителі і службовці, а й інші верстви населення (ремісники, промисловці, купецтво, селянство). Вживання і використання української мови в різних комунікативних сферах (побуті, художній літературі, театрі, шкільництві та науці) – це виразна ознака і передумова усвідомлення носіями мови своєї окремішності як нації, сприйняття себе українцями, які нічим не поступаються іншим народам та їхнім мовам.

Саме таким свідомим українцем, який усе життя віддав учительюванню, розвивав і плекав рідну мову, жертовно працював задля світлого майбутнього земляків, був Стефан Ковалів.

Наш земляк – учитель за покликанням і професією, не тільки педагог-практик, а й методист (автор 40 педагогічних статей), історик-дослідник (вивчав історію краю – рідного Борислава – «Галицької Каліфорнії»); письменник, що зростав під впливом І. Франка (відомо понад 150 його оповідань і нарисів). С. Ковалів писав про те, що добре знав – народних учителів та дітей-школярів (вихідців із бідних робітничих сімей), життя і психологію краю, долю селян, заробітчан, робітників нафтових промислів і становлення робітничого класу в Східній Галичині, саме тому Іван Франко називав письменника «*співцем Галицької Каліфорнії*», а Михайло Шалата, аналізуючи доробок письменника, зауважував: «*Такої вірності географічно локальній темі, як у Стефана Коваліва, в українській літературі треба довго шукати, а такої манери письма взагалі не знайти. Твори С. Коваліва мають як літературну, так й історико-пізнавальну цінність. Їх читаючи, пізнаєш, яке-то хижацьке було тогочасне суспільство і як не просто було в нім залишатися Людиною*»[2]. Стефана Коваліва, як і Василя Щурата, Василя Пачовського, Улян Кравченко, Наталю Кобринську й інших відомих представників галицької інтелігенції можемо віднести до «*каменярів літературної мови в Галичині*», – писав Іван Огієнко[3].

[1] Шлемкевич М. Галичанство (Пам'яті учителя Івана Франка в 100 ліття народин). Життя і Мислі. Книжка третя. – Нью-Йорк–Торонто, 1956. – С. 54.

[2] Шалата М. Невідоме з творчості С. Коваліва / у кн.: Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи (З недрукованої спадщини). – Борислав, 2009. – С. 3.

[3] Огієнко І. Історія української літературної мови. – К., 2001. – С. 276.

Життєва дорога «співця Галицької Каліфорнії» була складною. Народився Стефан Михайлович Ковалів (псевд. – *Дроздишин, Дрозд, Стефан П'ятка, Плескачка, Естко* й інші) 25 грудня 1848 року в селі Брониця колишнього Дрогобицького повіту (тепер Львівська область) у дуже бідній селянській сім'ї. Читати і писати навчили хлопця сільський дяк Андрій Дем'янів і писар Микола Ганкевич[4]; закінчив школу оо. Василіан у Дрогобичі, в якій згодом навчався Іван Франко, деякий час наймитував, проте бажання вчитися привело його до Перемишля. Ось як про період здобуття освіти С. Ковалівим згадує Осип Маковей: «*До народної школи ходив Стефан у Дрогобичі у оо. Василиян; потім учив ся в низшій реальній школї в Перемишлї. Заки вступив до учительської семінарії, був дякоучителем у Сарнах, Торгановичах і учителем у Городищі і у своїм рідним селї Брониці. Всюди любили його і всюди лишав по собі гарну память*»[5].

1875 р. блискуче закінчив Львівську учительську семінарію й отримав диплом першого ступеня, у якому було зазначено: «*Дуже добре обдарований до самостійного ведення уряду учительського з викладовою польською і руською мовою*»[6]. С. Коваліву пропонували залишитися викладачем у цьому навчальному закладі, однак «*По скінченю учительської семінарії у Львові Ковалїв вернув на ново до рідного села Брониці в р. 1875 і тут працював чотири роки. Його заходами поставлено там гарний будинок шкільний, але в нїм Ковалїв довго не побув, мусїв 1879 р. покинути рідне село і та школа лишилася пусткою (В Галичинї багато шкіл стоїть від часу до часу пусткою: нїби нема учителів; а в краю ще тепер 60% неписьменних людей!). Того року 1879 перенесли його на посаду в Борислав і тут він живе й доси управителем величезної народної школи. В році 1881 став він писати до Приятеля дітей повістки і педагогічні статї*»[7].

Із 1879 р. і до смерті, понад 40 років, учителює «*Сидить собі у «галицькій Каліфорнії», в Бориславі, працює в школї і «на сьвіт» не показує ся: в кружках львівських літераторів довгі лїта ніхто його не бачив і не знає, чи він старий, чи молодий*»[8].

---

[4] Івасенко М. Радів радістю свого народу (до 150-річчя від дня народження Стефана Коваліва) // Нафтовик Бориславa. – Борислав, 1998. – С. 2.

[5] Маковей О. Стефан Ковалів // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Т. 11. – Кн. 8. – С. 82.

[6] Гетьман В. Освітня діяльність і педагогічні погляди Степана Коваліва : монографія. – Дрогобич, 2006. – С. 25.

[7] Маковей О. Стефан Ковалів // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Т. 11. – Кн. 8. – С. 82.

[8] Там само.

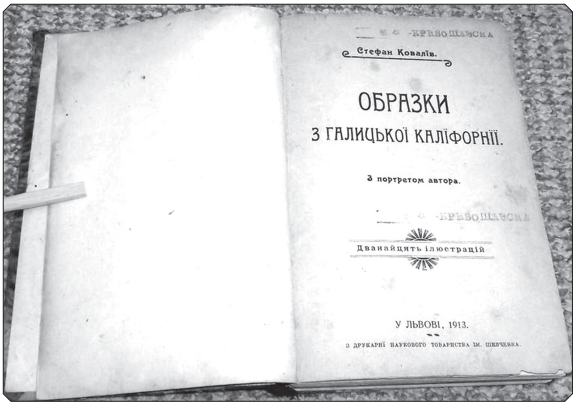

Робота в народній школі допомогла С. Коваліву реалістично розповісти про стан народної освіти в Східній Галичині кінця XIX – початку XX ст., зокрема про непросту долю вчителів, жахливі умови вчительської праці та мізерну зарплатню, постійні переслідування прогресивних учителів з боку держави, а також про дітей, які мали жагу до навчання, однак змушені були тяжко працювати, щоб заробити на шматок хліба.

Стефан Ковалів був не просто вчителем, а педагогом-новатором, він намагався поєднати теоретичний виклад матеріалу з практикою, а для цього створив хімічну й фізичну лабораторію, ставок, у якому розводив різні види риб, невеликий зал для занять фізкультурою, часто організовував дітям екскурсії, під час яких знайомив їх із географією і прищеплював любов до рідного краю, його історії, традицій і звичаїв, оскільки серед його учнів були представники різних національностей і віросповідань. У школі функціонував створений педагогом учнівський хор.

Робота у школі була виснажливою, адже «*фрекванция дітей у школї більшала, треба було по девять годин денно займати ся самою школою; і ті відносини не змінили ся, але ставали щораз труднїйшими <…> в Галичині на полї народного шкільництва невідрадні відносини: учителї дуже зле винагороджувані за свою працю, службові відносини невільничі, учителів усе за мало, а між тим, які є, значне число учительок <…> не завсїди вони приготовані відповідно, бо жіночих учительських семінарий дуже мало, або знов не годні дати собі раду в таких величезних школах з 1200 дїтьми! Де тут найти просто вільну годину на літературну роботу?*»[9].

Будівля, у якій учителював С. Ковалів, збереглася до сьогодні. У цьому непримітному приміщенні в центрі міста Борислава 1887 р. працювало 5 вчителів і навчалося 500 учнів, у 1899 р. – 1200, а 1908 р. – 2300 школярів, яких навчало 29 учителів, у класах було по 60–65 учнів[10].

[9] Там само. – С. 83.

[10] Івасенко М. Радів радістю свого народу (до 150-річчя від дня народження Стефана Коваліва) // Нафтовик Борислава. – 1998. – С. 2.

Умови праці в школі були важкими, проте вірним другом і надійною опорою С. Коваліва була його сім'я, зокрема дружина, яка також була «*прихильна до мужицької стріхи і хліборобів <…> піддержувала його в житю, так що він не запропастив ся в тім гнізді розпусти і гнилі, яким є Борислав. Коли тілько мав яку вільну годину, то писав, прихапцем писав, що бачили очи, що відчувала душа. Писав і посилав до часописий і нераз аж по літах довідував ся припадком, що се або те його оповіданє надруковане*»[11]. Попри непросте матеріальне становище, цілковиту зайнятість у школі тощо, С. Ковалів знаходив час для творчості. Ось як про це писав Осип Маковей: «*Подумати тілько: живе у малім місточку, у правдивій Содомі, учитель; у нього і свої клопоти і страшенна праця в школї; він на власній шкурі зазнав нещасних галицьких «порядків» – і той чоловік ще находить у собі стілько сили, щоби в оповіданнях – а він написав їх кількадесять! – звернути увагу і инших людей на те, що він побачив і що його заболіло! Праця – справдї гідна найвищої похвали, бо хоч вона авторови не принесла ніякої матеріяльної користи, за те в читачах збудила неодну благородну думку. У сім найбільша заслуга таких оповідань*»[12].

Іван Франко цінував творчість С. Коваліва і стверджував: «*Гострa спостережливість, жвавість оповідання, гумор і щира любов до народу є його достоїнством*»[13], а Осип Маковей зауважував: «*Стефана Кавальова я причислив ся до ґрупи галицьких письменників, у котрій бачу Івана Франка, Василя Стефаника, Олексу Мартовича, Тимофія Бордуляка і пок. Михайла Петрушевича. Як артист, Франко може з кожним з названих письменників станути до суспільництва, але знанєм селянського житя вже перевершили його ті письменники. Крім того кожний з них – майстер у своїм роді, бо кожний дивить ся на селян своїми очима*»[14].

С. Ковалів – постійний учасник крайових учительських конференцій, автор не тільки художніх, публіцистичних, науково-популярних та історико-краєзнавчих праць, а й статей до підручників, укладачем яких часто був. За підрахунками дослідників його перу належить близько 40 педагогічних статей і методичних розробок, які досі залишаються невідомими педагогічній спільноті.

---

[11] Маковей О. Стефан Ковалів // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Т. 11. – Кн. 8. – С. 83.

[12] Там само. – С. 91.

[13] Франко І. Українська [література за 1899 рік]. Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 33 : Літературно-критичні праці (1900–1902). – К.: Наукова думка, 1982. – С. 10-17.

[14] Маковей О. Стефан Ковалів // Літературно-науковий вістник. – 1900. – Т. 11. – Кн. 8. – С. 90.

Помер Стефан Ковалів 26 квітня 1920 року від серцевого нападу й похований на цвинтарі по вулиці Потік у Бориславі. «*Дитина убогих родичів. Нуждою і бідою продирався до науки і світла, щоби то світло дати потім своєму народу. Попри свою учительську працю находив ще час для літературної праці. З многих його оповідань віє щира, сердечна любов до тих, «що вміють коритися і гнутися», до свого обездоленого народу. Він радів радістю свого народу і плакав його сльозами. Легкою нехай буде Тобі та руська земля, котру Ти так щиро любив, а народ, для котрого Ти так тяжко працював, вспом'яне Тебе добрим тихим словом та сирітською сльозою*», – зазначалося в некролозі про С. Коваліва, що був опублікований у газеті «Прикарпатська Русь»[15]. Ім'я С. Коваліва носить одна зі шкіл міста Борислава та вулиця. Письменник і журналіст Анатолій Власюк справедливо стверджує, що сьогодні вже настав час «*вивести із забуття цього воістину європейського письменника*»[16].

Постать С. Коваліва, зокрема його літературний хист і мовні особливості творів досліджують літературознавці та лінгвісти, адже підставою високої оцінки його письменницького таланту й професійної діяльності була саме мовна компетентність тогочасного дипломованого вчителя.

Аналіз листів, щоденника, педагогічних праць і текстів художніх творів С. Коваліва дав нам змогу окреслити такі мовні особливості його ідіостилю:

– **фонетичні**: вживання голосних: [*е*] заміть [*и*] *тр**е**вога, кр**е**мінал (тр**и**вога, кр**и**мінал)*, голосний [*и*] замість [*і*] *трет**и**й, аз**и**атських, **и**ншими (трет**і**й, аз**і**атський, іншими);* [*и*] замість [*у*] *б**и**в, б**и**ло* (*б**у**в, б**у**ло);* [*о*] замість [*і*] *від**о**брали (від**і**брали), в**о**йсько (в**і**йсько), сир**о**сть (сир**і**сть);* уживання [*ў*] заміть [*л*], що стоїть після голосного: *поп**і**в (попіл), к**і**в (кіл), ст**і**в (стіл), гор**і**вка (горілка)* – тут, як зауважують у граматиці С. Стоцький та Ф. Ґартнер, «***в*** вимовляє ся після голосозвуків як ***у***, після шелестозвуків як тихе ***ф***, н. пр. *кров, черв*»[17]; [*з*] замість [*с*] ***з**лучай (случай), людз**к**ий (людс**к**ий), фільоз**о**ф (філос**о**ф);* [*зш*] замість [*жч*] *близ**ш**е (ближ**ч**е)*; [*ч*] замість [*дж*] *чміль (джміль);* у словах *чес**т**ний (чесний), похрес**т**ник (похресник), міс**т**це (місце)* не спостерігаємо спрощення груп приголосних на стику основи й суфікса – випадіння приголосного звука [*т*]; паралельно вживає С. Ковалів на письмі форми: *се**рдц**я*

[15] Івасенко М. Радів радістю свого народу (до 150-річчя від дня народження Стефана Коваліва) // Нафтовик Борислава. – 1998. – С. 2.

[16] Власюк А. Забутий письменник Стефан Ковалів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.obozrevatel.com/author-column/zabutij-pismennik-stefan-kovaliv.htm

[17] Стоцкий і Ґартнер. Українська Граматика. – Вінніпег-Канада: Накладом Руської Книгарні, 1919. – С. 21-22.

і *сер**ц**я*; кінцеве *и* в словах на місці сучасного *і* у формах іменників не лише третьої, а й першої та другої відміни, як жіночого, так і чоловічого роду: *суєтливост**и**, власт**и**, прац**и**, матер**и**, Брониц**и**, в Дрогобич**и**, в Премешл**и**;* вживає він і м'який ***л***, як-от: *прогул**ь**ка, кл**я**са, уг**о**жител**ь**ом, філ**ь**озоф, хранител**ь**ом, л**я**мпи Дітмарівскі.* Характерними для галицького варіанта української мови були іменники без подвоєння приголосних, які активно використовує С. Ковалів, наприклад: *житя, порішення, наміренє, ореченє, запаленю, вступленє, окінченю, смітя*[18]; *нищеня, рабованя, столітю*[19]; згідно з офіційною граматикою Східної Галичини (С. Смаль-Стоцького і Ф. Ґартнера) вживає *е* замість *є* на початку слова та після голосних: ***е**вропейских,* хоча водночас використовує літеру ***є***: ***Є**ва*[20], *фл**є**гма*[21]; зберігає церковнослов'янську форму із суфіксом *-іє: посланіє, прогрішеніє*[22]; [*с*] замість [*з*] *ка**с**ино (ка**з**ино)* – це явище оглушення й одзвінчення приголосних усередині слова, що є свідченням впливу польської мови на адаптування запозичень (*польськ.* – kasyno), адже в польській абетці є окрема літера для позначення пом'якшеного [***ж'***] – [***ź***], пор. *польськ.* różny «різний»;

– **словотвірні:** активне вживання суфікса *-ище* для творення збільшено-згрубілих слів (аугментативів): *хлопище, носище, скупарище*, *шкірище* тощо;

– **словозмінні**: використання форми Д. в. *царови* (на місці сучасного *цареві)*; числівникові форми *дев'ятдесят першім, шеста, дванайцята «від шестої рано до дванайцятої в полудне», кільканадцять, оден, третий, п'ятнайдцять літ;* дієслівні форми *розуміеся* (*розуміється*), *кланяеся* (*кланяється*), *занимаеся* (*займається*), *здаеся* (*здається*); паралельне використання дієслівних форм *роблять* і *роб'ят, зроблю* і *зроб'ю;* форми дієслів минулого часу з залишками колишнього перфекта *сли-сь не забув єще*, непослідовне вживання м'якого знака в суфіксах прикметників: *Борислав**ск**ий продукт*, *гір**ск**а дитина*, *европей**ск**их, азиа**цк**их, рень**ск**их, галилей**ск**ої, гали**цк**ий, материн**ск**ій, мужи**цк**ої,* але й *християнь**ск**ого, англійське, світських;*

– **синтаксичні**: конструкції з прийменниками ***о***, ***за*** замість ***про*** (*думати **о** завтра, **о** тім міг би посвідчити*; ***о** тім мудрегелику-стихотворцю я боюся що говорити*, ***о** тім і виборці на вербі голосно гово-*

[18] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи (З недрукованої спадщини). – Львів, 2003. – С. 156-169.

[19] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник (З недрукованої спадщини). – Борислав, 2009. – С. 152.

[20] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 159, 162.

[21] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 89.

[22] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 68.

рять[23], *Учені доктори із столиці, Львова говорили довго* ***о*** *невідрадних відносинах свого народу …*[24] *– Пізнійше, стрицуню, поговоримо, – кажіть щось більше* ***за*** *маму,* ***за*** *сестри*; ***зо*** замість ***зі*** (*зо школи*[25]; ***по*** замість ***в*** *(купують по склепах*[26]; написання конструкцій з часткою ***би*** разом і окремо зі словами: *хоть****би****,* водночас, – *могли* ***би***.

У листах, щоденнику, текстах методичних праць і творах С. Коваліва чимало діалектизмів, канцеляризмів, термінів, пов'язаних з нафтовою промисловістю, яка стрімко розвивалася в Бориславі на зламі XIX – XX ст., юридичної та військової термінології, професіоналізмів, пов'язаних із безпосередньою професійною діяльністю С. Коваліва – учителюванням.

Серед оповідань С. Коваліва, у яких розповідається про стан народної освіти в Східній Галичині, можемо назвати такі: «На прічках», «Свій по званню», «Незварені яблука», «В остатній лавці», «Чоловіколюбець», «З мужицької школи», «На Дрімайловім пустирищу», тоді як у творах «Прогулка верхи», «Очертанє грама», «З кількох тисяч один» узагальнено педагогічний досвід автора. Писав С. Ковалів і методичні статті, в яких аналізував окремі підручники, подавав рекомендації щодо вивчення математики, рідної й іноземних мов, співів й інших навчальних дисциплін. Педагог уважав, що читання й писання є тим засобом, *«що усуне з лиця землі недовір'я, збагатить материню мову, взнесе нарід о один ступень духовного життя висше»*[27]. Учитель-новатор підкреслював потребу створення такої школи, де б навчали дітей рідною мовою та наголошував: *«Мови учить метода практична, а методою сею є сам учитель»*[28]. Його виступи на захист рідної мови, зауважує В. Гетьман, мали важливе значення для розвитку народних шкіл, допомагали передовим учителям в їхній діяльності[29]. С. Ковалів один з перших в українській літературі створив оригінальний жанр педагогічних нарисів. Його художні замальовки педагогічного процесу показують взаємовідносини вчителя й учнів як під час навчального процесу, так і на екскурсіях, прогулянках, пришкільній ділянці тощо. Епіграфом до статті С. Коваліва «Одвічальність учителя-педагога» стали слова: *«У школі мучилось, росло, У школі й сивіть почало, У школі й дурня поховають …»*, а в іншій

[23] Там само. – С. 91, 118.
[24] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 74.
[25] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 45, 116.
[26] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 152.
[27] Там само. – С. 76.
[28] Там само. – С. 78.
[29] Гетьман В. Освітня діяльність і педагогічні погляди Степана Коваліва : монографія. – Дрогобич : Вид-во ДДПУ, 2006. – С. 73-74.

статті додає: «*Оно так справді й є: чоловік все в школі, все чогось нового научиться, якусь крихтичку досвіду придбає в крузі своєї діяльности і в міру спосібностій духовних, в міру свого образованя зуміє сей досвід вихіснувати до відповідних цілей*»[30].

В. Лесин і С. Дігтяр зазначають, що «*довгий час працюючи в школі, С. Ковалів прагнув широко популяризувати свій педагогічний досвід <…> не тільки в педагогічних статтях, але й у коротеньких оповіданнях про виховання дітей у школі і поза школою*»[31]. Аналіз педагогічних праць С. Коваліва дозволив виокремити такі слова і вирази, які безпосередньо пов'язані з його професійною діяльністю:

– ***назви педагогічних понять:*** *едукация* (у знач. «освіта, виховання» – прим. наша С.Г.), *приготовленє методичне*, *одвічальність учителя-педагога*, *методика в рахунках, шкільництво, взорець методи Коменського, метода научаня*, *егзамін або попис річний*, *просвіта*, *метода практична, натуральна або наслідованя*, *методичний підручник*[32];

– ***назви, пов'язані з організацію шкільної освіти, шкільного навчання і виховання:*** *лектура для старшої молодіжі шкільної*; *учительська конференция краєва*, *нива шкільництва*, *предмети*, *лєкциї, ученик, язик викладовий*, *научна мова*, *ступені науки*, *секция шкільна*[33];

– ***назви навчальних предметів:*** *стилістика, писання, історія, географія, науки природничі*, *натуральна фізика* (у знач. «природознавство» – прим. наша С.Г.), *фізика*, *огород шкільний – то легкий предмет*[34] (школи мали окремі земельні ділянки, працюючи на яких учні отримували елементарні знання про сільське господарство, зокрема діти садили дерева, квіти, овочі, злакові культури тощо. У сучасних вищих навчальних закладах, зокрема на факультетах початкової освіти педагогічних університетів, ця навчальна дисципліна має назву *польова практика* – прим. наша С.Г.);

– ***назви навчальних закладів, працівників шкіл та ін.:*** *бельфер* (у знач. «учитель; учитель єврейської школи» – прим. наша С.Г.)[35], *заклади глухонімих, школа народна*, *новий тип шкіл з 5 і 6 клясами*, *школи промислові, торговельні*, *гімназияльний професор, директор семінарії учительської*, *інспектор шкільний, педагоги*, *шкільна рада*, *совітник шкільний*[36], *учительство*[37], *управитель школи*[38];

[30] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 131.
[31] Ковалів С. Твори. – К., 1958. – С. 29.
[32] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 77-138.
[33] Там само. – С. 73-82.
[34] Там само. – С. 78-84.
[35] Ковалів С. Твори... – С. 512.
[36] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 78-115.
[37] Ковалів С. Вибрані оповідання. – Львів, 1952. – С.191.
[38] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 156.

– ***слова, словосполучення, що тематично пов'язані з викладанням рідної (української) мови в школі:*** *матерний язик, взірцеве читанє і писанє, читанє курсоричне, красна вимова, модуляція голосу, прикмети взорового писаня і читаня, диктат, язик викладовий, словесність, граматика, правила граматичні, форми граматичні, склоненя імен і спряженя глаголів, звороти мови, добірні речення, заіменник особистий, перша особа, перший відмінок, відміняти глаголи на всілякі лади, навіть і способі условнім*[39].

Важливим є також ставлення С. Коваліва до рідної мови, яке він висловив на учительській конференції 28 серпня 1893 р. у Дрогобичі: *«Ширенє матерньої мови письмом і словом підносить нарід з мертвоти духовної, спонукає єго до діяльности на певній точці спільного хісна і добробуту. Через систематичне взірцеве читанє і писанє дається спроможність дітям пізнати матерню мову. Через читанє і писанє присвоює собі чоловік незнані слова, зворóти мови, ширить їх дальше …»*[40].

– ***слова, словосполучення, що тематично пов'язані з викладанням математики:*** *число многе, правила тригонометричні, форми зрівнянь, задачі теоретичні, сі добутки, числення в памяти*[41].

Аналіз педагогічних праць, листів і щоденника, художніх творів С. Коваліва дав змогу виділити окремі приклади лексичних одиниць, запозиченої лексики і нетранслітерованих конструкцій, що вживаються у творах письменника, зокрема:

– **лексичні одиниці (питомі та запозичені):**

- ***вицофав*** *війська* (у знач. «забрав, усунув» – прим. наша С.Г.)[42], полонізм – *польськ.* **wycofać** 2. відвести (назад), вивести; **~ wojska** вивести війська; **wycofywać**, **-fuję, -fujesz, -fywał, wycofać** вилучати, вилучити[43];

- ***гадка*** «[Сократ] *довів … основну гадку нашого шкільництва*»[44] – **Га́дка** думка[45]; **Га́дка**. 1. Те саме, що **думка**[46];

[39] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 75-110.

[40] Там само. – С. 76.

[41] Там само. – С. 78, 115.

[42] Там само. – С. 152.

[43] Польсько-український словник : у двох томах. – Т. 2. – Ч. 2 (S – Ż) / головний редактор Л.Л. Гумецька. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 338.

[44] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник (З недрукованої спадщини). – Борислав, 2009. – С. 80.

[45] Лексикон львівський: поважно і на жарт / 2-е вид., доповн. і випр.; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича / Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. – С. 178.

[46] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1: Матеріали до словника / Відповідальний редактор: доктор філол. наук, академік НАН України В.М. Русанівський. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 78-79.

- ***ґазда*** – [газда] «господар» – запозичення з угорської мови; уг. gazda «господар», у свою чергу, походить із слов'янських мов (<слов. gospoda)[47];

- ***ґешефт*** *«Я знаю, хто тут головою в ґешефті»*[48] – **Ґіше́фт** (**ге-шефт**) – 1. справа, бізнес; 2. спекуляція; 3. зиск, користь, прибуток[49]; **Ґеше́фт** – запозичення з німецької мови; нім. Geschäft «справа, торгова угода (операція)»[50];

- ***дідицтво*** (у знач. «особиста, приватна власність» – прим. наша С.Г.) – **Діди́цтво** спадщина від діда; дідівщина[51]; *Пета обіцяв мені всі гори в дідицтво, велике карпатське князівство*[52]; **Діди́цтво** – спадкова власність / пор. *пол.* **dziedzictwo** – спадщина, спадок, **dziedziczyć** – успадковувати[53];

- ***едукация*** *«цілю каждої едукациї єсть виховнє молодіжи в напрямі моральнім»*[54] – **Едука́ция**. Освіта, виховання / *пол.* **edukacja**, *заст.* – виховання, освіта, **edukować**, *заст.* – виховувати, давати освіту[55];

- ***емансиповані*** *«Жінки на возах лопочуть кожна про своє: про горшки, миски, ложки, а більш емансиповані навіть про війну…»*[56] – **Емансипа́ція** 2) увільнення від різних забобонів та всіляких застарілих переконань[57];

---

[47] Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 1: А–Г / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 450-451.

[48] Ковалів С. Вибрані оповідання... – С. 126.

[49] Лексикон львівський: поважно і на жарт / 2-е вид., доповн. і випр.; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича / Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. – Львів, 2012. – С. 216.

[50] Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 1: А–Г / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 1982. – С. 503.

[51] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 238.

[52] Словник української мови. У 1–11 т. / НАН України; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. [І. К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. – К., 1970–1980 рр. – Т. 4: І-М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. – 1973. – С. 199.

[53] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст. Частина 1: Матеріали до словника / Відповідальний редактор: доктор філол. наук, академік НАН України В.М. Русанівський. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 99.

[54] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 80.

[55] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 112.

[56] Ковалів С. Вибрані оповідання... – С. 97.

[57] Словник чужомовних слів (Понад 25 тисяч чужомовних слів і виразів, уживаних в українській мові в обсязі літератури, політики, економіки, техніки, медицини й ін.). Друге виправлене видання. Перше появилося у В-ві «Українська Радянська Енциклопедія» Харків-Київ, 1932 / І. Бойків, О. Ізюмов, Г. Калишевський, М. Трохименко. – Нью-Йорк: Видво Михайла Борецького, 1955. – С. 160.

- ***квестия*** *«Важну також квестию порушено щодо заняття молодіжи в шкільних огородах …»*[58] (Ковалів 2009: 85); **Огоро́д** – сад / *пол.* **ogród** – сад, **ogród zoologiczny** – зоопарк, зоосад; *нім.* **der Garten** – сад, **der Gemisegarten** – город, **zoologischer Garten** – зоопарк, зоосад[59];

- ***крадіж*** *«… за крадіж лісову …»*[60] – виразний вплив польської мови / пор. *польськ.* **kradzież** *z.* крадіжка; крадіж, -де- жу *(рідше)*[61];

- ***кримінал*** *«Підете знов* [куме Іване Шемелику] *до криміналу»*[62] – **Кримінáл**, у, *ч.* 2. *заст.* В'язниця, тюрма. *Тиждень минув від хвилини, коли брати переступили пороги криміналу, а ще не кликано їх до суду*[63]; виразний вплив польської мови / пор. *польськ.* **kryminał**, -łu, *m.* 1) *(карний злочин)* кримінал, -лу; 2) *розм.* в'язниця, тюрма[64];

- ***лєкция*** «[учень] *ошибки ті повторяв до кінця лєкції …*[65] – **Лекція** – урок[66];

- ***паздерник*** *«Дня 1 паздерника (четвер)»*[67] – виразний вплив польської мови / пор. *польськ.* **październik** *m.*; жовтень, -тня[68];

- ***поступ*** *«… а поступ поміж молодіжжю значний …»*[69] – **По́ступ**, у *ч.* 2. чого, який, а також без додатка або означ., *перен.* Поступальний розвиток по висхідній лінії, перехід від нижчого рівня до вищого; прогрес. *Вічний революцьонер Дух, що тіло рве до бою, Рве за поступ, щастя й волю, Він живе, він ще не вмер*[70]; **Мóлодіж**, дежі, *ж., діал.*, Молодь[71];

- ***професор*** *«Директор семинарії учительскої в Станіславові п. Турчинський, будучи гімназіальним* ***професором****, мав звичай на годині польского язика вмісто граматики диктовати добірні приміри, з котрих правила граматичні самі випливали …»*[72] – **Професор**, а, *ч.* 2. *зах.* Учитель[73];

---

[58] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник (З недрукованої спадщини). – Борислав, 2009. – С. 85.

[59] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 233-234.

[60] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 82.

[61] Польсько-український словник: у двох томах. Т. 2. – Ч. 2 (S – Ż)... – 608 с.

[62] Ковалів С. Вибрані оповідання... – С. 98.

[63] Словник української мови. У 1–11 т.… – Т. 4. – С. 347.

[64] Польсько-український словник : у двох томах. – Т. 2. – Ч. 2 (S – Ż)... – 608 с.

[65] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник (З недрукованої спадщини). – Борислав, 2009. – С. 78.

[66] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 411.

[67] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 152.

[68] Польсько-український словник: у двох томах. – Т. 2. – Ч. 2 (S – Ż)... – 608 с.

[69] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник (З недрукованої спадщини). – Борислав, 2009. – С. 76.

[70] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 7: Поїхати-Прирobляти . – 1976. – С. 383.

[71] Там само. – Т. 4 : І-М. – 1973. – С. 787.

[72] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 80.

[73] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 8: Природа-Ряхтливий. – 1977. – С. 332.

- ***реґулямін*** *«книжка ся* [«Powinności nauczyciela»] *містила в собі <…> в осібній главі суть повинностей учителя – рід нашого реґуляміну»*[74] – **Реґуля́мін** устав[75]; **Реґуля́мін**. Регламент, розпорядок, приписи / *пол.* **regulamin** – розпорядок, устав, **regulamin obrad** (**posiedzeń**) – регламент; порівн. **реґулямін**, *лат.* – те саме, що й **реґлямент**[76];

- ***репрезентанти*** *«репрезентанти європейського торговельного світа»*[77] – **Репрезента́нт**, а, *ч., книжн.* Представник кого-, чого-небудь[78]; **Репрезентувати** «представляти», **репрезентант** … – запозичено, можливо, через польське посередництво, з латинської мови»[79];

- ***реферат*** *«реферат п. М. Барановського …»*[80] – **Реферат**, *лат.* – 1) доповідь, виклад змісту якогось питання; **Реферат**, *лат.* 2) прилюдна доповідь наукового характеру[81], полонізм, *пол.* **referat** – доповідь, referować – доповідати[82];

- ***розвій*** *«В міру, отже, умислового розвою <…> народа»*[83] – **Розвій** 1, розвою, *ч., заст.* 1. Розвиток. 3. Розквіт (сил)[84]; **Розвій** – розвиток[85];

- ***трафні*** *«… в методичнім підручнику може автор подати трафні питання і відповіди …»*[86] – **Тра́фний** влучний вдалий[87]; **Тра́фити**. 1. Влучити, поцілити / *пол.* **trafić** – 1) потрапити, влучити, 2) натрапити, зустріти; *нім.* **treffen** – 1) влучити, 2) зустріти, застати, 3) спіткати[88];

- ***урльопники*** *(похідне від* ***урльоп****) «Глядять урльопники на Шемелика, слухають і не слухають його»*[89] – **Урльо́п** – відпустка[90]; **Урльоп**.

---

[74] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 81.
[75] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 629.
[76] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 308.
[77] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи (З недрукованої спадщини). – Львів : Кобзар, 2003. – С. 82.
[78] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 8 : Природа-Ряхтливий... – С. 510.
[79] Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 5: Р–Т / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак та ін.; Укладачі: Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова та ін. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2006. – С. 62.
[80] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 75.
[81] Словник чужомовних слів... – С. 374.
[82] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 311.
[83] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 76.
[84] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 8: Природа-Ряхтливий... – С. 635.
[85] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 641.
[86] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 81.
[87] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 730.
[88] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 359.
[89] Ковалів С. Вибрані оповідання... – С. 99.
[90] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 742.

Відпустка / *пол.* **urlop** – відпустка; *нім.* **der Urlaub** – відпустка; **урльоп**, *нім.* – відпустка (*гал.*)[91], [92]; **Урльопованє**. Надання відпустки[93];

- ***трафні*** «*… в методичнім підручнику може автор подати трафні питання і відповіди …*»[94] – **Трафний** влучний вдалий[95]; **Трафити**. 1. Влучити, поцілити / *пол.* **trafić** – 1) потрапити, влучити, 2) натрапити, зустріти; *нім.* **treffen** – 1) влучити, 2) зустріти, застати, 3) спіткати[96];

- ***фреквенция*** «*фреквенция збільшилася*»[97], «*Не дивує мене се, що не оден учитель одним тілько співом зумів збільшити фреквенцію в школі, зєднати прихильність начальства громадського і любов загальну, а тим самим ідніс він значінь своє і своєї школи*»[98] – **Фреквéнция**. Відвідуваність, відвідання (школи тощо) / *пол.* **frekwencja** – відвідуваність[99];

- ***хиби*** «*… подібні хиби*»[100] – **Хиба**, и, *ж.* 1. Недогляд, помилка і т. ін. в чому-небудь; недолік. 2. Негативна риса, ознака і т. ін. кого-, чого-небудь[101]; **Хибити** «допускати хиби в чому-небудь; помилятися», **хиба** «вада» – п. chybiać, chybić «хибити»[102];

- ***хісна (хосен)*** «*… на певній точці спільного хісна і добробуту …*»[103] – **Хосéн**, **хісéн**, *ч., діал.* Користь[104]; **Хосéн** користь, вигода[105], а також похідні цієї лексеми, як-от: ***хісновати*** «*… зможуть хіснувати мужицькі сини, покінчивши 1-4 клясову школу*»[106]; ***вихіснувати*** «*… в міру свого образованя зуміє сей досвід вихіснувати до відповідних цілей*»[107]; «*… зуміла вихіснувати конституційні закони в свою користь …*»[108] – **Ви́хіснувати** використати[109]; **Вихіснувати, вихісно-**

[91] Словник чужомовних слів... – С. 528.
[92] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 375-376.
[93] Там само. – С. 376.
[94] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 81.
[95] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 730.
[96] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 359.
[97] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 158.
[98] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 119.
[99] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 387.
[100] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 77.
[101] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 11: Х-Ь / ред. тому С. І. Головащук. – 1980. – С. 51.
[102] Етимологічний словник української мови: у семи томах. – Т. 6: У–Я / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць та ін.; Укладачі: Г. П. Півторак, О. Д. Пономарів, І. А. Стоянов та ін. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К, 2012. – С. 172.
[103] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник. – С. 76.
[104] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 11: Х-Ь... – С. 132.
[105] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 774.
[106] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 84.
[107] Там само. – С. 131.
[108] Там само. – С. 62.
[109] Лексикон львівський : поважно і на жарт... – С. 147.

вувати. Використовувати (що?), користати (з чого?)[110]; ***схісновати*** «*книжки* [язика німецкого] *суть досить обширні, материял в них становить максимум того, з чого можуть діти в тім часі під проводом вправного учителя схісновати*»[111]; ***нехосенно*** «*… впливає нехосенно на житє товариске <…> людей*»[112];

- ***ціха (и)*** «*… щоби цій науці надати ціху практичности …*»; «*… нова інструкція подає докладно ціхи вправ письменних …*»[113] – **Ціха́**, и, *ж., діал.* Характерна риса, ознака[114]; **Ці́ха** (**цеха**) характерна риса, ознака[115]; **Ці́ха**. Прикмета, риса, ознака / *пол.* **cecha** – прикмета, ознака, риса; *нім.* **das Zeichen** – ознака, риса; *порівн.* **ціха**, *нім.* – 1) знак, значок, ознака, 2) риса[116]; [117] й ін.

– **діалектизми:**

- ***амбрукати*** «*Проспиться – прийде до розуму, перестане амбрукати*»[118] (у знач. «бурмотати якісь незрозумілі слова» – прим. наша С.Г.);

- ***повала*** – **Пова́ла**, и, *ж., діал.* Стеля. *Йому так любо посидіти в тіснім ванькирі, заваленім трохи не до повали бебехами*[119]; **Пова́ла** – стеля[120];

- ***прецінь*** «*прецінь, о тім і виборці на вербі голосно говорять, що на Русі на того школа, щоби нічого не учити!*»[121]; «*А прецінь в найменшім селі знайдеся один господар з практичним хлопським розумом …*»[122] – **Пре́ці́нь** *діал.* 1. *част.* Адже. *Не можна сказати, щоби й вони його не любили!.. Прецінь Івась був їх дитина не менша других, прецінь ніколи їм не дігнав* [допік] *ні непослухом, ні прикрим словом*[123]; **Пре́цінь** 1. адже || **преці** 2. проте[124];

- ***склеп*** «*… купують по склепах для себе потрібне …*»[125] – **Склеп**, у, *ч.* 3. *діал.* Крамниця. *Іду далі. До склепу з одежею. Не зараз угадав кра-*

[110] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 61.
[111] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 78.
[112] Там само. – С. 76.
[113] Там само. – С. 81-82.
[114] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 11: Х-Ь... – 1980. – С. 241.
[115] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 786.
[116] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 393-394.
[117] Словник чужомовних слів... – С. 473.
[118] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 55.
[119] Словник української мови. У 1–11 т.… – Т. 6: П-Поїти / ред. тому: А. В. Лагутіна, К. В. Ленець. – 1975. – С. 633.
[120] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 568.
[121] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 118.
[122] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 85.
[123] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 7... – С. 548.
[124] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 596.
[125] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 153.

мар, на який товар я купець[126]; **Склеп** магазин, крамниця[127]; пор. *пол.* skłep – магазин, крамниця[128];

- ***стрик, стрицунь, стрицуньо*** *«Стрик глядів на него, здоволений»,«– Пізнійше, стрицуню, поговоримо, – кажіть щось більше за маму, за сестри»*[129] – **Стрик**, а, *ч., діал.* Те саме, що **стрий**. *Їх було три брати ... По смерті батька, а мого небіжчика стрика, вони поділили поміж себе його невеличкий ґрунт, поженилися*[130]; **Стрик, стри́йко || стрийко** брат батька[131];

- ***сухоти*** *«... як до того доктора в Берліні, що мав винайти лік проти сухот і про якого стільки часописи писали …»*[132] – **Сухо́ти** – *мед.* туберкульоз[133];

- ***тра́фіка*** (у знач. «крамниця» – прим. наша С.Г.) *«За цілий вік стілько на трафіці в Нуждовичах Довгих не придбаєш»*[134] – **Тра́фіка** кіоск, у якому продаються монопольні товари (тютюнові вироби, поштові конверти, марки тощо) **|| трафік**[135]; **Трафіка**. Тютюнова крамничка / *пол.* **trafika**, *заст.* – тютюнова крамничка; порівн. **трафіка**, *ім.* – тютюново-цигаркова крамничка в Австрії[136]; [137];

- ***фіра*** *«Фіра не приїхала з Мокрян»*[138] – **Фіра**, и, *ж., діал.* Віз, підвода[139]; **Фі́ра** 1. віз[140]; **Фі́ра**. Віз, підвода, хура / *пол.* **fura** – віз, хура; *нім.* **die Fuhre** – віз, підвода; *укр. діал.* **фіра** – віз, підвода[141];

- ***щудло*** 'протез (ноги)' – **Щу́дла** – ходулі[142] тощо[143], [144], а також ***бараболя*** (у знач. «картопля» – прим. наша С.Г.); ***ваньки́р*** (у знач. «мала

[126] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 9: С / ред. тому: І. С. Назарова [та ін.]. – 1978. – С. 279.
[127] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 674.
[128] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 331.
[129] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 45.
[130] Словник української мови. У 1–11 т.… – Т. 9... – С. 769.
[131] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 705.
[132] Ковалів С. Вибрані оповідання... – С. 59.
[133] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 713.
[134] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 109.
[135] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 730.
[136] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 359.
[137] Словник чужомовних слів... – С. 528.
[138] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 168.
[139] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 11... – С. 601.
[140] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 754.
[141] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 384.
[142] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 831.
[143] Гірняк С. Тексти творів Стефана Коваліва як репрезентанти мовних особливостей Східної Галичини. Науковий часопис нац. пед. ун-ту імені М.П. Драгоманова. – Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови. –Вип. 11. – К., 2014. – С. 173-180.
[144] Гірняк С. Стефан Ковалів: штрихи до мовного портрета. Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. праць молодих учених Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка. – Вип. 12. – Дрогобич, 2015. – С. 248-254.

кімната» – прим. наша С.Г.); **Ва́ньки́р** – мала кімната (перев. без вікна)[145]; **Ваньки́р**, а, *ч., розм.* Бічна кімнатка, відокремлена стіною від великої кімнати. *Кімната, на яку вказав йому Рідке, була кімнатою тільки з назви. По суті це було щось на зразок ванькира, чи комори з одним віконцем вгорі*[146]; ***суфіт*** (у знач. «стеля» – прим. наша С.Г.) і чимало інших.

Про освіченість і фаховість С. Коваліва свідчить і той факт, що педагог цитує праці Гумбольдта, аналізує методи Коменського, погляди Сократа, розмірковує над змістом «Фауста» Гете тощо[147].

Знаково, що в текстах творів С. Коваліва представлені лексичні одиниці з галузі юриспруденції: *експропріація* – «вивласнення», *індемнізация* – «відшкодування», *рекурс* – «скарга, позовна заява» та багато інших, які ми знаходимо в «Німецько-українському правничому словнику»[148]. Названий словник уклав др. Кость Левицький ще в 1893 році й видрукував за підтримки НТШ у Львові. Друге видання (поправлене і доповнене) побачило світ у Відні в 1920 році. Ідея його створення належить др. Олександру Огоновському, який висловив її в 1881 році. У процесі роботи над укладанням словника (як зауважує сам автор) він опирався на мовні джерела *«з пам'ятників давного права руского, творців нових нашого руского письменства, а особливо праць: професора Омеляна Партицького [Словаръ нѣмецко-руский, Львовъ 1867], бл. П. Евгения Желеховского [Малоруско-нїмецкий Словар, Львів, 1886] і Вп. Ласлова Чопея [Руcько-мадярский Словар, у Будапештѣ 1883], а також використанє природного богацтва рускої мови, яка живе в устах нашого народу. <…> не залишив звернути своєї уваги на вислови правничі других народів словяньских, а то: Поляків, Россиян і Чехів»*[149]. До видання першого правничого словника спричинилися *«судия Юліян Сельский, судия Титко Ревакович, меценат Др. Володимир Лучаковский і наш народний письменник Стефан Ковалів»*[150], а до другого – др. Василь Щурат, др. Степан Рудницький, меценат др. Теофіль Кормош, які займалися збиранням та опрацюванням матеріалів. Наприклад:

– ***концесія*** – **Концесія** «передача права експлуатації лісів, надр, підприємств» – запозичене, можливо, за російським, французьким (concession «концесія; постіпка») або німецьким посередництвом з ла-

[145] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 120.
[146] Словник української мови. У 1–11 т… – Т. 11... – С. 290.
[147] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 76-77, 80-81.
[148] Німецько-український правничий словар / зладив др. Кость Левицький. Друге поправлене і доповнене виданє. – Відень: з австрійської державної друкарні у Відні, 1920. – 510 с.
[149] Там само.
[150] Там само.

тинської мови; лат. concessio «присвоєння; згода, дозвіл …»[151]; **Концéсія**, ї, *ж.* 1. Договір, на підставі якого уряд або місцеві органи самоврядування передають на певних умовах громадянам своєї країни, чужоземцям або іншим державам право експлуатації лісів, надр, підприємств і т. ін. *В селі були вже чотири шинки і на п'ятий годі було дістати концесії*[152]; **Концéсія** *іст.* урядовий дозвіл на відкриття підприємства[153]; **Концé-сия** – дозвіл, згода[154]; *нім.* **Konzession**, призволенє, концесія; – уступка[155];

– ***ліцитація*** «*Ліцитацію відложено на осінь, на ліпші часи*»[156] – *нім.* **Lizitation**, переторг, ліцитація. **Lizitationserlös**, квота, одержана при ліцитації, продажне. **Lizitieren**, продавати через ліцітацію, подавати ціну при ліцитації, купувати при ліцитації[157]; **Ліцита́ція** – примусовий продаж майна з аукціону[158]; **Ліцита́ція**, ї, *ж., діал.* Аукціон. *Назначили ліцитацію, отаксували все моє добро на круглих шістдесят ринських*[159]; **Ліцитація** «аукціон» – через посередництво польської мови запозичено з латинської; лат. licitātio «пропонувати ціни; надбавка ціни»[160];

– ***обдукція*** «*Господи! Що клопоту, що нещастя! Комісія, обдукція, тяганина по судах …*»[161] – **Obduktion** einer Leiche, секція мерця[162]; **Обду́кція**, *лат.* – розтин та дослідження трупа[163]; **Обду́кція**, -ї, *ж.* те саме, що **автопсія**, -ї, *ж.* – розтин трупа для встановлення причин смерті / пор. *польськ.* **obdukcja** *ż., med.* розтин трупа[164];

– ***ребелія*** – **Rebellion**, бунт, ворохобня[165]; **Ребелія**, -ї, *ж., зах.* Заколот, бунт, повстання[166];

[151] Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 2: Д–Копці / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 1985. – С. 562.

[152] Словник української мови. У 1–11 т.… – Т. 4... – С. 276.

[153] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 381.

[154] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 182.

[155] Німецько-український правничий словар... – С. 213.

[156] Ковалів С. Вибрані оповідання... – С. 36.

[157] Німецько-український правничий словар... – С. 234.

[158] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 418.

[159] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 11... – С. 533.

[160] Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 3: Кора–М / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць та ін; Укладачі: Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова та ін. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 1989. – С. 273-274.

[161] Ковалів С. Вибрані оповідання... – С. 58.

[162] Німецько-український правничий словар... – С. 271.

[163] Словник чужомовних слів... – С. 281.

[164] Польсько-український словник: у двох томах. – Т. 2. – Ч. 1: O–R / Ред. кол.: А. І. Генсьорський, Л. Л. Гумецька (гол. ред.), І. М. Керницький, М. Й. Онишкевич, М. І. Рудницький. АН УРСР. Інститут суспільних наук. – К., 1959. – С. 4.

[165] Німецько-український правничий словар... – С. 303.

[166] Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К., 2005. – С. 1205.

– ***реляція*** – **Relation**, справозданє; – відношенє[167]; **Реля́ція**, ї, *ж., заст.* 1. Письмове повідомлення про хід бойових дій війська // Взагалі повідомлення про які-небудь події, факти. – *Пане, не жартуйте! Справа поважна. Я маю докладну реляцію про все, що ви робили і говорили*[168]; **Реля́ція** – звіт, повідомлення, донесення[169]; **Реля́ція** «донесення» – через польське і російське посередництво зводиться до лат. relātio «несіння назад, повідомлення, доповідь; донесення; передача; відношення»[170]; **Реля́ція**, *лат.* – 1) повідомлення, донесення; 2) доповідь про воєнні події та становище, в якому перебуває військо[171];

– ***реперація*** – **Reparation**, репарація, направа[172]; **Репера́ція → репара́ція** – 1. *мед.* операція; 2. реставрація, ремонт, відновлення[173]; **Репарація** [< лат. reparation – відновлення, оновлення] – у міжнародному праві – вид матеріальної міжнародно-правової відповідальності. Передбачає відшкодування державою завданих нею під час воєнних дій збитків[174] й ін.;

– **юкстапозити**, які вживає С. Ковалів – це здебільшого іменники, в яких один виконує означальну функцію: *брати-поляки, донька-каліка, невістка-ледащиця, князь-дідич, дідич-граф, дідич-міліонер, учитель-русин*, *предприємець-гой*[175], *господар-посесор*[176]; передають близькі за змістом поняття: *сторож-хранитель*[177]; юкстапозити-прислівники: *примірно-непорочно*; автор також уживає як усталені одиниці на зразок *голі-босі, оден-однісенький*, так і індивідуальні – *горшкодрай-волокита*, *Йвани-нахлібники*, *мудренник-стихотвірець*, *поліцайник-бойко*, *хвалько-богачик*[178] тощо.

– **нетранслітеровані елементи**: *«Keine Antwort ist auch eine Antwort»* – з *нім. «Жодної відповіді – це теж відповідь»*[179]; *«Pamiątka z Pacławy»* – *«Спомин з Пацлави»*; *«Swiatełko»* – *«вогник»; «– Prosię pana!..*

---

[167] Німецько-український правничий словар... – С. 313.
[168] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 8: Природа-Ряхтливий / ред. тому: В. О. Винник [та ін.]. – 1977. – С. 499.
[169] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 631.
[170] Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 5... – С. 55.
[171] Словник чужомовних слів... – С. 371.
[172] Німецько-український правничий словар... – С. 314.
[173] Лексикон львівський: поважно і на жарт... – С. 631.
[174] Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисячі слів і словосполучень / Уклали: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк; НАН України, Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. – К., 2006. – С. 593; Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т 5... – С. 60.
[175] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 111.
[176] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 153.
[177] Там само. – С. 92.
[178] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 48-133.
[179] Там само. – С. 156.

On ksziczy, ze ja kszicy!.. Ja nie ksziczi… to on ksziczi! Czego ksziczisz? Ja nie ksziczisz… To ty ksziczisz!..» – з польськ. *«Прошу пана! Він кричить, що я кричу! Я не кричу … то він кричить! Чого кричиш? Я не кричу… То ти кричиш!..»*[180]. У цитованому тексті С. Ковалів уживає не літературну польську мову, а говірку, так зване мазуріння з м'якою вимовою шиплячих, пор. літературне *proszę, krzyczy, krzyczysz; «corpus delicti» – «речовий доказ»*[181] – ***Corpus delicti****, лице вчинку; – зверхні знаки каригідного чину*[182]*;* «*Dobrowolna ugoda*» – «добровільна угода, договір»[183]; «*товариство Standart Oil-Company*»[184]; «*повстало в році 1881 «Towarzystwo Galicyjski Bank Kredytowy» (польський банк)» – «Товариство Галицький кредитний банк»*[185]; «*в осібній книжці п. з. «V konferencja krajowa nauczycieli szkół ludowych i seminarów nauczycielskich*» – «V крайова конференція вчителів народних шкіл і вчительських семінарів»[186] й інші;

– в аналізованих текстах автор використав **прислів'я**: «*Бодай не снився, – ні, щоби не родився, щоби в материнскій утробі заснітився!*»[187], «*Не чин чоловіка підносить, тілько чоловік підносить чин*» (*нім.* прислів'я)[188]; **цитати:** «*В руці Твої, Господи, передаю душу мою …*»[189], «*ликуй, веселися, Сіоне …*»[190]; «*Божа в тім воля!*»[191]; **зрощення:** «*Спасибіг*»[192] й інші.

У Листах до Івана Белея (1856–1921 рр.), Івана Франка (1856–1916 рр.), Осипа Маковея (1867–1925 рр.), Сергія Єфремова (1876–1939 рр.) Стефан Ковалів використовує такі звертання: *Високоповажний Пане Редакторе, Милостивий Добродію!, Високоповажний Пане Добродію!, прошу Ваша Всечесність, Високоповажний Пане Доктор!, Світлий Виділе Достохвального Товариства «Просвіта»!* Зауважимо, що всі слова в звертаннях С. Ковалів пише з великої літери.

Завершує листи С. Ковалів формульними зворотами етикету, що побутували в середовищі галицької інтелігенції та відображали підкреслений вияв поваги до співрозмовника:

[180] Там само. – С. 168.
[181] Ковалів С. Вибрані оповідання... – С. 85.
[182] Німецько-український правничий словар... – С. 66.
[183] Ковалів С. Вибрані оповідання... – С. 151.
[184] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 66.
[185] Там само. – С. 68.
[186] Там само. – С. 75.
[187] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 160.
[188] Там само. – С. 161.
[189] Там само. – С. 123.
[190] Там само. – С. 127.
[191] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 73.
[192] Ковалів С. Оповідання. Казки. Листи... – С. 161.

– до Івана Белея – *Цілую Вас сердечно і остаю з глибоким поважен-ем Стефан Ковалів, управитель школи*; *Остаю з глубоким поважанєм. Стефан Ковалів*; *Желаю щасливих свят і остаю* з *глубоким поважанєм. Ст. Ковалів; З глубоким поважанєм. Стефан Ковалів, управитель школи*;

– до Осипа Маковея – *Поздоровляю Вас сердечно. Ст 5-ка*; *Зістаю з глубоким поважанєм Ст. Ковалів*; *Зістаю з глубоким поважанєм – Стефан Ковалів;*

– до Сергія Єфремова – *Спасибіг Вам за се, ще раз спасибіг! <…> і остаю з глибоким поважанєм. Степан Ковалів, управитель 5 кл. школи в Бориславі;*

– до Івана Франка – *Зістаю угожительом Вашої невсипущої суєтливости. Ст. Ковалів;*

– до товариства «Просвіта» – … *зістає з високим поважанєм. Стефан Ковалів, управитель школи в Бориславі.*

У нарисі «Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі»[193] (у сучасних виданнях виходить під назвою: «Історія галицької Содоми або: Продукція нафти (скального олію) в Бориславі»[194] С. Ковалів змальовує непросте соціально-економічне становище Дрогобицько-Бориславського нафтового басейну, описує створення і розвиток нафтопромислів, змальовує важке життя робітничого класу в Східній Галичині. Ось як про цю статтю писав Іван Франко: «*Отсей інтересний ескіз, написаний нашим звісним письменником на мою просьбу, подає нарис розвою нафтової продукції в Бориславі на підставі по части власної довголїтної обсервації автора, а по части на підставі зібраних ним на місці устних переказів місцевих людий. Ів. Фр.*»[195].

В аналізованому тексті знаходимо низку термінів, що стосуються нафтової промисловості, як-от:

заморока ↔ углеводневі ґази «*Чим глибше копали за кип'ячкою, тим частіше натрапляли на углеводні ґази, так звану "замороку"*»[196] – **Вуглево́дні**, ів, *мн.* (*одн.* **вуглево́день**, дню, *ч.*). Органічні сполуки, що складаються з вуглецю й водню[197];

заморока ↔ вибухові ґази «*"запалюючи замороку", себ-то вибухові ґази*»[198] – **Замо́рока**, и, *ж.* 2. *діал.* Задушливі випари. *Сонечко стояло вже*

[193] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі // Літературно-науковий вістник. – Львів: видає Наукове товариство імени Шевченка у Львові, 1903. – Т. 22. – Кн. 5. – С. 100-113.

[194] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 62-72.

[195] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 100.

[196] Там само. – С. 101.

[197] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 1: А-В / ред. тому: П. Й. Горецький [та ін.]. – 1970. – С. 780.

[198] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 102.

серед неба і пекло немилосердно, піднімаючи хмарою густу, вонючу заморoку нафтову понад Бориславом[199], щось на зразок англійського смогу;

інспекцийна власть ↔ гірнича власть «*… народилась у Бориславі інспекцийна власть, себ-то гірнича …*»[200];

матки воскові ↔ найліпші терени копальняні «*… товариство* Kredytowy Bank, *мало найлучші терени копальняні, так звані "матки воскові" …*»[201] – **Ма́тка** 1, и, *ж.* 4. *діал.* Жила. *Воскова жила, чи матка, як звали її ріпники, оказалася нечувано великою і багатою*[202]; **Тере́н**, у, *ч.* 1. Місцевість, територія. *Кожде місце довкола тих млинівок, найбільш улюблений терен наших забав, оглядали і обнишпорювали ми зовсім докладно*[203]; **Копа́льня**, і, *ж.* Система підземних споруд для добування корисних копалин. *Якось занесло мене до Велички, і я оглядав копальні солі* // Гірниче підприємство, де видобувають корисні копалини[204];

накривали віком ↔ накривали боном ↔ накривали підрею «*Яму, в якій добували кипячку, накривали в половині її глубокости віком (боном, підрею)*»[205] – **Ві́ко** 1. Покришка, верхня частина предмета, яка закриває його / *пол.* **wieko** – віко, покришка[206]; **Бон** (у знач. «загородження з колод» – прим. наша С.Г.); **Пі́дрі**, ів, *мн.* (одн. **підря**, і, *ж.*), *діал.* 1. // Настил (для зберігання чого-небудь) //перен. Схованка[207];

нафта ↔ скальний олїй «*… продукція нафти (скального олїю) …*»[208]; «[Мак-Гарвей] *… добув дїйсно головне жерело скального олїю …*»[209] – **На́фта**, и, *ж.* 1. Мінеральна рідка маслянista горюча речовина темно-бурого або чорного кольору, що залягає в надрах землі й уживається як паливо, а також як сировина для одержання ряду цінних продуктів (гасу, бензину і т. ін.). *Борислав – це село в Галичині, де добувають нафту*; 2. *діал.* Гас. *Її лютило те, що нафта вийде сьогодні-завтра, а тоді світи очима*[210]; **Оле́я**, ї, *ж.* 3. *заст.* Мастило[211];

---

[199] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 3: З / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. – 1972. – С. 220.
[200] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 103.
[201] Там само. – С. 108.
[202] Словник української мови. У 1–11 т.. – Т. 4: І-М / ред. тому: А. А. Бурячок, П. П. Доценко. – 1973. – С. 651.
[203] Там само. – Т. 10: Т-Ф / ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. – 1979. – С. 85.
[204] Там само. – Т. 4... – С. 279.
[205] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 102.
[206] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 69.
[207] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 6... – С. 491.
[208] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі.. – С. 100.
[209] Там само.
[210] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 5: Н-О / ред. тому: В. О. Винник, Л. А. Юрчук. – 1974. – С. 224.
[211] Там само. – С. 690.

нафтова ропа ↔ кипячка *«... ще в році 1840 черпали селяни з цілого села "кипячку", себ-то нафтову ропу …»*[212] – **Ропа́**, и, *ж.* 4. *діал.* Нафта. – *Хіба ти не знаєш, що в Бориславі на всіх водах і багнах виступає чорна ропа..?*[213]; **Ріпни́к**, а, *ч., заст.* Робітник у шахті, який видобував нафтову ропу /у 4 знач./[214]; **Кип'я́чка**, и, *ж., діал.* Нафта. *Двадцять робітників працювало коло ям, черпали кип'ячку, зливали в бочки*; *Він скочив з плити на руру, що лежала над глибоким ровом, наповненим кип'ячкою з поблизької ями*[215]; **Ру́ра**, и, *ж., розм.* Те саме, що **труба 1**. *Вода текла рурами в різних напрямках*[216];

рафінерії ↔ дестиляторні нафтові *«… рафінерії чи дестиляторні нафтові прибували, а з тим і продукция ропи також …»*[217] – (*рафінерії* у знач. «пристрої для очищення (рафінування) нафти» – прим. наша С.Г.), так, наприклад: *«Угорщина включила у себе галицьку рафіновану нафту і, побудувавши свої рафінерії* [пристрої для рафінування], *брала з Галичини лише сирівець»*[218]; **Рафінува́ння**, я, *с.*, *спец.* Дія за значенням **рафінува́ти**. **Рафінувати**, ую, уєш, *недок.* і *док., перех., спец.* 1. Очищати, звільняти від домішок[219]; **Рафинерия**, **рафінерия**. Переробний завод; / *пол.* **rafineria** – переробно-перегінний завод; порівн. **рафінарня**, *фр.* – завод, на якому виробляють рафінад; **рафінувати**, *фр.* – очищати від домішок[220].

роподайна яма ↔ роподайні шиби *«Досить добре плачено за таке відтиканє роподайної ями …»*[221]; *«104 шиби роподайні, а 81 шибів у роботї на одній площи "Потік", "Дебра", "Раточин" з'явилося в році 1902»*[222] – (*шиб* у знач. «шахта, яма» – прим. наша С.Г.);

сировиця ↔ соляна ропа *«Аж приїзд цїсаря 1881 зробив те, що <…> позатикали криниці, наповнені сировицею (соляною ропою) і сїрководневими ґазами» …»*[223] – **Сирови́ця**, і, ж., діал. 3. Ґрунтова вода, з якої виварюють сіль[224], тоді як уживана в текстах І. Франка

[212] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 100.
[213] Словник української мови. У 1–11 т.… – Т. 8... – С. 880.
[214] Там само. – С. 576.
[215] Там само. – Т. 4... – С. 152.
[216] Там само. – Т. 8... – С. 910.
[217] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 102.
[218] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 9: С / ред. тому: І. С. Назарова [та ін.]. – 1978. – С. 198.
[219] Там само. – Т. 8. – С. 455.
[220] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 306; Словник чужомовних слів... – С. 364.
[221] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 102.
[222] Там само. – С. 104.
[223] Там само.
[224] Словник української мови. У 1–11 т.… – Т. 9... – С. 201.

лексема ***сирівець*** має значення: **Сирів**е́**ць**, вцю, *ч.* 2. *діал.* Сировина. *«Угорщина включила у себе галицьку рафіновану нафту і, побудувавши свої рафінерії* [пристрої для рафінування], *брала з Галичини лише сирівець»*[225];

ціпка маса – парафіна – земний воск – церезина *«… з такої дестиляції лишала ся ціпка маса, що, остудивши ся добре, розсипала ся на луску сніжної білости (парафіна)»*[226]; *«Поглянемо тепер на другу галузь, еб-то на продукцію земного воску в Бориславі»*[227]; *«… виробляли окрім парафіни також церезину (імітацию воску пчільного)»*[228] – **Парафі́н**, у, *ч.* Безбарвна воскоподібна легкоплавка речовина, не розчинна у воді. *У великій фабриці парафіну та церазину (земного воску) біля Дрогобича шум, як в улію*[229]; **Віск**, воску, *ч.* 2. Якісно близька до бджолиного воску маса мінерального або рослинного походження. *У копальнях і земного воску бачив Яким чималі дива...*[230]; **Церези́н**, у, *ч., спец.* Очищений озокерит, який використовується як ізоляційний матеріал[231]; С. Ковалів уживає лексеми *парафіна, церезина* у формі *ж. р.* як граматичні варіанти до *парафін, церезин*, а також подає в текстах синоніми – ***імітація воску пчільного***, ***земний воск***, що є показовим і важливим для розпрацювання поняттєвої структури такої нової для української мови терміносистеми, як нафтове виробництво, а також суміжних, супутніх галузей.

У нарисі вживає також низку інших термінів, як-от:

борунок *«Коджий радо давав свою хату під "борунок"* (від *нім.* **bohren** – *вертіти)»*[232] – **Бор** 2, а, *ч.* Сталеве свердло[233]; **Bohren** – 1. свердлити, буравити; 2. бурити[234];

гіперпродукція кип'ячки *«До 1902 р. Борислав залляв усю Галичину нафтою, настала гіперпродукція кип'ячки …»*[235];

дестилювати ропу *«… а голодні Жидки стали <…> дальше смажити* [возову мазь], *себ-то дестилювати ропу»*[236] – **Дистилюва́ти**, *техн.*

---

[225] Там само. – С. 198.
[226] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 105.
[227] Там само.
[228] Там само.
[229] Словник української мови. У 1–11 т… – Т. 6... – С. 67.
[230] Там само. – Т. 1... – С. 683.
[231] Там само. – Т. 11... – С. 201.
[232] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі..– С. 104.
[233] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 1... – С. 217.
[234] Словник: Німецько-український. Українсько-німецький / Уклад. О.В. Дмитрієв, Г.В. Степенко. – К, 1999. – С. 62.
[235] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 104.
[236] Там само. – С. 100.

Очищати рідину перегонкою[237]; **Дестиля́ція**, ї, *ж., техн.* Те саме, що **дистилюва́ння** дія за значенням **дистилюва́ти**[238];

зашкірна ропа «*… брали зашкірну ропу в глубокости 120 метрів, і протягом трьох літ перетворив сей терен на першорядну сьвітову торговельну місцевість*»[239];

консумція нафти «*консумція нафти збільшала ся …*»[240] – (*консумція* у знач. «споживання» – прим. наша С.Г.) «*Консумція нафти в Австрії виносила 1883 року 1,140.000 сотнарів метр, а в тім американьскої нафти 773.000 сотн. метр., – в році ж 1888 консумція зросла до 1½ миліона сотн. метр., а в тім нафти американьскої уже лиш 70.000 сотн. метр. З тих цифр видко з одного боку, як зросла продукція нафти … і які величезні богатства подземні має Галичина …*» (Дѣло 1889); **Сотна́р**. Давня міра ваги, дорівнює 100 фунтам або 56 кг і 6 г; 1 сотнар метричний (або подвійний) = 100 кг. / порівн. *пол.* **cetnar** – центнер, *укр.* **сто**, **сотня**; **сотна́р** – центнер[241];

копальня «*… управителя копалень того-ж товариства* [Кредитового банку (польського)] *К. Ґонсьоровського*»[242] – **Копа́льня**, і, *ж.* Система підземних споруд для добування корисних копалин[243];

нафта зашкірна «*Нафта зашкірна в Бориславі вичерпала ся …*»[244];

свічки стеаринові «*Згодом повстали окремі фабрики, що виробляли сьвічки стеаринові і тим способом і ціна й попит за земним воском пішли в гору*»[245] – **Стеари́н**, у, *ч.* Тверда жирова речовина білого або жовтуватого кольору, яку використовують у виробництві свічок, миловарінні, текстильній, паперовій та інших галузях промисловості[246]; **Стеари́новий**, а, е. Прикм. до **стеарин** // Зробл. із стеарину // Який виготовляє стеарин. Стеариновий завод // Який має колір стеарину або схожий на стеарин[247];

фердерунковий шиб «*…"фердерунковий шиб" Франца Йосифа, яким спускало ся по 150 робітників під землю*»[248] – (*фердерунковий* від

---

[237] Словник української мови. У 1–11 т.. – Т. 2: Г-Ж / ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук. – 1971. – С. 286.
[238] Там само. – С. 286.
[239] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 113.
[240] Там само. – С. 102.
[241] Ткач Л. Українська літературна мова на Буковині... – С. 335.
[242] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 103.
[243] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 4... – С. 279.
[244] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 103.
[245] Там само. – С. 105.
[246] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 9... – С. 678.
[247] Там само. – С. 678.
[248] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 106.

нім. **Förderung** – видобуванє; *шиб (шыбъ)* – рудокопча яма, шахта – прим. Стефана Пятки);

штольня «*… заводив* [Ґустав Плятц] *систематичну господарку ґірничу під землею штольнями …*»[249] – **Што́льня**, і, *ж.* Горизонтальна або похила виробка з виходом на земну поверхню, признач. для обслуговування підземних гірничих робіт. *Сто метрів під землею в глибині десятиметрової штольні, в духоті і нафтовім сопусі працює робітник*[250], зауважимо, що лексема *сопух* уживалася в Східній Галичині в знач: **Сопу́х,** а, *ч., діал.* Сморід. *Ця духота й цей сопух запаморочували доразу кожного свіжого, що входив до хати*[251], а також інші слова та словосполуки, як-от: *амортизація довгів*, *вертнича школа*, *гірничий закон*, *гірнича господарка, гірнича практика*, *динамомашини*, *копальняний горизонт*, *парові помпи*, *товариство воскове*[252].

У сполуках ***зашкірна ропа***, ***нафта зашкірна***, ***кипячка зашкірна***, лексема ***зашкірна***, яку активно використовують у творах про нафтову промисловість С. Ковалів та І. Франко, вживається у знач. «та, що знаходиться під землею, в надрах землі» (примітка наша – С.Г.); «*… брали* ***зашкірну ропу*** *в глубокости 120 метрів …*»[253]; «***Нафта зашкірна*** *в Бориславі вичерпала ся …*»[254], «***Кипячка*** *була тзв.* ***зашкірна****, чорна аж густа*»[255].

Аналіз текстів нарисів С. Коваліва дає підстави стверджувати, що завдяки розвитку нафтової промисловості в Східній Галичині активно почала розвиватися фахова мова (слова, словосполуки та звороти на позначення процесів і дій, що безпосередньо пов'язані з видобутком нафти, її переробкою, експортом тощо). Терміни і словосполуки, що використовувалися в нафтовій промисловості Східної Галичини того часу, здебільшого були створені на основі живої народної мови, зокрема такі: *закип* (у знач. «шмат ґрунту під рудокопну яму» – прим. наша С.Г.), *заморока, зашкірна ропа, земний віск, кипячка, матки воскові, роподайна яма, роподайні шиби, скальний олій, шихта* (у знач. «робочий день у шахті, що тривав від 8 до 12 годин» – прим. наша С.Г.), *сировиця, шиб* й ін.; водночас низку термінів-відповідників було запозичено, як-от: *дестилювати, дестиляція, консумция, нафта, олія, парафін/парафіна,*

[249] Там само.
[250] Словник української мови. У 1–11 т... – Т. 11... – С. 541.
[251] Там само. – Т. 9... – С. 462.
[252] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олію) в Бориславі... – С. 108-112.
[253] Там само. – С. 113.
[254] Там само. – С. 103.
[255] Франко І. Літературна мова і діялєкти // Літературно-Науковий Вістник. – Львів-Київ: з друкарні Наукового Тов. ім. Шевченка, 1907. – Річ. X. – Кн. II. – Т. XXXVII (за лютий). – С. 111.

церазин/церезина, рафінерия, рафінарня тощо. Репрезентовані лексичні одиниці (як ми показали на окремих прикладах), знаходимо в творах І. Франка, періодичних виданнях Східної Галичини, тоді як зафіксованість низки термінів у СУМ-11 засвідчує їх використання в сучасній українській мові, зокрема таких: *дистилювати, копальня, нафта, рора, свічки, сировиця, сирівець, стеарин, церезин, штольня* тощо. Окремі слова знаходимо в сучасному «Українсько-німецькому словнику-мінімумі з нафтової промисловості» за ред. О. Ріба[256].

Зауважимо, що художньою ілюстрацією до статті «Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі»[257] є оповідання С. Коваліва «Ройтивъ шыбъ»[258], опубліковане 1902 року.

Ще однією особливістю нарису є використання нетранслітерованих елементів, передусім це назви банків, компаній, акціонерних товариств і фірм, що інвестували свої фінанси в розвиток нафтової промисловості в Бориславі, як-от: «*… акцийне творариство під фірмою "Erste Boryslawer Petroleum Gesellschaft Wolanka Sektion I. Schodnica Sektion II."*[259]; *Schwindlo-Raubian-Bank*, "*первісне товариство «Erste Boryslawer»*", "*Gartenberg – Goldhammer*", "*Bernstein et Faides*", "*Compagnie Francaise des Cires minerales et Petrole*", "*Compagnie Commerciale Francaise*", "*Boryslaw, Aktiengesellschaft für wachs und Petroleum-Industrie*", "*Gartenber – Liebermann et Wagmann*"[260]; *Anglo-Austr. Bank, Schwindlo-Raubian-Bank, Kzedytowy Bank*[261] й інші.

На своєрідність мови С. Коваліва безпосередньо впливали такі чинники: *походження, умови життя, освіта, фах, сім'я, політичні переконання, середовище* тощо. Аналіз біографічних відомостей і текстів творів С. Коваліва дає змогу стверджувати таке:

походження: С. Ковалів походив з дуже бідної селянської сім'ї, а тому його дитинство, як зрештою і юність, пройшли у злиднях;

умови життя: жив у бідній родині, у якій було п'ятеро дітей; деякий час наймитував, заробляв на життя участю в дяківському хорі; під час навчання у Львові жив у великих злиднях, на хліб та приміщення для нічлігу заробляв приватними уроками; вчительська праця, якій С. Ковалів віддав усе своє життя, приносила швидше моральне задоволення, ніж фінансове благополуччя;

[256] Ріба О. Українсько-німецький словник-мінімум з нафтової промисловості. – Івано-Франківськ, 2010. – 40 с.

[257] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 100-113.

[258] Стефан Пятка. Ройтивъ шыбъ. – Львів, 1902. – С. 84-91. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/ Kovaliv_Stepan/Roitiv_shyb.pdf

[259] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 105.

[260] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 67-70, 105-107.

[261] Стефан Пятка. Продукция нафти (скального олїю) в Бориславі... – С. 105-108.

освіта: пройшов дяківську науку, закінчив нормальну школу о. Василіан у Дрогобичі, нижню реальну школу в Перемишлі, згодом вступив до Львівської учительської семінарії, яку блискуче закінчив у 1875 р.; любив читати твори російських і українських письменників: М. Гоголя. Л. Толстого, І. Тургенєва, А. Чехова, Т. Шевченка, І. Франка, П. Мирного, О. Кобилянської, Л. Мартовича та В. Стефаника й ін.;

фах: вчитель за покликанням і професією (педагогічній праці віддав 41 рік свого життя); історик-дослідник (вивчав історію краю – рідного Борислава – «галицької Каліфорнії»); письменник (зростав під впливом І. Франка), написав цикл оповідань для дітей і молоді (відомо понад 150 його оповідань та нарисів). Сьогодні можемо назвати С. Коваліва не тільки педагогом-практиком, а й методистом, оскільки він ще й автор 40 педагогічних статей;

сім'я: відомостей про сімейне життя С. Коваліва дуже мало. М. Івасенко зауважує, що сім'я С. Коваліва жила скромно. Дружину звали Ганною, подружжя виховувало трьох синів і дочку. Син Роман – професор Краківського університету, другий син – Степан – священник у с. Федорівка на Тернопільщині, третій син – Юліан – навчався у Віденському університеті (написав короткі спогади про батька[262]), а дочка Ярослава прожила дуже мало (в 17 років, навчаючись у семінарії, вийшла заміж за директора гімназії в Сяноку – Антона Бєляка, а після народження другого сина померла)[263];

політичні переконання: С. Коваліва звинувачували в москвофільстві, передусім тому, що коштом цього товариства були опубліковані твори письменника, однак ці звинувачення безпідставні, оскільки С. Ковалів був українським письменником, який *«у своїх творах захищав українця від чужинців»*[264]. Щодня до вчителя за порадою і добрим словом приходили робітники – українці, поляки, євреї; С. Ковалів був реалістом, саме тому його твори були сповнені натуралізму; педагог щиро поділяв політичні погляди І. Франка, який був для нього беззаперечним авторитетом;

середовище: з 1882 р. підтримував найдружніші взаємини з І. Франком; товаришував з О. Маковеєм й іншими представниками галицької інтелігенції; постійний учасник різних окружних та крайових учительських конференцій, семінарів; займався також громадською діяльністю, зокрема працював директором омброметричної (метео-

[262] Ковалів С. Вибрані оповідання... – С. 23-29.

[263] Івасенко М. Радів радістю свого народу (до 150-річчя від дня народження Стефана Коваліва) // Нафтовик Борислава. – 1998. – С. 2.

[264] Власюк А. Забутий письменник Стефан Ковалів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.obozrevatel.com/author-column/zabutij-pismennik-stefan-kovaliv.htm

рологічної) станції у м. Бориславі, член різних товариств і організацій, зокрема дійсний член Товариства «Бурси Св. Івана Хрестителя» у м. Дрогобичі;

своєрідність мови: сучасники С. Коваліва (М. Коцюбинський і Леся Українка) критикували письменника за занадто локальний характер його мови. І справді, в його творах чимало діалектизмів, просторічних виразів, а також вузьких професіоналізмів і термінології, що пов'язана з розвитком нафтової промисловості в Бориславі тощо. Однак широке вживання названих мовних засобів пояснюється читацькою аудиторією, для якої писав С. Ковалів, а це передусім малоосвічений широкий загал (галицькі селяни, робітники нафтової промисловості), саме тому його твори відображають мову народу, творцем і носієм якої був простий люд і яка була зрозумілою широкому загалу[265].

Ядро ж ідіолекту Стефана Коваліва, як і Уляни Кравченко, Константини Малицької та інших наших славних земляків і знакових постатей Східної Галичини кінця XIX – початку XX ст., становить лексика професійна, що властива спілкуванню освіченої, культурної верстви, саме тому в оповіданнях про шкільне життя, педагогічних працях С. Коваліва широко вживаними є галицькі лексеми (як питомі, так і запозичені), що побутували в освітянському середовищі, зокрема термінологія та професіоналізми, що моделюють підмову освітян у складі соціолекту інтелігенції.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що мовний портрет Стефана Коваліва є проєкцією, варіантом соціолекту галицької української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. У названий період українська мова в Східній Галичині активно розвивалася, про це слушно зауважує Ю. Шевельов: «*Спілкування між освіченими людьми, що розмовляли західноукраїнськими говірками, найжвавіше відбувалося у Львові. Можна припустити, що на 1900 р. у місті витворювалося галицьке чи галицько-буковинське койне, в основі якого лежав наддністрянський діалект*»[266]. Та попри складні суспільно-політичні обставини українська інтелігенція прагнула допомогти своєму народові та «*визволити його з темряви, піднести його культурний рівень*»[267], а для цього вона повинна

[265] Гірняк С. Соціолект галицької інтелігенції у формуванні норм української літературної мови (кінець XIX – початок XX століття): монографія. – Дрогобич: Посвіт, 2018. – С. 241-259.
[266] Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. Вибрані праці: у двох книгах. – Книга І. Мовознавство / Упоряд. Л. Масенко. 2-ге вид. – К., 2009. – С. 47.
[267] Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Вид. друге. – К., 2008. – С. 12.

«використовувати українську народню мову, вона повинна вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди. Таким є єдиний нормальний шлях, що ним може йти розвиток української літературної мови»[268]. Саме цим шляхом йшов Стефан Ковалів, а тому українська мова, якою він писав і навчав, була живою, відображала «*своє, одмітне*» і стала, за твердженням І. Франка, «*репрезентанткою національної єдности, спільним і для всіх діалектів рідним огнивом, що сполучає їх в одну органічну цілісність*»[269].

Завдяки свідомим українцям, яскравим представником якої був наш славний земляк Стефан Ковалів, українська ідея жила й розвивалася, а «*… український народ, в особі, звичайно, його інтелігенції, <…> з такою любов'ю творив українську літературну мову. Справді, навряд чи ще в історії якої іншої літературної мови були факти такої самозреченої відданости «мовній справі», як в історії української літературної мови! Не в одного бо діяча, а десятків і сотень їх ця справа була головною справою в їхній діяльності, і не одну кару вони прийняли за неї!*»[270].

[268] Там само. – С. 12-13.

[269] Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття... – С. 98.

[270] Чапленко В. Українська літературна мова її виникнення й розвиток (XVII – 1917 р.). Український Технічний Інститут у Нью-Йорку, катедра українознавства. – Нью-Йорк, 1955. – С. 12.

Лідія МАЗУРЧАК,
Сергій СМОЛЯК

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА СТЕФАНА КОВАЛІВА

Одним з найвідоміших педагогів минулого століття був Стефан Ковалів, директор першої української школи у Бориславі на Львівщині, письменник, товариш Івана Франка. Його педагогічну спадщину складають різноманітні педагогічні статті та публікації. Однак найкраще ілюструє діяльність Стефана Коваліва саме його школа та її функціонування, шкільна система навчання. Спробуємо висвітлити педагогічний шлях письменника та його педагогічні інновації.

Народився Стефан Ковалів 25 грудня 1848 р. в селі Брониця на Дрогобиччині в родині селян Михайла та Анни Ковалівих. Родина жила бідно, то ж малим Стефаном заопікувався його дядько – Андрій Ковалів[1]. Дядько бере племінника під свою опіку, маючи в планах виховати із нього свого спадкоємця, і наймає для нього вихователькуняню Анну Дунець[2].

Батько Стефана, Михайло, дуже любив читати, то ж не дивно, що й сам хлопчик з дитинства мав тягу до книг[3]. Початкову освіту С. Ковалів отримав у місцевого дяка, а згодом навчався у так званій нормальній школі оо. Василіян у Дрогобичі, у котрій згодом упродовж 1864 – 1867 рр. навчався і Іван Франко. Стефан Ковалів згадував про неприємний випадок, як учні та староста класу почали шуміти, а господар класу почав їх бити, завдаючи кожному п'ятому п'ять ударів різками. Самому хлопцю ледь вдалося втекти, вискочивши через вікно. Щоправда, перед тим, старші учні намагалися втримати Стефана, а вчитель все бив його і бив. Після втечі хлопчик хотів втопитися в колодязі на вулиці Самбір-

[1] Луців Л. Стефан Ковалів // Дрогобиччина – земля Івана Франка. Голова Редакційної колегії Лука Луців. Наукове товариство ім. Шевченка. Український архів. – Том XXV. – Нью-Йорк-Париж-Сидней-Торонто, 1973. – С. 678.

[2] Лесин В., Дігтяр С. Літописець дореволюційного Борислава // Стефан Ковалів. Твори. – К., 1958. – С. 4.

[3] Горак Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження. – Трускавець, 1998. – С. 63.

ській у Дрогобичі, проте невідомий перехожий завадив йому. Ця життєва подія залишилася у пам'яті С. Коваліва назавжди, а тому він, будучи уже педагогом, постійно повставав проти фізичного насильства з боку учителів щодо учнів, що у його час цілком було законним у Галичині[4].

У час навчання в Дрогобичі С. Ковалів обіймав посаду тимчасового учителя у школі с. Городище в період від 17 грудня до 1 вересня 1865 р. Тогочасна оплата праці С. Коваліва становила суму у розмірі 100 злотих на рік, про що засвідчує його посвідчення про перебування у с. Городище, видане 30 листопада 1879 р. Після навчання у Дрогобичі, маючи гарний голос та за сприяння священника Теодора Підлуського, С. Ковалів пішов дякувати у Броницьку церкву, а згодом 1 вересня 1866 р. перейшов на посаду тимчасового учителя до школи у Сарни, у котрій пропрацював до 1 вересня 1867 р. Потім, з 1 листопада 1867 р. до 1 листопада 1869 р., С. Ковалів працював на посаді тимчасового учителя у с. Торчиновичі на Самбірщині.

У 1869 р. С. Ковалів навчався у нижчій реальній школі Перемишля, але через значну матеріальну скруту полишив навчання на четвертому курсі і займався заробітком. Шкільне свідоцтво учня 4 класу С. Коваліву було видане головною школою у Перемишлі 15 серпня 1869 року. Наступні два роки С. Ковалів навчався у школі м. Стрия, про що засвідчує отримане ним шкільне свідоцтво учня 2 класу, видане 27 лютого 1871 р. цією ж школою[5]. Згодом осів у рідному селі Брониця. У 1872 році Стефан Ковалів вступив до Львівської учительської семінарії.

В листі до Осипа Маковея педагог пише: «Перед вступленєм до семінарії був дякоучителем в Сарнах, Торгановичах і учителем в Городищі і в своїм селі Брониці, всюди мене любили всі і я любив всіх, і лишив по собі нелиху пам'ять». У Львівській учительській семінарії Стефан Ковалів проявляє непересічні педагогічні здібності, через що йому запропонували роботу викладача. Проте, через життєві обставини (у 1875 р. помирає мати С. Коваліва Анна, залишивши на нього двох молодших братів та двох сестер). С. Ковалів після закінчення навчання (отримав диплом з відзнакою) у 1875 р. повертається у рідне село на посаду народного учителя.

Прийшовши на роботу у с. Броницю, С. Ковалів ініціює будівництво місцевої школи, яку намагалися підпалити з метою відвернення дітей від навчання. Згодом, у 1879 р. про ці події С. Ковалів писав, що прийде той час, коли вороги освітнього поступу ще будуть благати його,

[4] Драган В. Відомий та невідомий Стефан Ковалів: біографічний портрет // Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. – Серія Історія, 6/48. – 2021. – С. 117-118.

[5] Там само. – С.118.

щоб він зостався і продовжував задумане[6]. Характеристика, видана місцевою шкільною радою в Брониці 4 вересня 1875 року свідчить, що він користувався повагою серед місцевого населення та був сумлінним працівником. 27 січня 1879 року Дрогобицька окружна шкільна рада призначила Стефана Коваліва на посаду тимчасового керівника 4-х класної Бориславської школи з продовженням виконувати обов'язки вчителя у селі Броница[7]. На цю посаду його рекомендував інспектор Панеш, адже Борислав готувався до приїзду австрійського цісаря Франца Йосифа I у 1880 р., а до того часу потрібно було створити цілком зразкову школу. Інспектор зазначав, що Ковалів знаходить дорогу до людських сердець, гарно співає та грає на скрипці, веде дитячі хори, які співають на літургіях[8]. За Стефаном Ковалівим ще рік зберігалася посада вчителя у Броници, а в Борислав на роботу він спершу був взятий на випробувальний термін[9]. Міг скористатися ситуацією, не дуже сумлінно виконувати свої обов'язки і повернутися додому. Міг, але не зробив. Залишився у Бориславі, зіткнувшись з нелюдськими умовами праці.

Про тяжкі умови праці в Бориславі Стефан Ковалів пише в листі до свого товариша, поета Івана Франка: «Хочу Вам пригадатися, що ще дихаю. Тяжко стогну щораз тяжче і гнуся під тягарем тих солодощів, дишу поволі, мов та онучарова шкапище, що її обсіли черви і цілу живцем лоточать. Та вони, тоті галапасники, і до мене з всіх сторін лізуть, а я, як можу, не даюся, замітаю на гній мітлою... і кричу: «А куш! Я не злодій...» та що з того? .. Дали тобі... перед 26 літами шість соток за чотири класи, можеш і тепер за ті самі гроші служити, а ні – забирайся, бо ти нам давно сіллю в оці, і ми не можемо розпорядитися по нашому фасону на славу і хвалу отчизні». А кількість дітей у школі все збільшувалася. Якщо в 1887 році в школі було 500 учнів і 5 вчителів, то в 1899 р. їх стало 1200, а вчителів – 8. Станом на 1908 рік до школи ходило вже 2300 учнів. Це були діти українських, польських та єврейських робітників, урядовців, промисловців, місцевої інтелігенції. Навчання велося українською мовою[10].

У 1884 році Стефан Ковалів у першому класі навчав 250 учнів. Клас поділявся на три відділи, які працювали у різні зміни: перший відділ –

[6] Лесин В., Дігтяр С. Літописець дореволюційного Борислава... – С. 5.

[7] Соловка О. Архів Стефана Коваліва із колекції Музею «Дрогобиччина» // Борислав: минуле і сучасне. Збірник статей, повідомлень та доповідей. – Дрогобич, 1998, – С. 38.

[8] Сов'як П. Педагогічна діяльність Стефана Коваліва // Стефан Ковалів та український літературний процес: [збірник матеріалів] / упоряд. Р. Тарнавський, О. Микулич; ред. та автор передмови М. Шалата. – Дрогобич, 2020. – С. 107.

[9] Горак Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження... – С. 82.

[10] Лесин В., Дігтяр С. Літописець дореволюційного Борислава... – С. 6-7.

з 7 до 10 години ранку, другий відділ – з 10 до 13 години, третій – з 13 до 16 години. Приміщення школи було маленьке, погано освітлене, практично зовсім не пристосоване для навчання такої кількості учнів. Парти були розраховані на 4-х учнів. Невістка Стефана Коваліва, Ольга Іванівна, яка теж викладала в цій школі у 1916 – 1918 рр., згадувала, що він спочатку був директором школи та викладав у початкових класах, найчастіше, щоправда, у четвертому. Пізніше, коли склав іспити, викладав у старших класах фізику, хімію і математику. Тоді ж педагог викладав у гірничій школі тригонометрію, аналітичну геометрію, фізику і польську літературу[11].

10 квітня 1891 року Стефан Ковалів був прийнятий до Руського педагогічного товариства, заснованого в 1881 р. В 1898 р. був обраний постійним його членом[12]. У звіті видавничої комісії товариства, датованого 1909 р., бачимо, що в його планах було видати твори Коваліва[13]. Друкованим органом товариства був «Шкільний часопис», в якому у 1881 році Стефан Ковалів публікує свою статтю «О рівновазі тіл і о друки», а в 1882 р. – «Наука правила трьох». Пізніше, в журналі «Учитель» опублікував більше 25 статей. Серед них «Наука погляду» (1890), «Препарація для руской читанки для школи народної» (1891), «Рахунки проценту» (1892)[14].

1902 р. Стефана Коваліва обрано директором Бориславської виділової школи, яка під його керівництвом стала центром просвіти, завдяки покращенню навчально-виховної роботи. Брав участь у щорічних окружних вчительських конференціях, на яких виступав з доповідями та практичними порадами[15]. 9 жовтня 1908 р., відповідно до розпорядження шкільної ради у Львові, Стефана Коваліва було призначено на посаду вчителя до 5-класної жіночої школи у Бориславі[16]. Також був дійсним членом Товариства «Бурси Святого Івана Хрестителя» у Дрогобичі[17].

Упродовж усієї своєї педагогічної діяльності С. Ковалів займався пошуком ефективних форм і методів навчання, а передові з них намагався широко впроваджувати у школах, адже вважав їх складовою

[11] Гетьман В. Невтомний трудівник // Галицька брама. – 1997. – № 8(32). – С. 12.

[12] Драган В. Відомий та невідомий Стефан Ковалів: біографічний портрет... – С. 124.

[13] Сов'як П. Педагогічна діяльність Стефана Коваліва... – С. 109.

[14] Горак Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження... – С. 103.

[15] Лесин В., Дігтяр С. Літописець дореволюційного Борислава... – С. 8.

[16] Драган В. Відомий та невідомий Стефан Ковалів: біографічний портрет.. – С. 124.

[17] Гірняк С. Тексти творів Стефана Коваліва як репрезентанти мовних особливостей Східної Галичини // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : зб. наук. праць. – К., 2014. – Вип. 11. – С. 173

формування виховного ідеалу. Саме у своїй практиці він багато уваги приділяє унаочненню, створює в школі куток живої природи. У бориславській школі С. Ковалів створює невелику майстерню, у якій учні самостійно виготовляли обладнання для хімічних і фізичних досліджень в шкільних лабораторіях. В шкільну практику С. Ковалів впроваджує екскурсії з дітьми в гори, в ліс, до річки, на промислові підприємства Борислава. Саме такими кроками педагог намагався пробудити учнівську зацікавленість до навколишнього, формувати в учнів спостережливість. Учні Коваліва садили фруктові дерева в шкільному саду, спорудили ставок для розведення риби[18]. Біля школи була і пасіка. Уроки Стефана Коваліва були дуже цікавими. Діти билися за місця, оскільки було дуже тісно, а писали на зшитках, на спинах товаришів[19].

Працюючи директором школи, Стефан Ковалів створює омброметричну (метеорологічну) станцію та очолює її. За роботу у цьому напрямі отримав подяку від шкільної ради Дрогобича за сумлінне виконання спостережень 27 липня 1888 року. 25 травня 1894 р. Коваліву було призначено однорічну премію у розмірі 10 злотих за добросовісне виконання обов'язків службовця даного місцевого контрольного управління за 1893 рік[20]. Вчитель також організовує безкоштовний гурток з ліквідації неписьменності. Облаштував шкільний музей. Збирав монети, гербарії, навіть встановив телескоп і спостерігав за зірками. Брав участь у засіданнях Просвіти, виступав у хатах-читальнях[21].

Стефан Ковалів постійно підвищував свою кваліфікацію, проходячи педагогічні курси. Так, наприклад, 30 серпня 1894 року датується свідоцтво, видане у Львові, про те, що він закінчив підготовчі курси для здачі іспиту в екзаменаційній комісії для вчителів[22]. Дбав і про інклюзивну освіту. Навчав глухонімих дітей, а для цього закінчив спеціальні курси. До колег ставився з пошаною, ніколи не підвищував голос[23].

В умовах політики денаціоналізації українського населення Галичини, педагог палко відстоював практику навчання рідною мовою в школах[24]. За спроби надати учням з простих сімей знання, відстоювати інтереси народу, Стефан Ковалів переслідувався шкільною радою та місцевими промисловцями. Так, під час обшуків у 1918 році було знищено кілька його рукописів, а також знайдено листування з Іваном

[18] Гетьман В. Невтомний трудівник... – С. 12.
[19] Горак Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження... – С. 105.
[20] Драган В. Відомий та невідомий Стефан Ковалів: біографічний портрет... – С. 124.
[21] Сов'як П. Педагогічна діяльність Стефана Коваліва... – С. 109.
[22] Драган В. Відомий та невідомий Стефан Ковалів: біографічний портрет... – С. 124.
[23] Горак Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження... – С. 110.
[24] Гетьман В. Невтомний трудівник... – С. 13.

Франком, Наталею Кобринською, Василем Стефаником, Юрієм Федьковичем, Лесем Мартовичем та іншими.

Попри те, що праця вчителя була дуже важкою, Стефан Ковалів почав займатися літературною діяльністю. Він написав понад 112 оповідань та нарисів, кілька десятків дописів про життя в Бориславі, близько 40 педагогічних статей та методичних розробок. Друкував свої праці в часописах «Діло», «Буковина», «Русская Рада», «Батьківщина», «Русское Слово», «Школьная часопись», «Учитель», «Дзвінок», «Літературно-Науковий Вісник», «Бібліотека для молодіжі», «Зоря», «Приятель дітей»[25]. Стефан Ковалів є автором оповідань «Американська кресаня» (1910), збірок «Дезертир» (1899), «Чародійна скрипка» (1910), «Щаслива бабуня» (1911), «Дарунок для дітей» (1899), «В останній лавці», «На вакаціях» (1895)[26]. Високо оцінив Іван Франко збірки оповідань «Риболови» (1903), «Похресник» (1909), «Образки з галицької Каліфорнії» (1913).

Письменницьку діяльність Коваліва підтримував Іван Франко, який допомагав йому друкуватися в газетах та журналах. У 1899 році у Львові була заснована Українсько-руська видавнича спілка, то ж за сприяння Івана Яковича Ковалів видав 9 своїх збірок[27]. У своїх творах Стефан Ковалів описував життя Борислава в часи «нафтової лихоманки», а також народних вчителів та дітей-школярів[28]. Свій досвід роботи з дітьми узагальнює в статтях «Шкільна карність», «Одвічальність учителя-педагога», «Спів в народній школі», «Наука сільського господарства в народній школі»[29]. Не менш відомими є його статті «Рахунки для шкіл людових», «Наука рахунків у першім році». Своїми доробками, календарними планами, програмами навчання Стефан Ковалів не рідко ділився з колегами, навіть з інших шкіл. Так, наприклад, в своєму щоденнику вчитель пише: «20.12, [1914] неділя. Був Єзерський, учитель польської школи з Тустанович, просив плян на уч. для п'ятої кляси. Обіцяв єму дати....»[30].

Педагог виступав проти механічного заучування, зазначаючи, що діти повинні вивчати матеріал свідомо. Стефан Ковалів робив акценти на усному рахунку, адже саме це вміння завжди згодиться в житті.

[25] Луців Л. Стефан Ковалів... – С. 679.

[26] Соловка О. Архів Стефана Коваліва із колекції Музею «Дрогобиччина»... – С. 39.

[27] Гірняк С. Стефан Ковалів: штрихи до мовного портрета // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2015. – Вип. 12. – С. 250.

[28] Ковалів С. Вибрані оповідання / Упорядкування, вступна стаття та пояснення слів В. Лесина / С. Ковалів. – Львів, 1952. – С. 6.

[29] Гнатюк М. Учитель життя людського // Стефан Ковалів та український літературний процес: [збірник матеріалів] / упоряд. Р. Тарнавський, О. Микулич; ред. та автор передмови М. Шалата. – Дрогобич, 2020. – С. 32.

[30] Тарнавський Р. Тустановичі. – Дрогобич, 2019. – С. 259.

За словами вчителя, навчання потрібно починати не з вивчення готових понять, а з ознайомлення учнів з виучуваними предметами, їх структурою. Для цього варто користуватися наочними методами, які дозволяють сформувати в учнів вже певні наукові поняття. С. Ковалів підкреслював, що діти від самостійного спостереження переходять до самостійного узагальнення[31].

Велику увагу галицький педагог приділяв естетичному вихованню. Ним було створено учнівський шкільний хор, в репертуар якого входили переважно народні пісні. В склад хору входили, окрім учнів, й дорослі. Стефан Ковалів чудово грав на роялі та скрипці, був присутнім на виступах та часто затягував спів разом з хором[32]. Також прививав дітям любов до малювання, вивчення віршів. Зазначав, що музика, живопис, художнє слово має вплив не лише на дітей, але й на глядачів. З цього приводу С. Ковалів опублікував статтю «Спів в народній школі», де зазначав, що правильний підбір світських пісень, які б за змістом відповідали повсякденним обставинам, може позитивно впливати «посередством молодіжі шкільної на старших». Високо цінував мистецтво слова. За його словами, яскрава розповідь учителя слугує не тільки джерелом отримання нових знань, а й сприяє вихованню естетичних смаків. Тому С. Ковалів постійно закликав учителів під їх керівництвом домогтися від учнів «навчатися рисувати і танцювати словом і письмом те, що видять, чують, почувають і взагалі розуміють»[33].

Після розпаду Австро-Угорщини, коли Західна Україна опинилася під владою Другої Речі Посполитої, на її землях розпочалася так звана чистка українського, С. Коваліва у 1919 р. було викликано до Дрогобицького повітового управління з вимогою негайного передання школи іншому, пропольському директорові. Населення Борислава, довідавшись про це, стало на захист свого директора.

Як згадував син педагога, теж Стефан, якось до батька прийшов робітник, оператор нафтового промислу, аби дізнатися, як вчаться його діти. Стефан Ковалів розповів йому, що його хочуть звільнити, адже він є українець і навчає українською. Нафтовик пішов, а вже наступного дня фабрики та нафтові підприємства Борислава припинили свою роботу. Робітники вирушили у Дрогобич захищати свого вчителя[34]. Спра-

[31] Коцопей Г. Питання виховного ідеалу української молоді у творчій спадщині Стефана Коваліва // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань, 2014. – Вип. 48. – С. 213.

[32] Гетьман В. Невтомний трудівник... – С. 12.

[33] Коцопей Г. Питання виховного ідеалу української молоді... – С. 214.

[34] Горак Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження... – С. 111.

ва передання школи за таких умов протягнулася ще рік і з приходом нового старости, С. Коваліва було усунено з посади навесні 1920 р. і, це незважаючи на те, що він 31 грудня 1919 р. отримав посвідчення про право працювати вчителем у школах І та ІІ ступенів. Цю версію підтверджує у своїх спогадах і Лука Луців[35].

На цей час С. Ковалів був уже важкохворим, а звістка про усунення його з посади все ускладнила. Важко переживаючи з цього приводу, Стефан Ковалів помер 26 червня 1920 р. від серцевого нападу і був похованим 29 червня 1920 р. у Бориславі[36].

[35] Луців Л. Стефан Ковалів... – С. 648.

[36] Драган В. Відомий та невідомий Стефан Ковалів: біографічний портрет... – С. 125.

Володимир ДРАГАН

СТЕФАН КОВАЛІВ: НАРИСИ ДО БІОГРАФІЧНОГО ПОРТРЕТУ

У процесі становлення та розбудови Української держави, постать С. Коваліва почала виходити із забуття: громадськість, інтелігенція, науковці, історики-краєзнавці, журналісти та інші почали активно цікавитися його життям та різноаспектною діяльністю. В цьому плані почали з'являтися різносторонні праці, у яких автори щоразу почали відкривати нові і нові факти із життя та багатогранної діяльності С. Коваліва. Окрім цього, у музеях Дрогобича та Борислава, почали експонуватися документально-мистецькі виставки, де широкому загалу представляються оригінали та копії документів із родинного архіву Ковалівих, а також й ті, які прямо чи опосередковано стосуються життя та діяльності Стефана Коваліва, його близьких та далеких родичів тощо. Все це у сукупності уможливлює сьогодні укласти максимально повний біографічний портрет С. Коваліва, що є вкрай актуальним для теперішньої пори, адже у 2023 р. українська громадськість вшановує 175-ти річний ювілей від його дня народження.

У запропонованій статті ставимо собі за мету – на основі значного джерельного масиву та історіографії, окреслити основні загальновідомі та малознані факти із життя та різнобічної діяльності видатного громадсько-освітнього діяча, публіциста та письменника – Стефана Коваліва.

Відповідно до свідоцтва про народження Стефан Михайлович Ковалів народився 25 грудня 1848 р. в селі Брониця на Дрогобиччині[1]. Щодо його походження О. Маковей зазначає: «*Батько його Михайло, і мати Анна з Лїсковиків були бідні селяне; мали тілько хату-ліпянку і дві «прилуди» на два півкірці висїву*»[2]. Окремі дослідники життя і творчості С. Коваліва наголошують навіть на тому, що його батько – Михайло Ковалів, на момент народження первістка ще не мав бодай особистого житла і

[1] Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – Інв. № А-683.

[2] Маковей О. Стефан Ковалів // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1900. – Т. 11. – Кн. 8 (за серпень). – С. 82.

тимчасово проживав в комірчині у свого заможного брата Андрія Коваліва. Згодом, на четвертий рік після народження Стефана Коваліва, батько із сім'єю покинув обійстя брата, котрий наділив його «двома прилудами глинястого грунту (коло 1 га)». Перебуваючи у постійних злиднях, Михайло Ковалів спромігся за літо збудувати невеличку хату-ліп'янку, де і минули дитячі роки Стефана Коваліва[3].

Щодо батьків С. Коваліва – батька Михайла та матері Анни, то про них відомо небагато. В Історико-краєзнавчому музеї м. Борислава зберігається кілька укладених генеалогічних дерев С. Коваліва, із яких стає відомим, що батько і мати (походила із родини Ліскович) народилися та проживали у с. Броници на Дрогобиччині[4]. Відомою є також точна дата смерті батька С. Коваліва та деякі відомості про його діяльність. У відділі рукописів Львівської національної наукової бібліотеки В. Стефаника знаходяться дві вирізки некрологів із «*Шкільної часописі*» № 4 за 1889 р. та «*Руської Ради*» № 3 теж за 1889 р., котра виходила у Коломиї. Із них довідуємося, що Михайло Ковалів помер 30 січня (за новим стилем) 1898 р. на 68 році життя. У некрологах також зазначається, що він був добрим господарем із Броници, чесною людиною, письменним та у такому ж напрямі виховував своїх дітей – «*въ просвѣтѣ и боязни божѣй. Сыны его суть просвѣщеными людьми – передплачуютъ руски (українські (уточнення – В. Д.) часописи и помѣщаютъ въ нихъ наукови розправы*»[5].

Якщо про батька С. Коваліва находимо бодай які біографічні дані, то про його матір Анну, практично нічого невідомо. Лише знаним є те, що С. Ковалів любив своїх батьків і прагнув унаслідувати їхню вдачу. Яскравим підтвердженням цього є його слова, уміщені у листі до О. Маковея від 27 лютого 1899 р.: «*Дві прикмети хотів осягнути в моім житю: чесноту мого хліборобa батька і роботящу вдачу покійної матери, котра по шостім запаленю легких умерла в молодім віці оставивши нас п'ятеро; першу може й осягну, другу ледве лишу дітьом*»[6].

Із окреслених слів С. Коваліва дізнаємося, що сім'я Михайла та Анни Ковалівих була багатодітною. Не спростовують цього і дослідники життя й творчості С. Коваліва. Зокрема, Р. Горак запевняє, що сам С. Ковалів був п'ятою дитиною у сім'ї. Що ж до його братів та сестер

[3] Ковалів С. Твори. – К., 1958. – С.4.

[4] Історико-краєзнавчий музей м. Борислава. Окрема кімната «Життя і творчість Стефана Коваліва». Документально-мистецька виставка.

[5] ЛННБУ імені В. Стефаника (Львівська національна наукова бібліотека В. Стефаника). Відділ рукописів. – Ф. 167. – Оп. ІІ. – Од. зб. 1481; 1482. – А. 1.

[6] Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ВР ФТІЛТШ НАН України). – Ф. 59. – Од. зб. 1241. – Арк. 54 зв.

дослідник стверджує: «*Найстаршого брата звали Андрій. Ще відомо, що був брат Іван, народження якого Стефан Ковалів описав у «Сільських звіздарях». Була сестра Марія, котра померла дитиною, був брат Федір та сестра Татяна*»[7]. Проте ці дані, на наш погляд, потребують деталізованої перевірки, оскільки дещо різняться із спогадами С. Коваліва та даними, уміщеними у інших дослідженнях його життя і творчості.

Перші ази грамотності С. Ковалів отримав у місцевого дяка[8], а згодом навчався у так званій нормальній школі оо. Василіян у Дрогобичі, у котрій згодом упродовж 1864 – 1867 рр. навчався і Іван Франко. У музеї «*Дрогобиччина*» зберігається «*Класифікаційний каталог зі школи оо. Василіян у Дрогобичі за 1855 – 1863 рр.*», де у списку учнів школи отців Василіян у Дрогобичі за 1859 р. прізвище С. Коваліва уміщене під № 45, у записі «Коваль»[9].

У контексті хочемо зазначити, що С. Ковалів із своїм прізвищем мав постійні непорозуміння. Справа в тому, що його прізвище у свідоцтві про народження закінчувалося на «*ов*», у шкільних свідоцтвах на «*ув*», а у жовнярській книжці на «*ів*». З огляду на цю мішанину, у документах школи отців Василіян у Дрогобичі його взагалі іменували як Стефан Коваль. Окрім цього були ще казуси із москвофільською пресою, у котрій прізвище С. Коваліва фігурувало як «*Ковалёв*», що призвело до поширення чуток нібито він москвофіл, і у це твердо вірила значна частина читачів. Вище окреслені казуси, переслідували С. Коваліва упродовж усього життя і можна навіть стверджувати, що подекуди впливали на його долю[10].

Навчання у школі було схоластичним, а тому малий учень, а згодом, майбутній учитель, відчув особисто особливості тогочасної «*шкільної муштри*». Під час навчання у другому класі із С. Ковалівим стався прикрий випадок: господар класу через те, що староста разом із учнями влаштували великий гам та безлад, вирішив покарати кожного п'ятого учня п'ятьма різками, і так сталося, що одним із тих п'яти, став саме С. Ковалів, котрий спробував чинити опір покаранню. Але сильніші за нього однокласники скрутили його та почали втримувати, а сам учитель безжалісно почав реалізовувати побиття. Проте С. Коваліву вдалося ви-

[7] Горак Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження. – Трускавець, 1998. – С. 64-66.
[8] Гетьман В. Освітня діяльність та педагогічні погляди Степана Коваліва. – Дрогобич, 2006. – С. 23.
[9] Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – Інв. № № А 683, А-690, А-691, А-693, А-682, А-698, А-716, А-685, А-688, А-720, А-714 та А-684.
[10] Горак Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження... – С. 77-78; Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник: (з недрукованої спадщини). – Дрогобич-Львів, 2011. – С. 197-198.

рватися та вискочити із вікна. Ця подія справила на хлопця таку образу, що він намагався втопитися у колодязі на вулиці Самбірській у Дрогобичі, проте невідомий перехожий зумів зарадити звершити задумане хлопцем. Ця життєва подія залишилася у пам'яті С. Коваліва назавжди, а тому він, будучи уже педагогом, постійно повставав проти фізичного насильства з боку учителів по відношенню до учнів, що у його час цілком було законним у Галичині[11]. Зазначимо, що однотипним знущанням піддавався і у свій час І. Франко, про що, так само як і С. Ковалів, розповів у своїх творах «*Schönschreiben*» і «*Отець-гуморист*», де у сюжетній канві продемонстрував надзвичайну жорстокість учителів до учнів у Дрогобицькій нормальній школі отців Василіян[12].

У час навчання в Дрогобичі С. Ковалів обіймав посаду тимчасового учителя у школі с. Городище в період від 17 грудня по 1 вересня 1865 р.[13] Тогочасна оплата праці С. Коваліва становила суму у розмірі 100 злотих на рік, про що засвідчує його посвідчення про перебування у с. Городище, видане 30 листопада 1879 р.[14]

Після навчання у Дрогобичі, маючи гарний голос та за сприяння священника Теодора Підлуського, С. Ковалів пішов дякувати у Броницьку церкву[15], а згодом від 1 вересня 1866 р. С. Ковалів перейшов на посаду тимчасового учителя до школи у Сарни, у котрій пропрацював до 1 вересня 1867 р.[16] Далі, від 1 листопада 1867 р. до 1 листопада 1869 р., С. Ковалів працював на посаді тимчасового учителя у с. Торчиновичі на Самбірщині[17].

У 1869 р. С. Ковалів навчався у нижчій реальній школі Перемишля, але через значну матеріальну скруту полишив навчання на четвертому курсі і займався заробітком. Шкільне свідоцтво учня 4 класу С. Коваліву було видане головною школою у Перемишлі 15 серпня 1869 року[18]. Наступні два роки С. Ковалів навчався у школі м. Стрия, про що засвідчує отримане ним шкільне свідоцтво учня 2 класу, видане 27 лютого 1871 року цією ж школою[19].

---

[11] Ковалів С. Школьна карность // Школьна часопись. – 1889. – Ч. 10. – С. 76; Ковалів С. Одвічальність учителя-педагога // Учитель. – 1891. – Ч. 8. – С. 115-118.

[12] Галик В. Дрогобич у житті та творчій спадщині Івана Франка: альбом-путівник. – Дрогобич, 2017. – С. 43.

[13] Історико-краєзнавчий музей м. Борислава. Окрема кімната «Життя і творчість Стефана Коваліва». Документально-мистецька виставка. – Інв. № 60.

[14] Там само. – Інв. № 34.

[15] Горак, Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження... – С. 78.

[16] Історико-краєзнавчий музей м. Борислава. Окрема кімната «Життя і творчість Стефана Коваліва». Документально-мистецька виставка. – Інв. № 60.

[17] Там само.

[18] Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – Інв. № А-690.

[19] Там само. – А-691.

Отже, бачимо, що свою кар'єру С. Ковалів розпочав із посади тимчасового учителя, на якій він пробув досить значний період по селах Дрогобиччини, але невдовзі, все ж таки осів у рідному селі Броници. З цього приводу О. Маковей зазначає, що С. Ковалів перед тим, як вступити до «*учительської семінарії, був дякоучителем у Сарнах, Таргановичах і учителем у Городище і у своїм рідним селі Броници. Всюди любили його і всюди лишив по собі гарну память*»[20].

Через певний час С. Ковалів вступає на навчання до Львівської учительської семінарії, де проявляє напрочуд колосальні здібності, через що йому запропонували роботу викладача. Проте через життєві обставини (у 1875 р. помирає мати С. Коваліва Анна, залишивши на нього двох молодших братів та двох сестер)[21].

Після закінчення навчання у Львівській учительській семінарії С. Коваліву 5 липня 1875 р. вручено атестат зрілості[22]. Свої враження від навчання та пережите в цей час С. Ковалів уклав у сюжетну лінію свого художнього твору «*Суєта про насущний*». Зокрема, тут (вперше виданому у 1910 р. Українсько-руською видавничою спілкою у Львові в серії «Літературно-наукова бібліотека. Серія І, ч. 122») автор розповідає: «*В голоді й холоді учився Тарас у школі, боровся з усякими противностями… Часом лучилося так, що, вертаючи вечером із лекції голодний, купив ту четвертину зачерствілого хліба і по дорозі тайком став по дрібці щипати з кишені… Літо сходило ще яко-тако, але зима давалася взнаки бідному ученикові, студінь, мороз страшенно докучали, а на станції найбільше: не раз в неопаленій комірчині передригонів цілу ніч, запхавшись по шию в сінник…*»[23].

У 1875 р. С. Ковалів отримав два патенти. Першим став патент 1-го ступеня комісії екзаменаційної для вчителів народних шкіл у Львові, виданий С. Коваліву як учителю 12 вересня 1875 року на право викладати у виділових школах з польською та українською мовами і заміняти учителя релігії[24]; другим став патент комісії екзаменаційної для вчителів народних шкіл у Львові, котрий був виданий учителю С. Коваліву теж

[20] Маковей О. Стефан Ковалів… – С. 82.

[21] Гнатюк М. Учитель життя людського // Дзвін. – Львів, 1993. – № 7-8. – С. 132; Соловка О. Документально-мистецька виставка «Стефан Ковалів і образки з галицької Каліфорнії». – Дрогобич, 2013. – С. 9-10; Коцопей Г. Питання виховного ідеалу української молоді у творчій спадщині Стефана Коваліва // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол.: Побірченко Н. С. (гол. ред.) та інші]. – Умань, 2014. – Вип. 48. – С. 210.

[22] Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – А-693.

[23] Ковалів С. Твори… – С. 555, 693.

[24] Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – Інв. № А-682.

12 вересня 1875 року на право викладати у виділових школах з польською та українською мовами математику, фізику та історію[25].

Після закінчення Львівської учительської семінарії у 1875 р. С. Ковалів повертається у рідне село, спочатку на посаду тимчасового учителя від 2 вересня до 24 листопада 1875 р., а згодом, цього ж таки 24 листопада 1875 р. був переведений на посаду постійного учителя, на якій пропрацював до 1 лютого 1879 р.[26] Свою роботу у с. Брониця С. Ковалів розпочав із будівництва місцевої школи: *«Його заходами поставлено там гарний будинок шкільний, але в нім Ковалїв довго не побув…»*[27]. Але тут не обійшлося без прецедентів: місцеві противники освіти вчинили спробу підпалу школи задля відвернення дітей від навчання. Згодом, у 1879 р., про ці події С. Ковалів писав, що прийде той час, коли вороги освітнього поступу ще будуть благати його, щоб він зостався і продовжував задумане[28].

Та незважаючи на це, важка освітньо-просвітницька праця С. Коваліва у Брониці привернула до нього і симпатію з боку простого селянського люду. У селі його заходом було організовано шкільний хор, який крім того що постійно чарував село гарними піснями, співав на церковних богослужіннях. За таких умов сільська молодь почала більше горнутися до школи, проявляти інтерес до навчання тощо.

За таких умов, а в першу чергу за старання та відповідальність у роботі, ґмінна рада с. Брониці у 1878 році видала С. Кловаліву позитивну характеристику на нього як на вчителя[29]. Пізніше, 29 листопада 1879 року, шкільною радою с. Торгановичі, С. Коваліву було видано посвідчення про те, що він вчителював у місцевій школі від 1 листопада 1867 до 1 листопада 1869 року і дуже добре зарекомендував себе як учитель[30].

Після таких схвальних відгуків на користь С. Коваліва, Окружна шкільна рада Дрогобича, перед очікуванням візиту у 1880 р. цісаря Австро-Угорщини Франца-Йосифа I, задля облаштування зразкової школи у Бориславі робить ставку на нього, як головного кандидата на посаду вчителя. З огляду на це, 27 січня 1879 року, вчитель с. Брониці С. Ковалів отримує листа від Ради шкільної у Дрогобичі про призначення його на посаду вчителя до 4-класної школи у Бориславі[31], а вже

[25] Там само. – Інв. № А-698.

[26] Історико-краєзнавчий музей м. Борислава. Окрема кімната «Життя і творчість Стефана Коваліва». Документально-мистецька виставка. – Інв. № 60.

[27] Маковей О. Стефан Ковалїв... – С. 82.

[28] Гнатюк М. Учитель життя людського... – С. 132.

[29] Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – Інв. № А-716.

[30] Там само. – А-685.

[31] Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – Інв. № А-688.

1 лютого 1879 р. , згідно запису у трудовій книжці, він обійняв посаду спочатку тимчасового учителя-управителя до 31 грудня 1879 р. З 1 січня 1880 р. С. Ковалів був уже на посаді постійного учителя-управителя[32].

За припущеннями дослідників життя і творчості С. Коваліва, ще перед переїздом на учительську роботу до Борислава, С. Ковалів одружився із Анною Лєсток. Це сталося приблизно на початку 1878 р., адже у 1879 р. у сім'ї народився первісток, котрого назвали Романом. Дружина Анна була молодшою від С. Коваліва на 2 роки, була дочкою капітана кавалерії у Стрию Юліана Лєстока, котрий помер, коли їй було лише 14 років. Працювала на пошті у Стрию[33].

Свою дружину С. Ковалів дуже любив і поважав, та вважав її своєю підтримкою під час його роботи та проживання у Бориславі. З цього приводу він писав у листі до О. Маковея від 27 лютого 1899 р.: «*Чому я так водушевляв ся коли моє рідне село Броница поставило по трилітній моій праци палату школу на тото щоби пізніше в ній пси і свині мали пристанище? Чому я так се дїло нікчемо вважав за щось святого і єще нинї не можу з тої чудацкої гадки отрясти ся? Тфу! На таку самолюбну людину! Що я не запропастився в тім гнізді розпусти і гнили се завдячую виключно мому хранителеви супрузї Аннї; она страдальниця лелїяла в моій душі спадщину по моій матери: любов до мужицкої стріхи і до хліборобів, она сталася сїраколюбна і цїловала мого батька по руках, хотяй сама не мужичка бо з роду Гаймерлів і Лестоків*»[34].

Із вище адресованих слів від С. Коваліва до О. Маковея бачимо, що він не бажав покидати роботу у рідній йому Брониці, проте можливості кращого матеріального становища тут взяли гору, адже подальша перспектива була більш гарантійною для молодої сім'ї. Свій жаль за школою у селі Броница С. Ковалів згодом виклав у сюжетній канві свого оповідання «*На дрімайлові пастурищу*», котре присвятив саме своїй дружині. Це було одне із останніх оповідань С. Коваліва, котре написане і опубліковане у газеті «*Діло*» у 1912 р. Зміст цього оповідання носить автобіографічний характер: «*Проти волі своїх щирих настоятелів утік на село д'своїм мужикам і працював, щиро працював, і свої полюбили його, гаразд зрозуміли його посвяту, та лишечко! В кілька літ кинула ним щербата доля в сю галицьку Содому і сказала: «Ось тобі школа: вчися і учи других…» І Лупина опинився, мов серед широкого моря на слабкім човні без компасу, без керма й без провідної звізди, та не упадав духом:*

[32] Історико-краєзнавчий музей м. Борислава. Окрема кімната «Життя і творчість Стефана Коваліва». Документально-мистецька виставка. – Інв. № 60.

[33] Горак, Р. Стефан Ковалів. До 150-річчя від дня народження... – С. 82-83.; Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 199.

[34] ВР ФТІЛТШ НАН України. – Ф. 59. – Од. зб. 1241. – Арк. 54 зв.

гордо й сміло ніс учительський стяг, ніс теплу любов між молодіж, поборював тисячі перешкоди й сам не знав пояснити собі, звідки в нього стілько охоти до праці, звідки стілько гарячої любові родиться нім до сього будучого горожанства? Але Лупина посідав талісман, про який сам не знав; тим талісманом було щасливе родинне огнище домашнє, і се пособляло йому в його тяжких трудах, у боротьбі з нуждою про хліб насущий»[35].

Турбуватися *«про хліб насущий»* С. Ковалів мусів, адже від 1879 р. до 1891 р. його сім'я збільшилася від двох до семи чоловік. Як уже говорилося вище, у 1879 р. у сім'ї Ковалівих народився первісток Роман. Роман Стефанович Ковалів був професором Сяноцької гімназії. Помер у 1925 р., похований у Польщі[36].

У 1879 р. родина Коваліва святкувала народження свого другого сина. Його, як і батька, назвали Стефаном; став священником, був репресований, згодом реабілітований, і як батьки мав п'ятеро дітей. Помер у 1972 р.[37]

Третьою дитиною у Ковалівих теж був хлопчик. Народився у 1885 р., але у дворічному віці простудився, від чого і помер у 1887 р.[38] 1890 року у Ковалівих народилася четверта дитина – теж хлопчик, назвали його Юліаном, здобув хорошу освіту, його життя було пов'язане із Коломиєю, де працював директором Коломийської гімназії. У Коломиї і помер Юліан Ковалів 1968 р. По собі залишив спогади про батька[39].

Останньою п'ятою дитиною Стефана та Анни Ковалівих була дочка Ярослава, котра народилася 1891 р. і була улюбленицею батька, проживала у Бориславі, але при важких пологах її життя обірвалося у 1910 р., що стало особистісною трагедією родини Ковалівих[40].

Такі радісні й сумні сімейні обставини впливали на особистий душевний стан С. Коваліва, але він наполегливо працював на ниві освітньо-громадської та творчої діяльності.

Коли С. Ковалів перейшов на учительську працю у Борислав, у школі в цей час навчалося 400 учнів, із якими працювало лише 4-ро учителів. Станом на 1887 р. у школі навчалося уже 500 дітей, а у 1899 р. школу відвідувало уже 1200 школярів, яких навчало 8 учителів. У 1908 р. школа, у якій працював С. Ковалів, нараховувала 2300 учнів. Така динаміка

[35] Ковалів С. Твори... – С. 652, 695.

[36] Історико-краєзнавчий музей м. Борислава. Окрема кімната «Життя і творчість Стефана Коваліва». Документально-мистецька виставка.

[37] Там само.

[38] Там само.

[39] Там само.

[40] Там само.

пояснюється в першу чергу тим, що місцеве населення довіряло своїх дітей С. Коваліву, адже той умів вислухати, надати потрібні поради, а тому батьки робили усе можливе, щоб їхні діти навчалися саме у тій школі, де керував С. Ковалів[41].

Приваблюючим моментом школи стала відданість своїй професії керманича даного навчального закладу. Керуючись власним досвідом важкого навчання, С. Ковалів постійно старався не допускати і викорінювати ретроградні прояви тогочасної освіти; велику увагу приділяв трудовому вихованню учнів, намагався поставити на вищий щабель викладання різних предметів. За підтримки учительського колективу, С. Коваліву вдалося не те що створити, але й добре обладнати хімічну і фізичну лабораторії, майстерню для праці та навіть куток живої природи. Щоб прищепити учням любов до рідного краю, виховати у них почуття громадянства та патріотизму, С. Ковалів періодично проводив екскурсії на нафтопромисли Борислава, часто подорожував по Карпатах, збираючи відомості про життя і побут населення різних етнографічних груп, котрі проживали на теренах Галицького краю[42].

Така важка праця С. Коваліва та його колег, хоча й мізерно, але знаходила прихильність, і навіть час від часу збільшувалася її матеріальна оцінка. Зокрема, відповідно до листа шкільної ради Дрогобича від 3 лютого 1879 р., учителям визначалася заробітна плата у розмірі 400 злотих на рік, а С. Коваліву – у розмірі 500 злотих на рік[43]. Відповідно до змісту листа шкільної ради Дрогобича від 6 січня 1886 р. С. Коваліву було визначено доплату як керівникові школи у розмірі 100 злотих на рік[44]. Згодом, відносно до розпорядження шкільної ради Дрогобича від 22 травня 1892 р., С. Коваліву призначено заробітну плату за працю учителя у розмірі 600 злотих на рік і 100 злотих на рік за керівництво школою[45].

З метою покращення своєї кваліфікації та отримання більшого досвіду С. Ковалів проходив курси, свідченням чого є його свідоцтво, видане у Львові 30 серпня 1894 року про те, що він закінчив підготовчі курси для здачі іспиту в екзаменаційній комісії для вчителів[46]. Попри це С. Ковалів вдавався до наукової роботи. Зокрема, упродовж кількох років поєднував працю педагога і керівника обсерваторної станції у Бориславі. За успішну роботу у цьому напрямі він 27 липня 1888 р. від шкільної

[41] Ковалів С. Оповідання. Статті. Щоденник... – С. 199.

[42] Там само.

[43] Історико-краєзнавчий музей м. Борислава. Окрема кімната «Життя і творчість Стефана Коваліва». Документально-мистецька виставка. – Інв. № 37.

[44] Там само. – Інв. № 58.

[45] Там само. – Інв. № 40.

[46] Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – Інв. № А-720.

ради Дрогобича отримав подяку за сумлінне виконання спостережень на обсерваторній станції у Бориславі[47], а 25 травня 1894 р. С. Ковалів було призначено однорічну премію у розмірі 10 злотих за добросовісне виконання обов'язків службовця даного місцевого контрольного управління за 1893 р.[48] Щодо громадської роботи, то 10 квітня 1891 р. С. Ковалів був прийнятий до Руського педагогічного товариства у Львові, заснованого 1881 р., а 1898 р. був обраний постійним його членом[49].

Відповідно до розпорядження шкільної ради у Львові від 9 жовтня 1908 року С. Коваліва призначено на посаду вчителя до 5-класної жіночої школи у Бориславі[50].

В період довгочасної роботи у бориславській школі Стефан Ковалів (працював він у ній до своєї смерті понад 40 років) розпочав активну письменницьку діяльність. Перші оповідання С. Коваліва були опубліковані у 1881 р. на сторінках популярного в Галичині коломийського журналу *«Приятель дітей»*. Найближчим часом твори С. Коваліва друкувалися на шпальтах галицьких періодичних часописів: *«Діло»*, *«Шкільна часопись»*, *«Дзвінок»*, *«Учитель»*, *«Батьківщина»*, *«Просвіта»*, *«Буковина»*, *«Зоря»*, *«Бібліотека для молодіжі»*[51] та ін.

Творча спадщина С. Коваліва дає можливість дізнатися чимало про соціально-економічне життя краю, де він проживав. Дослідники життя і творчості С. Коваліва підрахували, що написав 112 оповідань і нарисів, декілька десятків *«Дописів із Бориславa»,* близько 40 педагогічних статей і методичних розробок[52]. Здебільшого Стефан Ковалів, друкуючись у часописах, підписувався під своїми творами різними псевдонімами: *«С. К.»*, *«Дрозд»*, *«Дроздишин»*, *«С. К.»*, *«Плескачка»*, *«П'ятка»*, *«Стефан»*, *«Чубатий»*, *«5–к»*, *«5–ка»*[53].

Після розпаду Австро-Угорщини, коли Західна Україна опинилася під владою так званої Другої Речі Посполитої, на її землях розпочалася чистка українського, і С. Коваліва у 1919 р. з вимогою негайного передання школи пропольському директорові було викликано у Дрогобицьке повітове управління. Мешканці Борислава, довідавшись про це, стали на захист свого директора. Справа передання школи за таких умов протягнулася ще рік і з приходом нового старости С. Коваліва було усу-

[47] Історико-краєзнавчий музей м. Борислава. Окрема кімната «Життя і творчість Стефана Коваліва». Документально-мистецька виставка. – Інв. № 59.

[48] Там само. – Інв. № 35.

[49] Горак, Р. Стефан Ковалів... – С. 105.

[50] Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – Інв. № А-714.

[51] Гнатюк М. Учитель життя людського... – С. 133.

[52] Власюк А. Забутий Стефан Ковалів. – 2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://protruskavets.org.ua/zabutyj-stefan-kovaliv/.

[53] Дей І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI – XX ст.). – К., 1969. – С. 481.

нено з посади навесні 1920 р., навіть незважаючи на те, що він 31 грудня 1919 р. отримав посвідчення на право працювати учителем у школах I та II ступенів. На цей час С. Ковалів був уже важко хворим, а звістка про усунення його з посади ще більш ускладнила ситуацію. Важко переживаючи з цього приводу, С. Ковалів помер 26 червня 1920 р. від серцевого нападу і був похованим 29 червня 1920 р. у Бориславі. Довідку про смерть С. Коваліва видано парохом Борислава о. Іваном Ліщинським[54].

Смерть С. Коваліва у 1920 р. спонукала низку часописів повідомити суспільству Галицького краю про сумну звістку та велику втрату. На сторінках різних часописів було розміщено ряд некрологів чи посмертних згадок, де у контексті повідомлення про смерть, подавалися стислі біографічні відомості С. Коваліва, акцентувалося на його багатогранній діяльності та здобутках на ниві історичного краєзнавства, письменницько-публіцистичній діяльності тощо[55].

На завершення наголосимо, що особистість Стефана Коваліва займає чільне місце серед тих, хто своїм життям та кропіткою працею доклав чимало зусиль у процес творення майбутнього свого краю. Беззаперечним буде твердження про те, що саме його постать належить до тих стержнів, який упродовж другої половини XIX – початку XX ст. був безпосередньою частиною такого механізму через свою активну письменницьку, освітянсько-педагогічну, історико-краєзнавчу та зрештою й громадсько-політичну діяльність.

[54] Краєзнавчий музей «Дрогобиччина». – Інв. № А-684.; Гетьман В. Освітня діяльність та педагогічні погляди Степана Коваліва... – С. 32-33.

[55] Історико-краєзнавчий музей м. Борислава. Окрема кімната «Життя і творчість Стефана Коваліва». Документально-мистецька виставка. – Інв. № 55; Без автора. Ковалів Степан // Народний календар Товариства «Просвіта» з літературним збірником на звичайний рік 1921. – Львів, 1920. – С. 4; Без автора. Ковалів // Прикарпатська Русь. – Липень. – 1920. – С. 2; [М. С.] Степан Ковалів // Громадська думка. – Львів, 1920. – Ч. 151. – 30 червня. – С. 1-2.

IV. КРАЄЗНАВЧА ТА МУЗЕЙНА СПАДЩИНА СТЕФАНА КОВАЛІВА

Назарій ЮРЧИШИН

СПАДЩИНА СТЕФАНА КОВАЛІВА У ФОНДАХ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА «НАГУЄВИЧІ»

Стефан Ковалів поруч з Іваном Франком вважається одним зі співців «Галицької Каліфорнії» – Борислава. Окрім літературної діяльності Стефан Ковалів відомий як і вмілий педагог, автор шкільних підручників, публіцист, громадський діяч. Одним з головних факторів формування його як письменника та громадсько-політичного діяча були відносини з Іваном Франком. Тому не дивно, що в фондових збірках Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» є матеріали, пов'язані з цим видатним сподвижником Каменяра. Однак, на жаль, слід зазначити, що їх вкрай мало і носять вони здебільшого опосередкований характер. В першу чергу, це прижиттєві видання збірок оповідань Коваліва, публікації окремих його нарисів в Літературно-науковому віснику, а також діаспорні та сучасні дослідження, присвячені життю і діяльності письменника.

Розглянемо кожну з цих категорій детальніше.

Без сумніву найціннішими експонатами, пов'язаними з Стефаном Ковалівим, в фондовій колекції Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах є дві прижиттєві збірки оповідань письменника.

Перша з них «Громадські промисловці» 1899-го року, надрукована, як вказано на титульному аркуші, накладом Українсько-руської видавничої спілки. До збірки входять 8 оповідань загальним обсягом понад 110 сторінок. Це такі твори, як «Громадські промисловці», «Китайска Яблінка», «Дрогобицкий Найда», «Безконечний Швіндель», «Ройтів шиб», «Наслідки непорадности», «Рішуча хвиля», «Спритко Бруццак». Збірка в темно-синій обкладинці, на якій вибито переплетені золоті ініціали «СК». На корінці книжки вміщено прізвище автора і назва збірки. Книга прикрашена простеньким орнаментом у вигляді семи ліній звер-

ху і знизу на корінці і щось на зразок пальмового листя на обкладинці. Декор виконаний тисненням. Розміри видання приблизно 12х18см книжкового формату, товщина 10мм. Стан збереження хороший, маргіналій немає, за винятком запису чорним графітовим олівцем на титульному аркуші «№21». На останній сторінці видання є печатка філії Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах та номери експонату: інвентарний та в книзі вступу, 629 та 2439 відповідно.

Друга збірка називається «Риболови і інші оповідання», видана 1903-го року накладом тієї ж Українсько-руської видавничої спілки. До збірки входять 10 оповідань загальним обсягом понад 130 сторінок. Це такі твори, як «Риболови», «Совість», «Конокради», «З практичної школи», «Чічі», «Заміть», «Шляхотська шапка», «Здрячі», «Котюзі по заслузі», «Пригістник з Борислава». Збірка в блакитній обкладинці, на якій вибито переплетені золоті ініціали «СК». На корінці книжки вміщено прізвище автора і назва збірки. Книга прикрашена рослинним орнаментом. Декор виконаний тисненням. Розміри видання приблизно 12х18см книжкового формату, товщина 14мм. Стан збереження хороший, маргіналій немає. На останній сторінці видання є печатка філії Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах та номери експонату: інвентарний та в книзі вступу, 630 та 2440 відповідно. Обидві збірки були подаровані працівницею музею Марією Оркуш в 1997 році .

Наступну категорію експонатів, пов'язаних з літературною спадщиною Стефана Коваліва, складають публікації окремих його нарисів в Літературно-науковому віснику, майже повний комплект якого є у фондовій колекції заповідника. Вже в числі 7 за серпень 1900-го бачимо статтю Осипа Маковея, в якій описано окремі епізоди з життя і творчості письменника, а також розміщено його фотопортрет. Ця публікація стала фактично першою відомою працею, присвяченою біографії та літературному доробку Коваліва, виданою ще за його життя. А вже в числі 5 за травень 1903-го року зустрічаємо досить об'ємну і цікаву розвідку: «Продукция нафти (скального олію) в Бориславі», підписану найвідомішим псевдонімом письменника – Степан Пятка. Публікація має чотири примітки Івана Франка, як редактора видання. Перша з них подається одразу до назви статті: «Отсей інтересний ескіз, написаний нашим звісним письменником на мою просьбу, подає нарис розвою нафтової продукції в Бориславі на підставі по части власної довголітньої обсервації автора, а почасти на підставі зібраних ним на місці устних переказів місцевих людий. Ів.Фр.» В числі шостому за червень 1911-го року знаходимо оповідання Коваліва «Велика війна», яке займає 8 сторінок з 489 по 497 включно.

Нарешті переходимо до третьої категорії. Це діаспорні та сучасні дослідження, присвячені життю і діяльності письменника. Варто згадати перший том літературно-мемуарного збірника «Дрогобиччина – земля Івана Франка», виданий в 1973 році в діаспорі стараннями Центрального комітету Дрогобиччини і перевиданий на початку 1990-х рр. вже в Дрогобичі. На сторінках 677-680 вміщено нарис відомого літературознавця Луки Луціва, присвячений Стефану Коваліву як визначній постаті Дрогобицького краю.

Окрему групу складають згадки про Стефана Коваліва на сторінках повного зібрання творів Івана Франка в 50 томах, виданого в радянські часи. Тут треба зазначити, що насправді це було далеко не повне зібрання, а значна частина вміщених текстів містить купюри, зроблені в першу чергу з радянських ідеологічних міркувань. Всі 50 томів, а також чотири додаткових виданих вже в Незалежній Україні, так само як і покажчики купюр і збірки з творами Франка, які не пройшли радянську цензуру, зберігаються в відділі фондів ДІКЗ «Нагуєвичі». Вже в першому томі видання вміщено поему Івана Франка «Вандрівка Русина з Бідою», де окрему строфу Каменяр присвятив Степану Пятці:

Там би мені смерть не гладка
Та здибався Стефан Пятка
То він мені Борислав
Весь дрібненько описав.

В 16-у томі надруковано оповідання «Довбанюк», яке Франко присвятив «Степанові Ковалевому». В 33-у томі читач може знайти літературознавчу працю Франка «Українська література за 1899 рік», де автор дає зважену оцінку творчості Коваліва, а в томі 41 в праці «З останніх десятиліть XIX віку» характеризує його новели як «крізь сльози всміхнуті».

Фонди Літературно-меморіального музею Івана Франка в Нагуєвичах можуть похвалитися і дослідженням на 128-ми сторінках відомого франкознавця і літературознавця Романа Горака «Стефан Ковалів», яке вийшло друком у 1998 році з нагоди 150-річчя від дня народження видатного бориславчанина. Видання є досить інформативним і багато прикрашеним рідкісними ілюстраціями, хоча і надруковане на газетному папері. Книга має номери: інвентарний та в книзі вступу 640 та 2473 відповідно, а на титульному аркуші дарчий напис від автора «Музеєві Івана Франка в Нагуєвичах – Роман Горак 25.12.1998р.»

Найновішою публікацією в книжковій колекції заповідника з вказаної тематики є тези історика, директора Бориславської ЗОШ I-III сту-

пенів Володимира Драгана: «Стефан Ковалів у творчих зацікавленнях українських гуманітаріїв ХХ ст.: стислий огляд», опубліковані в збірнику «Спадщина Івана Франка в контексті дослідження проблем історії, культури і музеєзнавства від найдавніших часів до сучасності: матеріали ІІ-го міжнародного з'їзду архівістів і хранителів музеїв в Нагуєвичах, присвяченого 105-м роковинам смерті українського генія, 27 травня 2021 р.»

Таким чином, можемо констатувати, що в фондах Літературно-меморіального музею Івана Франка Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі» є хоч і не велика, проте досить цікава підбірка матеріалів, пов'язаних з іменем Стефана Коваліва, яка може зацікавити дослідників постаті співця Галицької Каліфорнії та бути корисною при написанні фахових наукових праць.

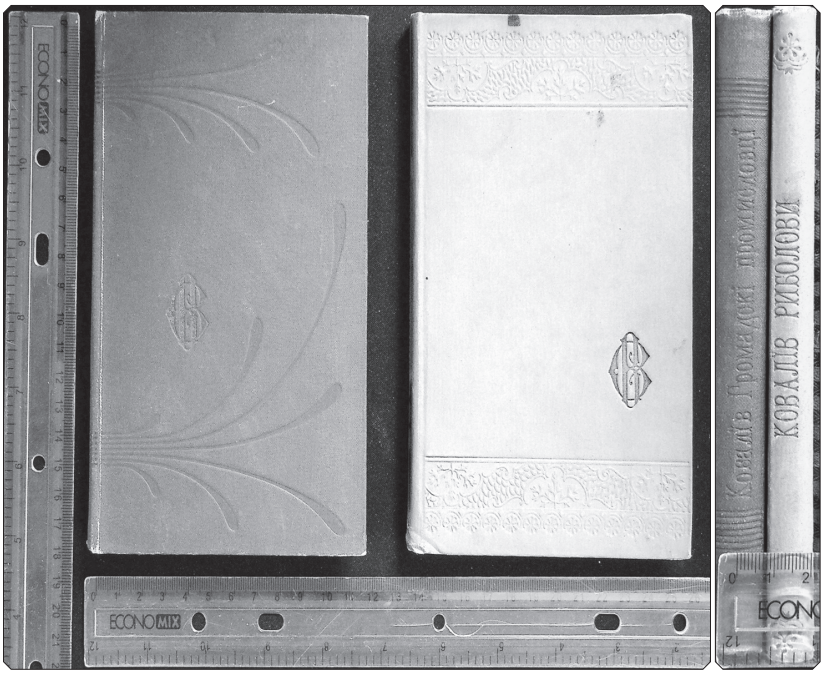

Фото 1, 2. Зовнішній вигляд та розміри прижиттєвих видань збірок Стефана Коваліва

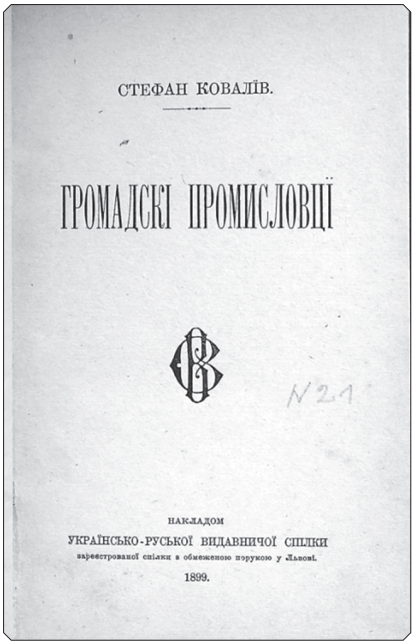

СТЕФАН КОВАЛІВ.

ГРОМАДСКІ ПРОМИСЛОВЦІ

N21

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
зареєстрованої спілки в обмеженою порукою у Львові.
1899.

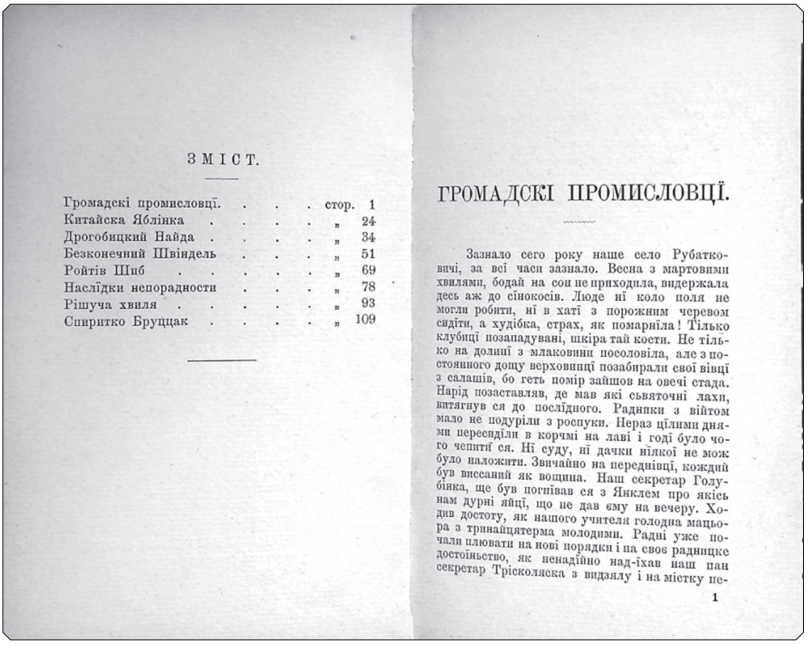

ЗМІСТ.

Громадскі промисловці. . . . стор. 1
Китайска Яблінка . . . . „ 24
Дрогобицкий Найда . . . . „ 34
Безконечний Швіндель . . . „ 51
Ройтів Шиб . . . . . „ 69
Наслідки непорадности . . . „ 78
Рішуча хвиля . . . . . „ 93
Спиритко Бруццак . . . . „ 109

ГРОМАДСКІ ПРОМИСЛОВЦІ.

Зазнало сего року наше село Рубатковичі, за всі часи зазнало. Весна з мартовими хвилями, бодай на сон не приходила, видержала десь аж до сінокосів. Люде ні коло поля не могли робити, ні в хаті з порожним черевом сидіти, а худібка, страх, як помарніла! Тілько клубиці позападувані, шкіра тай кости. Не тілько на долині з млаковини посоловіла, але з постоянного дощу верховинці позабирали свої вівці з салашів, бо геть помір зайшов на овечі стада. Нарід позаставляв, де мав які сьвяточні лахи, витягнув ся до послідного. Радипки з вийтом мало не подуріли з роспуки. Нераз цілими днями пересиділи в корчмі на лаві і годі було чого чепитї ся. Ні суду, ні дачки ніякої не можбуло наложити. Звичайно на переднівці, кождий був висеваний як вощина. Наш секретар Голубінка, ще був погнівав ся з Янклем про якісь нам дурні яйці, що не дав єму на вечеру. Ходив достоту, як нашого учителя голодна мацьора з тринайцятерма молодими. Радні уже почали плювати на нові порядки і на свое радницке достоїньство, як ненадійно над-їхав наш пан секретар Трісколяска з видзялу і на містку пе-

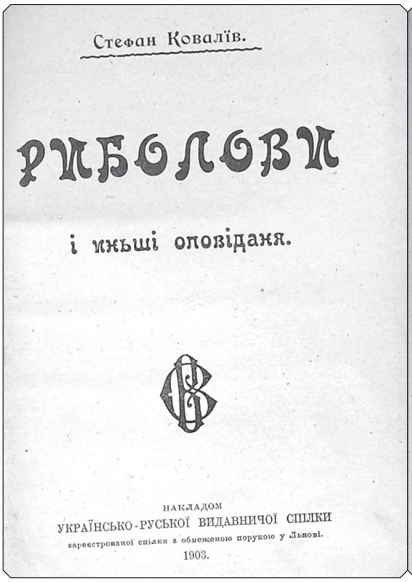

Стефан Коваліѣ.

РИБОЛОВИ

і инші оповідання.

НАКЛАДОМ
УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
зареєстрованої спілки в обмеженою порукою у Львові.
1903.

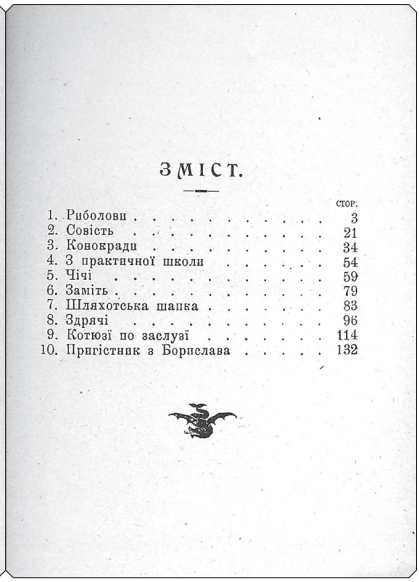

ЗМІСТ.

	стор.
1. Риболови	3
2. Совість	21
3. Конокради	34
4. З практичної школи	54
5. Чічі	59
6. Заміть	79
7. Шляхотська шапка	83
8. Здрячі	96
9. Котюзі по заслузі	114
10. Пригістник з Борислава	132

Фото 3-6. Титульні аркуші та зміст прижиттєвих видань збірок Стефана Коваліва

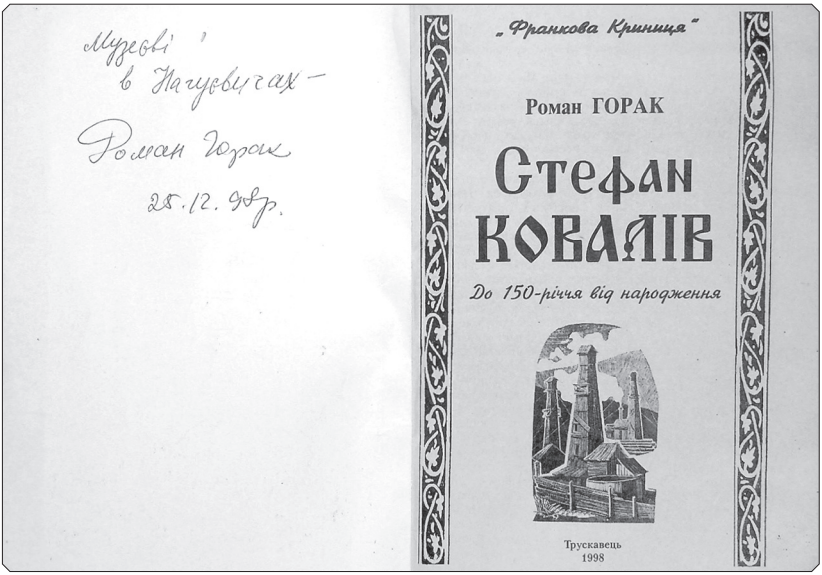

Музеві
в Нагуевичах –
Роман Горак
25.12.98р.

„Франкова Криниця"

Роман ГОРАК

Стефан КОВАЛІВ

До 150-річчя від народження

Трускавець
1998

Фото 7. Книга Р. Горака «Стефан Ковалів» з дарчим написом від автора

Роман ТАРНАВСЬКИЙ

МИХАЙЛО ІВАСЕНКО – ДОСЛІДНИК ТА ПОПУЛЯРИЗАТОР СПАДЩИНИ СТЕФАНА КОВАЛІВА

В цьому році виповнюється 175 років з дня народження педагога-письменника Стефана Коваліва. Підходячи до цього ювілею, слід відзначити, що в популяризації та пошуковій роботі творчості Стефана Коваліва немала заслуга нині вже покійного бориславського учителя-філолога Михайла Івасенка.

Михайло Дмитрович Івасенко народився 24 квітня 1928 року в селі Уріж Дрогобицького району на Львівщині у багатодітній селянській сім'ї.

Семирічну освіту отримав у рідному селі, а середню освіту та спеціальність учителя початкових класів – у Бориславському педагогічному училищі. Після закінчення працював у навчальних закладах сіл Грушева, Дережич та Модрич Дрогобицького району, із 1952 року в навчальних закладах Борислава. Спочатку – у семирічній школі № 6, а після закінчення Дрогобицького педагогічного інституту імені Івана Франка 1967 року переведений на посаду заступника директора школи та учителя української мови і літератури середньої школи №1.

Талановитого вчителя помітили, тож у 1959 – 1962 роках він працював інспектором відділу народної освіти міста. Деякий період Михайло Івасенко очолював профспілковий комітет працівників освіти міста.

У час боротьби за Незалежність України він активний учасник національного відродження, багато років був відповідальним секретарем міської організації міського Товариства «Просвіта», декілька років очолював це товариство.

З 1979 року до виходу на заслужений відпочинок (1990) працював учителем української мови та літератури та заступником директора Бориславської спеціальної школи-інтернату.

Ще у 1959 році син письменника Стефана Коваліва Степан Ковалів неодноразово порушував питання про створення кімнат-музеїв Стефа-

на Коваліва у Дрогобичі, Бориславі, Брониці, Городищі та інших селах, де працював письменник-педагог. Та, на жаль, ці плани не були втілені в життя. Лише на той час була відкрита кімната в м. Дрогобичі.

Другу спробу відкрити кімнату-музей письменника у м. Бориславі зробив на початку 1961 року тодішній директор школи № 7, у приміщені якої 1879 – 1920 рр. працював С. Ковалів, Л. Волковічер, який систематично спілкувався із сином письменника Юліаном, але, на превеликий жаль, цю ідею не було здійснено.

Саме працюючи в цій школі, Михайло Івасенко став збирати матеріали для відкриття кімнати-музею Стефана Коваліва та Івана Франка, який свого часу відвідував Борислав і часто зустрічався із письменником-педагогом та допомагав в написанні та друкуванні творів.

На початку 1966 року М. Івасенко звернувся з листом до міської ради м. Борислава про надання дозволу на відкриття кімнати-музею І. Франка та С. Коваліва.

У цьому році широко відзначалось 110-річчя від дня народження Великого Каменяра. Рішенням виконавчого комітету Бориславської міської ради за №458 від 22 листопада 1966 року, за підписом голови виконкому О. Козинець, у приміщені семирічної школи мав бути створений музей письменника-педагога.

Урочистому відкриттю кімнати-музею І. Франка та С. Коваліва судилося стати у 1968 році.

Збором експонатів зайнявся вчитель Михайло Івасенко. Ще були живі діти Стефана Коваліва, які й допомогли у зборі експонатів[1].

Збір експонатів Михайло Івасенко розпочав у 1965 році. За допомогою він звернувся до вчителів, жителів міста, рідних письменника. В цьому йому допомогли Львівський музей Івана Франка, дружина Ю. Коваліва (сина письменника) – Ольга.

Найбільшу допомогу у той час надав син письменника Стефан, який працював священником у с. Федорівка Тернопільської області. Від нього в липні 1967 року Михайло Івасенко привіз письменників стіл, крісло, кілька фотографій, чорнильницю, кілька листів[2].

При збиранні матеріалів Михайло Івасенко виявив неопубліковані художні твори, статті, листи, в тому числі щоденник письменника Стефана Коваліва, у якому зафіксовані події в місті часів Першої світової війни (1914 – 1915), правда незакінчений.

---

[1] Горак Р. Стефан Ковалів. – Трускавець: Франкова криниця, 1998. – С. 115.

[2] Івасенко М. Кімната-музей І. Франка та С. Коваліва в Бориславі // Стефан Ковалів та Український літературний процес. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 24-25 грудня 1998 року. – Дрогобич-Борислав, 2020. – С. 125-131.

Пошуки М. Івасенка привели його до Київського Інституту літератури, Львівської бібліотеки імені Стефаника. В Михайла Івасенка виникла ідея опублікувати знайдені матеріали. Але лише після 2000-го року ідею вдалося здійснити. В цьому неабияка заслуга належала професору Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка Михайлові Шалаті (вже покійного).

Завдяки наполегливій пошуковій роботі бориславського учителя-філолога Михайла Івасенка у 2003 році Львівським видавництвом «Кобзар» видано книжку: Стефан Ковалів – «Оповідання. Казки. Листи» (з недрукованої спадщини). Підготовку текстів та упорядкування здійснив Михайло Івасенко. Науковий консультант і редактор – професор Михайло Шалата.

Книжку було підготовлено до друку і віддруковано у редакції народного часопису «Нафтовик Бориславa» (редактор Роман Соловчук) накладом 550 примірників. Вийшла вона до 155-річчя з дня народження письменника. Передмову до неї написав професор, член Національної Спілки письменників України Михайло Шалата.

До цієї збірки ввійшли шість недрукованих раніше оповідань: «Розбита каса», «Свідетель в почестях», «Мати і син», «Примха судьби галилейського Івана», «З мужицької школи», «Человіколюбець», три казки: «Цар-чередар», «Ожіг і Кочерга» та «Іван Всеготовий».

Вперше в збірці дослідником опубліковано 13 листів Стефана Коваліва. Це переписка письменника датована з 28 серпня 1890 р. по 8 вересня 1903 р. Серед них: чотири листи до Івана Белея, п'ять листів до Осипа Маковея, два листи до Сергія Єфремова, один лист до Івана Франка і один лист до Товариства «Просвіта».

Упорядником написана післямова та коротенький словник – пояснення слів тодішньої термінології. Книга нараховує 190 сторінок.

У 2011 році Дрогобицький видавець Святослав Сурма за сприяння Львівського інституту МАУП та Бориславської міської організації Консервативної партії видав збірку: Стефан Ковалів «Оповідання, статті, щоденник». Тираж – 200 примірників. Науковий консультант – професор Михайло Гнатюк. Редактор – Надія Онисько. Коректори – Богданна Мирка та Ольга Пагутяк. Збірка нараховує 204 сторінки. У підтримці видання книги фінансову допомогу надали 13 підприємств, організацій та приватних осіб.

Передмову до цієї збірки написав доцент, лавреат Літературно-мистецької премії імені братів Лепких, дослідник творчості Стефана Коваліва Осип Петраш.

До літературно-художнього видання ввійшло п'ять оповідань: «З грамоти пропащих», «Чудесна сила», «Совість», «Велика Війна» та «Мій похресник».

Вперше опубліковані 21 педагогічна стаття, три дописи. Серед них, на прохання Івана Франка, наукова стаття «Продукція нафти (скального олію) в Бориславі», один нарис та найважливіше незакінчений «Щоденник» Стефана Коваліва, який коротенько охоплює події Першої світової війни періоду з 29 вересня 1914 по 2 вересня 1915 рр. і стосується міста Борислава. На жаль, не вдалося віднайти продовження.

На цім дослідницька праця Михайла Івасенка не закінчилась. Останні шість років, тобто до самої смерті, невтомний дослідник творчості Стефана Коваліва посилено збирав матеріали для упорядкування книжки «Слово про С. Коваліва», яка стала б у пригоді, хто цікавиться життям та літературною спадщиною письменника. Але не судилося. Михайло Дмитрович Івасенко помер 11 лютого 2017 року на 89 році життя. Похований на міському кладовищі в Попелях.

Богдан ЛАЗОРАК

«ТІ, ЩО ПОСЛАЛИ СВОЇХ СИНІВ, МУЖІВ І БРАТІВ НА ПОЛЕ БРАНІ»: ОПИСИ БОРИСЛАВА ПЕРІОДУ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ 1914 – 1915 РР. ЗА МАТЕРІАЛАМИ НОВИХ ДЖЕРЕЛ ТА РУКОПИСНОГО ЩОДЕННИКА СТЕФАНА КОВАЛІВА

Перші вістки про стратегічні військові розвідки та агітації Російської імперії на теренах нафтовидобувних районів Дрогобицького підгір'я з'явилися в часі світової економічної кризи 1905 р., спричиненої надмірним видобутком нафти, а саме десь у 1908 році. В 1911 р. на шпальтах дрогобицької газети «Голос Підкарпаття» було опубліковано промову вихідця із села Верхні Гаї, посла австрійського парламенту Семена Вітика[1], яку посол виголосив у палаті послів ще 2 грудня 1908 р., у якій політик застерігав населення краю, що «…*Росия заливає наш граничний край Галичину великою кількістю російських шпіонів*»[2]. Зауважимо, що С. Вітик добре був ознайомлений із політичними апетитами Російської імперії щодо «переділу» Сх. Галичини. Автор промови зауважив, що станом на 1908 р. шпигуни перебували в нафтовому басейні ще від початку року, про що навіть було повідомлено у краківському часописі «Naprzód». Водночас С. Вітик підкреслив, що російський впливовий орган «Новое Время» говорив про Галичину, як про «*російську губерню*», а незабаром Сх. Галичина «*в коротці буде прилучена до Росії*»[3]. Врешті вже тоді Семен Вітик вимагав пояснень від графа і міністра закордонних справ Австро-Угорщини Алоїза фон Еренталя: «*Чи дійсно, що він заключив із мінстром Російської імперії Олександром Ізвольським пакт, згідно якого Східна Галичина має бути відступлена Росії*»? [4] Наступного січня 1912 року в дрогобицькій пресі

[1] Вітик С. Промова посла Вітика виголошена в палаті II. Грудня 1908 р. // Голос Підкарпаття. – Число 2. – Дрогобич, 1911. – С. 3.
[2] Там само.
[3] Там само.
[4] Там само. – С. 4.

невипадково було републіковано іншу промову С. Вітика, виголошену в бюджетній комісії австрійського парламенту від 11 грудня 1911 р., у якій посол вкотре наголосив на загальнополітичній напруженості між країнами Європи, яка, так чи інакше веде до війни: «*Висока палато ! Політичний горизонт дуже захмарений. Де лишень не поглянемо, бачимо дуже непевну політичну ситуацію. Правительства управляють експенсивну політику при помочи куль і смертоносних оружій. По другій стороні стоїть нарід, невдоволений з політики своїх гнобителів. Той антагонізм, котрий існує на цілім сьвіті, не оминув і Австрії…З різних країв доходять до нас воєнні вісти. Пануючі сфери використовують найменшу причину, щоби викликати війну*»[5]. Тобто населення Дрогобиччини добре орієнтувалося у світовій політичній обстановці, а тому підсвідомо, розуміло неминучість військових загострень.

Зовсім невипадково 1 грудня 1912 р. редакція дрогобицької газети «*Reforma*» повідомила громадськість краю, що працівник залізничної станції у Верхніх Гаях (будка № 60) Антоній Добрянський 14 листопада 1912 р. о 3 год. 30 хв. ранку, контролюавши рух потягів, зауважив підозрілого чоловіка, якому намагався роз'яснити правила переходу через колію. Натомість чоловік витяг револьвер і почав погрожувати залізничникові. А. Добрянський запевнив, що чоловік явно був із Росії. Журналісти також повідомили, що районом російської агітації та розвідки у нашому краї були Лішня, Унятичі, Брониця, Надвірна, Далява, Кропивник і Лужок. Шлях розвідки пролягав і через Тустановичі, Борислав, Мражницю та Східницю, а це вказує на ретельне вивчення стратегічно важливих нафтових районів повіту. Крім цього, були дані і про те, що в ці села приїжджали «*російські кнуто-хвальці та чорносотенні, які за підкуп рублями намагалися отримати симпатії до Росії*»[6]. Згідно даних, які обнародувала дрогобицька жандармерія, станом на 1912 р. у тюрмі перебувало чимало ув'язнених російських шпигунів[7].

23 травня 1914 р. пропаганда російської розвідки, а також криза в середовищі нафтовиків зумовила появу одного із найпотужніших передвоєнних страйків у Бориславі, який серйозно вплинув на ставлення до Росії в цілому нафтовому басейні[8].

---

[5] Вітик С. Промова посла тов. Вітика виголошена під час бюджетової дискусії в австрійськім парламенті дня II грудня 1911 р. // Голос Підкарпаття. – Число 1. – Дрогобич, 1912. – С. 1-2.

[6] Z tygodnia / Szpiegostwo rosyjskie // Reforma: Pismo poświęcone sprawom miasta i powiatu. – № 13. – Drohobycz, 1912. – S. 3.

[7] Ibidem. – S. 3-2.

[8] Strajk górników w Borysławiu // Reforma. – № 5. – 1914. – S. 6.

З такими новинами населення нафтового басейну Самбірсько-Дрогобицького підгір'я ще в 1909 р. задавало конкретне запитання: чи буде війна?[9] Зауважимо, що в цей час громадськість продовжувала висловлювати надію, що війна не буде потрібною для Австро-Угорщини, адже лише 1 день воєнної підготовки коштував державі 500 000 корон. Водночас в середовищі нафтовиків чітко усвідомлювалося наростання територіальної проблеми на Балканах, передовсім між Сербією і Боснією[10]. Розумілася також неминучість війни із Росією, яка бажала позбавитися французьких капіталів принаймні до лінії р. Вісли, тим більше французькі капіталісти міцно вкоренилися в нафтовому басейні Східниці, Борислава, Мражниці та Тустанович. Монополія на європейському ринку нафти також ставала стратегічною метою. В такому разі посилювалася небезпека не тільки для капіталів французьких промисловців та їх працівників, але й тих заробітчан із Галичини, які працювали у Франції. З цього приводу у березні 1909 р. галицький Крайовий відділ праці зорганізував у Нанці (Франція) «*Агентство крайового бюро посередництва праці*», яке опікувалося соціальними проблемами вихідців із Галичини[11].

Зібрані з ініціативи українських діячів Галичини 18 березня 1913 р. збори української еліти Сх. Галичини проголосили створення українського військового товариства *«Січові стрільці»*. Головним отаманом *«Січових стрільців»* було обрано доктора Володимира Старосольського, його заступником/осавулом – Дмитра Катамая. Стрілецькі товариства швидко поширилися по усій Галичині. Найперше вони утворилися в Бориславі (керівники – Клим Гутковський[12], Левко Лепкий, Пилип Левицький), Яворові (керівник – Роман Харамбура), Ясениці-Сільній (керівник – Григорій Коссак) та ін.

На Дрогобиччині найбільшу активність виявили стрілецькі товариства в Бориславі, Тустановичах, Ясениці-Сільній. Завдяки енергійним заходам директора нафтових шахт у Бориславі інженера Пилипа Левицького, Клима Гутковського, Остапа Стасика, Лева Лепкого та інших, була сформована Дрогобицько-Бориславська сотня, яка потрапила під командування отамана Григорія Коссака (1882 – 1939). 14 серпня вона відправилася на фронт, де у вересні цього ж року увійшла до складу Українського Леґіону (командувач – Михайло

[9] Czy będzie wojna ? // Tydzień: gazeta samborsko-drohobycka. – № 8. – Sambor, 1909. – S. 1.
[10] Ibidem.
[11] Wychodżctwo do Francji // Tydzień: gazeta samborsko-drohobycka. – № 10. – Sambor, 1909. – S. 1-2.
[12] Трильовський К. З мого життя // Гей, там на горі «Січ» іде !.. Пропам'ятна книга «Січе» / Зібрав й упорядкував Петро Трильовський. – Вінніпег, 1965. – С. 54.

Галущинський)[13]. В цей час Г. Коссаку з організацією стрілецтва допомагав Трифон Янів, який був родом із села Демня, а перед початком Великої війни працював у Бориславі у нафтовому шибі «Меланія» у інженера Ф. Левицького. У серпні 1914 р. значну частину добровольців УСС Т. Янів сам організував із числа робітників. Невипадково у жовтні 1914 р. він брав активну участь у боях в околицях Борислава[14].

В літературі більшість дослідників вважають, що головним організатором УСС на теренах Дрогобиччини був Григорій Коссак, який був родом з Дрогобича, а також був відомим ще з часів українського пластового руху і довгий час працював вчителем у селах Дрогобицького повіту. Врешті добре відомо, що Г. Коссак був одним із організаторів філії Товариства «Просвіта» в Бориславі» у 1912 – 1914 рр. Як виявилося, саме Гриць Коссак, будучи організатором товариств «Січ» та «Сокіл» на теренах Борислава, зумів під час формування легіону УСС у 1914 р. швидко на їхній основі зорганізувати фізично здорову і політично свідому молодь[15]. А також варто зауважити, що українські стрільці мали менше фінансових можливостей на придбання обмундирування та зброї, починаючи від перших стрілецьких формувань, врешті чимало неприхильного адмінресурсу з боку польських політичних сил працювали на те аби не дозволити українцям тримати в руках зброю. Наприклад, ще на етапі становлення українського стрілецького руху окрім «Січових стрільців ІІ» купувати зброю самостійно змушені були також товариства у Бориславі, Ясениці-Сільній, Тустановичах тощо[16]. Цікаво, що участь Гриця Коссака на початку організації українського легіону січових стрільців мала і водночас історичне значення. Добре відомо, що військовим штандартом УСС впродовж 1914 – 1917 рр. слугував прапор товариства «Січ» із села Ясениця-Сільна на Дрогобиччині, де кошовим якраз і був Г. Коссак. І лише у 1917 р. у Розвадові на Жидачівщині Митрополит Андрей Шептицький після свого повернення з ув'язнення освятив власний прапор УСС.[17] У переважній більшості літератури вказується, що одні з найкращих січових товариств було організовано в Бориславі, Сокалі і Яворові[18]. Цікаво, що одне із перших спільних масових свят, організованих в одностроях з маршем, було свято на честь 40-ї творчої діяльності Івана Франка у

[13] Там само.

[14] Янів Т. Автобіографія // За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви 1914 – 1964 / Гол. ред. С.Ріпецький. – Ню Йорк, 1967. – С. 395-396.

[15] Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. – Тернопіль, 2005. – С. 66.

[16] Там само.

[17] Там само. – С. 165.

[18] Трильовський К. З мого життя... – С. 65.

Львові. 28 червня тисячі глядачів і сотні січовиків з'їхалося до Львова, де на центральних вулицях почали марширувати стрійні лави «Українських січових стрільців» з Бориславa у своїх зелено-оливкових барвах одностроїв, у «мазепинках» на голові, з крісами в руках, під командуванням Клима Гутковського! З цього приводу генеральний поручник Роман Дашкевич[19] писав: «*Слава ! Слава ! – це так тисячі одушевлених глядачів вітало новітніх Запорожців… В багатьох були сльози радости…*»[20]. Саме тоді, під час Львівського січового здвигу прийшла звістка, що в місті Сараєві вбито наслідника австрійського престолу. Усі підсвідомо відчували, що незабаром січовики підуть на війну.

Після обіду, 3 вересня 1914 р., у день, коли росіяни зайняли Львів, у м. Стрий відбулися загальні збори Українських січових стрільців, на яких кожен прийняв присягу, при цьому близько 7 000 добровольців було відправлено по домівках, оскільки рішення про масовий набір українців до нового легіону австрійської армії було заблоковано зверху. Решта присяглих воїнів під проводом М. Галущинського вирушили на дислокацію до Угорщини в міста Горонда і Страбичів коло Мункача, звідки згодом почали наступ на Карпати, зокрема до Сколого, Урича, Східниці, Бориславa, Нагуєвич тощо[21].

У Бориславі зі свого боку громада також організувала власний І полк піхоти 1 Бригади, про який збереглися часткові спогади Барбари Токарської – доньки Мечислава Тушкевича, який працював нафтовиком у бориславських копальнях[22]. Зауважимо, що потужну мобілізацію організувала польська національна громада Дрогобицького повіту. Один із основних пунктів запису до польського легіону австрійської армії зосередився у Бориславі. Так, завдячуючи діяльності скаутських парамілітарних товариств та дорослих організацій «Стрілець», «Дружина Бартошова», «Сокіл» та ін., в основному були записані до лав польських військових, які увійшли до Східного легіону австрійської армії. Це легіон в першу чергу зустрівся із російськими військами на східному фронті, зокрема під Горлицями[23].

[19] Кучерук В. Українська Галицька Армія: довідник / Львівський історичний музей. – К., 2010. – С. 94.

[20] Дашкевич Р., Ничка Г. Товариство «Повітова Січ» у Львові // Гей, там на горі «Січ» іде !.. Пропам'ятна книга «Січе» / Зібрав й упорядкував Петро Трильовський. – Вінніпег, 1965. – С. 245.

[21] Боберський І. Українські січові стрільці в Карпатах. – Відень, 1915. – С. 24.

[22] Tokarska B. Walka o polską naftę Mieczysława Tyszkiewicza (Część I. Lata 1910 – 1922) // *Biuletynu Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Drohobyckiej*. – № 16. – Wrocław, 2016. – S. 49-54.

[23] Pawłowski W. Borysław – Stolica Polskiego Zagłębia Naftowego (do 1939 r.) Cz. II // *Biuletynu Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Drohobyckiej*. – № 21. – Wrocław, 2017. – S. 48.

Серед відомих майбутніх нафтовиків Борислава, які на початку війни молодими хлопцями вступили до лав австрійської армії, польська історіографія за особливі заслуги виокремлює Яна Павловського, Тадеуша Порембальського, Яна Юзефа Чонстка, Зиґмунда Пєхорського, Станіслава Галуха, Здіслава Вілка, Мєчислава Мразека, Владислава Олехну, Миколу Людвіна т а ін. При цьому особливу роль за участь в бойових діях 1918 – 1919 рр., на загальнопольському рівні сьогодні вшановуються постаті польських нафтовиків: Віта Сулімірського, Владислава Дудка де Сайо, Людвіка Влочевського, Станіслава Нєситто, Романа Валігури, Станіслава Незабитовського, Олександра Каля, Юзефа Якуба Зелінського, Владислава Вахала, Тадеуша Саріуша Бєльського, Дем'яна Станіслава Вандича, Максиміліана Вінґерхута, Броніслава Вацлава Войцеховського, Романа Махніцького, Августа Нєннєвського, Людвіка Ставського, Станіслава Іваніцького, Стефана Торма, Віктора Кульчицького, Мєчислава Криґовського та ін.[24] Окремі поважні праці присвячені біографії Павла Опарського (1900 – 1943 рр.), який був сином Шимона і Софії з дому Петречко села Солонсько. Відомо, що він брав активну участь у військовій кампанії шостої армії в Дрогобичі, Львові, Чорткові, Теребовлі тощо[25].

Упродовж червня-липня 1914 р. відбувалося спорудження оборонних укріплень поблизу річкових переправ та гірських перевалів, зокрема, на лінії річки Стрий поблизу Борислава, сіл Східниця, Новий і Старий Кропивники, Смільна, Коритище та Ісаї, які мали за мету охороняти потужні родовища нафти[26]. Інший фронт оборонної лінії будувався на смузі в 2 км біля Стрия, Верхніх Гаїв, Доброгостова, поблизу Нагуєвич та ін.

Після невдалої для австрійської армії Галицької операції, яка відбувалася впродовж 5 серпня – 13 вересня 1914 р., на Дрогобиччині лінія фронту серйозно змінилася[27], австрійські війська в процесі Городоцької битви (5 – 12 вересня 1914 р.) стали розпорошеними. 3 вересня 1914 р.

---

[24] Wais T., Pudło J., Sęp J. 100-lecie odzyskania Niepodległości.Udział naftowców w organizacjach patriotycznych I Legionach Polskich //Wiek Nafty : zeszyty naukowo-historyczne. – R. 27. – Nr 4. – Bóbrka, 2018. – S. 19.

[25] Dudziak A. Paweł Oparski (1900 – 1943) // *Biuletynu Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Drohobyckiej*. – № 23. – Wrocław, 2018. – S. 45.

[26] Коленковский А. Маневренный период первой мировой империалистической войны 1914 г. – М., 1940. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/h/kolenkovsky_ak2/04.html

[27] 3 вересня 1914 основним укріпленнями в напрямку Дрогобицького підгір'я залишався Стрий. Після того як 3 вересня росіяни окупували Стрий, основними опорними пунктами стали Дрогобич та Самбір (Коленковский А. Маневренный период первой мировой… – Схем. № 67, 68)

австрійські частини залишили Стрий, а значна їх частина відступила до Дрогобича, Лішні та Нагуєвич, направляючись в напрямку до Карпат. Інша частина разом із підрозділами Українських січових стрільців відступала до Борислава через Східницю в напрямку на с. Кропивник[28]. Разом з іншими частинами генерала Людендорфа Українські січовики на лінії Самбір – Комарно – Дрогобич тримали оборону проти Третього (Кавказького) корпусу 8-ї російської армії генерала Олексія Брусилова, що наступали в напрямку Самбір – Перемишль[29].

6 вересня в Дрогобичі розпочалася масова евакуація населення з міста[30]. Паніка, яка охопила сусідній Борислав та прилеглі села, в останні хвилини була неймовірною, так як армія генерала Олексія Каледіна[31] вже минула лінію Стрия, а 5 вересня хаотичні загони козаків вже захопили соляний завод на Зварицькому передмісті[32]. Люди не встигали на останній потяг, який вирушав з центрального Дрогобицького вокзалу в напрямку на Дорожів – Самбір – Перемишль – Краків[33]. В цей же час цивільне населення та заробітчани Східниці, в основному, взялися залишати свої домівки і евакуювалися подалі від фронту на захід країни, залишаючи свою нерухомість на догляд пристарілих членів родини чи тих сусідів, які не наважувалися виїжджати. Евакуація мешканців повіту відбувалася за допомогою возів та автомобілів, оскільки залізнична гілка Борислав-Дрогобич до 10 вересня 1914 р. стала заблокованою. Частина населення, головним чином, євреї та поляки були примусово евакуйовані, відтак у Дрогобицькому повіті залишалися переважно представники української національної громади, чого не скажеш про українців Перемишля, яких уряд почав евакуйовувати першими з огляду на переобладнання міста під фортецю[34].

Важливі відомості до історії перед дня війни, евакуації, а також пошуку емігрантів та загиблих містить «Пам'ятна і адресна книга

[28] Лазорак Б., Лазорак Т. Дрогобицька цісарсько-королівська гімназія імені Франца Йосифа І в часі першої світової війни... – С. 29-63.

[29] Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.)... – С. 121.

[30] Докладний опис цієї евакуації нещодавно вдалося віднайти в особистому архіві дрогобицького судового канцеляриста, поляка Валеріана Улицького (згодом був убитий радянськими спецслужбами у Катині. Див.: Архів Науково-дослідної лабораторії археології та краєзнавства історичного факультету ДДПУ ім. І. Франка (далі – АНДЛАКІФ ДДПУ). – Ф. Валеріана Улицького. – Спр. 1 (Опис мандрівки в пошуках притулку з 6.09.1914 р. до 16.06.1915 р.). – 43 арк.

[31] Генерал А. Каледин. Фронтовые письма 1915 – 1917 гг. / Составитель С. П. Чибисова. – Ростов-на-Дону, 2011. – 288 с.

[32] ЦДІА України у Львові. - Ф. 694. – Оп. 1. – Спр. 12. – Арк. 24.

[33] АНЛОАКІФ ДДПУ. – Ф. Валеріана Улицького. – Спр. 1 (Опис мандрівки в пошуках притулку з 6.09.1914 р. до 16.06.1915 р.). – Арк. 3-5.

[34] Obarzanek E. Życie codzenne w oblężonej twierdzy Przemyśl w latach 1914 – 1915 // Rocznik przemyski. – T. XLV. – Z. 4. – Przemyśl, 2009. – S. 118.

воєнних вигнанців Галичини і Буковини» 1915 року, для публікації якої серйозний матеріал зокрема відшукував та накопичував дрогобицький юрист Казимир Заячковський[35]. У цій книзі вперше у 1915 р. було з'ясовано, що одна із ключових дислокацій евакуації для дрогобицьких міщан була сконцентрована у містечку Сушиці, що на кордоні між Чехією і Німеччиною. Цікаво, що згідно цих даних з Дрогобича у різні куточки Чехії, Австрії, Штирії та Німеччини були лише з Дрогобича евакуйовані 1 085 осіб, а з Дрогобицького повіту, включаючи Борислав – 694 особи, тобто разом по повіту 1 779 осіб лише за період серпня-вересня 1914 р.[36]

У зв'язку із реальними воєнними подіями, які склалися у Підбужі, генерал О. Каледін повинен був швидкими темпами вступити в Дрогобич, що й сталося, за офіційною версією під ранок 16 вересня, залишки фронтової лінії у Верхніх Гаях остаточно були прорвані[37]. Припускаємо, що час повної окупації міста 16 вересня є доволі точним, так як на той час армія О. Каледіна давно перейшла р. Дністер[38]. Основні військові операції, внаслідок яких планувалося захоплення нафтового басейну, відбувалися в часовому проміжку між 2 вересня, коли було окуповано Львів, та 16 вересня, коли російська армія підійшла під укріплену австрійцями фортецю Перемишль, яка 9 місяців (три серії наступу) утримувала периметр на стику двох фронтів – російському та сербському[39]. В цілому, напрямок через Сх. Галичину та Карпати був важливим для проникнення на лінію Краків-Відень-Будапешт, яка була визначена росіянами, як основна ціль прориву, ще перед початком війни[40]. Врешті офіційна австрійська преса у Кракові повідомляла, що, починаючи від 22 вересня 1914 р., третя бригада російської армії із різних частин вирушила із станції Міклош і рухалася в напрямку Воловця, Лавочного, Сколого, Урича, через села долини Стрийщини,

[35] Księga pamiątkowa i adresowa wygnańców wojennych z Galicyi i Bukowiny 1914 – 1915 oraz Album pamiątkowe. – Cz. 3. Prowincya i Bukowina / Opracowano według Dra Antoniego Chmurskiego. – Wiedeń, 1915. – S. XXIX.

[36] Ibidem. – S. 25-40, 241, 249-250, 252-257, 259-260, 262, 267-269, 275, 280-282, 287-290, 292-293, 302, 304, 309, 313, 329-332, 334, 336, 338, 342, 344-348, 351-352, 354, 356, 359, 361, 365, 368-372, 376, 379, 381-382, 384, 386, 389, 393, 396-398, 401, 403, 405, 407-408, 412, 415, 425, 427, 433-436, 442-443, 446-449, 451-452, 455, 460-461, 463, 466-469, 471, 478, 481, 484, 486, 488, 492, 496, 498, 499, 502, 503, 505-506, 508-509, 516-517, 521-523, 525-527, 530, 533-534, 539-542, 544-545, 550, 552, 557, 558-559, 562, 564-565, 571-573, 602-604, 606.

[37] Нариси з історії Дрогобича (від найдавніших часів до початку XXI ст.)... – С. 121.

[38] Валь Э. Г. Кавалерийские обходы генерала Каледина... – С. 12-13.

[39] Obarzanek E. Życie codzenne w oblężonej twierdzy Przemyśl w latach 1914 – 1915 // Rocznik przemyski. – T. XLV. – Z. 4. – Przemyśl, 2009. – S. 118.

[40] Коленковский А. Маневренный период первой мировой империалистической войны 1914 г. – М., 1940. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://militera.lib.ru/h/kolenkovsky_ak2/04.html

сформувавши врешті-решт довгу фронтову лінію «Східниця-Борислав-Дрогобич»[41]. Разом із першою та другою бригадами, третя бригада російської армії мали спільно об'єднатися в один фронт з метою захоплення і знищення ворога в замкнутому колі[42].

Вважаємо, що Дрогобич був початково захоплений перед 10 вересня 1914 р. різними частинами російської армії: кінною дивізією О. Каледіна та 4-ма полками донського козацького кінно-артилерійського дивізіону і туркестанської кінно-гірської батареї генерал-майора Олександра Багалдина[43]. Безпосередньо 16 вересня 1914 р. в Дрогобичі було офіційно запроваджено окупаційну владу і адміністрацію, а 19 вересня у дію вводилася постанова воєнного генерал-губернатора Галичини графа Бобринського, яка була видана у Львові, стосовно нових порядків в стосунку окупації краю[44]. Хоча за даними австрійської преси у Кракові наприкінці вересня 1914 р. все ще тривали сутички між противниками в тих чи інших частинах Дрогобицького повіту. Наприклад, в другій половині вересня велися бої в околицях Борислава, а в самому Бориславі австрійська влада захопила в полон воєнного коменданта міста Дрогобича, який власне в цих хвилях устиг розпочати збір воєнної контрибуції із населення по 10 корон від особи[45]. Ці початкові бої були спричинені передовсім швидким просуванням січових сотень Д. Вітовського та Й. Будзиновського, які ще 26 вересня рушили у Карпатський похід з Горонди до Урича-Східниці-Борислава-Попелів-Нагуєвич і т.д. [46] В цей час сотні були розділені на відділи із 10 стрільців, так звані 10-ки, а тому ці мобільні підрозділи могли швидко маневрувати на передових лініях просування основної частини війська. Завдання обох сотень полягало у контр-атакуючому поході розрахованому на 4 тижні, відтак бої на теренах Дрогобиччині планувалися заздалегідь. Натомість сотні І. Коссака та О. Букшованого під проводом отамана Г. Коссака рухалися в цьому ж напрямку, але з боку Сваляви[47]. Сотні Й. Будзиновського, Д. Вітовського і частина сотні Е. Коника під проводом отамана С. Шухевича, які почали рух передовсім із сторони Ужоцького перевалу, дійшли аж до Борислава та Нагуєвич[48].

[41] T. D. Ofenzywa austryacka na Podkarpaciu // Nowa reforma: wydanie poranne. – Nr. 501. – Kraków, 7.11.1914. – S. 1.
[42] Ibidem.
[43] Валь Э. Г. Кавалерийские обходы генерала Каледина... – С. 12.
[44] Садовий В. Лицар в збруї для міста Дрогобича. – Дрогобич, 2010. – С. 8.
[45] T. D. Ofenzywa austryacka na Podkarpaciu... – S. 1.
[46] Боберський І. Українські січові стрільці в Карпатах... – С. 25.
[47] Там само.
[48] Там само. – С. 2.

Після невдалих маневрів з обох сторін бої перенеслися в околиці села Лішня, де австрійська армія здійснювала обхід, під час котрого російська 12-та кінна дивізія відчула на собі потужний удар артилерії. Е. фон Валь згадував: «*На початку війни австрійські шрапнелі були поганими. В порівнянні із кількістю випущених снарядів, поранень було дуже і дуже мало. Кулі подекуди навіть не пробивали чобіт та обмундирування…* »[49]. Щодо тактики, то було зауважено, що «*австрійці стріляли в одну і ту ж точку, а тому легко можна було обійти небезпечне місце, якщо звичайно це не було дефіле*»[50]. Проте легіонери доволі міцно трималися в лішнянсько-унятицькому бою, через що росіяни із подивом визнавали: «*прекрасну організаційну роботу австрійського генерального штабу під час відступу їхньої армії*»[51]. Фактично, артилерійська армада росіян змусила австрійських легіонерів відступати до Борислава. Е. фон Валь в цей час помітив, що «*враховуючи факт відсутності державного патріотизму у ¾ народів, які населяли Австро-Угорщину, і даючи до цього помітну різницю в потужності російської та австрійської артилерій, слід віддати належне грандіозним заслугам генерального та офіцерського штабу австрійської армії, завдяки яким військо взагалі спромоглося на серйозний спротив*» [52].

Просуваючись по слідах відступаючих австрійських сил, 7 жовтня 12 кавалерійська дивізія генерала О. Каледіна наблизилася до Борислава. Концепція військової тактики генерала полягала у тому, що він часто помітно для ворога виїжджав із своїм штабом на потрібні точки передової, для того, аби збити з пантелику австрійське командування і дати йому стимул діяти за вигідним для росіян планом[53]. Щоправда, у Бориславі маневр виявися невдалим, оскільки, наближаючись до міста дорогою від гори Лиса, генерал потрапив в оточення між будинками та металевими нафтовими збірниками: «*австрійські кулі настільки швидко рикошетили, що сполохали коней*» [54]. Варто зазначити, що натиск здійснював курінь УСС під проводом Г. Коссака та С. Шухевича, які відзначилися не тільки в боях за Борислав, але й в південних околицях Дрогобича (Губицька низовина та гора Тептюж) та Східницького перевалу. В цей час Дрогобич, також часто погодинно переходив із рук в руки[55]. За кілька годин бою О. Каледіна за допомогою возів із

[49] Там само. – С. 15-16.
[50] Там само. – С. 16.
[51] Там само.
[52] Там само. – С. 16-17.
[53] Там само. – С. 17.
[54] Там само.
[55] Сарбей В. Національне відродження України / Україна крізь віки. – Т. 9. – К., 1999. – С. 303

тирсою було визволено із бориславської засідки, а австрійські війська продовжили відступ до Східниці.

Російське командування визнавало, що кіннота генерала Каледіна та генерала Павлова, які двома фронтами мали прямувати до Східниці, була непристосована до боїв у гірській місцевості, крім того, зв'язок між двома кіннотами був неорганізованим: «*для виконання допускалися стратегічні завдання, але ні в якому разі не тактичні команди*»[56]. Проте прибувши в Борислав, генерал Цуріков віддав Каледіну наказ продовжувати переслідування, привівши на допомогу додаткові піхотні частини. Та все ж факт залишався фактом: «*кавалерійська дивізія, яка могла вести бій у горах лише в пішому строю, по міці вогню ставала слабшою за один батальйон*» [57]. Крім того, під час руху Східницьким перевалом в разі можливого нападу спішена дивізія додатково послаблювалася через формування великої кількості коноводів, що не могли вести бій. Маючи можливість рухатися виключно по гірських дорогах, російська кінна дивізія постійно знаходилася в розташуванні колони у формі дефіле, а колона кавалерії з обозами по одній дорозі являла собою «*безкінечну кишку*», при цьому «*один кінь займає на дорозі більше місця, ніж троє піших солдат*»[58].

Все-таки, отримавши 7 жовтня 1914 р. наказ від генерального командування, 12-та кавказька дивізія на чолі з генералом Каледіним та підпорядкованою йому зведеною козацькою дивізією Павлова, почали небезпечне пересування через Східницький перевал для захоплення «Східницької Каліфорнії» та Ісаїв, а згодом Турки[59]. Підніжжя перевалу було особливо небезпечним, оскільки з лівого флангу генерала Цурикова було сконцентровано великі сили австрійської армії. Дивізія Каледіна рухалася попереду, позаду неї на відстані в один перехід рухався Павлов із своїм донським козацтвом[60]. Коли генерал Брусилов дізнався про просування військ через Східницький перевал, то все ж віддав наказ для Цурикова негайно зупинити просування, проте було вже надто пізно. Піднімаючись в гори за Бориславом, дивізія була здивована побаченим – на схилах лежало чимало убитих кавалеристів австрійської армії, «*червоні чакчирі які все більше ставали помітними між деревами*» [61]. Росіянам не було відомо нічого про цей бій, оскільки зв'язку із іншими підрозділами російської армії не було, відтак було припущено,

[56] Валь Э. Кавалерийские обходы генерала Каледина... – С. 17-18.
[57] Там само. – С. 18.
[58] Там само. – С. 18-19.
[59] Там само. – С. 19.
[60] Там само.
[61] Там само. – С. 20.

що бій стався випадково між австрійськими солдатами через якесь непорозуміння чи похибку. О 5 годині вечора, підійшовши з головним полком до села Кропивника, де передовий ескадрон вів перестрілку із січовими стрільцями, генерал Каледін змушений був зупинитися. В цей час російська стрільна лінія не мала змоги підніматися далі в гору, оскільки австрійці відкрили потужний артилерійський вогонь по кінній колоні, яка стала відкритою мішенню[62]. Під вечір 7 жовтня генерал викликав до себе ротмістра барона Більдрелінґа і наказав йому із двома ескадронами Стародубівських драгунів риссю під кулеметним вогнем проїхати повз фронт села Кропивник аж до перехрестя доріг в напрямку на Смільну[63]. Розпочався масований обстріл та вибухи шрапнельних снарядів. В цей же час генерал викликав полковника Хочетурова, який командував Стародубським драґунним полком, і спокійним тоном наказав йому ввести повіз із кіньми в Кропивник. Офіцери спершу подумали, що це жарт, адже мова йшла про життя та смерть. Після цього генерал Каледін прослідкував за виконанням наказу і разом з головними силами відступив для ночівлі у Східницю, де готувалося розбиття табору. Свій маневр генерал пояснив так: «*А що робити, не будемо ж відступати? Вночі буде видно, вони [австрійці] ж не знають, що у нас немає піхоти, а тому можуть через ніч й самі відступити*»[64]. Тоді російський генерал вперше порушив своє правило ночувати разом із авангардним полком, зорганізувавши свою тимчасову ставку в Східниці. Як бачимо, вузол доріг Смільна – Кропивник – Ісаї поблизу Східниці були найважливішим місцем військової операції по окупації нафтових басейнів. «*Дрогобицько-Бориславська операція 1914 р.*» зі сторони російського командування, в цілому, позиціонувалася радше демонстрацією своєї військової сили[65]. Хоча насправді бої за Борислав, Східницю, Кропивник і напрямок на Ісаї були більш затяжними для росіян через контрнаступи і відважні вилазки підрозділу УСС, який проявляв серйозну боєздатність[66], у Східниці все ж було створено ставку, звідки безпосередньо віддавалися накази[67].

Окупація Східниці військами Каледіна (7 – 8 жовтня 1914 р.) мала два стратегічно несприятливих для австрійської армії наслідки: втрата нафтових родовищ та захоплення останнього телеграфного зв'язку (в

[62] Там само.
[63] Там само.
[64] Там само. – С. 20-21.
[65] Там само. – С. 13-15.
[66] З великої Европейської війни, з ілюстраціями і урядовим списом убитих і ранених жовнірів – Русинів. – Ню-Юрк, 1915. – 108 с.
[67] Валь Э. Г. Кавалерийские обходы генерала Каледина... – С. 19, 21.

Східниці існувало близько 10 абонементів та 1 радіовузол)[68] на шляхах гірських хребтів, що йшли на Ісаї та Сопіт. Через російську окупацію Львова, Дрогобича, Стрия, Борислава, Самбора та Східниці східна телеграфна лінія зв'язку була порушена, а сам зв'язок із перемишльським штабом та генеральним військовим штабом австрійської армії було втрачено до січня 1915 р., коли нашвидкуруч карпатськими шляхами було проведено польові лінії зв'язку, які серйозно вплинули на плани росіян прорвати карпатський фронт[69]. Це призвело до того, що австрійська шифрувальна комора ще 12 вересня 1914 р. була перенесена із Перемишля до Нового Сонча[70].

Впродовж 12 – 13 жовтня 1914 р. Східниця знову перейшла до рук австрійської армії, а на її території було організовано дислокацію УСС. Вочевидь, саме у напрямку зі Східниці 15 жовтня в Дрогобич раптово зайшов австрійський патруль, який, керуючись розшифрованими телеграмами росіян, за короткий термін заволодів містом[71]. До нашого часу збереглися описи із записок невідомого українського стрільця про входження Українських січових стрільців до Східниці та Борислава, які були опубліковані на сторінках львівської газети «Діло»[72]. Як виявилося, тимчасовий вхід УСС на територію Дрогобиччини відбувався через Східницю, а на чолі колони військових стояв якийсь «*меценас Омелян з Долини*». Незважаючи на нетривалий період походу, він мав доволі тріумфальний характер, адже повсюдно було чути вигуки «Прийшли наші стрільці!»[73]. Врешті усі вулиці Східниці були переповнені мешканцями різних національних громад: «*Наші йдуть, наші!*» *Жиди, Українці, Поляки вийшли на улицю зустрічати. «Ми Українські Стрільці» – кажуть від часу до часу учасники стежі до людий, що питають за їх реґіментом. «Що? Українські Стрільці? Славно! Славно!» – «Niech żyją Ukraińcy! Vivat Ukraińcy!» – «Славно, наші стрільці! Славно, сїчові стрільці!»*[74]. Народ подивовано із сльозами на очах зустрічав УСС, оскільки було вже відомо про діяння донського козацтва з іншого

[68] Про діяльність та мережі радіотелеграфного зв'язку в Галичині під час І світової війни див докладніше у: Nowik G. Radiotelegrafia i radiowywiad w armii austro-węgierskiej przed wybuchem I wojny światowej i podczas jaj trwania // Rocznik Przemyski. – T. XLI. – Przemyśl, 2005. – S. 113-134.

[69] Ibidem. – S. 122.

[70] Ibidem. – S. 117-118.

[71] Zakład w czasie wojny / Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1914/15 i 1915/16. – Drohobycz, 1917. – S. 3.

[72] З записок стрільця // Діло. – 1914. – Львів, 7.11.1914. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zbruc.eu/node/30344

[73] Там само.

[74] Там само.

боку Карпат. Усі вулиці Східниці були повністю заповнені «старими і молодими, жінками і дітьми», а стрімкі вежі нафтових шибів завмерли нерухомо по обидва боки головної вулиці Східниці. Це означало, що робітники усі вийшли зустрічати армію визволителів. Врешті ця зустріч була неспроста, наповнена острахом, адже усі боялися приходу російської окупаційної влади, а тому щохвилі благали стрільців залишитися в Східниці[75]. Згідно описів УСС марширували із відмінним бойовим духом із гаслом «*Ми на рідній – бідній Україні!*», при цьому кожен з бійців мав при собі ранець (торністер), коц, намет, наплічник з хлібом та зброю[76]. Це був жовтневий перехід стрільців через Східницю, Борислав і Дрогобич. У цьому поході УСС взяли в полон багато козаків, застрілили чимало коней, а одного найкрасивішого коня із вуздечкою та сідлом у срібних прикрасах, який нагадував «галку», подарували курінному отаману УСС. При цьому кінь довго не піддавався, позаяк уніформа УСС відрізнялася від козачої, щоправда український отаман все ж показав «майстер-клас», як правильно приборкувати чужого коня: «*Отаман чіпає сильною рукою за узду, встрягає лїву ногу в стремено і дістає ся в сїдло. Кінь стає на однім місци, підносить кілька разів з розмахом голову в гору і глядить спокійно вперед. Чекає на прикази нового отамана*»[77]. Це був отаман Степан Шухевич.

Приблизно у цей же час, 13 жовтня 1914 р. дрогобицький староста Рапота, який виконував накази окупаційного уряду, змушений був відрядитися із малим підрозділом до Тустанович, а звідти до Борислава, щоб далі рухатися в напрямку до ставки генерала О. Каледіна в Підбуж. Врешті 13 жовтня до обіду він встиг провести нараду із війтами Дрогобицького повіту, на якій обіцяв «*звільнення від податків, розподіл лісів, пасовиськ та дібр, а також всебічно вихвалював постать «царя-батюшки»*». Там же Рапота видав указ про розпуск «волосних»[78]. Щоправда Український легіон січових стрільців, який рухався маршем зі Східниці, зробив для Рапоти життєвий сюрприз буквально цього ж дня. Приїхавши після обіду до Борислава, з метою заснування «*спасительного комитета*» Рапота розпочав нараду із мешканцями в будинку громадської ради. Під час цієї наради новий керівник «*уєзда*» наголошував на важливості царських указів, культурного і політично свідомого міста Петербурга[79]. Щоправда під час наради до будинку раптово зайшов патруль УСС, а Рапота мовчки вичікував спокою.

[75] Там само.
[76] Там само.
[77] Там само.
[78] Там само.
[79] Там само.

Відчинилися двері і зайшов австрійський офіцер і вісім українських стрільців з налаштованими багнетами. Рапота потягнувся рукою до кишені за револьвером, щоправда офіцер вигукнув «Руки вгору!», після цього російські солдати наче спробували боронитися, але один із стрільців здійснив у сінях будівлі попереджувальний постріл. Після цього один із російських солдат повернувся до стіни і ліг на підлогу. Решта шість солдатів разом із Рапотою підняли руки вгору[80]. Вранці 14 жовтня 1914 р. стрільці відправили Рапоту до головної команди в село Тур'є. Етапування російського полоненого описувалося із особливим воєнним сарказмом: «*…відправили його стрільці піхотою по снігу і по болоті до головної команди в Тур'ю. В зеленявий куртці з золотими гудзиками, сивих штанах, в чоботах з холевами, в московському кашкеті, сопів він з верхи на верх, нарікав на дихавицю і пригадував, що він в ранзі «віце-губернатора», і йому належить ся фіра. Але козаки повикрадали були всі коні з околиць і «віце-губернатор» мусів іти по «Прикарпатської Руси» пішки*»[81]. Під час нічлігу в селі Кропивник між українськими військовими Рапота дивувався, чому його ніхто не повідомив про перебування австрійських легіонерів заздалегідь, адже на ранішній нараді із підлеглими війтами, яка відбулася ще 13 жовтня в Дрогобичі, ніхто з присутніх нічого не сказав про присутність стрільців у повіті. Цікаво, що розвідка УСС дізналася, що трьох із цих війтів російська адміністрація покарала за воєнну зраду і етапувала в заслання до Москви[82]. Зауважимо, що в одному із текстів наказів командира полку (Легіону) УСС від 1916 р. Григорій Коссак згадував про особливі заслуги у розвідці на теренах Дрогобиччини та Стрийщини в 1914 – 1915 рр., які належали майорові Антону Вариводі, який пізніше дослужився до керівника полку УСС і врешті замінив Г. Коссака[83].

Приблизно в цей же час в околичних селах Дрогобича бої велися з перемінним успіхом принаймні до кінця жовтня 1914 р. Це дуже чітко простежується на військових картах, опублікованих австро-угорським генеральним штабом, зокрема щодо боїв в околицях Дрогобича 12 жовтня 1914 р.[84] Це було пов'язано передовсім із тим, що австрійське командування під час перших боїв експериментувало із локальними підрозділами Українських січових стрільців, розділивши їх по 20

[80] Там само.

[81] Там само.

[82] Там само.

[83] Із щоденних приказів команди полку (Легіону) УСС 1916 р. // За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви 1914 – 1964 / Гол. ред. С.Ріпецький. – Ню Йорк, 1967. – С. 407.

[84] ЦДІА України у Львові. – Ф. 742. – Оп. 1. – Планшет. 22. – Спр. 206. – Арк. 5.

осіб. Але коли цей план не вдався, було вирішено повністю передати УСС до корпусної групи генерала Петера Гофмана. Після чергової реорганізації ця група розгорнула наступ з Карпат на російські позиції, відтак бої в околицях Дрогобиччини відбувалися з перемінним успіхом. Австрійський наступ відчував серйозний спротив російської армії, щоправда в цей час було визволено Сколе, Болехів, Дрогобич, Борислав, Стрий та багато інших населених пунктів Галичини[85]. Про заслуги УСС у жовтневому наступі 1914 р. один із його учасників Богдан Гнатевич у своїх спогадах зазначав: «*В цій офензиві леґіон УСС відіграв неабияку ролю. Правда він був числом невеликий, зате складався з молодого вояцтва, витривалого на походи й на боєві труди. Таких стягів у корпусній групі багато не було. То й не диво, що сотні УСС йшли в авангарді боєвих груп і скрізь були перші. Можна сміливо сказати, що в тодішньому поході на фронті від Дрогобича до Болехова сотні УСС відіграли першу роль*»[86]. Чи не вперше стрільці виступили в одній з'єднаній групі, хоч і окремими підрозділами. Даний жовтневий наступ мав більше стратегічне значення, адже призупинив розлогий наступ російської армії по всій лінії фронту, а австрійське командування отримало шанс для передислокації, оборони Перемишля та врешті і для евакуації[87]. Добре відомо, що починаючи з 13 жовтня 1914 р. з боку Погара, Кривого та гори Звивин, о 7 00 год ранку у напрямку Крушельниці та Орова до Дрогобича почала рухатися сотня під проводом Івана Коссака. На своєму шляху сотня зустрічала періодично козачі відділи російської армії, які охороняли тил дивізії генерала О. Каледіна та інших полків, які буквально кілька днів тому мали ставку у Східниці. Сотня І. Коссака рухалася через Підгородці, де властиво за спогадами стрільця і відбулося тріумфальне вітання сотні з боку різних національних громад. 16 жовтня 1914 р. сотня І. Коссака ночує у Східниці, а 17 жовтня продовжує марш через Борислав, Тустановичі до Трускавця, при цьому передові сторожеві відділи сотні дістаються м. Стебника. У Стебнику відбулася невелика сутичка із козаками, які змушені були відступати[88]. 18 жовтня 1914 р. сотня Івана Коссака рухається через поля Стебника і Сільця до Верхніх Гаїв та бере в облогу залізничну дорогу і периметр довкола села. Передовий загін сотні І. Коссака наздогнав сторожовий відділ козацького відділу російської армії, з яким відбулася серйозна стрілянина. В цей час

[85] Лазарович М. Леґіон Українських січових стрільців... – С. 104.
[86] Там само. – С. 105.
[87] Лазарович М. Леґіон Українських січових стрільців... – С. 105.
[88] Носковський З. До історії сотні Зенона Носковського // За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви 1914 – 1964 / Гол. ред. С.Ріпецький. – Ню Йорк, 1967. – С. 163-164.

росіяни змушені були тимчасово евакуювати російську адміністрацію та армію з Дрогобича. Цікаво, що вже 19 жовтня 1914 р. сотня І. Коссака вперше зустрілася із російською авіацією, а тому в околицях Дрогобича їм довелося обстрілювати один ворожий літак. Проте під Стриєм інші відділи під проводом Григорія Коссака отримали поразку, а тому усі сотні змушено входили до Дрогобича[89].

Тим часом сотня Й. Будзиновського, після боїв на Ужоцькому перевалі, рухалася із іншого боку у напрямку Борислава і вже 15 жовтня 1914 р. отримала наказ охороняти артилерію в селі Старий Кропивник, яка хоча й була віддалена від фронту, але ворожа куля все ж поранила розвідника УСС і тут[90].

19 жовтня 1914 р. сили Українських січових стрільців було передислоковано знову у Дрогобич та село Нагуєвичі[91], зокрема в горішній ліс біля річки Велика Ступнянка (на заході від села) з метою тилової підтримки правого крила кінної дивізії австрійських драгунів. Згідно зі спогадами січового стрільця, опублікованими на сторінках газети «Неділя» (1935), в цей час сотні Дмитра Вітовського та Осипа Будзиновського здійснювали маневри в околицях Борислава, Попелів, Ясениці-Сільної та Нагуєвич.

На краю діброви біля села Нагуєвичі відбувався схід стрільців з усіх відділів та локальних бойових зіткнень із ворогом. Формування відбувалося разом із сотниками та курінним отаманом С. Шухевичем, а також чотарями Цяпком, Нагайлом, Хомою та ін. З цього часу зберігся інший опис подій опублікований невідомим стрілецьким офіцером в газеті «Діло» дещо пізніше у листопаді 1914 р. Як виявилося, його сотня рухалася з боку Старого Самбора за кінною кавалерійською дивізією австрійців, однак пішки стрільцям було важко її наздоганяти. Це була «*непроглядна валка возів дивізійного тренду, який утрудняв рух, відтак було знайдено провідника, який показав швидший шлях верхом карпатського хребта*»[92]. В цей час у напрямку до лінії Нагуєвичі-Ясениця-Сільна-Попелі рухалася кінна дивізія під керівництвом князя Виндиш-Греца, яка складалася виключно із числа німецьких драгунів та гусарів. Не виключено, що стрільці чи не вперше під час маршу заспівали пісню про Валькірію характерну прусським стандартам

[89] Там само. – С. 164.

[90] Ганчарик Т. Бої УСС на горі Кобилі 1914 р. // Літопис Червоної калини: ілюстрований журнал історії та побуту. – Чис. 10. – Львів, 1937. – С. 9.

[91] Вітовський Д. / Примітки // За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви 1914 – 1964 / Гол. ред. С.Ріпецький. – Ню Йорк, 1967. – С. 465.

[92] Оповіданє українського офіцира // Діло. – 1914. – Львів, 14.11.1914. – [Електронний ресурс]. –Режим доступу: https://zbruc.eu/node/30348

маршу, на що князь здивовано відповів: «*Wunderschön! Grossartig*»[93]. За якийсь час ця сотня дісталася села Кропивник, де селяни поповнили стрільців харчами. Під час переходу хребта у напрямку до Нагуєвич між Залокоттю і Бистрицею Гірською цілий день тривала битва, після чого тимчасово ця сотня повернулася до Східниці, з метою оточення російської армії з тилу. Серед ночі ця сотня дісталася Бориславa, де отримала звістку, що з Дрогобича на Волянку прибуло російське військо чисельністю 2 000 осіб. Д. Вітовський у своїх спогадах писав, що разом із козацьким військом до Волянки було доставлено також ворожі гармати[94]. Далі стрільці рушили до Бані Котівської, а звідти до гори поблизу села Попелі, заночувавши перед цим у околицях Бориславa. Дізнавшись про наступ кінної дивізії, стрільці посеред ночі рушили у напрямку села Опака, куди дісталися близько 11 години ранку, щоправда майже одразу отримали наказ звернути до села Попелі[95]. Фактично дана сотня почала рухатися до Нагуєвич для загального збору усіх сотень та відділів. Було отримано наказ, що у зв'язку із наближенням російської кінної дивізії потрібно йти вгору до села Опака. Д. Вітовський писав, що перехід був дуже виснажливий через бездоріжжя: «*Ідемо вночі, під гору, лісом. Дорога з вибоями, як звичайно ноші дороги в Галичині в горах, просто страшна*»[96]. До Опаки УСС прибули близько 11 00 год ночі, а звідти одразу до села Попелі. Степан Шухевич з одною сотнею стрільців залишився в Опаці, а Д. Вітовський із іншою сотнею перемістилися до Попелів[97]. Втомлені, голодні і постійно патрулюючи від Попелів до Опаки, Д. Вітовський із сотнею очікували подальшого наказу. Після цього Д. Вітовський вирушив до Ясениці Сільної і Нагуєвич[98].

21 жовтня 1914 р. розпочався ІІ контрнаступ російських частин на Дрогобич, а відправною та організаційною точкою був напрямок із Самбора та Турки, де було зорганізовано так зв. «*карний відділ*», який складався виключно із донських козаків, які вщент громили околиці Дрогобича, Бориславa та Східниці до кінця жовтня 1914 р.[99] Цього ж дня сотня І. Коссака отримує наказ окопатися на горі Тептюж на

[93] Там само.

[94] Вітовський Д. Моя сотня // За волю України. Історичний збірник УСС. В 50-ліття збройного виступу Українських Січових Стрільців проти Москви 1914 – 1964 / Гол. ред. С.Ріпецький. – Ню Йорк, 1967. – С. 268.

[95] Оповідане українського офіцира // Діло. – 1914. – Львів, 14.11.1914. – [Електронний ресурс]. –Режим доступу: https://zbruc.eu/node/30348

[96] Вітовський Д. Моя сотня... – С. 268.

[97] Там само.

[98] Там само.

[99] Zakład w czasie wojny / Sprawozdanie Dyrekcyi C. K. Gimnazyum im. Franciszka Józefa w Drohobyczu za rok szkolny 1914/15 i 1915/16. – Drohobycz, 1917. – S. 3.

інших пагорбках на північ від села Губичі, тим самим діставшись в середині російської армії і залишившись відмежованою від головних сил австрійської армії. З важкими боями сотні І. Коссака вдалося вийти з оточення біля гори Тептюж і дістатися до села Модричі, в околицях якого доєднатися до 129-ї австрійської бригади. Цього дня фактично на усьому Дрогобицькому фронті кипіли битви, тому не маючи більше підкріплень, 129-та бригада австрійської армії звертає до села Доброгостів, в околицях якого їй довелося знову окопатися на місцевій горі[100]. 22 жовтня 1914 р. сотня І. Коссака отримала наказ зупинитися на нічліг в околицях села Орів, а вже 23 жовтня вона змушена була повернутися до Доброгостова та Уличного з метою охороняти тил усієї австрійської 129-ї бригади під час маневру розвороту. 24 жовтня сотня І. Коссака перейшла річку Стрий і вирушила у напрямку Корчина[101].

Згідно австрійських описів ситуація у лавах козацьких полків російської армії у першій половині жовтня 1914 р. виглядала зовсім не так, як це було описано у мемуарах Е.Г. Валя. Наприклад, із трьох сотень козаків, яких було направлено в Борислав повернулося лише 15 осіб, які без коней, пішки, змушені були тікати у ліси, прибуваючи на передмістя Стрия та Пом'ярок[102]. Переночувавши по різних бойківських хатах в Пом'ярках, козаки розпорошено рухалися на з'єднання із іншими батальйонами росіян. В суботу і неділю 17 і 18 жовтня 1914 р. розпочався наймасовіший відступ військ з усіх сторін. Зі сторони Болехова, Сколого і Дрогобича через місто Стрий рухалися козаки, піхота, провізійні колони тощо. Загалом російська армія складала близько 16 000 особового складу. Рух колон відбувався спокійним ритмом, «*без звичних для козаків співів та усмішок*»[103]. Окремі козаки вели по 2 – 5 коней і мали по 2 – 3 карабіни, що означало численні втрати у їх загонах. Дуже багато козаків йшло пішки, чимало коней було поранено або ж всипано кулями чи шрапнелями. Також було зафіксовано 36 гармат калібра 8 см, 6 автомобільних кулеметів та 12 коротких кулеметів на коліщатах[104]. Щоправда ці дані австрійська преса отримувала від розвідки, а тому цифри могли бути неточними.

Як бачимо, пізніші військові маневри та серйозні воєнні котли в околицях сіл Східниця, Кропивник, Верхні Гаї, Борислав, Попелі, Ясениця-Сільна, Уличне, Нагуєвичі, потужний бій на горі Кобила, Залокоть і т.д. були складовою масштабної операції, яка брала початок

[100] Носковський З. До історії сотні Зенона Носковського... – С. 164.
[101] Там само.
[102] T. D. Ofenzywa austryacka na Podkarpaciu // Nowa reforma: wydanie poranne. – Nr 501. – Kraków, 7.11.1914. – S. 1.
[103] Ibidem.
[104] Ibidem.

від битви під Хировом, і яка загалом тривала впродовж 11 жовтня – 4 листопада 1914 р. За цей період периметр австрійської оборони в південно-східній частині фронту пролягав розлогим фронтом, протягувався також і через села Губичі, Доброгостів, Верхні та Нижні Гаї, Голобутів, Добрівляни та ін. Через це у різний час територією сіл Дрогобиччини проходили як австрійські, так і російські війська, зокрема ІІ-й кубанський корпус та 78-й піхотний батальйон.

Чимало даних про військовополонених та розшук родичів з терен Дрогобиччини знаходимо на сторінках краківської преси. Так, 7 листопада 1914 р. було опубліковано перші відомості згідно листувань від полонених, а також даних допоміжного розвідувального бюро Товариства Червоного хреста у Відні. Кожен із родичів міг звернутися в бюро для отримання листувань за адресою: м. Відень, вул. Лянцкоронська, 1. Наприклад, один із перших листів надійшов з російського полону від Райселя Бека родом з Борислава та Ідзя Маркевича з Дрогобича[105]. Одночасно на усіх шпальтах газет з'являлися короткі інформаційно-пошукові дописи про пошук близьких. Наприклад, у краківській газеті «Нова реформа» до завершення війни друкувалася рубрика «Пошук знайомих».

Скажімо 7 листопада 1914 р. було опубліковано інформаційні замітки з окремими номерами звернень про пошуки близьких з Дрогобиччини, в тому числі і з Борислава: «*№ 821433. Фелікс Теодорович, Відень, XVIII, який проживає за адресою Canongasse 4, 1/3, просить повідомити будь-які відомості про Марію Закжевську з Дрогобича, яка у серпні 1914 р. виїхала до родичів панів Лянґів у Львів, а також про панів Станіславу Закжевську зі Львова і її чоловіка Конрада Закжевського з Борислава і про сестру Габріелу (в звичайному житті Людмилу Закжевську) з монастиря сестер Уршулянок в Коломиї*»[106].

Згідно даних австрійської контррозвідки, а також приватних усних передач даних газета «Нова реформа» ще 3 грудня 1914 р. повідомила громадськість про ситуацію із окупаційним режимом росіян в Дрогобичі і Бориславі[107]. Згідно цих даних, 16 вересня 1914 р. козацький дивізіон увірвався в Дрогобич, а вранці 17 вересня у місті з'явилися регулярні відділи російської армії під командуванням полковника Дмитра Сазонова. Козаки одразу приступили до «плюндрування і грабунків», щоправда полковник Д. Сазонов зумів заспокоїти козаків, викликавши

[105] Listy od jenców z Rosyi / Kronika // Nowa reforma: wydanie poranne. – Nr. 501. – Kraków, 7.11.1914. – S. 2.

[106] Poszukiwanie znajomych // Nowa reforma: wydanie poranne. – Nr. 501. – Kraków, 7.11.1914. – S. 4; Nr. 531. – S. 2.

[107] Rosyanie w Drohobyczu // Nowa reforma: wydanie poranne. – Nr. 531. – Kraków, 3.12.1914. – S. 1-2.

до себе на нараду інтелігенцію та представників громад міста Дрогобича. Під час цієї наради полковник пообіцяв мешканцям, що місто не понесе жодних знущань і пошкоджень, допоки воно перебуватиме під його особистим контролем.

Дикість і відсутність культури у окупаційних військ, особливо серед козачих загонів, була відчутною з перших днів. У своїх спогадах Францішек Іваніцький згадував, що багато чого із стандартів європейського міського життя узагалі не було відомим для окупантів. При цьому росіяни навіть не могли розібратися у речах, які грабували в міських магазинах. Інколи це доходило до відвертого абсурду. Наприклад, у вересні 1914 р. в північному куті площі ринок, навпроти «Гранд Готелю» діяла крамниця Петра Віслоцького, яка мала назву «*drogerię*» або «*дрогуерия*», і була чимось середнім між магазином жіночої парфумерії, аптекою і складом різноманітних хімічних реактивів. Магазин мав глибокі підземелля на глибині 4 м, а склепінчасті підвали були висотою 2,5 м і довжиною 15 м. Інженер фабрики «Польмін» Калікст Іваніцький згадував, що коли до магазину увірвалися російські війська з козаками, вони почали грабувати усе, що бачили. Серед іншого вони знайшли «Французьку горілку», яка насправді виявилася настоянкою від ревматизму. Після споживання цього напою вони вибігли на вулицю, де мало не вмерли від отруєння[108].

Міська поліція також отримала розлогі функції, що спеціально позначалося спеціальними пов'язками на уніформі із російськими знаками і кольорами. Одночасно Рапота запровадив у Дрогобичі муніципальну охорону дружинників, щоправда ні вона, ні поліція не мали змоги зупинити безчинства російської стаціонарної армії[109]. На щастя для міщан, Рапота недовго урядував, адже, виїхавши одного разу до Борислава, щоби провести нараду із мешканцями, власниками нафтових копалень, раптово потрапив у руки австрійського патрулю із числа УСС. Натомість, так як і в Дрогобичі, мешканці Борислава зазнали чималих плюндрувань[110], про це часто описував у своїх спогадах і друг Івана Франка Стефан Ковалів. На початку війни у австрійській пресі побутувала думка, що російські окупанти не рухали в Бориславі лише нафтові шиби, адже вони у більшості належали французам або англійцям[111].

[108] Iwanicki F. Rynek w Drohobyczu // *Biuletynu Stowarzyszenia Przyjaciół Ziemi Drohobyckiej*. – № 24. – Wrocław, 2019. – S. 38.
[109] Ibidem.
[110] Ibidem.
[111] Ibidem.

Найбільш реалістичні відомості про російську окупацію Бориславa, Дрогобича, Східниці та їхніх найближчих околиць періоду 1914 – 1915 рр. відобразив у своєму щоденнику Стефан Ковалів, який будучи в той час вже похилого віку, не полишав ані хвилини часу для своєї творчості. Врешті його «Щоденник» на сьогодні є ключовим джерелом для пізнання усіх тих звірств, які «московити» накоїли в період окупації Бориславa та його найближчих околиць, і які, на жаль, сьогодні повторюються у часі генеральної війни Українського народу за свою Незалежність від кацапів.

ДОКУМЕНТ
Щоденник Стефана Коваліва
за період 29 жовтня 1914 – 2 вересня 1915 р.

/165/ Нині уже *29 вересня,* другий місяць страшної війни, безпощадного нищеня великої культури, рабованя людзкого добутку, неймовірність, невіроятність в двайцятім столітю. Страшну хвилю переживають тоті, що послали своїх синів, мужів і братів на поле брані: вони нещасні утікати мусять з своїх хат, непевні свого житя. Борислав весь, з Водянкою і Тустановичами, завмер. Всі фабрики, шиби, толочні зостановлені, вся способна робітнича людність на війні, лишилося тілько безпритульне населеня: старці, діти, лишилися голодні черева, способні до усякого злодійства. Сумно всюди, куди не повернешся, страх, утеча людей в ріжних напрямах перед пожежою, кулями і проізволом козацтва *(російської армії- авт.).* П.Хоміньскі і Вальнерова посітили нас і сказали, що читали у «Wieku», будто у Львів з чолобитною до губернатора поїхав архиепископ польскій, який повідомив, що Ярослав здобутий.

30 вересня (середа). Загальне пригнобленя: страх перед барабами і опиром-голодом. Безвластіє торопить кождого мирного чоловіка, питає, що з сего буде? Нині п.Хом. принесла «Wiek», з 26 вересня, в которім описані неповодженя нашої армії.

Дня 1 паздерника (четвер). Положеня незмінне. Мій Стефцьо вибирається завтра до Дрогобича по перепустку, бо хоче позиватися, що сталося з єго 10-літнім добутком в Рогатині. Поговорюють, що має войско йти через Борислав. Уже п'ята пополудни, нічого не зайшло надзвичайного, тілько аероплян по третій пополудни летів в напрямі полудневім. Вісти з України в Борислав'ю торговім. 1. Росіяне понесли пораженя: раз за Туркою, на Безкіді, другий раз – поміж Мостисками і Медикою. Гадки о тім навіть не може бути, щоби коли Перемишель

здався, котрий защищають самі німці, кромі сего він таки вість крутить поміж інтелігенцією вкраїнскою: Вільгельм пише до Миколи, щоби сейчас вицофав війська з Галичини і очистив єю, а ні, то буде мати з ним до діла!

2/10,п'ятниця. Нічого нового, хіба тілько повторяють старе: під Турков коло Сянок велика ужасна битва й що Сянок уже занятий.

3/10, субота. Говорять, що козаки утікають з Дрогобича, Самбора, Стрия. Друга вість, що Яблоньскій поїхав з заступником до губернатора /166/ у Львові просити о безопасність для жителів города... Бурмістр Хоміньский мав поїхати до Стрия за мукою. (Слова П.Хоміньскої).

4/10, неділя. Ст. вернув з церкви з Богослуженя. Много нового. Теппер німцю розказує, що офіцер російский в громаді свідчив, що если хто не хоче служити, то може оступитися, а на їх місце прийдуть козаки. Біда тим, що післали мужів на поле брані, не певні о своє житє, зоставлені на проізвол голодної черни. Голод, хвороби ріжні уже слідують за безпощадною варварскою війною!

5/10, понеділок. Андрій привіз трохи провізії (муки, бульби), розказує про неймовірні злодійства, надужитя, знущаня проходячого війска над мужиками. Говорять, що направляють дорогу колієву з Самбора до Дрогобича. Оповіданя його про утікаючих жовнярів викликують у чоловіці неприємні чувства.

6/10, вівторок. Приніс хлопець молоко з Попелів і оповідав, що в них у дворі козаки молотять збіжя машиною. Самого жида – господаря-посесора нема, виїхав, а повірник-жид лишився. Коло полудня приїхали офіцери до уряду громадзкого, незвісно, в яких цілях, здаєся, щоби двіженіє копальняне назад розпочати. Жандармерія по кількanадцять чоловіків має розміститися в народнім будинку женьскої школи, уже і ліжка для них приладжено в найбільшій кімнаті з фронту. Ще одна найновійша вість: говорять, що часть Львова розорена внаслідок мятежного поведеня жителів!

7/10 середа. Говорять жиди, що Ярослав здобутий. В Борислав має прийти 150 солдатів. Краків защищають німці. Говорять, що офіцер по городі ходив і коци купував.

8/10, четвер. Коло Львова має бути від п'ять днів завзята борба і також коло Перемишля неповодженє. Мене сили опущають з кождим днем гірше, а погода скверна: сніг, вітерець западний, стільки народа мерзне і марно погибає.

9/10, п'ятниця. В школі жандармерія, чотири чоловіка. Івась з одним познакомився, має 18 літ, молодий, з Харківскої губернії, другий

місяць в солдатах, говорить, що наше войско постоєм стояло по церквах, небогочестиве... Вчора приїздив, здається, начальник уєзда з Дрогобича, була в громаді нарада в ділі пустити машини в двіженє, нині посідженє в тім самім друге має бути, розходиться в капітал. Мають їхати до Львова, до губернатора, щоби дав яке пособіє на початок. Скілько в тім правди, не знаю, та я уже другий тиждень лежу, не встаю, хороба і тяжка, і страшна!

10/10, субота. П.Хомін. поїхала додому під конвоєм не попрощавшись. Приїхало 20 козаків, незвістно, в якім ділі. Говорять: уже третій день голодують. В школі наразі тілько чотири ночує.

11/10, неділя. Наші мають бути в Фульштині, Келер говорить... козаки /167/ в числі сто кільканадцять розкватировалися в Брестьєрі, їздять по городі, купують по склепах для себе потрібне і питають за вівсом, з-під Турки вернули, де мала бути другий раз битва, на кілька днів приїхали сюди спочити...

12/10, понеділок. Перед вечором патроль драгунів над'їхала від Східниці до уряду громадзкого, забила одного козака, одного ранила, а решту полонила, Кнацерг мав утечи вікном з уряду громадзкого, так само і начальник...

13/10, вівторок. Рано драгуни поїхали до Губич і на Водянку. На Бані має бути тьма нашого войска... в Мражници так само... Приходив Тейхер, розказував свою одисею під Туркою: обдерли, зрабували єго в дорозі до нащадку, до хтему... Золоті і срібні річи – все забрали і ще в додатку ребра поламали. В Головецьку тоже мали мужикам забрати коні і свиню за сотку.

14/10, середа. Дожидають прибитя нашого війска. Гук канонів безперестанно – десь в стороні – коло Підбужи. Перед вечором велів бурмістр лавки назад до кляси позаносити,значить, заповіджене військо не прийшло – відкликано. ...Скілько тревоги, скілько мук, щохвиля інші вісти денервують каждого найрівнодушнішого.

15/10, четвер. Нове неапостольське діяня: Анна о дев'ятій ходила на торг дещо купити: вийшла на улицю, і перед школою розпочалася стрілянина. 45 козаків стали стріляти на улици, з невиясненої до сих пір причини. І знов відчаяня загальне в хаті: патрулі обох ворожих армій снуються улицями, страшно в хаті сідіти. Цілий день до вечора канонади в напрямі Опаки, аж земля здригалася...

16/10, п'ятниця. Нині молока з Попелів не принесли: кажуть, що там тьма козаків: кажуть, що німецка кіннота 3/4 години переїздила чвірками з Мразниці до Попелів. Вечором прийшли мадяри до школи. Декотрі просили примістити їх в кухні ночувати.

17/10, субота. Все утишилося. Якийсь жид домагався з мною говорити – хотів мені своє плате повірити, бо сам будьте перебрався за жовняра... Не міг з ним говорити задля слабости... Дивно дуже: чому аж мені хотів повірити своє дрантя, чому не першому лучшому жандарови або хотяй би й Кнаперови, що ходить раз у раз по подвір'ю, не маючи нічого до діла... Чубатий Лев, учень VIII кл., Сокильский Ю., уч.VIII кл. Від двох молодих, що вернули з Угор за армією: дива розказують о свої одісеї... Они ночують в школі яко туристи... І прийшли відвідати отця катехиту.

*18/10, понеділок.*Страшний проражаючий гук армат пронизає до шпіку: безперестанно, десь в напрямі Нагуєвичі-Лішня, стріли гарматні від самого раня не устають (тепер уже чверть на п'яту). Дивне і страшне, якраз довідуюся, що стрільці й то українські ув'язнили […..] /168/ Созаньского привели до школи. Созаньский тоже українець, по ноні» моді послав сина на війну! За що его ув'язнили? Українці галицкі йду ті. позаду армії і арештують своїх людей. Созаньского арештували я краї, повише надписані Чубатий і Кокіловскій!

19/10, понеділок. Созаньский арештований, утік, за то єго хлопця арештували. Говорять, що наші мали цофнутися о кілька кілометрів, іук армат не перестає. Над вечором поїхало в напрямі Бані знов дванайцяті. канонів, туди на Ясеницю. Говорять, що Ясениця [...] спалена. Стрільці також відійшли в незвістном.

20/10, вівторок. Від 6 до 8-мої наше войско йде в напрямі до Східниці, (кавалерія і артилерія) піхота мала піти в нашім напрямі. Цілий день патруля кінна наша потикаєся за козаками... Коло 4-тої стріли арматні утихли і зачала російська кавалерія і артилерія тягнути в напрямі до Східниці... Щохвиля Роман входить і оповідає, що якраз тепер приостановцлося в поході і розбивають єврейскі лавки. Самому Романови забрав солдат зигарок. Страшно нам всім у хаті: уже пів до десятої і ніхто не кладеся з боязни перед солдатами. Послідна вість, що склепи, шинки (пропінацію)... Ніч ціло безсонна, ніхто не спить, ( ). Над раном зайнялися доми – коло мамці оп'ять готель ушкоджено, з десять домів згоріло.

21/10, середа. Війска все йдуть в напрямі до Мражниці. Під ділом розпочалася канонада. Чи ж в дійсности мала би розпочатися борба так близько міста ?[....] Ніч. Гарматні вистріли притихли [....] Мамця переносить все своє імущество до школи, а військовий, що в неї ночував і після, як стало горіти, перенісся до сторожні, випив сніданє і поїхав за войском. Над вечором о 14-ій з всіх сторін канонада, здаєся, що цілий Борислав виставлений на бомбардоване. Народ утікає і говорить, що

йдуть німці на поміч! Змерком стріли остають менші. Мамця ночує в сторожів. Нині може спокійнійше будемо спати.

22/10, четвер. Пів за третьою по півночи. Спокій, все спить, тихо, ніякого надворі не чути крику, не знати, що нинішний день принесе. Нові сили артилерії і кінноти поїхали на угри: двох козаків пустилися гальопом за жидами на шкільне подвір'є, я ледве утік до сторожа і скрився за печею. Голос гармат щораз то дальше, а навпослідку притихло все. Кількадесять з нашої кавалерії і піхоти полонили... Говорять, що німецкі війска суть вже в Стрию.

23/10, п'ятниця. Сеї ночі полонено 9 наших піхотинців, о 11-й годині інспектор і поліція брали з школи солому для них: школа тимчасом вільна від війска. Доктор Теппер розказував, як то він переживав страшну ніч з 21/10 на 22/10, в часі рабунку козацького, від котрого мало склепів лишилося нерозвитими. – В мене тепер були три ночи козаки, – говорить Теппер, розжалений, – початку прийшло двох, /169/ стали розглядатись на кухни, зажадали хліба, а коли сказав я їм, що я доктор і не маю нічого, так они витягли цілий білий хліб і індика сирого, послідного вспіли собі зварити, я їм дав водки, і стали жерти спеченого індика, пізніше прийшли ще шість, і всі вісім стали пити поставлену водку, закусувати індиком. Коло першої по півночи вийшло 7, а оден лишився, хотів конечно спати в кухни: з ним до 4-ої мав немало клопоту, аж нарешті упав на підлогу п'яний і заснув. Положеня моє було дуже критичне, бо в сусідній кімнаті лежав хорий штабовий лікар! Коли козацтво відійшло, я відпровадив затінками доктора до Сокола і лекше вздихнув. Був сейчас в коменданта, просив, щоби звільнив мене від нападів козаків. Чи наші також розбивають? – сказав і дав мені солдата. Тепер у мене солдат стоїть в прийомній і говорить, що если би козак прийшов і не хотів оступитися, то він сейчас стрілить! Тяжкі часи страшного вандалізму... Так закінчилось. Теппер взяв від Стефця 4 корони і пішов, нарікаючи, що Хоміньскій непорадний і часто запиваєся до положеня ризі. На Губицкій толоці і в самих Губичох тьма козаків, нігде не можна і молока купити. Мамця велить мені іти до коменданта просити, щоби козаки не рабували. А нині вдень розбивають на Волянці так само, як 22/10 вночи в Бориславі.

24/10, субота. День перейшов без більше прикрих наслідків. О четвертій годині повели 300 мадярів полонених. Напади повторяються. Нігде фіякрів не замітно, все жидівство криєся перед козаками. В Цумички тоже були козаки і забрали єї від мужа, з приміченям, що єї сего не потреба, так як єї мужа они непримінно вб'ють.

25/10, неділя. Рано служниця звістила, що козаки вертають в сторону до Дрогобича. Мабуть, се патроль... Більша кількість, 150 козаків, поїхало в напрямі Мражниці. Ліщиньскій говорив, що наших забили 23. Між ними двох офіцерів, на Мражници коло Іванчука, коло церкви. Терлец – кого мали козаки також убити, і єго зятя, священика і судцю Кушніра. Хотіли їх розстрілити і звали їх Мазепинці, мятежники!

26/10, понеділок. Знов рано, коло 9 поїхало багато ранених до Дрогобича. Також много кінноти поїхало з прапором до Східниці. Мамці льокай мав провадити козаків, показувати на закриту руйновищем пивницю. Коло 4 повезли знов около 60 наших ранених в напрямі Дрогобичови. Все дорожіє, з кождим днем гірше, і що з сего буде? Жінки – нуждарки з голодними животами були у коменданта з прошеніем пособити їм нещасним чим-небудь. Не застали, тілько заступника, велено завтра, 27/10, приходити. Льокаї мамці залізли до сторожа і тут осіли. Купили чвертку бульби в Губичах і варять у сторожа: не мають де дітися. З Попелів молодий Калужняцкій приніс молоко, трохи моркви і зарізану гусь за п'ять корон. Стефцьо дав йому для батька пачку тютюну за чотири крейцари, за котру заплатив 30 крейцарів.

/170/ *27/10, вівторок.* Новий рев гармат, десь в напрямі Турки. Стара історія з початку... Громот, рев гармат продовжуєся, тілько десь дуже далеко, говорять, що в двох місцях зражаються... Коло Турки і десь за Самбором. Суб'єкта з торгівлі забили солдати незвісно з якої причини.

28/10, середа. Тихо в городі. Васько приніс вість, що рабовництво устало і що в Дрогобичі на двірци спродають солдати хліб по 4 шустки і тютюн також. Дорожнеча неслихана! Чвертка жита – шість риньских!!! Як довго се протриває? До самого вечора нічого нового. Ніхто не переїздить ні в напрямі Мразниці, ні звідтам. Значить, воюючі армії десь далеко, бо стрілів годі підслухати: справді, відгомін десь далеко відзиваєся, но то може з пуди причутися, може внаслідок давнішого кільканедільного реву армат. Яка пустка в городі і по теренах копальняних – будьто все вимерло: здаєся, що чоловік в чужім краю – в царстві деспотичної черни і сволочи...

29/10, четвер. Бльохова говорить, що втікає на угри, туди на Сколе, а твердить, що то тілько тоті в Кученах грабують, а прочі ні. І знов говорять, що в Смільні кілька канонів застряло в трясовиці. Мають битися під Туркою і коло Старого Самбора... Вот солдат Нечай і Александер Зищук називаєся – з Волиньскої губернії. Був також і другий, за табаком, з Київскої губернії, говорить по-малоруски і, здаєся, старший. В сторожи закватировався майор. Стефцьо просив, щоби вибрав собі кімнату в

будинку. Він не хотів і заявив, що єму лучше ту тримати всіх під оком. Мало прийти 3000, у всіх будинках, моїх і Княжерових поміщені; уже були під Перемишлем, а тепер ідуть в напрямі до Східниці. Що до Сімкова, то він не забитий, лише з польскої торговлі суб'єкт.

30/10, п'ятниця. Година 7-ма. Роман говорить, що тої ночи жовняри зарізали п'ять коров коло воріт до огороду при світлі електричнім. Цілу ніч варили на городі перед школою. 2000 солдатів переночовало і пішли в напрямі Турці. Говорять, що наші уступили з-під Явори до Турки. Цілий день не чути стрілів арматних, тілько войско росс, вертає помучене на спочинок до Дрогобича. Повідають також, що Перемишль горить. О 9-й вечором Стефцьо схопився з софи, бо почув якусь стукотню під вікном і, здавалося єму, будьто хтось лавки стоячі під вікноми перевертає, і хотів лізти до кімнати. Всі налякалися, посхапувалися з постелі. Стефцьо вторично почув стріли. Збуджено Івася, послали до сторожа. Вернув згодом і сказав, що там всі ще не сплять і сміються з нас. Стукіт наробив пес, що, імовірно, відкопав фляка з висше згаданих порізаних корів і утік з ними десь на простовільне місце.

*31/10,субота***.** Тяжка змора над головами давить людей безпощадно. Господи! Доки того страждання. І знов ніч перейшла в страсі і трепеті. Тим разом боязнь наша викликана марницею: Роман кинув каменем за псами, а камінь попав у лавку під вікнами з великим гримотом. Нам /171/ здавалося будьте хтось добивається вікном до кімнати. Коло десятої під'їхало десять козаків з амуніцієв, шість курок і одну качку зварили у сторожа і поїхали в напрямі до Східниці, і казали, що їх військо коло Ластівок і Ісай. В Броници у Андрея взяли корову і кобилу, і Мариськи корову. З цілого села до 400 штук. Вот благодать...

*1/11, неділя***.** Вночи двох козаків питало, чи в школі є постой. Поїхали до Премієра. Пополудни багато кінноти і чотирнадцять канонів вернулося. Чи ж може не цофаються внаслідок побіди наших. Кажуть, що йдуть на відпочинок, а я тому не вірю. І знову наступає тяжка хвиля для мирних жителів: ану ж зачнеся рев армат і над нашими головами.

2/11, понеділок. Солтти увиваються по цілім городі, не дають нічого купити, відбирають молоко бабам на улици. 14 армат поїхало до Дрогобича, 4 були з Мражниці. Все населеня, мов під шибиницею, обречене на смерть рішучу. Гринь з Броници приніс два хліба, фляшку молока і 15 яєць з вістею, що в Губичах козак «поділився» з ним, т.є. взяв 2 хліба, 15 яєць, фляшку з молоком і горнятко з маслом. Дива розказує о опустошеню Андрія і Марисі в Броници. Десь далеко відзиваються армати. Коло 5-ї зачали клекотіти щось ніби манганові гвери, ніби стрільба з много соток гверів – яке безобразіє!... Козак з барабою

тягнули дівку від Мразниці з сторожової хати о 10-й вночи... Дівка з Ганею защищалися... Ми весь вечер, майже до півночи, пережили в невисказанім страсі.

3/1,вівторок. П'ята година рано. Біг вість ще принесе. Здаєся, що город перетвориться на побоєвище, нігде скритися, нігде утікати.

Господи Святий! Спаси нас, Пречистая, заступися!... Гармати ревуть весь день (уже 4 год. по полудни). На Опаці мають битися. Роман з Гринем пішли до Броници, щораз тісніше, щораз гірше про поживу. О п'ятій утихло..., коло десятої вечором вози їхали до Мразниці.

4/11, середа. 7 рано, тихо, день погодний. В Попелях козаки все до пощадку забирають, нічого не лишають селянам. Говорять будто наші усунулися в направленю туди д старому містови, тому і рев армат утих, і машинових карабінів не чути. Так, Транбера Шейнфельда тої ночі також обрабували, найславнішу пивницю з виками на кілька повітів. Данилюк сказав, що дров школа не дістане ніяких, що противник з арматами на ділі звернений до Східниці. Жид з Броници оповідав, що у Мінцгера мешкає велика «риба», і він сказав до тих, шо приходили з скаргою, що з Бориславом обійшлися дуже вірливо, що він знає о всім, як жиди вели себе з козаками. Кічоровский говорив, що в нього також були воровки і забрали конфітури, щоби віддати проституткам, які з ними стрічаються. Беззаконість невисказана, наказане божеское, чоловік відданий на проізвол судьби...

*5/11, четвер***.** 7 година. Надворі ані листок на дереві не шеверхне. /172/ Тихо і похмуро, як перед великою страшною грозою. Сирість, западня налягла на весь світ. Стрілів ні гарматних, ні карабінових, але видно якесь приготованя: пару сот кінних поїхало з Мразниці, а тілько до Попелів. Вночі коло Мражниці мала бути наша патроль, котрої сили стоять в Опаці, Східниці, а навіть і Уричі, так жиди оповідають. Два рази козаки їхали на Мражницю і вертали. Молоко приніс з Попелів молодший Калуш. Він розповідав, що в них козаків тьма, в школі генерал, а у них лікар, священик і офіцери. Велено їм цофатися, коли буде напір наших. Бог знає, що завтрашний день принесе.

6/11, п'ятниця. 7 година. Не стріляють, тихо. Вчора вечором було чути стріли, коло 10, але дуже далеко. День проминув без стрілів. З Попелів ще вчора зібрались козаки з Нагуєвич, так само туди в напрямі д Стрийови. В Попельох веліли собі (по розказу Калужняцкого) дати потвердженя, що войско не допустилося ніякого надужитя, опріч рабунку. У нас тілько патруль через день переїзджала в напрямі до Мражниці, то з поворотом.

7/11, субота. Тихо... Зегер говорить, що наші здобули Самбір з всіма припасами живности; також Стрий має бути в наших руках. На дорозі о 8-й побачив тілько одного всадника... Тяжко дихаєся чоловікови під такими условіями житєвими. Жиди дожидають чудес: говорять, що в невдовзі будуть всіх вішати тих, що вказували на лавки і пивниці, а самі рабували. Козаків не видати, тілько поодинока патроль проїжджає і автомобілі також то з гори до Мразниці, то в долині коло Ліпші одні, коло Унятич другі мали розложитися. Завтра Димитрія (8/11) і неділя... Чи може не схотять бідному погнобленому народови несподіванку зділати.

8/11, неділя. Дмитрія. Уже рано, тихо. Ст. йде до церкви, не знаю, що нового принесе? Спокій, тишина. Козак тілько приїхав на подвір'я, хотів послідну курку забрати. Випросила Ганя... Много гармат поїхало в напрямі д Стрийови. 1 знов, над вечором, сотня козаків вертала з Мразниці співаючи. Де поїхали, незвісно.

9/11,понеділок, 8 година, нічого нового, тілько кілька козаків переїздило до Дрогобича.

10/11, вівторок. Рух в городі, лавки отвирають, спродають і муку, і другу поживу. Хлопи з Підбужа говорять, що в них козаків тьма. Наші коло Турки. Спокій, народ менше взбодоражений, зачинає більше думати з розвагою. Говорять, що приїдуть мадяри і будуть русинів різати і вішати... Гарні вигляди для тих вітців і матерів, що своїх синів вислали на війну, що пожертвовали все найдорожше... О 6-ій вечором летіло щось понад школою і пущало синє світло, а направо зелене і тріскало, словно, як машина електрична. Всі ми просимо Господа, щоби якнайскоріше конець війні, але видно...

/173/ 11/11, середа. Коло третьої під'їхало 8 козаків від Мразниці і стілько з Волянки, стрілися на мості і вчинили поміж жидівством переполох. Стали лавки замикати, Гайхель розповідав, як Дінстаба з Кропивника мали з єго обома парубками повісити, і тілько его брат з Бориславa, що гостив генерала, зумів єго спасти від шибениці. До Дрогобича їздили ...прийшов вечером уже, генерал приняв Дінстаба віжливо, подав руку, вислухав і сказав доглядати чоловіка, що поручив би ся за него, що він порядний. Дінстаб ходив по мості, коло одної лавки на ринку, де народ розбирав сукні,... хотів приступити, та боявся і вернув з нічим. Сказав, що тепер вночи не може знайти її. Тогда генерал надумався хвильку і велів і Дінстаба, і обох фірманів пустити. Так оминули ми шибениці. В Турім знов мали повісити кількох хлопів старших і одного молодого. Так само в Топольници. Дуже багато людей мадяри вивішали.

12/11, четвер, п'ята рано. Буря цілу ніч невисказана. Здавалося, що все горідном виверне. Такого шаленого витя і таких заводів уже давно не було. Принесли вість, будьте тих коло Самбора много полонено, 40000!! Вітер поражаючо гудить, як взволноване море, голосу свого не чуєш в тім хаосі – вірно, конець світа... Попривозили з Самбора і Стрия провізію, єсть надія, що буде дешевше, і житя чоловікови не спротивить так страшно. Мовить, до Бреміяра має прибути 100, а до Карпат 80 возів з провізієв: жиди стають смілішими, і козаки не рабують...

13/11, п'ятниця. Болі нервові в мене приходять до крайних преділів. 8-ма година. Я лежу, ніякої вісти, надворі скверна погода, дощ. Стефцьо пішов до костела. Вернув з благовісно, що все дешевіє, і предмети жизнені щораз в більшій кількости появляються. Не вірю, будьте в послідній битві в Карпатах наших 16 тисяч полонено. Одно дивує, що Косак мав бути в Підгородцях і уже надпоручником з медалею.

14/11, субота. Гарная погода. Роман з Гришею прийшли з Броници вчера вечером і принесли кілька бохонців хліба пшеничного, кілька головок капусти і молока. Козаків ні в Броници, ні в Лішни нема, тілько іноді переходили піхотинці з Дрогобича до Самбора, тьма-тьменна, тепер тілько патрулі переїжджають. Ліси рубає, пишить народ всюди, словно маленькі діти в цвітнику, Бремієр мав пустити кільканайцять шибів і навіть молот паровий коло школи водзиваєся, народ по улицях снуєся, метушня зачинаєся по-давньому, тілько не знати на як довго?

15/11, неділя. За півтора місяця вийшов перший раз на улицю. Страшне розореня, лавки позабивані дошками. Данилко перший приступив до мене і привітався: також все імущество забрали до пощадку. Жидки з глобіном, шнурками, цукром, махоркою снуються улицею, заохочують купувати. Козаки мали від'їхати, а приїхала жандармерія, незвісно кілько і де буде мешкати.

16/11, понеділок. Болі з міхором змагаються. Одна тілько смерть освободить /174/ мене від постойних ужасних терпіний... Козаки поїхали, тілько жандарів кілька крутиться. Все мало поїхати під Перемишель, котрий, говорять, всеобше не здобутий.

17/11. вівторок. Ніч переминула на безсониці. Коло полудня приїхало кілька офіцерів з козаками, забрали десять жидів, здаєся, до Дрогобича, одного жида, що вапном гандлює; дістав нагайками за се, що не заплатив служници. На жидів арештоване зробило великий пострах... Готесман одповідав, що спас Терлецького від шибиниці і їздив за ним до ротмістра, полковника і генерала, так само і за Юречком за тото оповідає, що за поворотом нашого Правительства найменше сто повісять.

18/11, середа. 4 година. Ніч цілу перевів безсонно. Що поспішний день принесе? Господи, відверни тоті муки! На колії примістились жандари. Правда, то незвісно: так говорять. Нині бурмістер і Сасик поїхали яко свідетелі полоненого Рапоти. Вернув бурмістр вечером, але як діло порішено, не знати. Закладуються, що наші в суботу, т.є. 21/11, прибудуть в Борислав. Він говорить, як на муках, кождий посля свої фантазії творит невіроятні образи...

19/11, четвер. Сніг окрив дахи, небо ціле з олов'яними тучами відділує пригноблюючо. Має бути рішуча битва поміж Самбір, Дрогобич, Миколаїв, Станіславів – такими вістями годує публіку виросток Летиншівскій. Стілько дармоїдів і ані оден не пійшов до войска, навіть і той найстарший лишився на Кавказі! ! ! Десять вчора забраних жидків бориславських зділано закладниками за Рапоту: до сім днів мають достарчити вісти і зглядно власноручного письма від Рапоти, що він живе! Нині в комуні має бути в тім згляді посідженє, щоб мені дали сяг дров букових, о тім порішив сам Бріньскі.

20/11, п'ятниця. Сніг (...) цілу ніч, заміть, куревільниця. Стефцьо в церкві з благодарственою за діти. Приніс вість, що наших під Сербієв шість корпусів, і що Турція замкнула Суезь! Так що немає приступу Англії, що є чистою неможливостею.

21/11, субота. Св. Михайла. Говорять, Созаньского повішено. Вчора, здається, не було посідженя в громаді в ділі тих 10-тьох закладників з чистою неможливостею дістати вістку, що Рапота жиє. Ліщиньский говорить, що Львів страшенно грабят, і Стрий уже третий день горить. Сплетня і більше нічого, прецінь, в газетах... ніякої замітки.

22/11, неділя. Поліціянт з Волянки прийшов і завістив, що послано до Дрогобича по каноніка (отже, вернув Шалайко), дальше вість, будьто «завішене оружія» аж до 1 січня. Дав би Бог, щоб се була правда... Ще одна новина від якогось «реєпта» з Дрогобича: «Під Перемишлем упало 70 тисяч, генерал Дмитрієв застрелився, а Румунія виповіла війну Росії...».

23/11, понеділок. Вічно гадаю про Романа і Юлька. Живуть они?... /175/ Баби з Ясениці з молоком прийшли. Повідає, що зима скоро забралася, але стріляють десь в горах дальше... Одні говорять – коло Турки, другі – коло Перемишля, газети ніякої...

24/11, вівторок. Мороз до 13 градусів, день погодний, но студінь на мене дійствує ужасно. Навіть Стефцьо не може відважитися до церкви. Я майже цілу ніч перележав безсонно. Сотрудника Ліщиньского ограбили: якийсь козак з двома барабами напав. До одинайцятої години забрали одіж і 1200 корон. Поймали грабіжників і знайшли гроші,

тілько десять корон не стає, ще за двома другими глядають. Здається, що се дезертир польскій, що лишився тут і вспілку з барабами пустився на розбійництво. Поліційник Франк приходив, чи нема у мене ключа від фіртки: не знають, хтось з громади заподів десь. Островський замикав і колодку прибавив, а тепер ключ десь згинув...

25.11, середа. Морозна погода. Хороший день, нічого нового. Шосцова нас відвідала, розказувала чудасії, яких була свідителем пам'ятної грабежної ночі. Три козаки залізло до мешканя і грали в карти цілу ніч, а она з сестрою Куповою перекуняли аж дораня в древітни: нічо не грабили, доперва пізнійше свої бараби перевернули все...

26.11, четвер. Мороз попустив, на світі ранок хмурний, мрячний, як житє мужика, що забрали єму пашу, збіжє останнє і послідну кожушину, а оставили коло хати купу нечистої грязни, копиці острих набоїв.

27.11, п'ятниця. Тайхер приходив і розповідав, що наші перед тижнем дійсно були в Стрию, позостали відперті, причім мали понести потері. Наші тепер у Лавочнім, а росіяни в Сколім. Знов новость: наших вот що й не видати. Тайхер говорить так, будьто Хоміньскій утік.

28.11, субота. Губицка баба з молоком оповідала, що козаки справді шкоди багато зробили... Нині мороз знов більший. Добре, що хоть Тайхер дров привіз, справді вагував, але привіз і спитав, хто єму заплатить? Біда з властею, біда без власти, гродоначальник улетучився собі: то за ліками до Львова поїхав, а другі також повідають, що утік. 4-та година, св.Лєщиньскій приходить і оповідає, що єго обрабували. Францішок, солдат-дезертер, вспільно з Шумовским і Махом напали на плебанію о 11-й годині. Тілько солдат Францішок вивалив двері і став кричати: «Ты поп? Давай деньги». Забрав пулярис з 10 коронами від священика і 1500 корон від Сімкова, о 6-й годині рано зловили єго. Крім грошей, взяв золотий годинник, шнурок коралів і футро священика. Всіх трох відвезено до Дрогобича. Солдата забрано, а обом обивателям, Шумовському і Махови, дали 8 рази по 25 буків. Баб їх, т.є. дівку Шумовського і дівку дезертера-грабіжника пустили. Страшно чоловікови погадати, що такі звірі (нелюди) можуть проживати в сусідстві. Причта церковного Бачиньского із дезертером іти до священика на рабунок. Розказував священик, що дезертер утікав, а поліція догнала єго аж в лісі /175/ на копальні Браєра, і там він без пам'яти лежав, ледве єго очутили, злодія окаяного. Священикови обручку шлюбну стягнув з пальця. Все знайшлося заграблене, крім згаданого висше шнурка коралей, персня і годинника срібного. Баби мали під містком верети около громадського дому. Така поліція, що не зревізовала бабу.

29.11, неділя. О 7-й був старий Мінік по Ст., щоби йшов до костела... Ніякого вигляду на лучше!... Говорить, що наші змагають. Де обертає сердечний Юлько? З гадки мені не сходить... Вот судьба-то щербата. З Броніці вість, що грабежі продовжуються. Бідний Андрей, бідна і Марися: они при дорозі горохом: хто йде, то скубне...

30.11, понеділок. День гарний, степліло, і мої нервові болі змаліли... і знов коло 10-ї години поїхало около 20 козаків в напрямі до Мражниці, гинуть люде від судів воєнних, гинуть і від замори, нужди і голоду. Так завтра, 04.12, т.є., п'ятниця, свято гірниче св.Варвари, і слід загинув по давних бенкетах, пированях, де шампани лилися і все чільне інтелігенство на чолі з чиновниками горничними пило до «положенія риз».

4.12, п'ятниця. Стефцьо пішов до костела, а они за ним коні прислали. Значить, прихильні єму... Вчора приїхало 20 козаків і поїхали до Премієру, в якім ділі – незвісно. Неприятність: Лещиньскій поїхав до костела, бо надії, що Стефцьо остане в церкві, нема, тимчасом ошибся, вернув, говорять – злий, збішений і зачав... в церкві.

5.12, субота. Нічого нового, хіба того, що Хоміньскій має бути душевно хорий, що є дуже можливо від таких потрясінь душевних, може і найсильніший організм розоритися. Впрочім, хто ж то може знати, чи се правда? На трапезі Варвари мали говорити, що був осій порі Р... в Дрогобичи, були би уже школи всюди: і по селах, і по містечках, говорять, що в Кракові тілько прускі війска, а наших там...

6.12, неділя. Жаль мені Хоміньского: упав жертвою злобного і зависного єврейства: що з ним і де обертаєся – Богу звісно. Добрий, сердечний і легковірний... В городі знов движенє, лавки поотвирані, розказ начальства кожду {...} лавку отворити примусив, це дійствовали.. сплетні поміж народом про положеніє війни {...} желаніє всіх, щоби якнайскоріше спокій, злагода настала, кождому далось взнаки – і багатому, і бідному.

7.12, понеділок. Зиблєр подивляв, що я так в короткім часі зостарівся. Приніс письмо з товариства акційного, що за службу на св. Варвари одержав 50 к. Говорять, будьто Хоміньскій з родичами перебуває в свої сестри, а {...} у свого швагра близько Львова. Чиста лож. Роман і Гринь прийшли з Броніці з вістею, що йдуть дальше козаки туди д Самборови, але сибірські і тоті перші вертають і підуть на турків. Зиглєр знов оповідав, що Самбір грабять, і наші мали вознести побіду поміж Калушом /176/ і Долиною.

8.12, вівторок. Анна Грицикова з Губич принесла молоко. Плаче постійно за синами: чотирьох оддала на услугу: двох на війну, а двох

поїхало форшпаном також на угри! Мужа еї, Гриня, хотіли повісити з намови жидів – утік впору...

*9.12,середа***.** Перший раз був на подвір'ю перед школою, подивляв загальне розорене, стрітив Шосцеву, оповідала, що турки здобули Одесу і ідуть на Київ. Паніка загальна, як у нас: утікають люди самі не знають куди? Дальше підійшов до мене Алексівскій. В першій хвили не спізнав. Оповідав, що син єго молодший згинув коло Залокти. А другий викрутився, але сли наші вернуть, то непримінно візьмуть. За ним прийшов до мене Андріянович з важною вістею, що наша ситуація дуже добра: дві армії йдуть. Перша під Перемишель, друга – під Краків. Священиків, що перше поарештували всіх в ліпцу (добре їм), але по війні всіх проженуть на чотири вітри. Мужики суть в Пешті. Тих, що вторично поарештували, всіх повішали, в самій Тухольці. Повісили до 70 священиків. Буде бракувало священиків по війні!.: Чехович з Крилошанами в Перемишли, Шептицкий інтернований в Курску...

*10.12, четвер***.** Хороший день. Не сходить мені з гадки Олексівский... Цілу ніч безсонно з мислею о Юльку... Сердечна дітина, – сказав при прощані татуньо. – Іду бистріш служити, бить може щастя знайду при війску! Боже, Боже! Уменши мої страждання, уменши... Ніякої вісти про него. Господи! Який страшний навій твій!

*11.12, п'яток***.** Всюди загально говорять люди: будьто до Николая мир настане, навіть жиди о тім толкують. Також мудрена баба поговорки свойствені нашому сільському братови: загально говорять, що німці вигнали москалів з Росії, а они утекли до Галичини. Єн. Данкель має бути славним вождем.

*12.12, субота***.** Перший раз в житю бачу, що жид в суботу повересла з соломи крутить! – Ніяково святкувати, коли нічого їсти, – говорить... Дівка з Попелів сказала, що чули стріли з гверів в напрямі Підбуж – Опака... Який довгий-предовгий день, хоч в самій річи найкоротший. Неприятие вражінє зробили на мене три женщини і оден мужик з Стороної. Коли спросився, чи ваш священик здоров, одна сказала: «В нас священика забрали», а другі дві з мужиком гапанули на то загадочно і чим скоріше забралися до хати, навіть не поздоровившись...

*13.12, неділя***.** Тихо, як перед великою бурею. Ніякої відомости, ні сплетні. День похмурий, з приморозком. Що принесе нового? Случайно довідався, що Роман виїхав до Сянока і що кількох розстрілили на ринку...

*14.12, понеділок***.** Ст. пішов до Дрогобича за перепусткою до Львова, а з ним і також Іванець з Галею. Вернули без неї. Жидам п'ять

корон, а /177/ тих не було. Стрітив на штреці трійню. Крушельницкого перебраного за барабу. Він повів, що зостав арештований козаками в Дрогобичи. Оден знакомий сказав, що він в него служить, і так випустили. Шалайкови, що з Дублян, повів, що тота патруль є у Вороб'євичах, а також в Унятичах.

15.12, вівторок. Тиш та гладь і Божа благодать, знать перед бурею. Дров придбали з старих парканів на днів кілька, і за тото Господу хвала.

16.12, середа. Слишно стріли. Наші коло старого міста, чи нового Самбора, і коло Хирова. Наші мали побідити на цілій лінії, і вся западна Галичина знов у наших. Товар дорожіє, все наше імущество заключаєся в 200 коронах. Ст. позичив від Яні Шевської 50 корон на конто, шо має дістати від костельного комітету за Варварин празник.

17.12, четвер. Вість про нашу побіду на цілій лінії і про се, що 60-тисячна армія наступає від Карпат, дальше продовжаєся... Нині довідався, що Яніцкій утік, а жена его сама в школі. Була на сей час Рахнерова, як козаки напали, і утікла, забравши 200 корон і золотий годинник. Боялася однако, щоби не відібрали, вложила в менашку і закопала в городі. Пізнійше веліла жидкови відкопати. Жидок дійсно знайшов і сховав у штанку. Коли приніс, помітив, що грошей нема, тілько годинник. Думав: пропала сотка. Потім ще раз до огорода пішов і знайшов сотку на тім місци, де була закопана, і видно, коли клав у штанку, сотка вилетіла, а годинник лишився.

18.12, п'яток. Сирість у воздусі. Сніг з дощем кості ломить... Слухи добрі: наші по цілій лінії побідили, по Сербії змінено план стратегії. Невіроятно, щоби наші опустили Білгород. Господи, коли конець сій страшній войні?..

19.12, субота. Стефан в церкві на богослужіню. Надіються прибутя наших... і знову дорожіють ( ), а ту на платню ніякої надії. Страшно подумати, яка судьба Романа! Юлька?..

20.12, неділя. Був Єзерскій, учитель польської школи з Тустанович, просив плян на уч. для п'ятої кляси. Обіцяв єму дати. Повідав, що в тих днях рішиться велика битва поміж Самбором, Рудками і Дрогобичем або Самбір–Ясениця–Дрогобич.

21.12, понеділок. Мої возлюблені Ро... і Юл... За що такі тяжкі дні навів Господь нам, за які тяжкі прогрішеня?.. Стрілять, грем'ять гармати дальше. Годі збагнути, годі предвидіти. Чоловік не певний житя, а й житя тото яке? Голова – смерть із всіма страшними товаришами вон-вон за порогом.

22.12, вівторок. Нова паніка і страх на людей: знов мають війська через Борислав переходити. Уже мали чути недалеко в горах стріли

гверові. Відчаянє огортає на гадку, що знов розпочнеся зо всіх сторін кононада, і бомби будуть летіти до міста. В Дрогобичи мають уже бути /179/ війська. Стефан запрошений на четвер до костела...

23.12, середа. Військо не переходило. Лєшиньскій обіцяв облік духовний дати Стефцьови, доперва 24/1, т.є. в четвер.

24.12, четвер. Вернув Стефан від Лєщиньского з священичими ризами. Чують стріли армат, але десь далеко. Тревога поміж людьми не устала... Торг на ринку оживлений.

25.12, п'яток. Наших від заходу має йти кільканайцять корпусів, в тих днях має бути велика битва. Так Лепкий пророчествує. Лєщиньскій оповідає, на Рождество польске у (...), що чув від швагра Лепкого: мужик наш був у форшпанах, у козаках, потеряв коні, телігу, а они єго взяли до себе між офіцерів. Раз на іменини напилися, заснули, мужик взяв всі папери, мали, перебрався за солдата і утік до наших і велів себе запровадити до офицерів: ті знов завели єго до Перемишля і ту дали єму грамоту, з котрою пішов до Відня, де достане медаль і сорок корон місячного жалованя! ! !

26.12, субота. Не житє, а питка, невисказані страданя. Тілько місяців без діла, з постійними гадками, що вот-вот розразиться знов над головами мирних нуждарів страшна буря. Хоть сонце пробираєся з-поміж хмар, то сирість у воздусі, хоть тепло кілька степенів, то все одна хвиля може перетворити в сніжну куревільницю.

27.12, неділя. І душевно, і фізично страдаю. Кінець би такому жило скоро... Страшна гадка торопить, що робити, чим жити, коли дальше так потреває. Говорять, що з концем місяця все покінчиться. Не вірю.

28.12, понеділок. Уже другий день терпіня збільшаються. Нічого не говорю... що то буде? Початок кінця?.. Голові страх, голові. Від злих слів відходжу... Що дальше ділати? Голод перед порогом із всіма злобними товаришами, а видів на полученя жалованя ні від кого... Вот на що служив чоловік літ 40 і був вірним псом свого покликаня!!.

29.12, вівторок. Голова!... Господи, голова. Відходжу від змислів. Нічого нового. Дав картку Тейхерови на 150 к. на дрова.

30.12, середа. Нині піднісся рано о своїх силах, хоть тяжко ходжу но на своїх... Вот і за дрова мусів дати 150 корон і, згідно порученя письменно, що заплачу, сли громада не схоче Давидови Тайхерови заплатити... Несподіванки: Андрій приїхав, оповідає о своїй нужді, розоренію. Синів двох на полю брани... здаєся уже в покойниках. Єго знищило п'яне козацтво і немилосердія людзке. Перед всім розповідав, як бориславські поселенці – 4 женщини і два хлопи – набрали бульби з готового кіпця в Новошичах, нанесли до него, а

після хотіли, щоби їм сю бульбу завезти до Бориславa. Як потому дівки утекли вечором з хати перед козаками і мусіли переночувати в паздерю в хліві... Маєш сіно, дядку? (діду), – говорить козак Андрею, і пішов я глядати сіна!!... Лебенсарт вернув і торгує солею... Вернув в село без нікого. Михайло /180/ поляків ему говорить: «Тямите, як говорили ви і нам, пане? Куди я і єгомосць будуть утікати, туди й ви також за нами... Вот ви утекли, а ми лишилися, а тепер знов до нас вернули»...

31.12, четвер. Моя хвороба з міхуром змагаєся... Андрей лишив по своїм від'їзді незле впечатленє. Єго розкази викликують в моїй душі страх до людей чи ровнодушність до сего, що чоловік ще хоть троха любив рідне місце. Не можу поняти таких Лебенсартів – торгівшиків соли і других ще єму подібних генфештярів...

1 січня, п'яток. 1915р. Сніг тілько устелився. Вчора наша потроль мала явитися в лісі. Комітет костельний прислав через Кнацера 15 корон Стефцьови. Вісти приходять, що в Тур'єм б'ються...

2.1, субота. Морозець мірний. Волощик приходив і повів, що достав 80 кг муки і цидулу на 2 м кубічні дров ялових в Тустановецькому лісі... Вот як нині гараздують на світі.

3.1, неділя. Роздраженя моє доходить до крайности, і болести внутрені змагаються. Виджу, що ту лікар нічого не порадить... Говорять, що людей беруть для копаня шанців чи відкопуваня загребаних канонів. Між людьми переполох, паніка.

4.1, понеділок. Був доктор Т. Нічого не порадив. Він як старий байкар, що любить багато мовити о золотих горах...

5.1, вівторок. Стражданям моїм нема кінця. Господи, змилосердиея, нехай сконьчу, нехай не мучуся. Воздержуюся як можу, щоби не показати того терпіня моїм найдорожчим...

6.1, середа. На вечерія Рожденства Христова. Тяжкий день без своїх і незвісно, чи в живих находятся. Стефан нині мав Богослуженя... Добра чудесна дітина.

7.1, четвер. Рожденство Христове. Сумне. Ніколи такого уже в жито з таким тяжким горем не тямлю. Хороба моя змагаєся, а з нею і біль. Тяжкий кінець житя, дуже тяжкий.

8.1, п'яток. День за днем іде, кінець приближаєся. Збіг пр.Богородиці не приніс нічого нового. Вчора дяк Заяць говорив, що Кишика з Опаки також арештували. Сли тото правда, то дійсно не хочеться жити, і чоловік соромиться, що чоловіком....

9.1, субота. Слабість моя доходить до крайности. Теряю надію на все. Страшний мені сей день св. Стефана, коли погадаю в минувність!!.

Корна Шальцова пам'ятала ще мене. Проте все з тих мнимих приятелів десь щезло з лиця землі.

10.1, неділя. Стефцьо вчора був у Кічуровских і вернув з новиною, що Бихоманова, сестра Кічуровскої, була на святах у Пристава Тіла і їде тепер до Золочева. Будь може, що і Ст. поїде до Львова. Страшно, дуже страшно подумати о тім, що прийдеся згибати з голоду!!!

11.1, понеділок. Вот і Вісневскій дукар і скряга-ненадій умер. Мало /181/ приїхати 100 козаків сторожити резервуарів ропних, також желізниця має незадовго звідси їхати.

12.1, вівторок. Нині Ст. вибирасся до Дрогобича з Кічуровскім. Мені по кількох неділях лучше на хвилю, але тілько на хвилю. Ловлять до копаня шанців. Жиди дають окуп!..

13.1, середа. Конець руского года 1914. Плохо коло мене... Пора, здаєся, приближається: ноги відмовляють і в голові тоже мушиться. Ох і діти, діти! Що з вами? Ст. вернув з Дрогобича і їде по новім годі до Львова...

14.1, четвер. Новий год. Ст. має проповідь в церкві. Знов нерви і біль збільшилися. Не помагають полоканя.

15.1, п'яток. Стефан поїхав до Львова. Що там зділає? Метель надворі. Він плохо одягнений.

16.1, субота. Буря-сніговиця втихла: лучше бідному Ст. в дорозі. Незвісно, що нового нині принесе. В Губичах 3-х вернуло полонених, а о наших ніякої вісти.

17.1, неділя. Погодний ранок, а мені йде до гіршого.

18.1, понеділок. Нічого нового. Мені темно. Взір ослаб. Щедрий вечір в тяжких муках... Кромі Ганки, вечером нікого...

19.1, вівторок. Знову ніч в страшній питці. Пам'ять нині слабне. Ніякої вісти від своїх. Богоявленіє переходить... Стефан поїхав.

20.1, середа. Здаєся, я уже не піднесуся. Вся слабість нервова ревматична скупилася в одне місце.

21.1, четвер. Стефан вернув зі Львова. На курс не приняли. Треба було протекції.

22.1, п'яток. Перейшов тяжко, в страшних болях. Случайно вчора Лєшиньскій прийшов витягнути від Стефана, як там у Львові...? Лукавий і коварний. Нема подібного єму на світі.

23.1, субота. Нічого доброго, нічого до полекшеня. Ні житя, ні смерти.

24.1, неділя. Коли конець моїм мукам. Здавалося, що нині рано буде всему конець, а вот я знов по хвилі здвигнувся.

25.1, понеділок. Нині мені на удивленіє лучше, однако серце щось недомагає...

26.1, вівторок. Надворі сніг сипле. Мені знов лучше. Стефан дальше поглибляє граматику. Одна забота: чим дальше жити?

27.1, середа. Ніч – вічностею... Желудок відмовляє послугу. Так на силах єще ніколи не упав. Понятія не маю, як зарадить, що з собою зробить.

28.1,четвер. Мороз-востоковець, по всіх костях прошибає... Біль голови страшний, і міхур тоже не в ладах. Надворі все, як вимерло...

29.1,п 'яток. Студень змоглася, сили опадають. Желудок нічого не /182/ приймає... На ногах не можу одержатися.

30. 1, субота. Ніч цілу пропився, а нині знов смотрю, як надворі сипле сніг і гадаю о тих, що тисячами гинуть по лісах.

31.1, неділя. Ст. був у церкві. Лещиньскій говорив, що Сянок і Ярослав в наших руках... Іванчук розказував, що багато війська йде в напрямі Лавочного. Господи, коли се скінчиться. Сказав, що Яблоньский арештований, а Кузик на жупі...

1.2, понеділок. Ні житя, ні смерти. Господи, возьми душу мою грішну, коли ж кінець моїм мукам?

2.2, вівторок. Наувірився світ: наувірилося, спротивилося все. Навіть такій Ганці завидую, що пішла до Городища.

3.2, середа. Стефцьо поїхав до Децки у Дорожів. Загадка: що привезе? Може рішиться так само, як все рішає наша семейна судьба.

4.2, четвер. 12-та. Стефцьо не вертає. Встав насилу, не можу через кімнату перейти. Слава Богу: вернув Ст., їде до Мокрян на Парохію.

5.2, п'ятниця. Трохи попустило, і можу хоть в постели обернутись. Надворі знов новий сніг йде.

6.2, субота. Сніги великі. Ст. не може до Мокрян. Мені якось лучше. Ст. написав до начальника М. і послав крестянку по совіту Островского...

7.2, неділя. Іменини мої возлюбленої покійної Славеньки. Ст. пішов в церкву помолитись за покійницю... Хороша погода. Я не маю отваги піднятися з постелі.

8.2, понеділок. Всі говорять, що наші війска йдуть. Стефан готовиться до Мокрян.

9.2, вівторок. Зачинають знов стріляти десь далеко. К. повідав, що від Сколе 2000 ранених повезли...

10.2, середа. Переполох загальний перед войском.

11.2, четвер. Сянки спалені так само, як і Сморже... Оден з найвірніших епізодів: Кічоровскій приніс нам від Терліцкого 27 орон запомоги /9 руб./, привезених зі Львова.

12.2, п'яток. Фіра не приїхала з Мокрян. Цілий день ловили безробітних і повели до Дрогобича.

13.2, субота. Ст. нужденою тарадайкою поїхав в Мокряни за 5 корон...

14.2, неділя. Ніякої вісти від Ст., хоть уже 11 година. Надворі пущає, топиться. Іванцьо довідався, що Ст. з Лішні пересівся на сани...

15.2, понеділок. Стрітеня. Надворі пущає тепло і мені трохи полекшіло.

16.2, вівторок. Ст. не дає Ніякої відомості о собі... студінь пустила.

17.2, середа. Нині першу преждеосвящену мав Ст. Нічого нового, хіба що ловлять жидів до роботи при шанцях.

/183/ *18.2, четвер.* Від Ст. ніякої вісти. Знов позимніло. Говорять, що стріли з двох сторін доходять і від Сколього, і від Турки.

19.2, п'ятниця. О, стілько слиху. Я знов занемагаю. Дорогий мій Ю. постійно мені перед очима.

20.2, субота. Новость: наші вояки йдуть. Муку вчера в громаді розділювано вечером... запомога бідним не будь-яка – під оком Зантиловича. Від Ст. ніякої вісти.

21.2, неділя. Крадуть, крадуть, як за кучинєрских часів. День не промине, щоби кого не обкрали. Від Ст. нічого.

22.2, понеділок. Надіємося на приїзд Ст. Но надія уже не здійсниться, бо на світі сиро, гнило... Ніч перекоротав несогірше.

23.2, вівторок. Від Ст. нічого не приходить. Значить, дорога низще критики, чисто Ясеницька радикальна...

24.2, середа. З Мокрян нічо... Сніг сипле. Ніч проминула в грусних гадках.

25.2,четвер. Наші в Станіславові!

26.2, п'яток. Від Ст. вість несогірша. Мені знов погіршилося.

27.2, субота. Радость велика. На мості говорять, що москалі удирають проч. Сніг сипле обільно...

28.2, неділя. Загальна радість, поміж жидами розположенє душевне, то само, що вчора...

1.3, понеділок. 6-тий місяць без насущного. Надворі в городі радість поміж жидками. Голод зазирає в хату страшним вурдуляком.

2.3, вівторок. Глядали в помешканю Княмпера. Говорять, що, мабуть, комендант сюди спровадиться. Від Ст. посланець. Андрей Кімаків і ему дали лист до М. Пополудни Василь Федяк прийшов з малим Біносявичом.

3.3, середа. Ніякої надії на лучше. Нині Мільціва принесла вість, що за кілька днів зміниться все к лучшему, що она вдячна за богочестиве вихованя і що має з Перемишля лист.

4.3, четвер. Ще і того треба було: злодії закрали з другої кімнати все, навіть Гані все єї майно многолітне. Доробився чоловік, дождався благодати. Йди тепер з торбою поміж люди...

5.3, п'ятниця. Тейхер обіцяв дров... От надіюся, що буде добре...

6.3, субота. Ніякої вісти от Стефана. Морозець знов кріпкий.

7.3, неділя. Рабенок остався здоров. Мороз кріпкий. Від Ст. ніякої вісти. Вори господствують по деревням...

8.3, понеділок. Мороз ужасний... Маленькому лучше.

9.3, вівторок. Малий недомагає.

10.3, середа. Від Ст. ніякої вісти. Письмо вчора післали.

11.3, четвер. Сніг, заміть, куревільниця.

12.3, п 'ятниця. Іванця хотіли брати до шанців.

/184/ *13.3, субота.* Ст. приїхав з війтом Григорієм Павловичем Килиняком і дав 40 риньских, кромі того привіз провізію в яйцях 3,5 копи, хліба і м'яса.

14.3, неділя. Потепліло, вітер притих.

15.3, понеділок. Лекше мені. Малий больний.

16.3, вівторок. Нині день похмурий, дощ з промежутками. Гані пізнала на дівці з Опаки свій кафтаник.

17.3, середа. Гані вибираєся на Опаку за покраденими річами. Війт каже єї кошти платити.

18.3, четвер. Гані поїхала з поліцайниками на Опаку шукати крадених речей.

19.3, п'яток. Гані вернула з нічим з Опаки, тілько принесла «що ми не кацаби, ми люди»

20.3, субота. День для нас прикрий. Вісти ні від кого з найдорожчих. Ганя переболіла вчорашню одисею до Опаки...

21.3, неділя. Були у мене О.Терлецкій і Сасик, принесли 100 корон.

22.3, понеділок. Гані знов побачила на Ліді своїх скрадених речей, знає злодіїв, часть речей мали занести на Медвежу.

23.3, вівторок. Дацілук мав сказати Сасикови, чому не пам'ятають чоловіка, що уже сьомий місяць лишений на приізвол судьби. Сасик сказав, що в неділю був сам і о всім полагодив...

24.3, середа. Лищенска вчора була і сказала, що Перемишль упав! Нині газети то само змістили.

25.3, четвер. Гані дістала відомість, що Єлечко в Самборі.

26.3, п'ятниця. Рехнерів у нас. Каже, що у них полковник – кавказець Злотухін мешкає. Также Стефцьо приїхав, розказував свої пригоди з Солецькою, Городиским і Децком.

27.3, субота. Хідник забраний, найшли у жида, котрого замкнули.

28.3, неділя. Ганя вернула свого супруга – не пішла до Львова.

29.3, понеділок. Ганині речі, почасти, найшлися вблизи училища.

30.3, вівторок. Торгівлю обікрали. Островскій видів ворів. Окном влізли.

31.3, середа. Доперва нині довідався, що в минувший четвер канцилярію обікрали. Козак приніс спорчений термометер (від Романа). Гловацкій, що ходив до школи, в спілці з другими добрався. Ті самі закрали у Раруткевич річи і у Гані.

1.04, четвер (страстний), нічого нового.

2.04, п 'яток (великий), надворі прояснилось, сніг тає...

3.04, субота. Ворожать, що з Угрів до нас продруться мужики з Трускавця, нісенітницю розказують...

4.04, неділя. Перший раз дзвонили. Слишно стріли з Тарнавки.

5.04, понеділок воскресний. Кічеровскі посітили.

/185/*6.04, вівторок.* Івась пішов в Мокряни з Островським.

7.04, середа. Івась вернув з Мокрян. Ст. пише, що завтра єго діло рішиться в Самборі. Клиломска приходила, наговорив еї кучу дурниць...

8.04, четвер. Грициха сказала, що їх св.Федорович сопротивляемся метрики показувати... Нині був в канцелярії, бачив, що Головацкі закрали.

9.04, п'ятниця. Говорять, що стріли постояно грим'ять. Мазурки кленуть тим, що подалися в Перемишли, і говорять: «Бог би їх скарав».

10.04, субота. Нічого нового. По селах знов беруть скот.

11.04, неділя. Грициха повідала, що до неї прийшли козаки, забрали ялівку і мужа дурнуватого збили до смерти за те, що не хотів дати. Потому віддали ялівку, але муж цілу ніч не спав.

12.04, понеділок. Сніг. Стефан не приїхав – плоха погода перешкодила. Бережніцкій робітник вернув з Перемишля, віз полонених, відділився.

13.04, вівторок. Кільканайцять козаків – драгунів пішло в напрямі до Східниці.

14.04, середа. Дождь цілий день, як з ведра. Вістей ніяких о добрім, і Юзько Воляньскій переказав з Перемишля, що жиє і прочи три братя тоже... Тисьмяниця виливає, рве береги і забирає доми.

15.04, четвер. Баби говорили, що кільканайцять возів з амуніцею поїхало на Мражницю. Післано також кількадесят молодих хлопців, дівчат до Кропивника дорогу направляти чи шанці копати.

16.04, п 'яток. Вісти, що в Губичах копають окопи.

17.04, субота. Говорять, що Варшаву здобули {...}

18.04, неділя. Дожидали вістей з Мокрян не діждалися. Дяк приходив писати прошеня в Дрогобич, в ціли полученя запомоги.

19.04, понеділок. Дожидаєм Стефця, занепокоєні, що з ним дієся? На ріжні здогади приходим і непокоїмося.

20.04, вівторок. Крайнє відчаянє – від Ст. ніякої вісти.

21.04, середа. Приходиться змисли повторяти: від Стефця ніякої вісти. Нєментовскій був, глядає місця...

*22.04, четвер***.** День теплий. Може яка вість з Мокрян буде! Моя синова при розговорі об лемках і бойках сказала, що меншість повинна пристосоватися до більшости, і що теперішний язик зовсім такий подібний, як українській. Приїхав Стефцьо, забрав жену в Мокряни.

*23.04, п'ятниця***.** Нементовскій був, сказав, що ніякої надії на місце. Так само Кичоровскій, Терлецкій розказував, що був у комісара Білаєва, бо не допускають єго до теренів копальняних.

24.04, субота. 1/2 четвертої години, цілу ніч не спав зі страху перед ворами. От Романа вість. Через Бухарест, що Юрко знайшов Стефка і помістив в шпиталю в Відни, а Михайло на Уграх ранений...

*/186/ 25.04, неділя***.** Написав листа до Бухаресту в ділі Романа.

26.04, понеділок. Злодії знов розбили кабінет канцелярії: показав поліцайникови Францови. Той сказав, що вислідить їх, тілько не має де замкнути, стілько накопилось, що треба возити в Дрогобич.

27.04, вівторок. По злодіях і слух загинув, нічого не лишилося до сеї пори. Похолодніло надворі.

*28.04, середа***.** Журба, з чого жити, гадки, у кого заняти?

29.04, четвер. Нікого от Стефця. Ціла надія на него. Вот спасе. Іван Зволєньскій, {...} він спас мене від біди – з послідним поділився зі мною, позичив двайцять корон. Вот і суть люде на світі. Картофель мав купити за ті гроші – не купив на насінє, а мені дав! !.

*30.04, п'ятниця***.** Був в уряді громадзкім в ділі покрадених речей: нічого до сеї пори не найшли. Сасик сказав, що грошей в него нема, сам післав книжку до Львова о випозиченя 1000 кр.!!

*1.05, субота***.** Тихо, ніяких видів к лучшему.

*2.05, неділя***.** От Стефана ніяких вістей; говорять, що Чесович умер. Островскій пішов в Мокряни.

*3.05, понеділок***.** Ст. нічого не переказав. Островскій вернув з Мокрян.

*4.05, вівторок***.** Єще думаю о Сеуляковій: в неділю приходила і хоче заложите огород Фребльовскій...

*5.05, середа***.** Стефцьо вчора прийшов, ночував, лишив 10 кр., взяв лікарства на Волянці від Гереса і пішов пішки.

*6.05, четвер***.** Нервові терпіня невиносимі. Стрітив Адрияновича. Жаловався, що грошей не має! Хотів позичити у Валюха, та сей також не мав. Говорив, що Росія скоро буде побита на полі і уступить з Галичини...

*7.05, п'яток***.** Був у Кічоровских. Там нікий міщанин в Дрогобичі жаловався, що по причині ворів він должен таскатися в Борислав і росходовать деньги на поліцію.

8.05, субота. «Єсть в Дрогобичі яка-то получка з виділу краевого».

*9.05, неділя***.** Дяк приходив сказати, що Лещинській не позволять іти до жиліща Коростеньского.

10.05, понеділок. Волощак розказував, що Р.Левіцкій тілько Мазепам дасть міста, і нікій Бондзяк готовится всіх Русинів різати. Брат Андрей прийшов пішком, розказував о своїх приключеніях з козаками і оставив нам п'ять рублей!!!...

11.05, вівторок. Стрітив Лещиньского – ішов за грошима до Прем'єра. Коло 4 часов стріли арматні було чути.

12.05, середа. Козаки уходять, в Дрогобичі всі утікають в Модричі, резервоари горять, также в Бориславі всі мають горіти резервоари...

13.05, четвер. Віза осени. Резервоари горять. Цілі Тустановичі в хмарах диму. Гринь з Михайлом прийшли помогти річи спакувати. Та се нащо придасться. Поворот москалів від 5-ої до самого вечора не перестає.

/187/ 14.05, п'ятниця. Цілу ніч, аж до 10-ої, похід військ. Міст в Мражници знищений, так само в Бориславі.

15.05, субота. Угорскі і прускі війска переходять цілей. Дві баби возвратилися від Дрогобича: одна з коровою, друга {...} хмара жидови напала на них з ужасним криком і метала в них грудьом, полінами, ломачем... Говорять, що вчорайші росіяне, оступаючи з Карпат, зостали всі полонені!! Туркевича стрітив, свідітеля {...}

16.05, неділя. Говорять, що Лішня горить. Стріли чути в напрямі Стрия. Від Стефця вість, щоби повідомити о своїм существованю.

17.05, понеділок. Слабий до невозможности.., не можу на ногах вдержатись. Роздражене небувале. Стефцьо був. Вечором прийшло кількасот ранених.

18.05, вівторок. Всі ранені перенеслися до Сокаля. Школу мужеску приготували для нових ранених. Страшно, що то дієся.

19.05,середа. Много санітарних повозок поїхало до Дрогобича. Также і пушки. Часть ранених перенеслися до Східниці. Мені знов гірше.

20.05, четвер. Майже двайцять годин безперестанно гудіпи-греміли пушки. Говорять близько Гаїв. Нині повели коло 500 солдатів полонених. Кажуть, що коло 25 буде асентерунок, у 2-ій пушки утихли, значить, солдати оступили. Много ранених везуть в напрямі к Турці. Видів о 6-ій вечером, як жид потягнув дівку вікном до кімнати!

*21.05, п'ятниця.*Постій німецьких у школі. Стріли далеко. Полонених росіянів много, а між ними і козаки!

22.05, субота. Вчора знов весь гук пушок аж до 5-ої години. Кілька сот солдатів повели на угри і много ранених повезли. Господи! Коли то скінчиться... Люди розсудок уже теряють один, а другі в диких звірів перетворились.

23.05, неділя. Пушки дальше грем'ять за Дрогобичем. Видів на лучше ніяких – страшно нам обом старцям – нікогісінько із своїх, словно на непроглядній пустині...

24.05, понеділок. Мій возлюблений Юлько мені снився коло 10-ої вночі. Мізерно виглядав, тілько костяк. Я єго пригорнув до себе і в тім пробудився.

25.05, вівторок. Нині три чверти на одинайцяту приходив на ревізію жандар Пасєка і сказав мені, що хто то мене депанціанував. Я тілько довідався від Грицихи, що стрілець-капрал пішов зголоситись до старости Косля і предложити ему свою службу. Сейчас подумав, що у мене вірно буде ревізія. Ну і здійснилося. Позор!... Позор! На мою голову...

26.05, середа. Ні житя, ні смерти. Довідався, що то Войтасьєвич на мене заслав ревізію, і він зостає дальше інспектором, а комісаром мав стати оден з нафтярів.

27.05, четвер. Якось стріли нині притихли – чия-будь боєва лінія /188/ пусунулась д Стрийови... Гадки на се, що у мене ревізія була, доводять мене до божевольства...

28.05, п'ятниця. Гораздо лучше мені. Вчора Кічовскій повідомив, що Гриць Косак з майором жену взяв до Лавочного – до священика. Сам він відзначений кількома орденами!!!

29.05, субота. На Бані Котовскій жиди взяли від якоїсь баби корову. Єї набили за москофільство і коровку зарізали, і розділили межи себе на сивинь (зелені свята). Мені нині знов гірше...

30.05, неділя. Шольцова повідомила, щоби я пішов до комісара Віліжиньского в ділі запровадженя школи...

31.05, понеділок. Біма Рехнерова получила от Віліжиньского 30 крон. Віліжиньскій велів школу завести.

1.06, вівторок. Вот уже по школі: всі будинки на ранених. Навіть дошки з-під ніг забрали на місток.

2.06, середа. Огродовис розказала, що єї брат оженився з докторант-кою філософії в час війни.... була 3 літа в каторзі, утекла із Сибіру і хвалить руских солдат і москалів, що то оден-однісінький народ з всіма свойствами гостинносте слов'яньскої, і, що він оден задержить в собі чисто корінь слов'яньскої крови і слов'яньского комунізму. Для каторжників у них {...}, но для політичних преступників велика почесть і {...} помилованя. Був Стефцьо, привіз провізію. Був у нас ранений в руку, 1/6 уже зо загоєними ранами. Одну в груди в Сербії, друга в руку, а тепер поранено знову в руку. Нині довідався, що Андрея хотіли в'язнити.

3.06, четвер. Школа повна ранених. Тейхер повідомив: Стефан Кундичко з Опаки просив молока {...} . Тепер в шпигали – болячки творяться на шеї... Андрей приїхав і розказав, як его витягнули жандарм з хати і поволокли з старим Колодієм через Добровляни до Дрогобича і там віддали войсковим, де в женьскій школі получив на городі 25

буків!!. Так само і Колодій старий. Яка питка, яке горе, який сором для моєї душі!! Андрей стратив двох на війні синів і єго самого неповинно казнять. Калинович був і розповідав, що оба сини мої в Відни, що молодший, кадет, при артилерії...

4.06, п'ятниця. День переходить без потрясень. Нічого нового, кромі того, що одних ранених забрали на Угри.

5.06, субота. Дождь прибив огород. Мадяр Ігниць Золь, ранений в руку, розказував, що від січня уже в войску...

6.06, неділя. Шуцман прийшов вечером о осмій годині і приніс грамоту мені на комісара в раді християнскій, і асесора в раді головній з платнею 6-76 денно.

7.06, понеділок. Іду в Дрогобич по пенсію, не одержав. У Віліжиньского був.

8.06, вівторок. Одержав пенсію цілу, за 9 місяців, аж по кінець червня. /189/ Вчора розіслав запрошеня до Віліжиньского і Клаповского, но посідженє не збилось, тому що Віліжиньский сказав перше відобрати рахунки від Сасика і після повідомити фірми о всім. Не согласився, щоби ропу спродавати тепер в користь політичної громади тому, що християнска громада сама може на свою руку помочі людям бідним нести. Шуцман сказав, що він Віліжиньского викине, сам буде борозундати!.. Був в громаді, Шуцман сказав, що був в старости, і староста казав вести діло на свою руку, єсли члени банрату на се не согласятся. Велів написати до двох фірм: одна Борислав, Раточин {...} друга буде по понизше вимінена, щоби дали виказ, що належиться {...} 8% брутто за часів від 1 вересня 1914 р. до червня 1915 р. відослав повідомленя до керівництва копальні Раточин – Бориславський {...}.

9.06, середа. Був Михайло з Леві (Львова), приїхав за рекрутами.

10.06, четвер. Дудурак приходив, щоби уділити запомогу єму і бідним. Був у Шуцмана, він відослав до мене... Був з Кляпфельдом, він мені сказав, що єсть до 80 цистерн ропи, котру велів перемагазиновати.

11.06, п'ятниця. Був в громаді, получив квіт на 5 сягів для Тейхера. Пізнав Лебіщика фірера, добродушного мужика.

12.06, субота. Шуцман від'їздив завтра до Відня. На єго місце Хлаповскі комісаром. Був у мене Калинович, обіцяв спродати жені трохи провізії. Завтра, в неділю, асентеррунок з Борислава, почавши від 1873 року.

13.06, неділя. Зачепив мене Кляншберг і сказав, що Шуцман лотр.

14.06, понеділок. Була Трупівни сестра, принесла лободу, но грошей не хотіла взяти.

15.06, вівторок. Стефан приніс провізію, я дав єму двіста корон. Говорив, що наші Львів уже здобули. Дав би Бог...

16.06, середа. Прем'єр прислав рахунок – 9 карток, вказ. 8% брутто кип'ячки – 14 цистерн, всего одна картка чиста!! Віддав Воляньскому.

17.06, четвер. Ліщинський приходив просити, щоби увільнити єго шуріна від войска, яко секретаря громади християн і контролера ропи.

18.06, п'ятниця. Рекнерова була з управительом з Підбужа, покупила цукру... Звістила, що еї син зложив маїуру...

19.06, субота. Ліщинський приніс письмо о звільненя Лепкого з войска...

20.06, неділя. Михайло відійшов до Дрогобича. Калинович прислав служницю вчора і сказав, що не буде переноситись до уряду християньского тому, що там Кічоровскій опроведшує Ст. і забирає кухню.

21.06, понеділок. Роман ночував – пішов на Угри. Зволеньскій позичив від мене сорок корон. Михайло лишився на кілька днів в Дрогобичі.

22.06, вівторок. Кічоровскій приходив з письмом, щоби єму підписати на мешканє в двох кімнатах громади християнської. Відослав до /190/ Воляньского.

23.06, середа. Говорять, що наші Львів здобули. Був юнак, розказував, що москалів б'ють на прах.

24.06, четвер. Був Ілько Мацалак з Велуїжа, говорив, що їх оберл. дуже добрий, що іде додому спродати воли для свого войска за 13 соток.

25.06, п'яток. По 9-тьох місяцях прийшли наші. Всіх велять арештувати, що з козаками дружилися, імено баб – таке вийшло розпорядженє.

26.06, субота. Тілько можу сказати, що погода класна і на ноги можу піднятись.

27.06, неділя. Був Дудурак, просив конечно яку допомогу.

28.06, понеділок. Був у церкві на богослуженю, одержав письмо від старости, що комісаром став Левіцкій.

29.06, вівторок. Гойсьорівскій сказав, що Левіцкого хотіли арештувати.

30.06, середа. Калиновим був уночі, обіцяв провізію. Нині знов погіршилося мені.

1.07, четвер. Була гр.Римпалова і сказала, що Волинь отчепили.

3.07, субота. Комісія асентерункова щепила відділ охоронного відряду в школі.

4.07, неділя. От Юлька лист. Нині удручающе розположеніє... і хорий.

9.07, п'ятниця. Цілу ніч ломила жаром гарячка. Нині полекшало...

11.07, неділя. Відослав картку до Гриня... Вчора падав пополудни град.

12.07, понеділок. Петра і Павла. Якийсь мовтор зробив свою потребу в великій салі. Показував то кухарови Мацалці і ще другому: говорили, що вони проганяють ворогів зі всіх уплів.

13.07, вівторок. Тепер сказав, що стар. Ніель подякував Шуцманови і що він від'їде. Сьогодня оден жовнір Дубік получив 25 палиць за то, що упився вночи і єще сварився з фельдфебельом Гординским.

14.07, середа. Андрей був. Касці Осередчучці веліла жандармерія послови нести слюбну сукню і оберок мужа, що є там яко крадені річи.

15.07, четвер. Ні від нікого вісти, тілько від Романа і Ольги.

16.07, п'ятниця. Урядник від телефону велів ціле дерево морви стяти, навіть нікого не питав, чи вільно.

17.07, субота. Ольшевскі спродав коня за 250 Главачови і потому козу дав ему, і він заробив ще 60 корон.

18.07, неділя. Курята з будки жовняри вночи закрали. Вот і вчора вість. Мій возлюблений ранений тяжко! Господи, і не удивляюсь, що люде життя собі беруть. Я жию ще, я трус.

20.07, вівторок. Коссак приходив, сказав, що 180 тисяч москалів забрали в одній битві.

/191/ *21.07, середа.* Вислав до Мокрян лист.

22.07, четвер. Анна ходила до Дверницкого. Нині Ганя одержала 8 кр. з почти, послані еще 1914. 12/8 мужови до Перемишля. Тоті гроші, що вислав Кнадцер покійному Тетерови, повинні также вернутись.

23.07, п'яток. Говорив з жовняром Артимом Паньковим з Дроговижи – розказував, кого арештували.

24.07, субота. Ніяких вістей. Др.Д. робив операцію с мочевим міхуром.

25.07, неділя. Лист від Гриня, Романа і Ольги.

26.07, понеділок. Була Грінанерова – іспит приватний дав – 4 кр., а дві – Загерови.

27.07, вівторок. Ні від кого вісти. Нині був Ольшевскій... Надпоручник главний до мене говорив.

1.08, неділя. Письмо від Антося. Получив 45 кр. з громади.

3.08, вівторок. Ми уже в Трускавці{...}. Уже раз купався, свобідніше ту чуюся.

4.08, середа. Дощ до 2-гої. Ніякої відомосте від своїх. Була баба з молоком. Муж єї Михайло Лахмич робить в Борислав'ю, – розповідала, як арештували Біласа.

6.08, п'ятниця. Непогода – дощ цілу ніч і вдень до 10-тої. Лахмичиха вчора розказувала, як єї служка динамітом руку відірвав.

8.08, неділя. Цибуля був, доніс, що Варшава здобута. Написав до О. лист.

9.08, понеділок. Востаннє здаєся мені, що бішена собака гризе мене в спину.

10.08, вівторок. Надіюся на Стефця. Лист пишу в Закопане і до Кракова.

11.08, середа. Вчора Стефцьо по полудни з супруженьков був. Получив грамоту на Більшовці, а думає лишитися в Ходорові. Дзерович мав сказати, що добре повержена Юськові Славка поїхала в Росію.

12.08,четвер. Був вчора з Терлецким, сказав, що Пилип повів Федьови Ковальскому: то не московскі ряди!!

13.08, п 'яток. Був Стефан без руки, приніс з Брониці двоє курят.

16.08, понеділок. Був Стефан безрукий, приніс табаки п'ять пачок, заплатив 4 кроні. Оповідав пригоду з телефоном прерванім кривов'язим Юдкою.

17.08, вівторок. Був Цибуля, говорив, як позамикали тих, що рекламували жидів до фабрик.

18.08, середа. Цілий день в хаті. Непогода гидка.

19.08, четвер. Вчора видів Гарлічку з сестрою і Бразалітом.

22.08, неділя. Пишу картку до Закопаного. Був Цибуля і говорив, що в школі нині і вчора асентерунок.

/192/ *29.08, неділя.* Через кілька днів і перейти подвір'ям ніякої возможности: повно москалів у каждім углі. Серед подвір'я під моїм домом поклали кольбу, її накрили шкільними таблицями, а там варять обід, вечеру. Нині як причепились до випорожненого корита, то думав, що з'їдять і всю бляху.

1.09, середа. Теппер сказав, що реперація школи мужскої буде стояти до кілька тисяч корон.

2.09, четвер. Нині утекло із школи п'ять москалів. Кликали послунечку до протоколу. Підозрівають, що виробили собі легитимації з команди. {...} і оден москаль писав в канцелярії. Цибуля скаржився, що єму главач дав в лице два рази {...}. Свідком видів Лабіщак.

Джерело: Стефан Ковалів та український літературний процес: [збірник матеріалів] / Упоряд. Р. Тарнавський, О. Микулич; ред. та автор передмови М. Шалата. – Дрогобич: Посвіт, 2020. – С. 165-191.

Богдан ЛАЗОРАК,
Тетяна ЛАЗОРАК

«КОЛИ, ЯК «КОБЗАРІ», МИ ТОПЧЕМОСЯ МІЖ ЛЮДЬМИ…»: ВШАНУВАННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА І СТЕФАНА КОВАЛІВА В ОДНОМУ МИСТЕЦЬКО-ЛІТЕРАТУРНОМУ ТВОРІ ЕДМУНДА-ЛЕОНА СОЛЕЦЬКОГО 1887 РОКУ

Поборник народної соціальної справедливості і приятель Івана Франка та Стефана Коваліва – Едмунд Леон Остоя Солецький (1842 – †1896 рр.) – польський інженер, архітектор, перекладач і редактор дрогобицької «Газети Наддністрянської» все частіше почав схилятися до формування псевдо у авторстві власних текстів з метою уникнення зайвої цензури чи переслідувань. Саме у 1880-х рр. слово Великого Тараса Шевченка дуже часто давало можливість галицькій інтелігенції проектувати актуальні проблеми суспільства безпосередньо на сторінки періодичних видань, поширюючи, тим самим, ідею боротьби за власні права у «поліційному світі» імперії Ґабсбурґів.

У «Дрогобицькій Каліфорнії» проектування Шевченкового слова для щоденного пояснення життя різних соціальних категорій населення дуже часто відбувалося в надійній взаємопідтримці між українською, польською та єврейською інтелігенцією, яка, властиво, й зародилася в часі тотального цензурного контролю за культурною діяльністю етнічних меншин з боку жандармерії. До слова, інтелігентний трикутник «І. Франко – Е.-Л. Солецький – С. Ковалів» був одним із основних рушійних центрів популяризації творчості Т. Шевченка в соціальному середовищі «Нафтового підгір'я» в українській та польській національних громадах. Шевченківські гасла об'єднали цих трьох галицьких соціалістів у єдину візію відстоювання права нафтовиків і селян «Галицької Каліфорнії» через щоденну популяризацію інформації у літературі та публіцистиці. Ця тріада письменників та перекладачів фактично складала основу нечисельного гуртка, організованого І. Франком для поширення соціалістичної літератури серед робітників Борислава і Дрогобича у

1882 – 1883 рр., хоча сам Е.-Л. Солецький тоді ще публічно не презентував соціалістичних поглядів[1].

Редагуючи рубрики «Gazety Naddniestrzańskiej», Е.-Л. Солецький починає роботу над системним перекладом творів Т. Шевченка на польську мову, що для Дрогобиччини та й усієї Галичини стає доволі таки новим явищем, адже у той час далеко не усі твори Шевченка були відомі польськомовному населенню Галичини. У першому номері газети за 1886 р. редактор зазначає, що вже в другому номері «Gazety Naddniestrzańskiej» за цей рік будуть друкуватися впорядковані ним у польському перекладі поезії Тараса Шевченка із Празького видання, застерігаючи читача: «…якщо дозволить цісарська державна прокураторія»[2]. Це було двотомове видання 1876 р., яке містило маловідомі на той час для Галичини вірші, заборонені в Росії: «Марія», «Царі», «Гімн черничний», «Якби ви знали, паничі». І. Франко вважав, що цей «Кобзар» серйозно сколихнув тогочасну молоду інтелігенцію у справі мови і просвіти: «Справа язика й народности не переставала дратувати молодих умів…», а «…двотомове видання Шевченкового «кобзаря», а особливо другий том… піддало тим спорам багато радикального духа»[3]. Врешті свою газету Е.-Л.Солецький певний час також друкував у друкарні НТШ у Львові. Щоправда з невідомих причин у наступних числах газети автор таки не опублікував своїх перекладів, проте є припущення, що на це впливала кореспонденція та розпорядження від цісарсько-королівської прокураторії у Львові.

1 квітня 1886 р. Е.-Л.Солецький публікує докладний опис урочистостей, організованих національними громадами Дрогобича на честь 25 роковин від дня смерті Тараса Шевченка[4]. Як виявилося, заходи відбувалися 31 березня 1886 р. за тісної підтримки львівського комітету українського народного театру під керівництвом І. Біберовича та І. Гриневецького, у Дрогобичі відбувалася театральна вистава, кошти від квитків котрої були спрямовані на призначення стипендії ім. Тараса Шевченка. У програмі заходу І. Гриневецький виголосив вступне слово, у якому із запалом виголосив історичну тяглість української культури і зв'язок усього українського народу із Т. Шевченком. Далі розпочався І-й акт за твором «Назар Стодоля», за ним у програмі було передбаче-

[1] Грицак Я. Забутий польський перекладач Т. Г. Шевченка – Е. Л. Солецький // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ в Україні. – Вип. 2. (1995–1997). – Львів, 1999. – С. 114.

[2] Poezje Tarasa Szewczenki… // Gazeta Naddniestrzańska. – 1886. – № 1. – S. 7.

[3] Мороз М. Літопис життя і творчості Івана Франка… – С. 101.

[4] Na pamiątką XXV. Rocznicy śmierci Tarasa H. Szewczenki // Gazeta Naddniestrzańska. – 1886. – № 7. – S. 5-6.

но пісенний номер артиста К. Ласковського, який заспівав «Замовлки торбани». У третій частині заходу І. Біберович виголосив славнозвісну «Причинну» Т. Шевченка. Наступними у програмі були демонстровані твори «Батько на заручинах», а також зведений хор під керівництвом І. Біберовича та І. Гриневецького заспівав «Заповіт» Т. Шевченка. Е.-Л. Солецький зауважив, що театр Дрогобича був переповнений, адже на свято зійшлися громадяни не тільки міста, але й найближчих сіл. Врешті посеред театральної сцени серед квітів знаходився великий портрет Т. Шевченка, який, зі слів Е.-Л. Солецького, настільки підняв силу духу і захоплення у залі, що здавалося «…немовби сам Тарас Шевченко керував театральним хором…, благаючи аби ми усі «єдналися і браталися»!»[5]. Автор також зауважив, що у Дрогобичі ще не було такого заходу, який би налічував понад 300 осіб різного соціального стану «від кожуха до шляхтича», що явно засвідчувало збільшення популярності гасел Т. Шевченка серед населення Дрогобиччини, тим самим заохочуючи його до нового життя, «…здавалося, що заповіт Шевченка міг здійснитися ще за наших часів»[6]. По закінченню урочистостей було також зачитано кілька привітальних телеграм на честь Т. Шевченка.

Властиво у березні 1887 р. Е.-Л. Солецький присвячує річниці Тараса Шевченка окремий портрет, який малює у подарунок своєму приятелеві та колезі І. Франка – Стефану Коваліву з Борислава. Сьогодні цей портрет зберігається у фондах музею «Дрогобиччина»[7], який вдалося презентувати спільно із головним хранителем фондів до 200-х роковин Т. Шевченка[8].

Цікаво, що на звороті Е.-Л. Солецький написав польською мовою вірша-присвяту Стефану Коваліву, який фактично містить у собі візію не тільки ширшої популяризації ідей та спадщини Т. Шевченка, але й ключові натяки програми реформування політичного життя Галичини по відношенню до прав різних народів. Врешті у вірші автор демонструє солідарність польської національної громади із прагненнями українців у Дрогобичі і Бориславі, а відповідно і солідарність із гаслами Т. Шевченка та І. Франка. Вірш невипадково написаний на звороті, позаяк цілком вірогідно не міг бути опублікований в періодиці у зв'язку із цензурою:

[5] Tam że. – S. 5.

[6] Tam że. – S. 6; Грицак Я. Забутий польський перекладач Т.Г. Шевченка – Е.Л. Солецький // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2. (1995 – 1997). – С. 114.

[7] Відділ фонді Музею «Дрогобиччина». – КВ. – Ж-143 (і зворот).

[8] Соловка О., Сенюра І. «Співаймо, друже, «Того Друга» гласом…» // Галицька зоря. – Дрогобич, 13.03.2015. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://hal-zoria.io.ua/s1181299/fenomen_shevchenka

«Стефанові!
Останні штрихи проникливого взору
Підношу перед очі Твої вгору;
Хоч нас «сліпцями» обидвох зовуть,
Бо не плазуємо так, як вони повзуть.

Осліпнемо й насправді скоро ми,
Коли, як «Кобзарі», [ми] топчемося між людьми
І там співаємо від вуха? аж нам мило?
Про те, що «з молоду» нас засліпило.

Про те, що душу без спочину гонить
Й до вічності від землі клонить.
І як то світло тіло нам палило,
І як небесний простір нам вітрило.

І як завжди кепкують з нас, глузують
Ті, що в кориті? одно заледве чують.
Співаймо, друже, «Того Друга» гласом
Аж поки на «неситих» не постукаймо ударом.

А тоді, друже, ті жебрацькі лати
Люд буде нести від хати до хати.
А наша лиха жебрача торбина
Звалиться спадком від сина на сина.

Поміж народом твориться більше дива,
Ніж «панських» штихів підла зграя ціла.
Тож не лякаймося тої нашої сліпоти,
Бо відрізняє нас від «витріщеної» голоти.
Так як і «Того Друга» вирізняла
І світлом «Правди» чоло йому увінчала.

Дрогобич,
у березні 1887 року

(Переклад Богдана і Тетяни Лазорак)

Фото № 1

Портрет Тараса Шевченка авторства друга Івана Франка та Стефана Коваліва – Едмунда-Леона Солецького. Дрогобич 1887 р.
Із фондів Музею «Дрогобиччина»

Фото № 2

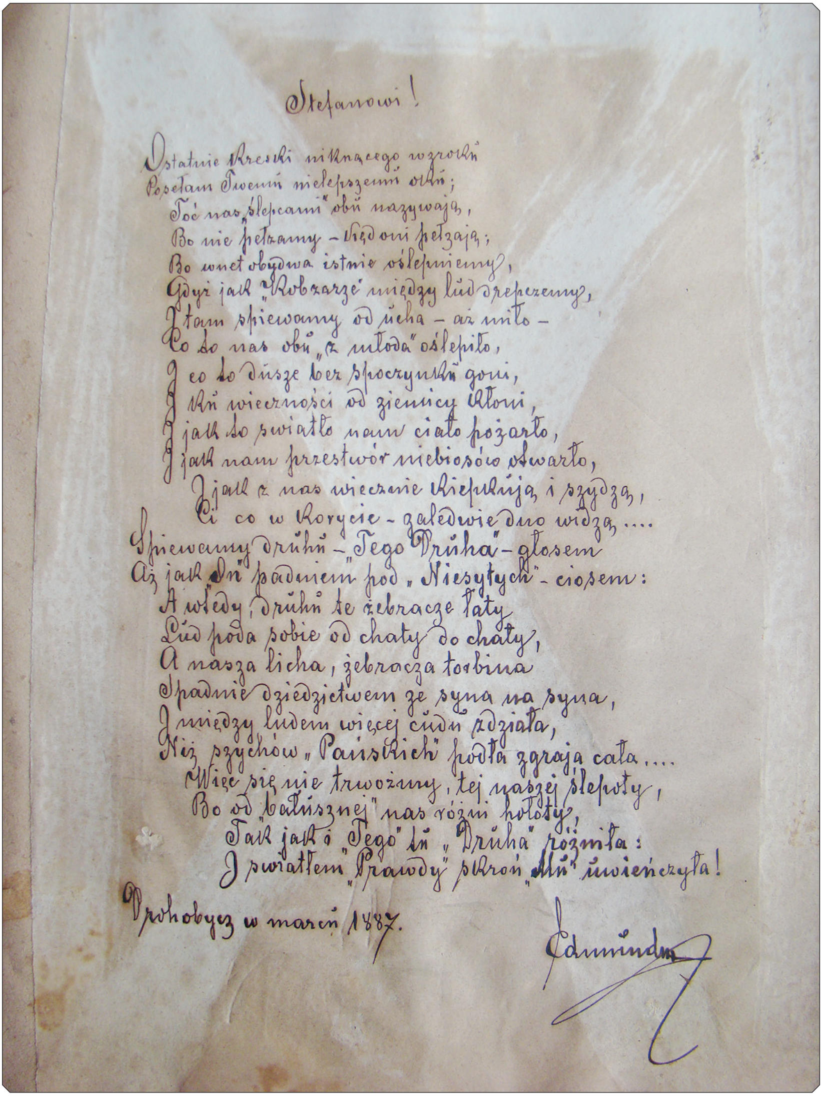
Stefanowi!

Ostatnie kreski niknącego wzroku
Posyłam Twemu nielepszemu oku;
Toć nas „ślepcami” obu nazywają,
Bo nie pełzamy – kiedy oni pełzają;
Bo wnet obydwa istnie oślepniemy,
Gdyż jak „Kobzarze” między lud drepczemy,
I tam śpiewamy od ucha – aż miło –
Co to nas obu „z młoda” oślepiło,
I co to dusze bez spoczynku goni,
I ku wieczności od ziemicy kłoni,
I jak to światło nam ciało pożarło,
I jak nam przestwór niebiosów otwarło,
I jak z nas wiecznie kiepkują i szydzą,
Ci co w korycie – zaledwie dno widzą....
Śpiewamy druhu – „Tego Druha” – głosem
Aż jak On padniem pod „Niesytych” – ciosem:
A wtedy, druhu, te żebracze łaty
Lud poda sobie od chaty do chaty,
A nasza licha, żebracza torbina
Spadnie dziedzictwem ze syna na syna,
I między ludem więcej cudu zdziała,
Niż szychów „Pańskich” podła zgraja cała....
Więc się nie trwożmy, tej naszej ślepoty,
Bo od „tałusznej” nas różni hołoty,
Tak jak i „Tego” tu „Druha” różniła:
I światłem „Prawdy” skroń „Mu” uwieńczyła!

Drohobycz w marcu 1887.

Edmund

Польськомовний вірш-присвята Стефанові Коваліву на звороті портрета Тараса Шевченка авторства друга Івана Франка та Стефана Коваліва – Едмунда-Леона Солецького. Дрогобич 1887 р. Із фондів Музею «Дрогобиччина»

1 лютого 1888 р. Е.-Л. Солецький опублікував на шпальтах своєї газети некролог про смерть Юрія Федьковича, у якому звертає увагу дрогобичан на значенні творчості Тараса Шевченка у творчому доробку мислителя, а також і для населення Буковини та Галичини в цілому. Врешті однією із ключових заслуг Ю. Федьковича редактор вважав переклади творів Т. Шевченка різними мовами[9].

Окрему увагу цього року редакція газети приділила опису подій, які були приурочені до 27-ї роковини смерті Т. Шевченка, а також 50-ї річниці «Русалки Дністрової» Маркіяна Шашкевича. Як виявилося, об'єднаний літературно-музичний захід відбувся 15 квітня 1888 р. за сприяння комітету, до числа котрого входили як українці, так і поляки[10]. Це вперше публічно засвідчило солідарність двох національних громад Дрогобича у вшануванні спадщини українського генія Т. Шевченка. Зокрема у програмі було передбачено виступ аматорського хору на слова Ґушалевича та музику Вахнянина під керівництвом якогось пана К.К. Також на урочистостях можна було помилуватися відомими європейськими творами, зокрема прозвучали: фортепіанне соло твору Бетховена «Grant Septuor. Fortepiana 4», фінальна арія Доніzетті «Lucia di Lamermoor», твір Готфрі «Любов і весна» у виконанні соло-сопрано і фортепіано, а також пісню твору К. Устияновича «Осінь», яка виконувалася під музику Лавровського дрогобицьким аматорським чоловічим хором. Також прозвучали пісні «У сусіда хата біла» С. Витвицького у форматі фортепіанного соло, «До ластівки» на слова Навроцького та музику Нижанковського у виконанні дуету тенора і баритона. Водночас було декламовано вірш Тараса Шевченка «Тополя», а також пісня на його ж слова «Завіщання моїм землякам на Україні» під музику Вербицького у виконанні соло баритона у супроводі двох хорів та фортепіано. Редактор зауважив, що вечір зібрав чимало глядачів, а доброчинна каса бурси ім. Івана Хрестителя зібрала кілька десятків гульденів для харитативної підтримки у місті[11].

У 1889 р. на сторінках дрогобицького часопису «Nowy» Kurjer Drohobycki» Е.-Л. Солецький опублікує розлогу статтю «Wady ludu

[9] Jerzy (Igor) Hordyński Fedkowicz // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 3. – S. 1.

[10] W cześć 27 rocznicy śmierci Tarasa Szewczenki, jakoteż 50-letnej rocznicy wydania «Rusalki dniestrowej» Marjana Szaszkiewicza // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 9. – S. 3.

[11] W cześć 27 rocznicy śmierci Tarasa Szewczenki, jakoteż 50-letnej rocznicy wydania «Rusalki dniestrowej» Marjana Szaszkiewicza // Gazeta Naddniestrzańska. – 1888. – № 9. – S. 3.

naszego»,[12] у яку вкладає і переклад на польську Шевченкового вірша «І день іде, і ніч іде»[13].

Про особливості захоплення Е. Л. Солецького поезією Т. Шевченка та її перекладами вперше повідомляє Г. Кохн (часто, як Кон), зазначаючи, що він переклав на польську «усього Шевченка» і це було наслідком глибокого його інтересу до української культури та вкрай добрим володінням української мови. Врешті із спогадів Г. Кона довідуємося, що остаточна мета Солецького полягала у перекладі на польську мову усього тексту «Кобзаря»[14]. За словами Я. Грицака, ідея перекладу творів Т. Шевченка на польську мову в Е. Л. Солецького могла виникнути під «впливом особистого знайомства з І. Франком», а саме знайомство, мабуть, відбулося, коли І. Франко працював над темою Т. Шевченка після ув'язнення у Нагуєвичах[15]. Зі свого боку, І. Франко у своїх рецензіях неодноразово згадував переклади творів Т. Шевченка на польську мову авторства Е.-Л. Солецького[16].

Із вище згаданого про діяльність Е.-Л. Солецького, С. Коваліва та І. Франка констатуємо, що зовсім невипадково напередодні дня народження І. Франка, 13 серпня 1913 р., було стверджено невідомий досі параграф № 55 регуляційних правил роботи в магістраті Дрогобича щодо заборони вести політичні засідання та офіційні документи «…мовою Івана Франка» (особливо у 1884 – 1885 рр.)[17]. Зауважимо, що саме у цей час Дрогобич переживав наслідки кривавих виборів 1911 р., а тому будь-які прояви національного патріотизму цензорувалися із особливим поривом.

У часі, коли австрійська система соціального виховання будувала клаптиковий механізм взаємин між національними громадами, для

---

[12] L. Wady ludu naszego. I. Domatorstwo // «Nowy» Kurjer Drohobycki». – 1889. – № 4. – S. 2; L. Wady ludu naszego. II. Zacofanie // «Nowy» Kurjer Drohobycki». – 1889. – № 5. – S. 2.; L. Wady ludu naszego. III. Ospałość // «Nowy» Kurjer Drohobycki». – 1889. – № 6. – S. 2.; L. Wady ludu naszego. II. Zacofanie // «Nowy» Kurjer Drohobycki». – 1889. – № 5. – S. 2.; L. Wady ludu naszego. IV. Brak potrzeb // «Nowy» Kurjer Drohobycki». – 1889. – № 7. – S. 2.

[13] L. Wady ludu naszego. III. Ospałość // «Nowy» Kurjer Drohobycki». – 1889. – № 6. – S. 2.

[14] Грицак Я. Забутий польський перекладач Т. Г. Шевченка ... – С. 113.

[15] Там само. – С. 112.

[16] Франко І. Комаровъ М. Т. Шевченко въ литературѣ и искуствѣ. Бібліографическій указатель матеріалові для изученія жизни и произведеній Т. Шевченка. – Одесса, 1903. – 140+4 с. // ЗНТШ. – Львів, 1904. – Т. 57. – Кн. І. – С. 39; Франко І. М. Комаров. Т. Шевченко в литературе и искустве. Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченко. Одесса, 1903, стор. 140+4 ненум[еровані] // Франко І. Зібрання творів у 50-ти т. – Т. 35. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 162.

[17] Uwagi poświę regulaminowi Rady miejskiej, jednogłośnie uchwalonemu 13 sierpnia 1913 // Tygodnik Drohobycki : organ niezawisły, polityczno-społeczny i literacki. – № 44. – Drohobycz, 1913. – S. 3.

українців, як корінного народу Галичини, власне цитати Тараса Шевченка пояснювали проблеми соціальних негараздів. Безумовно це стосувалося і основної частини населення Дрогобиччини, яка шукала відповіді на питання про причини відсутності самосвідомості у громадськості та про болючі проблеми у вихованні молодого покоління. Так, у середині грудня 1889 р. редакція газети «Новий Дрогобицький кур'єр» констатувала, що більшість селян повіту та передміщан Дрогобича й надалі живуть в бідних халупках з глиняною підлогою, часто поряд із худобою, з дірявим солом'яним дахом, без коминів і необхідної вентиляції. Такі умови життя явно були однією з головних причин появи частих епідемій тифу та скарлатини в регіоні[18]. Водночас бідним був і раціон харчування населення, який складався, в основному, із капусти та картоплі, адже збіжжя віддавалося або на посів, або на податок державі чи панам. Іншою характерною ознакою злиденності був одяг жителів повіту, який «лише на театральних дошках міг бути кольоровим, вишиваним та ошатно прикрашеним коралями». Натомість зазвичай в заболочених передмістях та селах люди носили «кожухи, які були часто подірявленими, солом'яного капелюха чи шапку отриману від діда, а то й прадіда». Такий одяг аж ніяк не охороняв тіла, ані взимку, ані влітку, і був не що іншим, як «магазином фамільних хвороб»[19]. На думку журналістів, цілком не дивно видавалося, що на ґрунті «такого одягу і умов проживання, наш народ поетапно вимирав та животів»[20]. В контексті складного соціального рівня проживання та катастрофічно низького ступеня інтелектуального розвитку цілком недивними і особливо актуальними видавалися журналістам пророчі слова Тараса Шевченка: «в нас діти лише місцями підростають, та й ті хто подорослішав не подають достатньої ініціативи для добробуту загального соціального рівня життя»[21]. Водночас на шпальтах тієї ж газети зазначалося, що лише останнім часом була частина інтелігенції, яка вийшла з числа бідного люду, і яка вселяла надію на те, що окреслені реалії людського побуту «будуть незабаром предметом для музейних експонатів та археологічних виставок»[22].

В цілому творчість Т. Шевченка позиціонувалася громадськими діячами та журналістами Дрогобича і Борислава, як влучний механізм для пояснення соціальної нерівності в суспільстві, в якому людина без привілеїв не мала змоги досягти бажаного результату. Редактор дрого-

[18] L. Wady ludu naszego. IV. Brak potrzeb / Kronika // Nowy Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – № 7. – Drohobycz, 1889. –S. 2.
[19] Tam że.
[20] Tam że.
[21] Tam że.
[22] Tam że.

бицької газети «Новий дрогобицький кур'єр» Е.-Л. Солецький у 1890 р. писав, що у разі «йосифінської цензури» в народі вважалося, що багато говорити не можна, адже, як говорив Тарас Шевченко, «…аби чого лихого не трапилося»[23]. Зовсім невипадково ці побоювання справдилися арештом Е.-Л. Солецького, причиною котрого були доноси недругів з Дрогобича про нібито порушення непереможної тези про маєстат цісаря. 1 лютого 1890 р. цісарсько-королівський окружний суд Самбора оголосив вирок ув'язнити редактора «Газети Наддністрянської» терміном на 6 місяців, який також затвердив і найвищий трибунал у Відні. Відповідно дружина Е.-Л. Солецького змушена була писати лист-клопотання до імператора Франца-Йосипа про помилування[24].

Фото № 3

Надгробна стелла на могилі Едмунда Леона Солецького, міський цвинтар по вул. Трускавецькій в Дрогобичі (автор надгробного пам'ятника Францішек Кус, 1896 р., світлив Володимир Галик у 2013 р.)

[23] L. Wady ludu naszego. VII. Niedowierzanie – łatwowierność / Kronika // Nowy Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – № 3. – Drohobycz, 1890. –S. 2.
[24] P. Edmund Leon Solecki / Kronika // Nowy Kurjer Drohobycki: dwutygodnik polityczno-społeczno-ekonomiczny. – № 3. – Drohobycz, 1890. –S. 3.

ЕКСПОЗИЦІЙНІ ІЛЮСТРАЦІЇ: МЕМОРІАЛЬНІ РЕЧІ СТЕФАНА КОВАЛІВА ІЗ ФОНДІВ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ МІСТА БОРИСЛАВА ТА МУЗЕЮ «ДРОГОБИЧЧИНА»

№ 1

Прижиттєве фото Стефана Коваліва

№ 2

Стіл із особистими речами Стефана Коваліва в експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава

№ 3

Портретне фото дружини Стефана Коваліва – Анни Ковалів з дому Лестоків. Фотокопія з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава

№ 4

Родина Стефана Коваліва. Сидять (зліва направо): шваґер Ґригорій Онуфрів, сестра Тетяна, дружина Анна та Стефан Ковалів. Стоять: син Юліан, дочка Ярослава, син Роман з дружиною Марією та племінник Стефан Ковалів. Фото 1907 р. з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава

№ 5

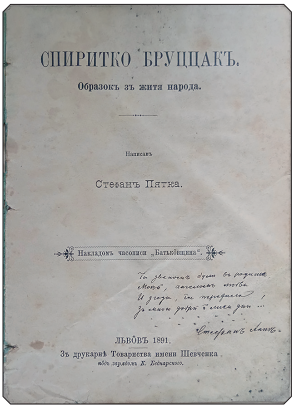
СПИРИТКО БРУЦЦАКЪ.

Образокъ зъ житя народа.

Написавъ

Стефанъ Пятка.

Накладомъ часописи „Батьківщина".

ЛЬВОВЪ 1891.

Зъ друкарні Товариства имени Шевченка.

Прижиттєве видання Стефана Коваліва «Спиритко Бруццакь. Образокь зь житя народа» (Львів, 1891 р.) з особистим автографом та присвятою. З експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Андрія Спаса 2023 р.

№ 6

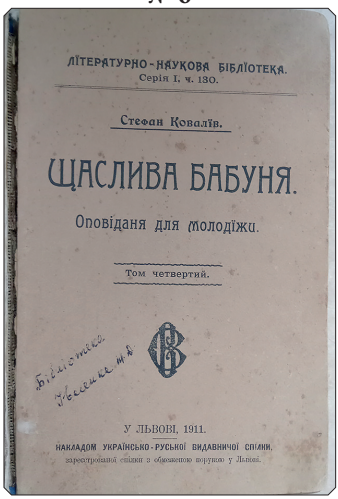

Прижиттєве видання Стефана Коваліва «Щаслива Бабуня. Оповіданя для молодіжи» (Львів, 1911 р.). З експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Андрія Спаса 2023 р.

№ 7

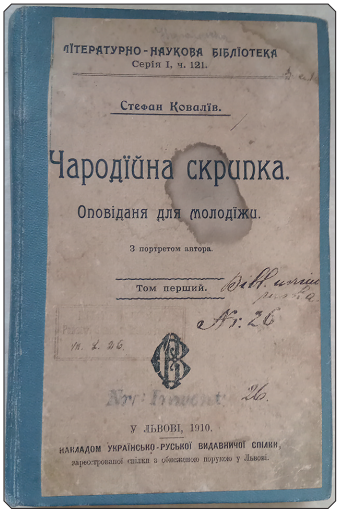

Прижиттєве видання Стефана Коваліва «Чародійна скрипка. Оповіданя для молодіжи» (Львів, 1910 р.). З експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Андрія Спаса 2023 р.

№ 8

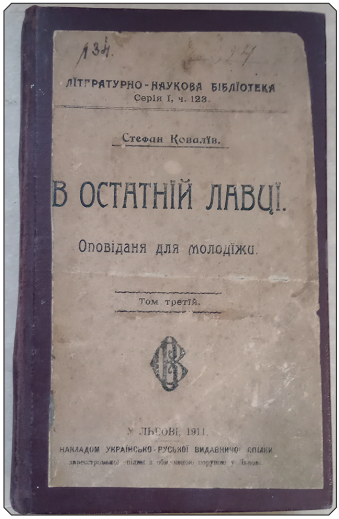

Прижиттєве видання Стефана Коваліва «В останній лавці. Оповіданя для молодіжи» (Львів, 1911 р.). З експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Андрія Спаса 2023 р.

№ 9

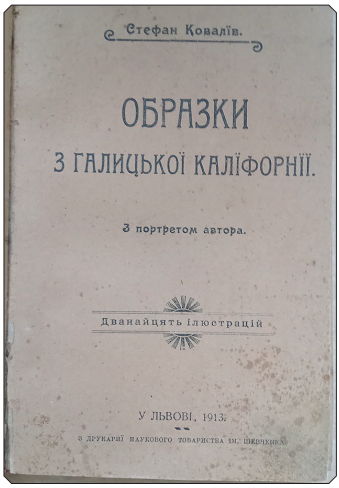

Прижиттєве видання Стефана Коваліва «Образки з Галицької Каліфорнії» (Львів, 1913 р.). З експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Андрія Спаса 2023 р.

№ 10

Школа в селі Брониця, яку збудував Стефан Ковалів. Копія з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 11

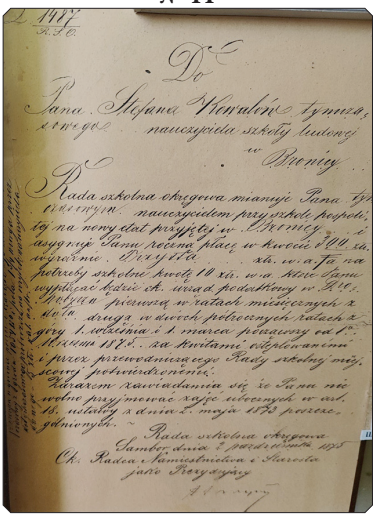

Скерування Стефана Коваліва на посаду вчителя в село Брониця від 2 жовтня 1875 р. Копія з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 12

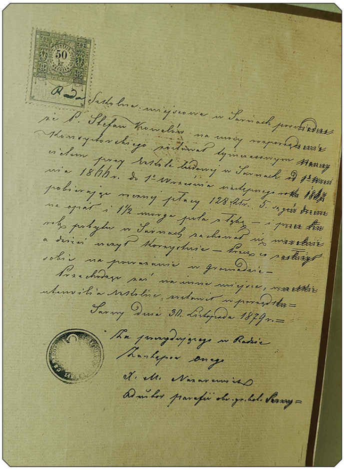

Rada Szkolna miejscowa w Sarnach ... że P. Stefan Kowalów ...

Sarny dnia 30. Listopada 1879 r.=

Свідоцтво про працю Стефана Коваліва в Сарнах від 30 листопада 1879 р. Копія з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 13

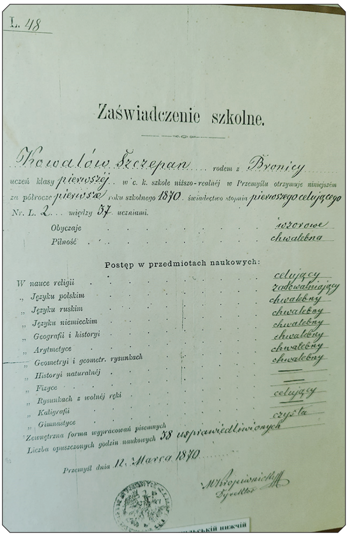

L. 48

Zaświadczenie szkolne.

Kowalów Szczepan rodem z Bronicy uczeń klasy pierwszéj w c. k. szkole niższo-realnéj w Przemyślu otrzymuje niniejszém za półrocze pierwsze roku szkolnego 1870 świadectwo stopnia pierwszego celującego Nr. L. 2 między 37 uczniami.

Obyczaje	wzorowe
Pilność	chwalebna

Postęp w przedmiotach naukowych:

W nauce religii	celujący
„ Języku polskim	zadowalniający
„ Języku ruskim	chwalebny
„ Języku niemieckim	chwalebny
„ Geografii i historyi	chwalebny
„ Arytmetyce	chwalebny
„ Geometryi i geometr. rysunkach	chwalebny
„ Historyi naturalnéj	chwalebny
„ Fizyce	—
„ Rysunkach z wolnéj ręki	—
„ Kaligrafii	celujący
„ Gimnastyce	—
Zewnętrzna forma wypracowań pisemnych	czysta
Liczba opuszczonych godzin naukowych	38 usprawiedliwionych

Przemyśl dnia 12. Marca 1870

M. Kropiwnicki
Dyrektor

Свідоцтво про навчання Стефана Коваліва в Перемишльській нижній реальній школі від 18 березня 1870 р. Копія з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 14

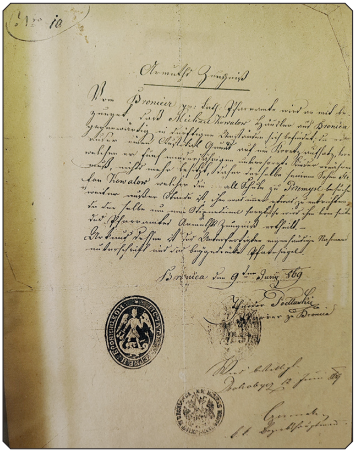

Свідоцтво про вбогість родини Стефана Коваліва від 9 червня 1869 р., яке звільняло його від оплати за навчання. Копія з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 15

Церква Святого Юрія в селі Лужок Долішній, в якій було охрещено мати Стефана Коваліва. Копія з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 16

Монастирська церква Св. Василія Великого в селі Броницяя 1874 р., у якій було охрещено Стефана Коваліва. Копія з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 17

Портрет Стефана Коваліва авторства І. Фірка. Копія з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 18-19

Дерев'яне крісло із вставкою вишивки бісером початку XX ст. з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 20

Особисті окуляри Стефана Коваліва з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 21

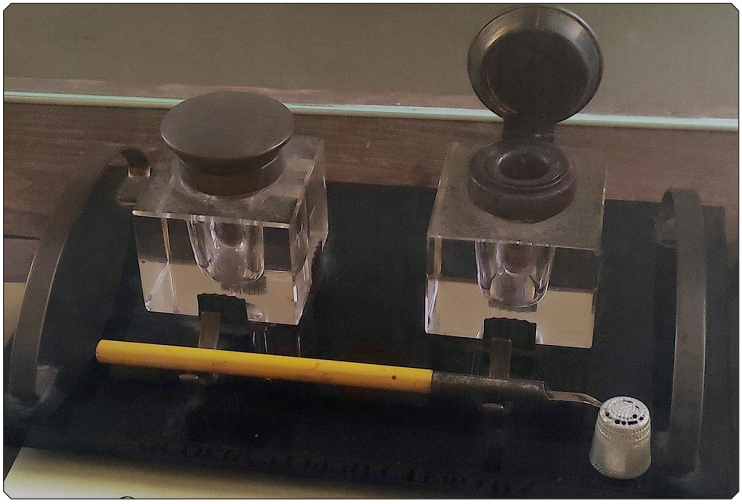

Особисті письмові знаряддя Стефана Коваліва з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 22

Овало, люлька, лупа Стефана Коваліва з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 23

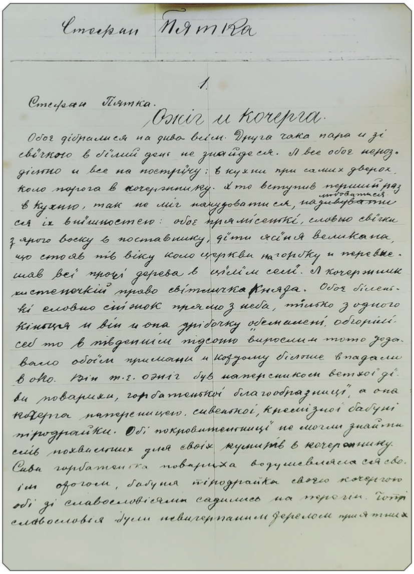

Стефан Пятка

1.

Стефан Пятка.

„Ожіг и кочерга.

Обоє дібралися на диво всім. Друга така пара и зі
свічкою в білий день не знайде ся. А все обоє нероз-
дільно и все на посторічку: в кухни при самих дверох,
коло порога в кочержнику. Хто вступив перший раз
в кухню, так не міг начудувати ся, надивувати
ся їх вийшностею: обоє прамісенькі, словно свічки
з ярого воску в поставнику, діти ясіня великана,
що стояв від віку коло церкви на горбку и перевис-
шав всі прочі дерева в цілім селі. А кочержник
кістеночкий право світличка князя. Обоє білень-
кі словно сніжок прямо з неба, тілько з одного
кінця и він и она дрібочку обсмалені, обгорілі-
сеж то в південнім підсонню виросли м тото дода-
вало обоїм примани и кождому більше впадали
в око. Він т. з. ожіг був наперсником ветхої ді-
ви поварихи, горбатенької благообразниці, а она
кочерга наперсницею, сивенької, крежізної бабуні
тіродрайки. Обі покровителниці не могли знайти
слів похвалних для своїх кумирів в кочержнику.
Сива горбатенька повариха водушевляла ся сво-
їм ожогом, бабуня тіродрайка своєю кочергою
обі зі славословіями садились на порогі. Тоті
славословия були невичерпаним джерелом приятних

Рукопис твору Стефана Пятки (Стефана Коваліва) «Ожіг і Кочерга» з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 24

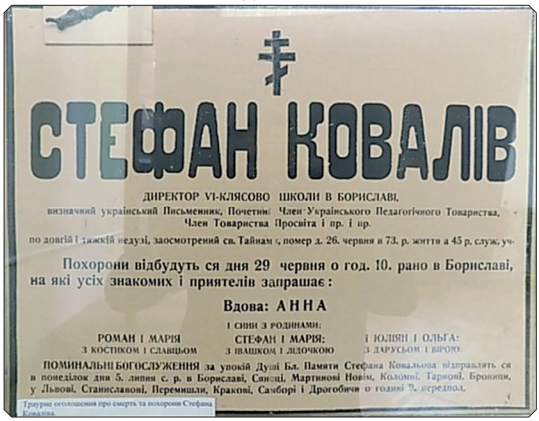

СТЕФАН КОВАЛІВ

ДИРЕКТОР VI-КЛЯСОВО ШКОЛИ В БОРИСЛАВІ,
визначний український Письменник, Почетний Член Українського Педагогічного Товариства,
Член Товариства Просвіта і пр. і пр.

по довгій і тяжкій недузі, заосмотрений св. Тайнами, помер д. 26. червня в 73. р. життя а 45 р. служ. уч.

Похорони відбудуться дня 29 червня о год. 10. рано в Бориславі, на які усіх знакомих і приятелів запрашає:

Вдова: АННА

і сини з родинами:

РОМАН І МАРІЯ з КОСТИКОМ і СЛАВЦЬОМ
СТЕФАН І МАРІЯ: з ІВАШКОМ і ЛЬОЧКОЮ
і ЮЛІЯН І ОЛЬГА: з ДАРУСЬОМ і ВІРОЮ

ПОМИНАЛЬНІ БОГОСЛУЖЕННЯ за упокій Душі Бл. Памяти Стефана Ковальова відправлять ся в понеділок дня 5. липня с. р. в Бориславі, Синяці, Мартиновій Новім, Коломиї, Тарнові, Бровинах, у Львові, Станиславові, Перемишлі, Кракові, Самборі і Дрогобичи о годині 7. передпол.

Трауерне оголошення про смерть та похорони Стефана Коваліва

Клепсидра про смерть Стефана Коваліва з експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Андрія Спаса 2023 р.

№ 25

Вишитий рушник, який зберігався в родині Романа Коваліва – сина Стефана Коваліва. З експозиції Історико-краєзнавчого музею міста Борислава. Фото Лідії Мазурчак 2023 р.

№ 26

Олійний портрет Стефана Коваліва авторства директора Краєзнавчого музею Дрогобича, професора Андрія Лепкого (перша половина 1940-х рр.). З експозиції відділу історії музею «Дрогобиччина». Фото Сергія Матійка 2023 р.

№ 27

Особисті речі Стефана Коваліва в експозиції відділу історії музею «Дрогобиччина». Фото Сергія Матійка 2023 р.

№ 28

Письмовий стіл Стефана Коваліва в експозиції музею «Дрогобиччина». Фото Сергія Матійка 2023 р.

№ 29

Окуляри Стефана Коваліва з шкіряним чохлом. Виробник – дрогобицька годинникова та оптична фірма «S. Oberländer». З експозиції відділу історії музею «Дрогобиччина». Фото Сергія Матійка 2023 р.

№ 30

Кишеньковий годинник Стефана Коваліва фірми «Doxa» із функцією антимагнітного захисту в експозиції відділу історії музею «Дрогобиччина». Початок XX ст. Фото Сергія Матійка 2023 р.

№ 31

Настільний будильник фірми «Monitor Claccо» Стефана Коваліва в експозиції відділу історії музею «Дрогобиччина». Початок XX ст. Фото Сергія Матійка 2023 р.

№ 32

Надгробний пам'ятник на могилі Стефана і Анни Ковалівих на старому парафіяльному цвинтарі міста Борислава «на Потоці»

Уклали: Богдан ЛАЗОРАК, Сергій МАТІЙКО, Тетяна ЛАЗОРАК

НАШІ АВТОРИ

ГАЛИК Володимир – кандидат історичних наук, доцент, проректор з науково-педагогічної роботи та інформатизації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГАЛІВ Микола – доктор педагогічних наук, професор кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГІРНЯК Світлана – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ГНАТЮК Михайло – доктор філологічний наук, професор, завідувач кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ДРАГАН Володимир – історик, директор Бориславського закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 3.

КОЛЕСНИК Алла – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мов і літератур Університету міста Базель (Швейцарія).

ЛАЗОРАК Богдан – кандидат історичних наук, доцент, директор Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

ЛАЗОРАК Тетяна – магістр педагогічної освіти, старша наукова співробітниця Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі»

ЛЕГКИЙ Микола – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу франкознавства Інституту Івана Франка НАН України.

МАЗУРЧАК Лідія – аспірант кафедри історії України та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, вчитель історії та правознавства Бориславського ЗЗСО І-ІІІ ступенів №4 імені Стефана Коваліва.

МАТІЙКО Сергій – керівник дрогобицького Інтернет-телебачення, фахівець із формування інтернет-сторінки періодичного видання Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі».

НАБИТОВИЧ Ігор – доктор філологічних наук, професор; професор Університету імені Марії Кюрі-Склодовської в Любліні.

НАХЛІК Євген – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії наук України, директор Інституту Івана Франка НАН України.

ПАНТЮК Тетяна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

САБАТ Галина – докторка філологічних наук, професорка, завідувачка кафедри зарубіжної літератури та полоністики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

СМОЛЯК Сергій – директор Бориславського закладу загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів № 4 імені Стефана Коваліва.

ТАРНАВСЬКИЙ Роман – історик-краєзнавець, в. о. начальника управління культури Бориславської міської ради (2012 – 2021 рр.).

ТИМОШЕНКО Леонід – доктор історичних наук, професор, лауреат Міжнародної премії ім. Івана Франка 2021 р., професор кафедри всесвітньої історії Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ЮРЧИШИН Назар – зберігач фондів Першої категорії Державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі», аспірант кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

СТЕФАН КОВАЛІВ:
ПЕДАГОГ, ПИСЬМЕННИК, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ «ГАЛИЦЬКОЇ КАЛІФОРНІЇ» ТА ВИСОКОПОВАЖНИЙ ДРУГ ІВАНА ФРАНКА

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК СТАТЕЙ І МАТЕРІАЛІВ
Регіональної науково-практичної конференції
до 175-ї річниці від дня народження Стефана Коваліва
24 листопада 2023 року

Головний редактор – ***Богдан Лазорак***
Упорядниця і технічна редакторка – ***Тетяна Лазорак***
Відповідальна секретарка – ***Тетяна Кекіс***
Макетування та верстка – ***Василь Герман***
Дизайн обкладинки – ***Олег Лазебний***

Адреса редакційної колегії:
Комунальний заклад Львівської обласної ради «Адміністрація державного історико-культурного заповідника «Нагуєвичі»
вул. І.Франка, 15, 82126, с. Нагуєвичі, Дрогобицький р-н, Львівська обл.
тел./факс (03244) 47-86-26
тел. моб.: 068-449-40-05, 097-769-58-06
e-mail: zap.nag@ukr.net, tetyanalazorak@gmail.com, istoryk_@ukr.net

Здано до набору 26.09.2023 р. Підписано до друку 30.10.2023 р.
Гарнітура Minion Pro. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 10,69. Зам. № 9609
Наклад 300 примірників.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПО́СВІТ»
Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
e-mail: posvitdruk@gmail.com

DOXA

S. Oberländer

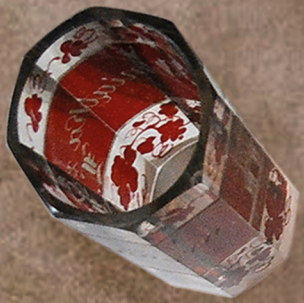

MONITOR
CLACCO